

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE DE CHEVTCHEŅKO À LÉOPOL.

MATÉRIAUX

pour l'Ethnologie ukraïno-ruthène

publiés par la Commission ethnographique.

Tome huitième.

**НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ,
КОМІСІЯ ЕТНОГРАФІЧНА.**

МАТЕРІЯЛИ

до

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ТОМ VIII.

Львів.

Léopol.

1906.

**З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Веднарського.**

As the

CHAPTER I

...

...

...

...

...

...

CHAPTER II

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

ДИТИНА В ЗВИЧАЯХ І ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДА.

Матеріяли з полудневої Київщини, зібрав **Мр. Г.**

Обробив **Др. ЗЕНОН КУЗЕЛЯ.**

У ЛЬВОВІ, 1906.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
від зарядом К. Беднарского.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 551

LECTURE 1

З М І С Т.

	Сторона
Від впорядчика - - - - -	I—VI
Вступні uwagi:	
A. Вагітність - - - - -	1
B. Порід - - - - -	14
B. Обряди і звичаї по уродженню дитини - - - - -	43
I. Жінка і її полове жите перед вагітністю і в часі вагітности - - - - -	60—126
1. Люди не вірять „баб'ячии видукам“ - - - - -	60
2. Назви складові людського організму і привязані до нього повіря - - - - -	60
3. Секаляння - - - - -	66
4. Секаляння у дітей - - - - -	66
5. „Неблиця“ про секаляння - - - - -	67
6. Назви на означене місячки - - - - -	70
7. Коли починаеть ся місячка - - - - -	72
8. Хоробливі появи що до місячки - - - - -	73
9. В жива нема місячки - - - - -	73
10. Ліки на викликане місячки - - - - -	74
11. Зопранне - - - - -	75
12. Оповідане про початок місячки і про її відносини до вагітности - - - - -	77
13. Що дозволено, а що заборонено жінці в часі місячки - - - - -	78
14. Полові зносини підчас місячки - - - - -	82
15. Початки полового жита і полові зносини взагалі - - - - -	83
16. Жінка більше пристрастна від чоловіка - - - - -	83
17. Жінки бажають мати діти - - - - -	84

18. Спохадтво - - - - -	85
19. Нічні уплави і плідність мушци - - - - -	85
20. Чортки в людського сімени - - - - -	86
21. Про дитину, як ще її на світі не було - - - - -	87
22. Чи була дитина перед уродженем на світі? - - - - -	89
23. Звідки бере ся дитина. Душа - - - - -	90
24. Діти приходять на світ проти волі родичів. Жура і сварні через діти - - - - -	90
25. Старший брат не може женити ся через бідність, молодший обіцяє тому не ділити ся - - - - -	92
26. Дівки виходять за багатих, щоби не бідувати - - - - -	92
27. Біда з дітьми, коли їх нема з чого удержувати - - - - -	92
28. Чому не хотять мати дітей? Убожество - - - - -	93
29. Багато не хоче нати дітей - - - - -	95
а) Чоловік невдоволений з приросту.	
б) Ліпше без дітей.	
в) Придумують способи, щоб дітей не було.	
г) Клопіт з малими дітьми.	
д) Жінка не хоче нати дітей.	
30. Яких уживають способів, щоби не було дітей? а) Припула, б) Сорочка з циганами, в) Перевязуване пула і г) Даванне - - - - -	96
31. Що роблять дівчата, щоб не було дітей? - - - - -	100
32. Хлопці піддурюють дівчину і по черві ходять до неї - - - - -	104
33. Як люди перехитряють Бога (на щот дітей) - - - - -	105
34. І попи не хотять мати дітей - - - - -	107
35. Родичі не мають дітей і журять ся тим - - - - -	108
36. Люди так хотять мати нащадка - - - - -	109
37. Як поведать ся ті, що не хотять дітей і ті, що їх бажать? - - - - -	111
38. Способи на неплідність (1, 2) - - - - -	113
39. Причини неплідности - - - - -	118
40. З чого зароджуєт ся дитина? (а, б) - - - - -	118
41. Хлопці піддурюють дівчину і ломають їй „калинну“ - - - - -	119
42. З самої припули, коли ще калина не проломана, не може бути дитини (а, б) - - - - -	120
43. Дитина не зачинаєт ся від разу - - - - -	121
44. Як чуєт ся дівчина, якій проломано калину? - - - - -	121
45. Молода піддурює молодого в коморі, молодий покривас нечесть жінки - - - - -	123

46. Молода піддурює молодого в коморі, молодий не догадується	124
47. Люди сьміють ся в молодого по шлюбній ночі	125
II. Дитина до приходу на сьвіт	126—176
48. Чому перше більше дітей плодилося?	126
49. Нежурлива жінка	127
50. Звідки взяв ся чоловік?	128
51. Погляди про початок чоловіка і людей	128
52. Мужеське насіне	132
53. Що роблять, щоб був хлопець або дівчина	133
54. По чім пізнати, що жінка зайшла на дитину	135
55. Як чують ся родичі, коли жінка зайшла на дитину	138
56. Час вагітності у жінки. Назви	140
57. Час і признаки вагітності. Звичаї	141
58. Як заховуєть ся жінка, що вже почувалась	143
59. Важка жінка	146
60. Як обходять ся в череватою жінкою, що їй вільно і не вільно і що люди про се говорять	149
61. Жінка „на днях“	152
62. Розвій дитини від поступок	155
63. Зігнане плоду	155
64. Ревнще	156
65. Оповідання про недоношену дитину	156
66. Сьомачата	159
67. Розмови про душу дитини	160
III. Родн	163—176
68. Назви	163
69. Повитуха	164
70. Злоги і роди	165
71. Оповідане про трудні роди	171
72. Оповідане про трудні роди і кровотік	172
73. Дитина на поперек	173
74. Коли трудні роди, отвирає під царські ворота	173
75. Шапки підчас трудних родів не носять	174
76. Ворожити вік дитині	174
77. Приплескуване голови і інших частин тіла новонародженої родини	175
78. Приїти при родах	176
79. Жінка на другім сьвіті	176
80. При родах згадуєть ся родину	176

18. Спохачтво - - - - -	85
19. Нічні уплави і плідність муцини - - - - -	85
20. Чортки в людського сімени - - - - -	86
21. Про дитину, як ще її на сьвітї не було - - - - -	87
22. Чи була дитина перед уродженем на сьвітї? - - - - -	89
23. Звідки бере ся дитина. Душа - - - - -	90
24. Діти приходять на сьвіт проти волї родичів. Жура і сварні через діти - - - - -	90
25. Старший брат не може женити ся через бідність, молодший обіцяє тому не ділати ся - - - - -	92
26. Дівки виходять за богатих, щоби не бідувати - - - - -	92
27. Біда в дїтьми, коли їх нема в чого удержувати - - - - -	92
28. Чому не хотять мати дїтїй? Убожество - - - - -	93
29. Богато не хоче мати дїтїй - - - - -	95
а) Чоловік невдоволений в приросту.	
б) Ліпше без дїтїй.	
в) Придунуть способи, щоб дїтїй не було.	
г) Клопіт в малими дїтьми.	
д) Жінка не хоче мати дїтїй.	
30. Яких уживають способів, щоби не було дїтїй? а) При- тула, б) Сорочка в циганами, в) Переважуване пупа і г) Даванне - - - - -	96
31. Що роблять дівчата, щоб не було дїтїй? - - - - -	100
32. Хлопці піддурюють дівчину і по черві ходять до неї	104
33. Як люди перехитряють Бога (на щот дїтїй) - - - - -	105
34. І пони не хотять мати дїтїй - - - - -	107
35. Родичі не мають дїтїй і журять ся тим - - - - -	108
36. Люди таки хотять мати нащадка - - - - -	109
37. Як поведать ся ті, що не хотять дїтїй і ті, що їх бажать? - - - - -	111
38. Способи на неплодність (1, 2) - - - - -	113
39. Причини неплодности - - - - -	118
40. З чого зароджуєть ся дитина? (а, б) - - - - -	118
41. Хлопці піддурюють дівчину і лонають їй „калинну“ - - - - -	119
42. З самої притули, коли ще калина не проломана, не може бути дитини (а, б) - - - - -	120
43. Дитина не зачинаєть ся від разу - - - - -	121
44. Як чуєть ся дівчина, якій проломано калину? - - - - -	121
45. Молода піддурює молодого в коморі, молодий покриває нечесть жінки - - - - -	123

46. Молода піддурює молодого в корі, молодий не догадується	124
47. Люди сьміють ся з молодого по шлюбній ночі	125
II. Дитина до приходу на сьвіт	126—176
48. Чому перше більше дітей плодилось?	126
49. Нежурлива жінка	127
50. Звідки взяв ся чоловік?	128
51. Погляди про початок чоловіка і людей	128
52. Мужеське насіне	132
53. Що роблять, щоб був хлопець або дівчина	133
54. По чім пізнати, що жінка зайшла на дитину	135
55. Як чують ся родичі, коли жінка зайшла на дитину	138
56. Час вагітності у жінки. Назви	140
57. Час і признаки вагітності. Звичаї	141
58. Як заховуєть ся жінка, що вже почувась	143
59. Важка жінка	146
60. Як обходять ся з черватою жінкою, що їй вільно і не вільно і що люди про се говорять	149
61. Жінка „на днях“	152
62. Розвій дитини від поступок	155
63. Зігнанє плоду	155
64. Ревище	156
65. Оповіданя про недоношену дитину	156
66. Сьомачата	159
67. Розмови про душу дитини	160
III. Родн	163—176
68. Назви	163
69. Повитуха	164
70. Злоги і роди	165
71. Оповіданє про трудні роди	171
72. Оповіданє про трудні роди і кровотік	172
73. Дитина на попереk	173
74. Коли трудні роди, отвирає піп царські ворота	173
75. Шапки підчас трудних родів не носять	174
76. Ворожити вік дитині	174
77. Приплескуванє голови і иньших частей тіла новонародженої родини	175
78. Приміти при родах	176
79. Жінка на другім сьвіті	176
80. При родах згадуєть ся родню	176

IV. Обряди і звичаї від уродження дитини до ви-	
воду - - - - -	177—207
81. Родни - - - - -	177
82. Балачки в нагоди родни (1, 2, 3) - - - - -	182
83. Дітей на родни не пускають - - - - -	183
84. Молиткування - - - - -	184
85. Поши беруть багато - - - - -	187
86. Хрестини - - - - -	188
87. Куни - - - - -	195
88. Грішити з кумою - - - - -	196
89. Пісня про кума і куму - - - - -	196
90. На хрестинах у дяка - - - - -	197
91. Балачки в нагоди хрестин (1, 2) - - - - -	197
92. Зливки - - - - -	198
93. Похрестини - - - - -	201
94. Виводни - - - - -	204
95. Пояс з виводни - - - - -	206
96. Балачки на тему виводни - - - - -	206
97. Незаконне дитя приносить щастя (1—2) - - - - -	207
V. Відміна - - - - -	208—212
98. Вироди і відміна (1—7) - - - - -	208
99. Обміна - - - - -	209
100. Оповідання про відміну (1—2) - - - - -	209
101. Обмінчата воять гроші - - - - -	212
Рєвєстр книжок цитованих в скорочєннє - - - - -	213

ВІД ВПОРЯДЧИКА.

Пускаючи в світ перший том матеріалів про дитину, мусимо сказати кілька слів про їх збирання і редакцію.

Д. Мр Г. так говорить про свою збірку:

„Маючи на меті списати село на Україні з становища духового життя селян, я взяв одно з східно-полудневої Книзщини в роках 1889—1900. Маючи одначе на увазі, що вичерпати всі риси людського життя, двялячись на одно село, без порівняння його з иньшими селами, не можна б без великого ущербу, я в деяких місцях долучую відомості і з иньх сіл.

„Маючи таку мету з такою увагою, я намагав більш на духову сторону життя селян, доторкаючись часом і багато до їх зверхнього життя, на приклад до економічного, історичного, а часом і географічного, але доторкаюсь о стільки, о скілько се потрібно задля поставленої мети.

„Додак, що не змігши оперти ся на самих легендах, казках, віруваннях та всяких переказах, я ужив спосіб просто „протокольного“. Запросив собі грамотних помічників, розсилав їх із своїми питаннями по людях списувати людські відповіді на запитання і все, що дехто почує; а до того зібравши коло себе ще й неграмотних селян, робив запити на тіж самі питання, звіряв усе, що вже було записане, і дописував, що нове од їх почує, часом і не задля вартости свідощтва, а для иньих міркувань, наприклад задля оригінальності обороту річі або що. Вживав сього способу й у школі навіть з дітьми, або запитуючи їх або завдаючи усякі теми на папері.

„Нарешті я не скривав перед спільняками своїми, що хочу описати село так, як воно є, і почав діло з розмови з ними про

вартість самого діла, про спосіб, як би його найлекше і найдокладнійше зробити і врешті, який би йому заголовок дати. Гуртом було доведено, що варта показати й себе між другими людьми, особливо в порівнянню з Росіянами, між якими Великороси вдають із себе кращу, командууючу горстку людей. Найбільш, правда, сю вартість прошено в гурті показати „що до бідности, темности та безправности“ на українському селі: „Нає обдурено і замучено нарошне, щоб менче знали, хто ми“. Се здасть ся причинило ся до того, що так багато знесено матеріялу. Про спосіб, як докладнійше се показати, ухвалено знести все, що є, до купи і віддати дотепним людям, що сього глядять — вони вже лад знайдуть і спосіб покажуть“.

Збирач оцінює далі заслуги того гуртка, з яким йому прийшлоє розійти ся, і складає йому, громадянам і громадянкам велику подяку, до якої не в меншій мірі почувать ся супротив місцевого учителя.

Збірка д. Мр. Г. се, як бачимо, колективна-робота і в тім лежить її велика вартість. Автор реєстрував пильно вислови і погляди оповідачів і оповідачок і зібрав усе в одну цілість, стараючи ся нічого не змінювати. Звідси мають його матеріяли велику свіжість і виглядають, як би вихоплені з уст народа: до того велика частина матеріялу записана самими селянами в їх звичайнім, розмовнім і барвним стилю. Зі збірки можна дійсно пізнати досить вірно деякі сторони селянського життя: особливо важна вона для пізнання психології українського села і українських селян. Перед нами розвертають оповідачі свою душу і дозволяють нам вглянути в неї — в усі її бажання і болі: їх прості слова говорять зрозумілою мовою. І фактична вартість матеріялу дуже велика: у перше тут змальовано життя дитини і заходи коло неї. В першій томі стрінемо ще вправді досить ананого з иньчих збірок Сумцова, Ящуржинського, Малинки, Милорадовича, Колесни, Д. Лепкого і в., що цікавили ся звичаями підчас вагітности і в часі від уродни до виводу. Одначе дальший матеріял, що тичить ся немовляти, підлітком і дорослої дитини в парубочих і дівочих літах, представляє цілковиту новість: особливо нові і інтересні будуть розділи про життя пастухів і про діточі забави та вигадки. Але вже і в першій томі, де, як і далі, велику вагу кладеть ся на психологію людности, подибуємо багато, що було дотепер або цілком непорушене або оставало в тіни, як приміром сексуальне життя жінок, відносини між обома полами, фізіологічні прояви, як місячка, ломане калини і т. д.

Вкінці належить піднести синтактичну і лексикальну сторону матеріалів, записаних самими дорослими селянами, а далі й дітьми, про що буде ще мова в одному із дальших томів.

Автор збирав матеріали переважно при помочи квестіонарів і питань. Для приміру наводимо один із найпросторійших і найліпше уложених, який дає нам пізнати, що передовсім цікавило його¹⁾:

1. Як кажуть, як зачнеть ся в жінки дитина в утробі?
2. Чи не кажуть зачаття?
3. Чи в усіх людей, що поберуть ся, родять ся діти, чи є й такі, що й немає, хоча й живуть вони між собою?
4. Як немає, то чого то так?
5. Де беруть ся діти, як на се кажуть люди?
6. Чи всі батьки та матері хотять, щоб були діти і раді їм, чи є такі, що й не хотять їх і аж шукають якого средства, щоб не плодились діти?
7. Де взяли ся коминиці? Як на чоловіків неплідних кажуть?
8. Що роблять, щоб були діти, як немає?
9. Що роблять, щоб не було дитий, як багато їх є?
10. Чи є покритки в селі, чи багато і чи вони не щадять своїх дитий?
11. Чи їх карають люди за згубу чести і чи згубу дитий народ уважає добром, чи ні?
12. Чого то так, що одні хотять дитий, а другі ні?
13. Чого то так, що як і поберуть ся люди, то дуже рідко за першим разом їх життя і йде на поступки, а те все аж не скорогляди у їх зачнеть ся воно?
14. Од чого то близнята є в людей? Як то, що аж два рази на поступки піде в неї?
15. Чи є, що й по трох родить ся і чого то аж по три рази зачнеть ся в жінки? Як се розгадує народ і чи хвалить, чи гудить таку жінку або такого чоловіка, чи байдуже на се дивить ся?
16. Які приміти, що на поступки йде, як на двох і т. д.? Чи не чули таких примірів, що і більш родить ся, як одно?
17. Які балачки про се все? Як би їх усі так аж дуже дрібно пописувать!

¹⁾ З цілої збірки видно, що автор не звернув уваги на деякі квестії, не маючи під рукою потрібної літератури, або полипив деякі питання без відповіді. Я старав ся не доповнити у вступі.

18. Чи наперед, поки ще не розродилась жінка, не можна їй або по ній кому другому запримітити, що у неї зайшло на хлопця, чи на дівчину, на одно, чи на двох? Що буде, чи упир, чи обмінча, чи якесь таке, що з нечоловічими „членами“, з рогам або з хвостом?
19. Чи бувають такі злучаї і що про них народ каже?
20. Що мертво родить ся, то можна угадати поки ще й не оч-нець ся воно?
21. Мови про те, з чого береть ся дитина, вїякої не чуть?
22. Чого то так робить ся у сьвітї, що одно на дівчину знайде на поступках, а друге на хлопця? Од чого це, чи чуть де?

Про спосіб збираня при помочи квестіонарів говорить автор на вньшїм місці:

„Таких листів пороздавав я, скілько було: потім зносять їх у який умовлено час, читають або так проказують, хто неграмотний; часом розійдуть ся в показанню, поміркують і вже тоді я записую, як би от пишуть протокол. Менї, бува часто, яка дуже точна людина поправля. Квіток, як добре написаний та ще й окремо, зоставляю, а як що в нїм не гаразд, то прямо з квітка в запис занову. А кращі листи у купу ховаю, поки будуть потрібні... Гіршою перешкодою в збиранню було те, що люд простий і своєму братови не дуже повіряє свої тайни; те стидить ся, те дорожить хлібом, те поопасуєть ся“.

У автора було кілька чільнійших співробітників, про яких ми одначе нічого не знаємо. Деякі з них робили також і дотепні замітки; наводжу одну з них:

„Не дивуйте, на що,
 Бо може я ледащо,
 Або й сам не знаю,
 Може я до сего хисту не маю.
 Просю вас, вибачайте,
 А що не так, поправляйте!“

Вкінці скажу кілька слів про доконану мною редакцію. Матеріал д. Н. М. дістав я не в цілком упорядкованім стані, з усіми нотатками, розложеними в окремих розділах. Я старав ся уґрупувати його як найможливіше ясно, щоб улекшати користуванє книжкою і дати образ життя жінки від початків зрілости до приведеня дитини на сьвіт. Тому наперед поставив я звістки про сексуальне житє жінки: про зрілість, місячку, секеляння, про відносини обох полів, про звичай комори та про сексуальне житє мужчини;

потім перейшов до звісток про поведження подругів по весілю і про їх погляди на діти. Одначе, на жаль, менї удало ся лише в часті перевести консеквентно поділ, як я собі його представляю, бо матеріял був уже здебільшого зібраний автором в більші розділи, з яких не завсїди можна було відділювати поодинокі теми. Так приміром мусїв я залишити докладне розгравичене між поглядами на сексуальне житє і поглядами на дитину до її приходу на сьвіт, а також між половим житєм дївчини і замужної жінки, щоб не розривати звязку. Все таки старав ся я ввести консеквентне упорядкованє і ставити при купі, що до себе належить.

Що до самого матеріялу, то не робив я у ньому ніяких змін авї поправок. Оповіданя, записані впрост з уст народа, передаю в повній основі. Лише у збірних характеристиках автора мусїв я дещо скоротити, щоб не повтаряти того самого: тоді клав я свої додатки в гранчасті скобки []. Також позволив я собі ділити розділи з різнородним змістом на коротші розділи так, щоб кожда важнійша тема була трактована окремо: сього вимагала прозорість книжки.

Що до правопису, то уживаю звичайної правописи, прийатої в видавництвах Наук. Тов. ім. Шевченка. З відріжнюваня усіх фонетичних відтінків мусїв я зрезигнувати, бо се утруднило би користуванє книжкою, а з другого боку не принесло б і діялектольоїї великого хісна, з огляду на те, що діалект наших матеріялів цілком звичайний. Його можна найліпше пізнати з устувів, записаних оповідачам, які я лишаю незміненими. Усі записи автора даю тому без діялектольоїчних прикмет, які до річи сказавши, дуже часто неконсеквентні, полишивши за те без зміни прикмети синтактичні й лексикальні. Думаю, що против того не матиме нічого і сам автор, якому гурт таку дав директиву що до правопису: „Як списати, то списати, а вже ті, що в Галичині сидять, теє добре знають, як його писать, і то нам найприроднійше. Та от хай уже ласкавий будьте їх попросити, щоб вони сеє склали гаразд нашою мовою і правописю“. Що до мови вистарчить занотувати, що основними прикметами нашого діалекту є поява *и* замісь *e* перед наголосом, *у* замісь *о* при тих самих умовах, уживанє форм *ходю*, *просю*, *ваносю* замісь *ходжу* (*хожу*), *прошу*, *ваношу*, уживанє *л* замісь *ль* (*тілки*, *біли*, *спілики* і т. д.) і окінчена *йшій*, *-а*, *-е*, в степені найвисшій прикметників замісь *йшій*, *-а*, *-е*.

До матеріялу д. Н. М. додав я зі свого боку примітки, в яких навів паралелі і ріжниці з української і чужомовної літератури. Одначе тут поступав я не всюди однаково. Період вагітності, вродни

та час аж до виводу обробив я в окремій розвідці, даючи в сей спосіб на основі нашої збірки і збірок иньших авторів огляд усіх поглядів і вірувань нашого народу про дитину, оцінюючи його вартість і місце в матеріалі иньших народів. Тут старався я лишче вичерпати і угрупувати доступний мені матеріал: тому здержувався в деяких випадках цілком від можливих здогадів і пояснень, полишаючи собі критичніше оброблене на пізнійше, коли збереся більше матеріалу (квєстіонар Київ. Старни, подібна акція в Німеччині, швайцарський квєстіонар народної медицини, праця Говорки про народну медицину, що вже заповіджена і т. д.) і наша збірка вийде в цілости. При самій збірці робив я тільки такі замітки, що не могли вийти до вступної розвідки.

Інакше зроблено в початковім розділі про сексуальне житє. Тут не міг я ще думати про одноцільну розвідку, бо матеріал занадто фрагментарний; щоб одначе порозуміти його вартість, додав я відповідні поясненя при самім текстї, при чім діткнув і иньших важних питань незачеплених автором, щоб звернути більшу увагу і на студіюване полового житя нашого люду, про що ми так мало знаємо.

З багатої літератури до нашої теми вибрав я найважнійші праці: їх реєстр долучений при кінці книжки з повними заголовками; при цитованю уживав я лишче назв авторів, зглядно початкових букв книжки. Тільки книжки, якими мені приходилося дуже рідко користувати ся, називав я на відповіднім місці *pleno titulo*. Богато праць не використував я, коли не знаходив у них нічого замітнішого; з другого боку не міг я деяких жерел добути. Так приміром не мав я під рукою ось яких книг:

- 1) Совѣты для беременныхъ женщинъ и правила. Москва, 1809.
- 2) Шеховичъ, Мало-Русскія Розмывки или повѣрія при рожденіи младенца. (Семейная Библ. Шеховича. Див. Студинський, Кореспонд. Головацького, с. 184).
- 3) Харьковскій Сборникъ, лит.-науч. приложение къ „Харьков. Календарю“ 1895, в. 9.
- 4) Д. Лепкій, Обрядъ хрещеня малыхъ дѣтей на Руси. (Зоря, 1887, і т. д.).

Для лекшого користуваня книжкою даю докладні заголовки поодиноких розділів і досить повний показчик.

Відень, марець, 1906.

Зенон Кузеля.

Вступні уваги.

А. Вагітність.

Від часу, коли жінка почувєть ся з дитиною, починаєть ся для неї цілком нове житє. Будять ся цілком нові, незнані почуваня, приходять нові гадки, зміняють ся її відносини до окруженя. А побіч того і незалежно від того відбуваєть ся в ній поволи дуже важний фізіологічний процес, який завершуєть ся приведенем на сьвіт тої істоти, про яку цілий сей час думали родичі, для якої треба було піддати ся безлічи звичаїв і обрядів.

Вагітність, — се період в житю жінки, який абсорбує її психічні і фізичні сили, се період, в яким вона мусить стати невільницею вродженої материнської любови. Мимо усіх болів і прикrostий не замирає в ній ніколи туга за дитиною, туга за потомком, туга, яка робить неплідні подружя нещасливими і незадоволеними.

Мати дитину, мати діти — се нормальне бажанє жінки і взагалі людей без ріжниці стану і просьвіти, навіть до певної міри без огляду на економічне положенє.

Не дивно тому, що так багато тратить ся труду, щоб привести щасливо свою надію на сьвіт і не пошкодити їй на здоровлю. Житє жінки — се неусталиий страх, безнастанне бажанє обезпечити і виховати потомство.

Жінка стає предметом таємничого акту: в її тілі зароджуєть ся і виростає молоде сотворінє. Звідси походить се дивне пошанованє перед вагітною жінкою навіть у найбільше диких народів, які в иньших случаях не знають милосердя і співчутя навіть для тої самої особи. Коли читаємо, що у диких Нікобарців увільняєть ся вагітну жінку від усякої роботи, то се ще не жаден знак про моральну висість, лиш інстинктовий обов'язок страху змішаного

з подивом, з яким також стрічаємося і в поглядах на місячку. З часом одначе і моральні переконання вплинули на злагожене поведження з вагітною. Нвні переважно заживає жінка в тім часі великого пошанівку не тільки зі сторони мужа і родини, але і цілого окруження. Славянські народи випереджують тут Німців, де вагітність не багато впливає на положення жінки (Ploss, Kind I., 20--1). Особливо гарно поводять ся з нею Українці, хоть прикре економічне положення не дозволяє на найменші улекшення. З наших записів бачимо, о скільки гарнійше поводять ся з вагітною жінкою, ніж зі звичайною, коли подружжя живе щасливо, і коли дійсно обоє родичі бажають побачити свою дитину. Від коли жінка почувала ся, носить їй муж солому і воду і не дозволяє їй заходити ся коло тяжкої роботи. (Милорадович, П'єсни, 12). Дають їй також ліпше їсти. В старину звертали на се дуже пильну увагу, а щоб викликати добрий апетит, давали їй сорок кусників хліба, зібраних у жебраків (Сумцов, О н. в., Авд'єв, Зап. о стар. и нов. русс. бытъ., с. 139). Устають також на сей час лайки і сварні, бо жінці треба супокою. (Kaindl, Huz. 4).

Се одначе не спиноє жадну вагітну жінку в роботі, так, що часто і роди заскакують її несподівано серед праці.

I. Час вагітності. Вагітність обчислюють, подібно як і всюди (Engelmann, 12) від часу, коли перестануть „цигани“ і не повторять ся вже більше, та означають її нормальне треваня протягом девяти місяців. Коли дитина уродить ся скорше, то або уродить ся нежива, або помре зараз: лише сьомачата становлять тут виїмок, хотяй у низших народів семий місяць уважають особливо небезпечним (Engelmann с. 11). У полудневих Славян думають навіть, що дитину можна виносити і за шість неділь, але сей погляд повстав правдоподібно через те, що тамошні жінки часто родять недовго по шлюбі. (Krauss, Sitte, 530). У Жидів найбільше стережуть ся в осьмім місяці, бо тоді дитина не житиме довше над 24 годин, і уважають найщасливіший порід в 7 місяці і з початком 9-го (Lilientalowa, 144).

II. Признаки вагітності. I. Найважнішою признакою є се, що місячка, яка має наступити по заплідненю, не появляється вже більше (Ploss, Weib I, с. 599 і д. Schmidt 487).

2. Дуже скоро зачинається ся вагітній жінці забагати незвичайних страв або напиків, одначе се не конче мусить, як читаємо в наших записях, появити ся зараз по заплідненю, лише може прийти пізнійше, або навіть може цілком бракувати. Забаганки вагітних жінок подибуюмо і у цивілізованих і у диких народів (Ploss, Weib

I. с. 651—3, Kind I. с. 33—4): причиною того є подразненє т. зв. „Sonnengeflecht“, т. є. розгалужень частий живота через симпатичну нервову систему.

3. Важнійшою причиною, про яку у нас нема згадки, є певний психічний стан, що проявляєть ся як утома, несмак в устах, ослаблене литок, почутє спраги і стриканє в половім знаряді. (Schmidt, 487). Про се знають мабуть і у нас: у иньших народів се звісне. (Schmidt, 487 і д., v. Novorka, Glück., Skizzen, 409).

Коли всі ті признаки невиразні, тоді беруть до помочи знахарів і знахарок, а ті вже виють не одно сказати. (Novorka, Volksmed., 247, Fossel, 49).

Нарід знає також сам багато способів, щоби дізнати ся, чи наступила вагітність (Ploss, Weib, 601 і д.).

Загально розширений слідующий спосіб. До міданого начиня вливають моч жінки, вкидають голку і ждуть до рана. Коли голка має червоні точки, то вагітність безсумнівна. (Гринцевич, 66). В Ісландії сей звичай вийшов вже з уживаня (Bartels, Isl. Brauch, 61—2). Секлери встромлюють шпильку в образ Матери Божої; як заржавіє, то жінка вагітна. (Temesvary, 21). У Німців жінка плідна, коли голка має червоні плями. (A. Naas, D. Kind im Glaub. u. Br. d. Pommern, Am Urquell X. 177). В Боснії виставляють на ніч перед двері мокру сапу; коли заржавіє, то добрий знак (Glück, Skizzen, 409). Те саме роблять з сокирою (Krauss, Sitten, 534. Ploss, Weib I, 601. Милішевїч, 190). Гринцевич знає ще слідуочи способи: 1) коли жінка має горячі повіки, перетерши очи, то певно вагітна; 2) коли її кров спаде на дно начиня, наповненого водою; 3) коли моч жовкне; 4) коли моч змішана з білим вином подає на відвар бобу; 5) коли моч, закоркована в фляшці, оставляє дрібні „завірятка“ при переціджуваню; 6) коли жінці вложити часник у половий знаряд і підкурювати її, а запаху з її губи не буде чути. Останній спосіб був уже знаний Гіппократови. Загальнійше знаною признакою суть також плями на лиці, по чім пізнаєть ся пол дитини. (Ploss, Weib, 601, Krebel, Volksmed., Гринцевич 66, Engelmann, 12).

III. Хлопець чи дівчина. Важне питанє насуваєть ся родичам, кого їм ждати, хлопця, чи дівчини? Далі наведемо приміри, явих уживаєть ся заходів, аби дістати хлопця: тепер постараємо ся зібрати кільканацять примірів на се, якого пола буде ожидаана дитина.

Насамперед ворожать по лиці вагітної. Коли лице чисте а жінка здорова, то уродить ся хлопець (Гринцевич, 66, Те-

mesvary, 30, Novorka, Volksmed. 247, M. Bartels Isl. Br., 62, Fossel, 49), декуди знов думають противно (John, Sitte, 101, Kolberg, Pokucie, III. 174, Flügel, Volksmedizin, 50) і гадають, що плями на лиці вказують на хлопця.

2. Коли дитина почне вже кидати ся, тоді пізнають по тім, чи сильнійше кидаеть ся, чи ні, і чи се частійше вертає. Дивлять ся також на те, чи плід тяжший. Одначе і тут ті самі признаки беруть раз на означене пола хлопця, другий раз на означене пола дівчини (Гринцевич, 66, Fossel, 49, Korenić, Život 137, M. Bartels, Isl. Brauch, 62, Temesvary, 31).

Багато залежить від того, в яким боці чути порушення дитини. Переважно приймають, що правий бік вказує на хлопця, лівий на дівчину. Се погляд знаний з Індії і з Талмуду і загально розповсюджений (Гринцевич, 66, 67, Fossel, 50, Temesvary, 30, Чубинскій, Труды IV, 2, Bartels, Isl. Br. 62, Pfeifer, Buch der Natur, 1861 с. 39, Милорадович, 16).

3. Далі пізнають по формі живота, одначе тут нема згідности. На пол дитини вказує ся обставина, чи живіт більший, чи круглий або чи кінчастий, з котрого боку заокруглений і чи вистає більше наперед. (Bartels, 62, Temesvary, 30, Балов, 91, [Кінч]).

В лубенським повіті кажуть, що перед хлопцем „живіт круглий, як тиква“, перед дівчиною „плесковатий“ (Милорадович, 16).

4. Груді дозволяють також відгадати пол дитини. На Україні заповідають тверді і випружені груді дівчину, м'які хлопця (Гринцевич, 66—7).

Деінде кажуть, що буде хлопець, коли права грудь більша (Bartels, 62).

5. Крім того знають у нас цілий ряд симпатичних способів. Так приміром загально розширений погляд, що коли стрінутися з мущиною, то будо хлопець. (Прим. у Словаків, Temesvary, 31). На Україні устроюють се так: обпалену баранячу лопатку завішують за дві дірки над входовими дверми і ждуть, хто ввійде до хати. (Гринцевич, 67).

IV. Звичайно є приписаний і час, коли найліпше зачати дитину і коли се найлекше наступає. У Індії у Жидів існують в тім напрямі з давен давна приписи (Прим. у Пльосса, Шмідта, Temesvary, 36). У нас не зібрано про се даних. Загально думають у нас, що в шість не вільно зносити ся (Жив. Стар. 1905); в лубенським повіті кажуть, що хлопець зачатий під сьвято буде злодієм, а дівчина розпусницею (Милорадович, 12). В купян-

ськім повіті буде дитина зачата під сьвято калікою. (Иванов, 23), зачата „під краску“ буде гарна (23).

Найлекше наступає заплідненє по місячці (Fossel, 47, Gluck, 409). Се вже поручали індійські лікарі і грецькі учені. У Арістотеля читаємо: „Plerasque post mensium fluxum, nonnullas vero fluentibus adhuc menstruis“; Гіпократ твердить у своїм творі „De genitura“, що жінки „nempe post menstruam purgationem utero concipiunt“ (Ploss, Weib, 528).

Що полові зносини в часі місячки уважають ся декуди за корисні, про се вже була згадка више. У нас знаний також сей погляд. Думають навіть, що дитина зачата в часі місячки мусить бути гарна (Чубинскій, IV., 2).

V. Полові зносини під час вагітності відбувають ся як і перше. Переважно радять тоді не зносити ся, а декуди навіть заборонюють се, як приміром у Маляїв, у Леоанго і, т. д. Від зносин здержували ся також у старинних Іранців, Бактрів, Медів, Персів, у Жидів (Талмуд) і здержують ся нині у численних народів (Ploss, Weib, 644 і д. Stern, 287). В Мехіці дозволяло ся на умірковані зносини (Engelmann, 13). Обмеженя заведені також і у иньших більше або меньше культурних народів: у Персів дозволені зносини тільки до 4 місяця (Ploss), на Угорщині до половини вагітності (Temesvary, 26).

VI. Що вільно, а чого не можна робити вагітній? Щоб не зашкодити плодови і його нормальному розвитку, придержують ся жінки багатьох приписів. Передовсім приписано, що їм вільно їсти, а чого не вільно.

Загально удержуєть ся віра, що усі забаганки вагітної безумовно треба заспокоїти і що не можна їй нічого відмовити, бо інакше постигне ту особу нещастє: звичайно думають, що миши з'їдять одіж (Гринцевич, 68, Сумцов, О. н. в. 72, Nowosielski II, 157, Krauss, 536, Segel, 59, Pierzchała, 335, Маливка, 255, Гринченко, Э. М., I, 27).

Несповнена забажаной справи відбиваєть ся також эле на самій подільниці і дитині (Lovretić, 412, Grgjić-Bjelokosic, 612, Lilientalowa, 144, Kolberg, VII., 145, Милићевић Живот, 191, Гринцевич, 68, Ulanowska, Łotysze 276, Schmidt, 490).

Взагалі треба сповнювати усі її бажаня (Fossel 50, Новорка, 247, Милићевић, 191, Andree, Brauns. V. 207, Stern, 288,

John, 100, M. Fejzibeg Kulinović, VII., Wuttke, 354, Federowski, Lud z Żarek, 29—32), бо інакше дістане дитина родиме.

Все таки не всі страви можна їсти поліжниця. Коли вона забжає чого, що їй може пошкодити, тоді треба зручно відмовити. Як биж хто не потрапив зручно вивертити ся а така відмовив, тоді мусить кинути за поліжницею кусником глини або вугля (Гринцевич, 68, Krauss, 536, Милићевіћ, 191, Nowosielski, 157, Pierzchala, 335, [солону]), або чим будь иньшим, придатним до їжі (Krauss, 536), а тоді родимого не буде. Одначе деінде се роблять на злість і се дитині не помагає (Гринцевич, 78, Krauss, 536).

Лише в Ірландії заборонюють цілком давати (Bartels, 61). Усе, чого жінка забажне, а не дістане, відібе ся відтак на тілі дитини в формі родимого або иньшого фізичного недомаганя.

З наших записок знаємо, що не вільно пити горівки: так само думають і в Боснії (Dragičević, 196).

Крім того не можна їсти багато мяса, бо се утруднює порід (Гринцевич, 70, Fossel, 50).

Дуже широко розповсюджена віра, що не можна їсти риби. У нас на Україні кажуть, що від того будуть дитину люди любити (Гринцевич, 70), одначе деінде се не має так добрих наслідків. Від риби дитина німіє (Ploss, Weib, I., Stern, 288, Krauss, 534, Франко, Вір. 178, Weissenberg, Globus (дитині), Temesvary, 27), або дістає луску (Drechsler, 178), або рибячу голову (Fossel, 51), або буде але учинись (у Циган), або хоруватиме (Dragičević, 195, Lovretić, 412).

Не вільно їсти зрослих овочів, бо від того уродять ся близнята (Гринцевич, 70, Wuttke, 354. Ploss, Kind, I., 30, 32, Haas Kind, 180, Schulenburg, Wend. Vs., 231—2, Świętek, 600, Колесса, Вірув. 83).

Від яблук буває дуже тяжкий порід: за те треба їсти „печонне смокви“ (Потєбня, Мдр. дом. лъчебника, 17).

Між європейськими народами розповсюжені ще й иньші заборони, вичислені у Пльосса (Weib, I., 648—651) і у Temesvary (26—28), Лілієнтальової, 144, Драгічевіча, 195—6, Льовретіча, 412—414, Дрехслера, 178 і д.).

Згадаю про найбільше загальну заборону пити з щербатого начиня, бо дитина дістане заячу губу (Wuttke, 354, Liebrecht, Z. V., 315, Bartels, 63 (ложка) Patschovsky, 55, Mehmed Fejzibeg Kulinović, W. M. 190. VII., Segel, 59 (рубане дерево), Drechsler, 178, і Лілієнтальова, 143. (руб. д.), Ploss,

Weib I., (у Япанців) 654 і д., Temesvary, 23, Милорадович, 13, Köhler, 435).

Родимий знак дістають діти жінок, що в полозі крали або перестрашилися, або взагалі задивилися, (Kaindl, Huz, 4).

Крадіж дуже заборонена: кожда скрадена річ відбивається зараз на тілі дитини. Так у одної жінки була ціла рука з червоними плямами, бо її мати украла жоржину (Милорадович, 13). Щоб не дістати ніякого знаку, радять тому не дотикатись тіла під час крадіжки (Гринченко, Изъ усть нар. 60, Франко, Н. в. 187, Шухевич, 1), що знають і дальше по за Україною. Для порівняння наводжу: Ploss, Kind I., 32, Wuttke, 355, Temesvary, 24, John, 101, (злодій), J. S. Grüner, 35, Миликевич, 191, Świętek, 599, Ulanowska, 277, Lilientalowa, 143, Andree, Br. Vк., 207, Drechsler, 178, Glück, 410, Novorka, 247, Delić, 421, John, Oberlohma, 160).

З перестрашу бувають також знаки. Коли приміром жінка схопить ся за ногу під час пожегу, то матиме там червоні плями (Милорадович, 13, Сумцовъ, О н. в., 74, Гринцевич, 69, Чубинский, Тр. IV. с. 2, Ploss, Weib I., 655—6, Ящуржинский, 75, Drechsler, 178, Fossel, 51, Segel, 59, Малинка, 154, Шухевич, 1, Иванов, 23).

Погляд сей зрештою знаний у всіляких народів (Ploss, 654—6) і годить ся о стільки з дійсністю, що перестрах дійсно шкодить плодови. Так само, як від пожегу дістають ся знаки і тоді, коли перестрашити ся якоїсь звірини, як жаби (Гринцевич, 69, Франко, Н. в., 182), або діткнути ся пса або kota, від чого порастає шкіра шерстю (Гринцев, 69, Ploss, Kind I., 28—32, Милорадович, 12, Малинка, 255), або наступає передчасний порід (Сумцов, О н. в., 73) або обкручується пуповина довкола шиї (Ястребов, 141).

Появу родимих знаків вяснюють собі люди тим, що се стало ся через задивлене. Віра в задивлене розширена по цілім світі і належить до тих елементарних гадок, що стрічають ся у різних народів, які не стоять між собою в жадній звязи. Згадується вона вже в найдавніших пам'ятках, як в Біблії, у Суеруті, Емпедокля, Плотарха, Сорана, Гіппократа, Плїнія, Гезіода, далі в Талмуді, в книгах Мідрашім, у сьв. отців, як у Евсевія, Пєроніма, Августина, сьв. Ізидора і у інших. Сьв. Ізидор признає, що душа радо приймає форми зовнішнього світа при половім акті (Welsenburg, Das Versehen der Frauen in Vergangenheit und Gegenwart, Leipzig

1899, 17). В XV. і XVI. в. приписували всі незвичайні появи на тілі дитини чортови, що декуди думають і до нині.

Жінка в часі вагітності не сьміє задивлювати ся: задивить ся на жида, то буде дитина руда, на безносого, то буде безноса і т. д. (Франко, 182, Гринцевич, 68—9, Шухевич, 1, Jan Świątek, Borowa, 112, Petrović, 284, Иванов, 410, Grüner, 34—5, John, Oberlohma, 160).

Всялякі старинні і середновічні письменники подають багато примірів задивлюваня. Після Плінія породила Альціппе слона, після Гауїта Г. Стенгеля (1647) задивила ся одна дама на герб з медведем і привела на сьвіт медведя. Деякі лікарі розказують також про богато випадків (пр. Гринцевич, 69, Welsenburg, 148).

Щоб породити красну дитину, кажуть задивлювати ся на гарні образи і особи. (Ploss, K., I., 32—3, Чубинській, 1).

Жінці заборонено також сповнювати деякі роботи, що мають значіне симпатичне.

1) Не вільно їй виливати води і помиїв через поріг (Милорадович, 12) та викидати сьмітя, щоб дитина не блювала. (Dragičević, 197, Гринцевич, 70, Podbereski, 60, Иванов, 24).

2) а) Не вільно переходити попід шнур або переступати коромисло, шнур, упряж, дшель¹⁾, части плуга і иньші знаряди, бо дитина уродить ся з замотаним пупцем. (Милор., 12, Иванов, 23, Гринцевич, 69, Франко, 180). Так само думають і иньші славянські (Ploss, K., 30, Schulenburg, 231) і германські народи (Ploss, Kind 30—31, у Франків через плуг John, 101, Wuttke, 354, Ploss, D. Weib I., 656—7, Drechsler, 179, Köhler, 435), а також і иньші племена (Temesvary, 23, Lilientalowa, 144. b) Не вільно мотати ниток (Гринцевич, 70, Lilient., 144, Świątek, 599, Andree, 207), c) і носити намиста. (Малинка, 154).

3) Не лізти в піч, бо дитина буде вдушлива (Чубинській, Тр. IV. 1, Иванов, 24). У Хорватів кажуть, що дістане коросту (Korenici, 137).

Взагалі піч має левну звязь з породом. На Угорщині думають, що не можна в печи палити, коли мають бути родини щасливі (Temesvary, 22). Дітий перед пічю ніколи не купають (ib. 74). В Німеччині не вкладають перед виводом руки до печи, бо там вхопять

¹⁾ В Ніжинськiм п. думають противно, що вільно переступати через оглоблю, бо буде такий легкий порід, як легко біжить кінь (Малинка, 256).

її зимна рука, що спроваджує смерть (Wuttke, 356). Про се ще далі. У Жидів заборонюють вагітним жінкам дмухати в огонь, бо дитина дістає з того короткий віддих. (Segel, 58).

4) В сьвята і п'ятниці та неділі не вільно нічого робити, ані шити, ані прясти, ані прати, бо се спроваджує великі нещастя на дитину (Гринцевич, 60, Ящуринській, 75, Милорадович, 12—13, Гринченко, Из. у., 22, Чубинській, Тр. IV., 1, Ястребов, 142).

Пор. ще Wuttke, 354, Rochholz, Al. Kinderl, 294.

Від того стають вони німі, з пришитими язиками, пальцями, знарядями мочовими і відходовими, або мають замотаний пупець, або сліпі на очі, або каліки.

Безумовно не дозволено рухати мяса (Гринченко 22, Мил., 13) і дров (Мил., 13, Temesvary, 25), бо в сей спосіб повстають заячі губи і більші рани (Ястребов, 143, Świętek, 600 (сожора) Petrović, 283).

Не вільно мазати воза (Милор., 13, Ploss, Weib I., 28, у Лужичан). В купяньськiм повіті не може вагітна пришивати на собі, бо дитина уродить ся з пришитим якимбудь членом тіла. (Иванов, 23).

5) Не вільно дивити ся в зеркало. В поглядах ріжних народів заборонюють ся глядіти в зеркало жінкам і д'тям. На Угорщині не сьміє вагітна жінка через 4 $\frac{1}{2}$ місяця дивити ся в зеркало (Temesvary, 35). В Німеччині вірять, що тоді побачить неприємні привиди. (Wuttke, 356). У Жидів буває з того дитина зизоока (Stern, II., 317).

Дитина коли погляне до зеркала, стає зизоока (John, 109, Ploss, Kind I., 36, Індія), або глупа (Rochholz Al. K.), або буде гикатись (Saloni, Lud lańcucki, Mat. arch. austr. VI. с. 250, Świętek, 604), і довго не говорити (Лепкій, 269), або не буде спати (Гринченко, Э. М., I, 28); може навіть умерти (Успенській, 78).

[Пор. ще Wuttke, 357. Ястребов, 120, (приснять ся цигани)].

6) Не вільно затицати рота або носа і спльовувати, коли переходить ся попри падлину або взагалі коли почуєть ся неприємний запах, бо буде чути з уст (Ящуржинській, 75, Сумцов, О. в. в. 73, Ploss, Kind, 28 (у Лужичан), Lilientalowa, 144, Ulanowska, Łotysze, 277, Чубинській, Тр. IV. 1, Tetzner, Slaven, Polaben, 379, Иванов, 24).

7) Не вільно чесати волося в п'ятницю і мити голови в середу, щоб не був тяжкий порід і щоб не обсіли воши (Иванов, 24).

7) Не позичати в часі вагітності так само, як і пізнійше по уродженю дитини (Dragičević, 197, Франко, 180, Ястребов, 144).

8) Вагітній заборонено дивити ся на місяць, бо з того буде дитина сновидою (Гринцевич, 69, Иванов 37, Ulanowska, Łotysze, 277).

9) Не може давати пити рівночасно з двох ведер. (Иванов, 22), щоб не були близняки. Не сьміє також пити з ведра, бо дитина терпітиме на згагу (Иванов. 24).

10) Жінка в часі вагітності находить ся в такім стані, що її стан психічний легко може вплинути на саму дитину. Надзвичайний гнів, страх, неспокій і иньші подібні почуваня можуть, як на се годять ся лікарі, викликати ненормальности плоду а навіть убити його. Тому всі способи, знані у наших селян для заспокоєня вагітної жінки, мають лише додатне значіне і виріжняють ся споміж ньнших звичаїв, які дуже часто значно шкєдять ослабленому організмови жінки.

Передовсім поручають жінці не лаяти ся, бо дитина буде сварлива; не сходити ся з людьми, що люблять сварити ся, і не всьмівати ньнших.

Против останнього радять жінкам велику обережність, бо те, що ньншим бажають, спаде на їх діти. Милорадович наводить на се дуже багато примірів. (с. 13—14). Усі ті погляди повторяють ся спорадично і у ньнших навіть позаєвропейських народів і сьвідчать про те, який страх і яке пошанованє відчувають люди супротив вагітних жінок (Ploss, Weib, I, 653, Grgjić Bjelokosić, 612).

З огляду на те, що сумний настрій може уділити ся плодови і відбити ся на нїм, не вільно дивити ся на мерця або заглядати в домовину (Милор., 14). З сим поглядом стрічаємо ся у всїляких народів, прим. у Маляїв, на Шлеску, в Турянїї, в Поморїї, в Китаю, (Wuttke, 353, Ploss, Weib I, 653 і д., Köhler, 435), в Чехах (John, 100, J. S. Grüner, 36), на пруськїм Шлеску (Nehring, Erster Bericht, M, d. Schl. G. 1896/7, 6, Drechsler, 178) у Жидів (Lilientalowa, 144), у Сербів і Хорватів (Dragičević, 199, Lovretić, 413, Миликєвич, 190, Novorka, 247), у Поляків (Świętek, 599) і д.

Заборонено також бити і убивати зьвірята (Чубинскій, IV. 1, Temesvary, 24, Ploss, Weib I. 654, Баварія, Сєрангля, 653, Lilientalowa, 144).

Коли жінка перший раз почує ся з дитиною, то її судьба залежатиме від роботи, яку тоді робить: коли дає худобі їсти, буде дитина мати щастє в плеканю худоби і т. д. (Иванов, 23).

Хоч як багато всіх примірів, з яких деякі можуть віддавати свідокство про високий моральний ступінь селянства, все таки свідчать вони тільки про те, як глибоко поразила чоловіка фізіологічна проява у жінки і о скільки пізнійші моральні почування вплинули на первісні почування остраху. Що сей погляд на початок великої часті звичаїв при вагітності вірний, про се свідчить і те, що жінка остає нечистою, так само, як і в часі місячан.

1) Як нечистій заборонено їй перодосім іти до церкви (Гринцевич, 70, сюди належать також усі приміри, наведені в розділі про заборони в часі місячки, [її присутність приносить чираки, Иванов, 24]) і сповнювати релігійні функції. Також не вільно цілувати хреста (Милічевіч, 190, 192, Ploss, Kind, 29) і божитись.

Священики в Росії ще до нині отягають ся декуди відвідувати вагітну і поліжницю перед виводом. Так приміром в Пастырск. Собесѣдн. з р. 1888, N. 49, стр. 11: поставлено слідуєче питання: „Правильно ли сдѣлалъ священникъ, отказавшись посѣтити домъ во время праздника Рождества Христова, въ которомъ находилась женщина, родившая выкидыша и еще не очищенная молитвою?“

У численних християнських народів заборонено їй тримати дитину до хресту (Милорадович, 14, Иванов, 24, Haupt u. Smaller, Volkslieder II., 258, 260, Сумцов, О н в., 72, Drechsler, 179, Ploss, Weib I., 641 і д. [у Українців, в Прусах, Поморії, Шлеску, Voigtland], Andree, B. V., 210. Tetzner, Slaven, [Sorben], 325, Świętek, 606).

Така дитина довго не живе.

2) Вагітна жінка не може присягати і виступати як свідок (Ploss, Weib I. 643).

Сей звичай був уже знаний і старинним народам, а передвсім Жидам. Нині придержують ся його ще в богатых сторонах (Ploss, Weib I. 643, [у Маляйців, в Ольденбургі], Dr. M. Allerhand, Przysięga kobiety ciężarnej u Żydów, Lud IV. 1898, с. 180 і д., Wuttke, 353).

В часі вагітності грозить жінці також небезпека з боку людей, що вміють уректи і з боку злих духів. Про уроки буду говорити пізнійше. У нас вірять, що дуже небезпечно, коли вітер підвіє вагітну жінку. Тоді певно скине дитину або збожеволіє (Милор., 14. Чубинскій, IV, 1).

(Наш погляд, се лише відломок широко знаної віри про шкідливий вплив духів і демонів. (Ploss, Weib I. 635—7)).

Тому загально радять не виходити в ночі з хати (Ploss, Temesvary, 26) або принайменше забезпечити ся, взявши кусень хліба, або яку чарівну рослину (Гринцевич, 71).

VII. **Зігнане плоду** практикувало ся і практикує ся до нині у численних народів: Пльос вичисляє (Weib I. 695—703) цілий ряд племен. Прощу зрештою порівняти книжки: Dr. L. Lewin u. M. Brenning, Die Frucht- und Kindsabtreibung durch Gifte und andere Mittel. Berlin 1899, Dr. E. Reich, Geschichte und Gefahren der Frucht- und Kindsabtreibung 3 Aufl. 1897; Dr. H. Fabrice, Die Lehre von der Kindsabtreibung und vom Kindesmord. 2 Aufl. Berlin 1905. Більше даних знаходимо також у Schmidta (483—7), Temesvary, 17—20, Krauss'a, Sitten 537, 544, idem *Ἀνδροποφονεῖα*, В. С. Яновича Пермяки, Ж. Стар. 1903, 152—3. (порох, салітра, спориш, натискане живота), Saloni, Lud Iańcucki, Mat. a. a. VI. s. 259, Fossel'a, 47, Świątek, 598—9, Даринскій, Семья у кавказских горцевъ, Зап. общ. ист. фил. и права при Варш. ун., 1903, 2, 125—127).

У нас доходять рідко слухи про зігнане плоду. До того уживають відвару барвінкового цвіту, чупрун-зілля, або пють відвар з гречаної полови (Ящуржівскій, 75), відвар з півонії, шафрану (Сумцовъ, Очерки нар. быта 1902 с. 52), ріжків, чорнобилію (Милорадович, 15, Rokossowska, O świcie roślin. 191, Балов, 92) тої (Rokossowska, 168), далі порошок (Мил., 15, Ящур., Temesvary, 17), мішанину соли камінної, сіркового квасу, галуни, експелеру і спиритусу (Шухевич, Гуц. 9).

Зганяють також плід в механічний спосіб двигачи тагарі, перекидаючись „в кадуб“ (Ящурж. 75), перегинаючись через дїжу (Милор. 15), або виконуючи інші рухи (Гринцевич, 77), які помагають і на прискіпшенє породу. Декуди беруть теплі купелі пр. з гірчяці (Ящурж., 15, Temesvary, 18—20) або носять вузькі сорочки (у Угорських Русинів, Temesvary, 18).

Для обезпеченя дитини уживають і заговорів та амулетів. У Гуцулів носять дівчата горіх, в яким зложено очі з кертпці і миши, крило з лянлика, голову з мотвля, живе срібло, вухо з голки, денце з обірника (?) і сажу (Шухевич, 9).

VIII. **Сьомачата.** У різних народів стрічаємо ся з поглядом, що дитина уроджена на 7 місяці ліпше ховаєть ся і має віщу силу. Німці з Альтаузее думають, що ліпше виховати 7 місячну

дитину, як осьмимісячну (Andrian, 111). Погляд на спеціальну вішу силу семачаток витворився з самого факту, що тільки 7 місячні діти заховують ся при житю, коли 8 місячні умирають, в звязку з вірою в містичне число 7. Таку саму силу має 7-ий з ряду син (Wuttke, D. V. §. 479, Grimm, D. Myth., IV., 786, Birlinger, Aus Schwab. N. 358, [лічить воля] і, т. д.). У Чирокезів уважають сегого сина пророком (Liebrecht, Z. V. s. 347, де й иньші паралелі). В Чехах кажуть про сему з ряду дитину, що вона побачить в 7 році всі скарби, сховані в землі (John, Sitte, 104, Jeschnitz, Prager Mitt., VI., 208). У нас, на Україні видить дитина в 7 році домового (Ястребов, 145).

З того самого жерела вийшла і віра в силу лицарів семидітків (Савичъ, Замѣтка о малорусских „семилѣтнихъ богатыряхъ или близнецахъ“, Киев. Стар. 1889, III., 753—9. Гринченко, Этн. Матер. III., 269—71, Миронъ, Сожжєліє упирей въ с. Нагуєвичяхъ, Киев. Стар. 118).

Про значєня числа 7 прошу зрештою порівнати: Макарий, Введеніє въ православное богословіє, Спб. 1863., с. 167 і д. F. Andrian, Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker, Mit. d. antrop. Gesel. in Wien, 1900, 235—274, Schlicht Christinus, Die räthselhafte Wunderzahl sieben, Kanau 1831, Siebenzahl in der Dichtung, Euphoriion, 388 і д., D. Roscher, Die Heiligkeit der Siebenzahl im Kultus und Mythos des Apollon, Philologus, 60, 1901, с. 360 і д., Zöckler, Die Tugendlehre des Christentums, Gütersloh, 1904, с. 243 і д., Roscher, Die enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen, Abhandlungen der geleh. Gesel. d. Wis. zu Göttingen, Hist. phil. Klasse, 1903., T. XXI, N. 4, idem, Die Sieben- und Neunzahl im Kultus u. Mythos der Griechen nebst einem Anhang, ibid. XXIV. N. 1. 1904), а також літературу наведену у Краса в Allgemeine Methodik d. Volkskunde і в моїй праці „Матвій Корвін в славянс. словесности“; Sabel E., Von d. „heiligen“ Zahl Sieben, ihrer Geschichte, ihrer Bedeutung u. ihrem Ursprung. (Nord u. Süd, CVIII., 300—313).

IX. Про душу дитини. По віруваням багатьох народів існує вже душа дитини перед її уродженєм, але пробуєє ще у Бога або у духа або взагалі в якимсь означєнім місці (Ploss, Kind, 3, Drechsler, 180).

Аж під koniec вагітності, примішуєть ся Бог з душею, що й сотворив її (Книга Іова X., 8—11, Псалм 139, V. 13—16, так само в Корані, Stern, 284 і д.).

Всіляко думали про те, коли плід дістає душу. Luigi Bonaciolo гадав, що аж по 45 днях „anima rationalis a sublimi Deo creatur, creataque infunditur“. Талмуд і Пліній були тої гадки, що до 8 і 7 місяця дитина не жие, подібно твердив і Гіппократ. (Ploss, Weib I., 670—2). Індійці були переконані, що перші ознаки душевного життя у дитини треба віднести до 4 місяця (Schmidt, 490).

Б. П о р і д.

I. Назви. З поміж назв на означенє породу заслуговує особливо одна на увагу, про яку не згадуєть ся в иньших записках. Коли батько прийде до родичів жінки і коли його питають, що Бог приніс, відповідає він: „Жінка з печі упала“ (Kopernicki, 132). На Гуцульщині кажуть про час злогів, що тоді жінка „в куг упаде“ (Шухевич, 1).

Подібні звороти подибуємо і у Німців. В Тиролю говорять ся „Der Ofen ist eingefallen“ (Ploss, Weib, II., 7), люди з Альтаузеє говорять „Der Ofen ist eingestürzt“ (Andrian, 109), на Шлеску кажуть також, що „Backofen wird einfallen“, (Drechsler, 181), в Швайцарії „Ofen ist zsämegheit“ (S. Meier, 17).

З тьх кількох примірів, які можна доповнити матеріалом у Liebrechta, Zur V. 304, і Drechsler'a, 181, бачимо, що між хлібом і печенем в печі а походженем і уродженем дитини заходять певна символічна звязь. Тим вияснюють ся численні німецькі звороти „того треба б перепечи“ або він „зроблений з злого тіста“ або „се хлібець з 7 печива“, до яких маємо паралелі і в наших записках.

На Покутю кажуть, що жінка „зійшла ся з дитиною“, а по породі, що „звернула“ (Kolb, Pok, 208).

II. Приготованя. Простий нарід не знає таких приготовань, яких придержують ся у інтелігенції. Жінки сповняють аж до останної хвилі усї свої обовязки і злягають дуже часто серед роботи на полю або на дорозі або ярмарку (Милор., 15); тільки слабі жінки, хоровні кладуть ся декуди у постіль (Шухевич, 2). У Гуцулів затягають тоді мужеські холошні, щоб не лишити по собі крови, як би прийшло злягти не в хаті (Шух, 2).

Коли надходить час породу, посилають за бабою. Звичайно йде сам батько, щоб попросити бабу і щоб ніхто про се не довідав ся (А. Малинка, 257, Чубинській, 3).

Післанець передає бабі хліб (Чуб., 3, Barwiński, Oster. Ung. Mon. in W. u. B., Galizien, 398) і просить її. Баба зразу не годить ся і радить вибрати иньшу (Малинка, 257), одначе вкінці годить ся, бо відмовити не можна (Мал., 257, Чубинській, 3, Милорадович, 28).

Зі собою бере баба також хліб (Чуб., 3), угле, кілька льняних зерен і спориш (Мал., 259), а декуди і свічку, („що в лівій руці свічку несе“) (Милор., 17).

Усюди зачинає баба від молитви (Чуб., 3, Милор., 17) і від поклонів, і аж потім переходить до самого діла.

Ш. Баба (повитуха). У нас спочиває поліжянцтво майже виключно в руках сільських баб, повитух, які звичайно більше шкодять, як помагають, бо не мають найменшого фахового образования, а весь спосіб лічення переймають від иньших баб, з якими мали самі діло, коли родили. Сільська повитуха пильнує лише, щоб усі обряди були доховані: усе иньше для неї незнане. Так в Галичині не знає вона нічого про породні відходи, на Україні не уміє відрізнити болони, в якій загорнена дитина, від головки плоду. Тому не дивно, що породи кінчать ся часто нещасливо і що часописи раз ураз приносять нові факти (Гринцевич, 73, Ploss, Weib, II., 124—127). На Україні відносини в тім напрямі почали вже трохи поліпшувати ся завдяки змаганням земств (Малинка, 256—7, Сумцов, Очерки 53). Одначе і сей стан назвати треба невідрадним (Ploss, Weib, II., 124—6). Галичина представляєть ся ще гірше, як Україна, а про гірські околиці нема що й гадувати. Лікар в наших селах при полозі, се річ надзвичайна і трапляєть ся дуже спорадично. Обставини ті тим прикрійші, що у нас лікарів дуже мало, а багато з тих, що є, не має охоти вибирати ся на далекі села. Один газда з Головецька розказував про се дуже трагічну історію, яка, о скільки мені звісно, не належить до надзвичайних рідкостей.

Бабами стають жінки в 45 або 50 році життя, що вже перестають родити. Великим соромом для баби уважають прихід на світ дитини: ціле село смієть ся з того, а дитину прозивають стадо „бабинцем“.

(Про баби маємо докладніші звістки у Малинки, 257—7; Ящуржинського, 76, Гринцевича, 73 і у Милорадовича, 16—18).

Від баби вимагають, щоб була „чесна“, бо її прикмети переходять в часті і на дитину, „досьвідна“ і богата та щедра, аби могла добре частувати. Одначе на її досьвіді ніхто не розумієть єя.

А коли навіть стане ся щось найгіршого, лишають бабу в супокою, коли тільки вміла добре приговорювати. Передовсім вимагають від неї, щоб уміла добре вести хату, бо за цілий час злогів віддасть ся в її руки орудуване господарством.

Уважають, щоб баба не була своячкою (Чубинс., IV. 3).

На злоги повинна бути убрана в чисте біле (Милор., 17). Заплати звичайної не дістає ніякої з виїмкою пеленок і дарунків (Милорадович, 28); в Ходовичах дають їй по першій дитині 2 міри полотна на запаску, 20 цт. і бохонець хліба (Kolessa, 120). Про ролю баби підчас уродин, хрестин і зливок буде мова на відповіднім місці.

IV. Місце злогів. Майже завсїгди родять жінки в хаті (Ящурж., 76, Мал., 259, Чуб., 3, Дерлиця, 122, Kolberg, Pokucie, 209, Гринцевич, 72 і, т. д.). Одначе декуди переховав ся ще давнійший звичай, що жінка злягає в якімось скритку, приміром у стодолі, повітці, коморі або на городі (Милорад., 16). Сей звичай знавий у багатьох європейських і позаєвропейських народів, що ще стоять на низшій ступні культури (Ploss, Kind I., 54—61, Сумцов, О н. в. 79) і стоїть у звязи з поглядами на нечистість жінки в часі породу і породового періоду (Ploss, Weib I., 352—3, Höfler, Krankheitsbuch, 502—3). Зі славянських народів придержують ся його дуже строго Великоросн. У них родять жінки в парни і остають там кілька днів (Лебедянъ, Бытъ крестьянъ тверской губернии, Этногр. Сборн. 1853. I. с. 183—6, Этногр. Сб. I. 23, Тульская г.), а відтак декуди йдуть до своєї дитини і пробувають там до виводу. (Сумцов, О н. в., 78, Нижегородська г.) У полудневих Славян не вільно було також до недавна злягати в хаті, бо се занеачшувало її (Krauss, Sitten, 537, Ploss, Weib II. 11, И. Ястребовъ, 474). Численні паралелі наведені у Plossa, Weib, II. с. 30—37, 39—48.

Другою причиною, чому жінки опускають на той час хату, є страх перед лихими очима. У нас так само як і у Великоросів вірять твердо, що чим меньше людей знає про вродина, тим ліше, бо поліжниця мусить терпіти за кожний гріх людини, що знає про її стан (Милорадович, 16, Кольберг, 175, Chelmskie [і перед близняками], Ploss, Weib II., 9, з Деміча, Сумцов, О н. в. 76, Д. Успенскій, Родины, 72, А. Балов, Рожденіе, 29, Малинка, 255, Иванов, 25).

Щоб забезпечити ся перед лихими очима, заслонюють звичайно ліжку білим простиралом, завішеним на жердці (Дерлиця, 122, Kolberg, Pokucie, 209). В Брацлаві (Чубинс. 3) роблять се,

коли вже дитина уродить ся. В Ходовичах причіпають до простирала бинду з коралями, коли уродить ся дівчина, бинду з квіткою, коли хлопець (Kolessa, Narodziny, 118). Так само роблять Словаки (Ploss, Weib II., 40, і О. U. Mon.), Москалі (Лебедин, 183, в хліві) і Боснійці (Stern, 293). З неславянських народів знає се приміром у Волохів, Ново-Греків і Вотяків (Гр. Верещанинъ, Вотяки сосновскаго края, Зап. И. Рус. Геогр. Общ. по отд. Этн. XIV. 2. с. 28).

Підчас уродин не вільно нікому вийти, а коли вже хто ввійде, то мусять остати ся до кінця вродин (Милорад., 16). Щоб люди знали, роблять всілякі знаки (Ploss, Weib II., 13—14): у Гуцулів приміром застелюють приспу вереною, а в вікнах кладуть червону пляшку (або білу), наповнену бураковим борщем. (Шухевич, 2).

V. Заховане батька; кувада. Батько в одних сторонах може бути при породі (Милорадович, 18) і навіть помагав, в других мусять забирати ся з хати (А. Малинка, 264—5).

Кувада у нас не доховалась. Про її істнованє може хіба свідчити сей звичай, що по хрестинах дають батькови їсти кашу, змішану з сілю, вином і иньшими неконче смачними річами. Знають його Українці Харківської і иньших губерній, Білорусини і Велико-роси Костромської і Орловської і иньш. губерній (Сумцов, О н. в., 76—7, і dem, К. П. N. 74), В. Ив. Благовѣщенскій, Звичай, повѣрья... Р. Ф. В. 1880. IV. 251., Рѣдько, 91—92). В. Добровольскій подав в Русс. Филол. Вѣстник'у (XVI, 1886, с. 128—131) звістку про дуже цікавий пережиток. В селі Рудні Ельнинскаго п. Смоленсь. г. жив дідусь Іван Лорічкін, якпй уважав за свій обовязок стогнати, як його жінка родила. Вступом до сього був звичай весільний. Як мущина признавав „авторитет жены выше своего“, то позволяв їй 3 рази перекотитись через себе. Тим самим приймав на себе обовязок стогнати при вродинах. Часом саджено мущину на високе місце і привязувано шнурок „за нѣжное мѣсто“. Коли жінка стогнала, тоді потягала баба за шнурок, так, що й муж мусів стогнати. Доховало ся також повіре, що при мужчині йде легше порід.

Дальше можна уважати за сліди кувади те, що в чернігівській г. розвязують мужчині пояс і ковнір підчас трудного породу. (Черн. Г. Вѣд. 1855. N. 20. = Сумцов, К. П. N. 73). Може сюди належить також звичай, знаний в харківській г., надівати на мужа біле простирало підчас хрестин.

Зі славянських народів доховала ся кувада тільки у Кашубів. Сотки примірів і обговоренє питання знаходимо у Ploss'a, Kind, I., 143—160; прошу також порівняти: Tylo r, Forschungen über die

Urgeschichte des Menschen, 381, Lubbock, Entstehung der Zivilisation 1875. с. 15 і д., Суццов, Куль. переж. N. 73, Letourneau, L'évolution du mariage, 394 і д., Bachofen, D. Mutterrecht, I., 17, Рѣдъко, 98—108 і pas., Schmidt, 530—36.

VI. Злогн. Перед „розсипанем“ наступає торжественне прощанє з мужем і з родиною, а часом і з чужими по вулиці (Гринцевич, 72).

Тоді забираєть ся баба до останніх приготовань. Передовім лагодить місце злогів. Є се звичайно постіль (місце між пічю а стіною), яку накривають соломою, а часом і рядном; під голови кладуть звинений кожух (Гринцевич, 72, Милорад., 17, Kolb. Pok. 209, 211, Kolessa, 118).

Гуцулки родять на землі (Шухевич, 2) подібно, як Сербки, Болгарки, Румунки, Циганки (Temesvágy, 45), Хінки і Індийки. (Ploss, Weib II., 40—41).

Перед породом розбирають жінку з усього і ожидають породу. Порід буває у нас звичайно легкий; се стрічасмо переважно у народів менше культурних і у селян взагалі. Ящуржинський, (с. 75) розказує, що часто приходить дитина на світ майже без болів в часі жнив на поли і роділя сама її приносить до дому. У Гуцулів алягають жінки звичайно при роботі: нераз вилазять на піч самі, а злазять вже з дитиною; буває і таке, що вагітна вертає вже з ярмарку з дитиною і з бесагами (Шух., 2). І Дерлиця каже, що „гарад може появиtia ся на розлогім лані, в дорозі з ярмарку чи відпусту“ (122).

Про Вендів писав М. Richtey в 1671 р., що їх жінки родять де будь по дорозі (A. Vieth, Beiträge zur Ethnologie d. hannov. Elbslaven. Arch. f. slav. Phl. XXII. с. 107—111). Про Шведів говорить о. Мих. Вексоній, проф. права з Або в 1650 р. в „Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae... (Hahnii, Collectio monumentorum, II. 1726, с. 240): „Foeminae durae sunt, saepe in agro sine obstetricum ore partum feliciter egerentes, quem veste involutum domum portant, nec multo post, uti ante, domesticos labores capessunt“. Численні приміри, що порід і некультурних народів і низших верств лекший, знаходимо у Ploss'a, Weib II., 49—52.

Порід відбуваєть ся у нас переважно лежачи. Гринцевич стрічав ся лише з тм способом за 25 літ своєї практики, (73). Те саме виходило і з заміток Кольберга (Рок., 209). Одначе побіч того стрічають ся дуже часто і ниньші положеня підчас породу. В Херсонській губернії (Ястребов, 112) родять прилякаючи;

так само у Гуцулів приклякає поліжниця над веретою, розстеленою на землі (Шухевич, 2). В сей спосіб розсипують ся Румунки (Тем., 44), Німки і жінки вьшних народів, як се видно з зіставлення у Ентельмана і Пльосса. У нас розширене далі і одно таке положене, яке після Темешварі не стрічаємо в цілій Европі, лише у Індів. У Марамороських Русинів завішують поліжницю на шнур за руки і підтягають її в гору аж під стелю, так що ноги звисають (Темеш., 44). Але і поза Марам. Русинами таки в Европі подібувмо се в Харківській губернії. Милорадович описує се тими словами: „Улюблене положене родильниці в Лубенським повіті є стояче, причім вона опираєть ся поясицею. Рідко жінка родить лежачи: на бік їй навіть не дозволяють класти ся. Частійше стоїть жінка і держить ся за пояс, завішений на сволиці, трохи присівши і відкинувши тіло назад, а баба давить коліном¹⁾. Одна дама застала привіром поліжницю повішену на двох поясах в такий спосіб, що можна її було колисати, як у колесці (Мил., 18). Цап Темешварі не знає також, що у Москалів вішають вагітну за ноги, так, що голова звисає на діл (Г. Е. Рейнгъ, О рус. нар. акушерствѣ), і що і в сім „варварстві“ беруть участь Українці (Чубинскій, 4)¹⁾.

Як бачимо, наємо у нас майже всі способи положеня при вроднах. Їх число доповнює ще спосіб, який стрічаємо також приміром у Німців і у Угрів. Жінку садять на коліна мужа, плечима до нього; муж держить її під пахи і погинає до себе (Милор., 18, Харківе. г., Ястребов, 14²⁾, Херсонська г.).

VII. Невідрадне економічне положене, нешанованє здоровля і вплив міста причиняють ся до того, що і у наших селян не належать трудні роди до рідкоств. З цілого ряду способів заслуговують тут на увагу средства механічні, внутрішні, зовнішні і забобонні.

Найчастійше приспішують баби роди в сей спосіб, що потискають живіт з верху на долгну (Милорадович, 17). Одначе крім того, ще досить „нєсвинного“ средства уживаєть ся безчисленне число иньших, які часто спроваджують смерть жінки або дитини. Так б'ють животом о землю або о двері, кладуть її на лавку підносять ноги до гори і трясуть або тягнуть ноги в противні сторони (пор. Fossel, 54), щипають її, б'ють і кусають полові знаряди, або копають її кілька разів у плечі коліном. Муж знов бере її на коліна і підкидає, що може в гору. Крім того кажуть їй ви-

¹⁾ Завішуванє знають також Лотшині (Ulanowska, 206).

тягати воду з кириці, пчихати і плювати, тягнути шиурок, уміщений на стелі (Ястребов, 142, Чуб., 3), або дуги в порожню пляшку (Гринцевич, 77). Загально радять скакати через лавки або з припічка (Гринц., 77, Чубинській, 3, Siarkowski, 47).

Усі ті способи не представляють одначе чогось надзвичайного і стрічають ся і у иньших народів (Ploss, Weib II., с. 166—175, Temesváry, 49—61, 35).

Механічних средств уживають звичайно вже в крайній потребі, а поки ще добре, дають різні напитки і масти.

1) Найчастіше дають порошок з житних ріжків у воді (Гринцевич, 74, Малинка, 259, Милораз., 15, Ящурж., 76).

Се лікарство прийняте і в медицині, знають його й инші народи (Fosset, 54, Temesváry, 52).

2) Далі дають настій з житнього цвѣту (Гринцев., 74, і на Латві Ящурж., 76),

3) відвар з васильків (*Ocimum Basilicum*). (Гринц., 74, Сумцов, О. н. в., 76, Рѣдько, 81, і *ibid* цит. Іваницькій, Матер. по этн. Вологодс. г. 1С9),

4) з лободи (Гринц., 74, Ploss, Weib II. 268),

5) з майорців (*Origanum maiorana*) (Гринц., 74),

6) з тої (*Aconitum apellus*) (Гринцев., 74, Rokossowska, 168),

7) з собачої кропиви (сердечника, *Leonorus cardiaca*) (Гринцевич, 74),

8) з расти (Гринц., 74),

9) з остудника (зелізяка, *Verbena officinalis*) (Гринц., 74, Gustawicz, VI. 50),

10) з румянку з горівкою (Гринц., 74),

11) з *Satureia hortensis* (счабер, Гринц., 74, Weryho, II., 606),

12) з повою з молоком (Гринц., 74),

13) з пастернаку (Гринцевич, 74).

14) Пють іще сок, витиснений із *Lactuca sativa* (Гринц., 74),

15) настій з корія деревія (*Angelica silvestris*) на горівці (Gustawicz, VI, 224, Гринц., 74),

16) оливу (Чубинській, 3) або мило з горівкою,

17) коричеву воду (Малинка, 259, Милорадович, 15),

18) і настій льну з хлібом. (Малинка, 259).

19, 20) Зі звіривних ліків знають порошок з утертих мух і з жаби (Гринц., 74, 75).

21, 22) Уживають далі порошок з кристалу і з міді, зіскробаної з трех мідяків. (Гринц., 75, Fosset, 53, Малинка, 256)

23) Кажуть поліжницї з'їсти двох яєць і випити склянку води (Грин., 74). Пор. Fossel, 54, Krauss, Sitte, 539, John, Sitte, 101.

24) Пють, подібно, як і для зігнання плоду порох, шафран і п. а в Київщині і горівку з перцем (Ястребов, 142).

На живіт кладуть ся звичайно оклади з соли, змоченої в теплій воді і з льняного насія (Гринц., 75).

Части родні намащують при тім оливою і милом (Милор., 17) або маслом (на Угорщині, Тем., 42), в Галичині мішаниною товщу і горівки (Ploss, Weib II., 274), думаючи, що в сей спосіб будуть лекші роди. Тих способів уживають на цілій землі (Ploss, Weib II., 166—7, Fossel, 58). З иньших масть прикладають: 1) бобкову масть, 2) олій, уживаний до смарованя ламп, 3) олій люльковий і 4) порошок з листя та з ягід бобкових, змішаний з оливою або горівкою, що особливо помагає на привервене правильного положеня дитини (Гринц., 75, Kolb, VII., 146).

Часто бере ся теплі купелі; дуже часто уживаєть ся підкурюваня. Роблять се всіяко. Між ноги породілі кладуть миску з горячою водою або з запаленою горівкою (Чубинській, 4, Гринцевич, 75, Kolb, VII., 146, Kolb, Pок., 211), до якої ще вкидають лупину з цибулі (Kolb, Pок. II., 174), подібно, як у Сербів (Krauss, Sitten, 539). Деінде кидають до ванни розпалене каміне і поливають його водою (Милор., 18, Гринц., 75), в якій варла ся капуста.

Підкурюваня уживають численні народи, між иньшим Велико-роси і населене Угорщини (Тем., 51). У Поляків прим. підкурюють соломкою зі стріх (Pierzchala, 335) або цибулею (Świątek, 601).

Найбільше способів треба віднести в сферу забобонів: їх о много більше і я постараю ся вичислити найважнійші, обмежуючи наводжене паралель, яких можна знайти багато більше.

1) Передовсім дивлять ся, щоб усі вузли були порозв'язувані, усі замки, окрині, вікна і т. п. поотвирані, розпускають поліжниця волосє і скидають усі перстені, ковтки, коралі і т. п. (Милорадович, 18, Чубинській, 3, Шухевич, 2, Ящур., 76, Малинка, 259, Kolberg, Pок., 211, Сумцов, О н. в. 75, Temesvágy, 53, Черн. Губ. Вѣд... 1855. N. 20, В. Ястребов, 142, Сумцов, К. II. N. 75, Иванов, 25).

Звичай розв'язувати і відчиняти усе, що завязане і замкнене, стрічаємо загально у європеєських народів, а передовсім у славянських і германських, приміром у Москалів (Балов, 92), у Чехів (Václavek, 122), у Сербів (Милићевич, 192, Glück, 413, Lov-

retić, 415, Krauss, 539, Petrović, 284, Сумцов, К. П. N. 75), у Німців (Wuttke, 355, Drechsler, 182), в Норвегії, Данії і Шкоцї (Liebrecht, Z. V., 322, 360), у Новогреків (Stern, II., 294), у Жидів (Segel, 59), у Лотишів (Ulanowska, 207), у Пермяків (Янович, 71); знаний він також в Індії (Schmidt, 520).

2) Опроваджують поліжницю по хаті і три рази довкола стола та через три пороги (Милор., 17, Гринцевич, 75, Чубинскій, 3, Малника, 259, Ящуржинскій, 76, Успенскій, 72, [Тула], Kolberg, Pok., 211, Berwiński, 398, Р'д'ько, 93, Гринченко, Э. М., I., 26, Иванов, 25).

Так само роблять і Німці (Fossel, 53), Сербї, (Ploss, Weib, 247 і п.), Угри (Temesvagy, 49), Поляки (Тоерпен, Aberglauben, N. 82).

3) Проводять на розстайну дорогу а відтак кажуть 3 рази стукнути в поріг. (Гринцевич, 76, Сумцов, О н. в. 75, Ящуржин., 76, Чубинс., 3, Ploss, Weib II., 249 [у Білорусянів], Гринченко, Э. М., I., 26).

4) Ведуть три рази через дорогу (Чубинс., 3).

5) Ведуть через дев'ять порогів, до яких іде передом а вертає задом. (Гринц., 76). Поріг має взагалі велике значінє і стоїть в звязи з уроками.

6) Переводять через тік, де молотять збіже (Ящурж., 76) або через гумно (Чуб., 3).

7) а) Кажуть поліжници переступити через штани мужа. (Малника, 259, Сицинскій, 67, Иванов, 25; у Секлерів через гачі (Тем., 53) так як у Сербів (Милич., 192, Krauss, 539) пор. ще Ulanowska, 206.

7) б) В Чернігівській губернії бере муж жінку під лікті, потрясає нею, а відтак кладеть ся і жінка переступає 3 рази через нього. (Шарко, Изъ области суевѣрій Малоруссов, Этн. Обзор, VIII., 172). Подібний звичай знаний в Казанській і Рязанській губ. (Р'д'ько, 126), а мабуть і в цілій Росії (Демичъ, Врачъ 1889, с. 252). В Нижегородській і. мусить чоловік переступати через жінку (Р'д'ько, 126). Прощу ще порівнати Иванов, 25, Успенскій, 72.

8) Ведуть через мішок, через коромисло і лопату (Чубинс., 3, 4, Милор., 17, Сумцов, О н. в., 75, Ulanowska, 184, Temesv., 50, Stern. 295, Ploss, Weib II. 250).

9) Поліжниця мусить переступити через червоний пояс (Чубинс., 4, Сумцов, О н. в., 75, Иванов, 25).

10) Дають їй п'яти воду, в якій обито ікону (Милор., 17, Чуб. 3, Р'д'ько, 68).

11) На трудні роди помагає вода, яку треба пити з рота мужа (Милорад., 17, Милићевић, 193, Чуб., 3, Krauss, 540, Temesv., 54, Lovretić, 415, Рѣдько, 125, 126). Серби пють з черевика (Милићевић, 192), подібно, як і Кавказці (Рѣдько, 125).

12) Роди приписує моч мужа (Гринц., 76), лїк уживаний між иньшим у Жидів,

13) або сорочка, в якій перший раз жінка ночувала з мужем. (Гринц., 76).

14) Щоб викликати блюванє, дають з'їсти вош, (Чубин., 4, Успенскій, 72, Рѣдько, 77—8, Сицинскій, акуш. помощь въ Минской губ., 77, *ibid*, 78), або запихають їй в рот її власне волосє. (Чубин., 4, Гринцевич, 76, Балов, 92, Гринченко, Э. М., I., 26).

15) Велику роль грає піч, про що ми вже висше згадували. На Україні стукає баба в піч для улєкшена родів (Грин., 74), у семигородських Румунів ставить муж дві засвїчені свїчки перед отвором печі (Temesv., 60); у Угрів заборонено тоді палити (*ib.* 22) і опирати ся о піч, бо будуть трудні роди, а у Сєклерів вбивають цвях у піч, коли зблєжають ся роди (*ib.* 43). У Німеччинї відбувають ся роди коло печі (Сумцов, О н. в. 75).

16) При родах треба заховувати мовчанє (Patschovsky, 55, Drechsler, 182) або противно галасувати, стрїляти і взагалї лякати поліжницю. (Гринц., 76, Ястребов, 142, Сумцов, О н. в., 75, Krauss, 529, Милићевић, 192, Krebel, 110, Рѣдько, 66 і д.).

17) Коли жінка задивить ся на коня а не хоче 11 місяців носити, то мусить підчас родів дати йому вівса з подолка. (Гринцев., 76, Малинка, 256, Wuttke, 355, Ploss, I. Kind, 31, Krauss, Sitten, 540, Милићевић, 192, Шухевич, 2, Drechsler, 179).

18) Щоб лекше родити, накладають декуди шапку чоловіка, що також роблять і пізнійше, щоб охоронити ся перед злимв духами (Ploss, Kind I., 254, Чубинскій, 3).

Велику, може і найбільшу силу мають релїгійні практики, до яких прибігають, коли ніщо не помагає, Передовсім кажуть породили молити ся, або дають їй пити воду, в якій обмито ікону. Завішують ручник, в котрім носили паску (Чубинс., 3) або що висить над образами (Гринц. 76) і кажуть їй його держатись. (пор. Fossel, 53). Далі кладуть їй ключі і пояс, яким оперїзуєть ся свьащенник підчас богослуженя (Чубин., 4, Kolb, 146, Гринц., 76, Kolberg, Pok. 211).

Поліжницї носять на Поділю українським т. зв. „небесні листи“ писані галицьким діалектом; тут написано між иньшим: „Аще какая беременная жена сей листь будетъ при себѣ носити, или часто слухати его, то безболезненно породить дитя“. (Ящуржинській, 75).

Церков так західна, як і східна не лишля жінок без помочи і установила для них окремі молитви. На заході, особливо в Німеччині уживають проти трудних родів друкованих молитов, про які згадує приміром фльоріяньський кодекс з XIV столітя (Grimm D. M. III. 417, Fossel, 52). Найбільше розширені слідуєчі чотирь молитви: „Geistliche Schildwacht“, „Romanusbüchlein“, „Sieben heil. Himmelsriegeln“ і „Wahre Länge Christi“, з котрих перша годить ся в данім місці з нашим небесним листом: „Wer dieses Gebet bei sich trägt... Und jede schwangere Frau wird leichtlich gebären und das Kind vor Gott und den Menschen angenehm sein“ (Fossel, 52).

У нас у східній церкві уживала ся до того „Молитва егда начнетъ жена дѣти родити не борзо“, уміщена в требнику і знана у всіляких відмінах. До нас дійшла вона з Греції за посередництвом пол. Славян (Алмазовъ, Врачевальныя молитвы, Лѣтопись истор. фил. Общ. при Имп. Новор. Ун. VIII. Визант. Слав. отд. V. 1900. с. 441—444., Jagić, Sredovječni liecovi vgačanjia. Starine X., Алмазовъ, с. 490—492). Вкладали її або в праве вухо або обвязували довкола голови або клали на хребті або на животі або всунали в пазуху. (Пор. ще Чолаковъ, 1).

До трудних родів є, розуміть ся, і окремі святі: їх вичисляє Andree в своїй студії, Ploss, Weib II. 240—249 і Temesvary, с. 21 і д. Переважно звертають ся з просьбами до Марії;¹⁾ Москалі звертають ся до свв. Катерини (Баловъ, Изъ народн. вѣров. в Пошехонс. у. Жив. Ст. 1893. III., 428). В деяких сторонах беруть від попа шапку і кладуть її під голову. Сей звичай покривасть ся в части з другим, що шапка мужа улєкшує роди, коли її носити на голові. Розуміть ся, що другий звичай не стоїть з першим у генетичнім звязку і є тільки пережитком кувади (Чубин., 3, Liebrecht, Z. V., 360).

Останнім средством є отворити царські ворота, в що вірують численні християньські народи (Чуб., 4, Гринц., 73, Малинка, 260, Ящурж., 76, Янович, 71, Liebrecht, 322, Милићевичь,

¹⁾ Про чуда Купятицької ікони Матери Божої при трудних родах говорить Галатовскій в „Небо новое“ (с. 27), Сумцов, К. П. N 77.

Балов, 92, Гринченко, Эт. М., I., 26, Иванов, 24): уживають його і Турки (Stern, II., 297).

Крім релігійних практик вживає ся і помочи знахарів, які знають проти трудних родів багато заговорів (Гринц., 76—77).

Вкінці кладуть в голови сьвячені трави і цвіти (Ящурж., 76). При недогіднім положеню дитини є також певні звичаї. Так в Херсонській губернії ставлять макітру на живіт (Ястребов, 142) або трясуть поліжницею (Гринц., 78), або натискають живіт. Звичайно витягають дитину силою (Гринц., 78, Милор., 18—19).

VIII. Відрізуване пупа: Вкінці прийшла дитина на світ. Першим ділом буває замовлене дитини від уроку (Милор., 17, Чуб., 4); відтак береть ся баба до відрізання пупа і усуненя містища.

Пуповину відрізають звичайно на три пальці від живота, (Милор., 19, Гринц., 79, Малинка, 262) хрестячи одним кінцем поліжницею. (Гр., 79). Декуди вистерігають ся підрізувати ближше тіла, щоб хлопець не мав занадто малого пруття, а дівчина щоб не була занадто пристрасна (Гр., 79), або щоб не були хорі. (Милорадович, 19).

Відрізають звичайно на якімсь предметі, що може мати яку небудь звязь з будучим занятєм дитини, передовсім у хлопця на сокирі, а у дівчини на гребіни (Мил., 19, Гринц., 79, Чубинс., 5, Малинка, 262, Ящурж., 76, (голка), Иванов, 27).

Поволи зачинає також входити в звичай відрізувати пуповину на книжці, щоб хлопець був письменний (Ящурж., 76, Ястребов, 142).

До перевязання беруть прядиво, але уважають, щоб перевязати матіркою, а не плоскію, бо в протвннім разі стала би дитина неплідною (Ящурж., 76, Гринц., 79, Милор., 19).

В Самбірськїм відносить ся се тільки до дівчат. (Лепкій, с. 269, Гринц., 79). Подібний погляд стрічаємо і у Румунів (Dan, 217).

Пуп має в поглядах народу, а ліше кажучи в поглядах народів, дуже велике значіна. Йому приписують усі майже народи нашої землі силу хоронити перед небезпекою, спроваджувати щастє і розбуджувати в люднїй духовї сили (Ploss, Kind 15—18, Schmidt, 520); а нього старають ся також відгадати, якого пола буде дальше потомство.

Відрізанням кінцем пуповини помазують дитину в тім місці, де се робить сьвященник при хресті, і приговорюють, щоб не боялась уроків і щоб її обходила всяка слабість і нечистота (Малинка, 262, Гринц., 79).

Відтак дотикаєть ся баба пупом тімени дитини, „щоб не було тіменого зуба“ (Ящ., 262).

Пуповину заховують старанно в прискринок і дають відтак дитині, як доросте, розв'язати: коли розв'яже, буде мудре (Милор. 19, Гринц., 79—80, Франко, Н. в., 181, Lovretić, 416).

З тим поглядом стрічаємо ся на цілій території України, у Українців і у Поляків і у Жидів. У Лемків дивлять ся ще на те, о котрій годині відпала підв'язана пуповина і ховають її 7 літ між полотном: коли дитина розв'яже її в 7 році, то тим самим розв'яже собі і сьвіт (Лепків, 269). Тої самої віри з малими змінами придержують ся мабуть чи не всі народи. У Франків передержують пуповину до 6 року і дають її відтак дитині в явчяці, щоб її розум отворив ся. В Гесії зашв'яють її в одіж, подібно, як в Африці у Сомалів; в східних Прусах дають її дитині, коли їде перший раз до школи. Розв'язуване вузлів на пуповині приносять в Німеччині а іменно в Прусах, Франконії, Баварії, і д. зручність у фахових роботах (Ploss, Kind I, с. 15—18). На Шлеску дістає дитина подібно як у нас від того пам'ять (Nehring, 7), у Румунів (Dan, 218) учить ся добре, коли то хлопець і тче та шне зручно, коли то дівчина. Так само вірують в західній Чехії (John, Sitte, 104) і у Жидів (Segel, Mater., 322). В Альтавзее доховують її аж до смерті (Andrian, 109).

(Пор. ще Wuttke, 351, Toeppen, 80, Fossel, 63, Świętek, 601).

Місце дитини закопують у нас під ліжком або взагалі на тім місці, де дитина уродила ся, обмивши його і загорнувши в сорочку; декуди викопують ямку під лавою або на такім місці, щоб ніхто не переступив (Шух., 3, Милор., 21, Малінка, 263, Иванов, 27). „Бруд“ поливають водою і обсяпують зерном, щоб дитина була богата, а породіля „іще дітий водила“. При тім звичайно уважають, щоб добре закопати: відкопують, аж на случай смерті дитини і викидають до городу, щоби діти так росли, як трава на городі (Мал., 263). В Харківській г. роблять так само (Мил., 21), в подільській докидають іще кусень хліба і який гріш (Чубіни., 5). В Київщині закопують місце під плотом, замовлюючи його (Ploss, Weib II., 225). У інших народів не обходять ся однаково з містищем. Москалі закопують його в землю (Сумцов, О. в. в., 80, Успенській, 73), Естонці ховають у стайні (Ploss, Weib II., 225), в Дальмації закопують під рожею (Novorka, 247), Померанці взагалі під деревом. Між деревом і містищем заходить певна зв'язь: на Угорщині, коли хотять мати хлопця, закопують

місце під грушкою, коли дівчину — під яблінкою (Temesvary, 64); так само роблять і Німці. (Wuttke, 355)

Угорські Русини закопують його аж у кілька днів по родах, бо думають, що кілька днів здержуться, через тільки літ не буде дитини (Тем., 64).

Деінде палять його, як приміром у Норвегії (Liebrecht, Z, V., 319) або на Угорщині (Тем., 64); в Туринії і в Стврії дають його сушити, як і на Ісландії (Bartels, 70).

В Індії кидають його на воду (Schmidt, 507).

(Прошу ще порівняти: Świętek, 602, Ulanowska, 207).

Містище може так само довго виходити, як і сама дитина. Проти того уживають всіляких способів, з котрих деякі знаємо вже з уживання при трудних родах. Коли до двох годин не відійде попородовий очисток, тоді дають породіли пити оливу, шафран, цвіт півонії, настій вишневої кори, розтерті коралі (Милор., 21), мішанину з трьох зародків і з струганого срібла (Гринц., 80, Корепніcki, Przyczupek, 212) або обкурюють її (Podbereski, 74), або амушують блюватн (Мил., 21), прикладають на пупець утерту цибулю (Podber., 74, Гринц., 80, Świętek, 601), вкладають 9 головок часнику до матиці, прикладають горюче ключе на хребет і на живіт, 3×9 бібків овечого або свинського лайна, ставлять драпачку під хребет поліжницї або принаджують місце руками і зерном (Гринц., 80). Найчастійше одначе радять дути в флашку (Милор., 21, Ястребов, 142).

В XVІІІ. ст. давали пити воду з розпущеним сорочачим мізком (Потебня, Мар. лъч., 29). Механічні средства іще страшнійші, як передші: жінку бють, трясуть, підкидають, а коли ніщо не допомагає, то витискають і виривають місце руками (Гринц., 81).

Приміри з жигя інших народів у Ploss'a, Weib II., 183—229.

ІХ. Упоравши ся з пупом бере баба і купає дитину і породілю. Тут знов цілий ряд приписів, як варити воду і з чим. Так гріють воду для дівчат у високих горнятах, щоб були струнки, але не допускають, щоб кипіла, бо дитина булаб сердита (Ящурж., 76): так само не купають у горячій воді. Звідси походить і наша поговорка, „в горячій воді купаний“.

Декуда в Росії і в угорських Русинів уживають змної як лід купелі (Воллан, Сумцов, 84). До купелі кидають звичайно сіна, васильків, вівса і, вливають сьвяченої води (Шух., 3, Kolb, Rok., 175, Чуб., 6), дають живокости, товстушки, рути, огірочника, омана і хробуста (Мил., 20), гвоздків, троїцької трави (Іванов, 28), материнки (Лепкій, 269).

(Pop. Vyhľadal, 140, Ploss, Kind, II., 11—25).

Щоб дівчина була красна, вливають трохи меду, (щоб пахла) (Kolberg, Pok. III, 175, Франко, н. в., 181).

У вільших народів додають також дечого, щоб дитина була гарна, щаслива і богата. На Шлеску (Vyhľadal, 40), у Поляків (Lud II., 225) і у Жидів (Lil., 145) доливають в тій цілі молока. Словаки вкидають жито, щоб хлопець був добрим господарем, рябину, щоб червоно виглядав. Волохи дають соли і заліза, щоб дитина мала розум і сплу (Bartoš, Naše děti, 75). Москалі вливають ріжнуж мелока (А. Баловъ, 93).

Загалом вкидають гріш, щоб дитина була богата (Яшурж., 77, Шух., 3, Kolessa, 117, Lud II., 225, Bartoš, 5, Сумцов, О н. в., 84, Милор., 20).

Х. Батько приймає дитину за свою. З того звичаю, розширеного до нині у менше культурних народів, доховало ся у нас лише те, що дитину загортають в сорочку батька і роблять їй з його одержі пеленки (Чубн., 9). У Болгар і у Москалів передають наперед дитину батькови (Сумцов, К. П. N. 80), у Білорусів і Литовців діють ся се аж по хрестинах. В Альтавзее обвивають дитину також в батькову сорочку і передають йому на руки (Andrian, 109), аби її підніс. Сей звичай, знаний вже у старих Германців, розповсюджений до нині по Німеччині (Zürcher-Reinhard, 131, зі Швайцарії). Німці в Чехії доховали його також, хоть в вільшій формі: там батько зараз по купели мусить поцілувати дитину (Grüner, 36), а відтак доперва передає її матери (John, Sitte, 104).

З тим у звязку стоїть звичай, занотований Потанїним в „Очерках сѣвер.-запад. Монголіи“ (с. 27): у Бурят Іркутської губ. підіймають жінки дитину до гори і спускають її відтак на долину, так, щоб упада на мягко постелений стіл.

XI. Вороженє по дитині. I. День уродня. День уродня значить так само богато, як і день зачатя.

Передовсім треба зазначити, що найліпші і найщасливіші породи в ранці. В ночи уроджена дитина буває спокійна, заспана, в день уроджена сердита і з добрим апетитом (Милорад., 20). В одній пісні згадуєть ся, що дівчина приведена в ночи на сьвіт не має щастя (Сумцов, О н. в. 74, idem, К. П. N. 76); подібно думають і Німці в Семигороді (Ploss Kind I., 89)

Дитина уроджена на Наума буде мудра, на Благовіщенє дурновата, на більше сьвято нещаслива (Милор., 20), каліка або ма-
тоумна (Шванов, 26).

Коли дитина прийде на світ у неділю, то буде пристрасна. У Чехів кажуть, що щаслива дитина, уроджена в неділю (Вагтош, с. 4). Зрештою про недільні діти кажуть звичайно, що вони видать духів (Ploss, I., 88, Тоеррен, 76). Найнещасливіші діти уроджені в п'ятницю; в понеділок родять ся віщуни, в четвер богачі (Іванов, 26).

Вірмени тішать ся, коли роди випадуть на Сошествіє св. Духа, бо дитина буде розумна (Бунятовъ, 253); уроджені на Вознесенє будуть щасливі, на Воскресенє віщунами. У Жидів найліпший день второк: дитина уроджена в п'ятницю буде побожна, уроджена в суботу стане розбійником. (144).

2. Судьба. На Гуцульщині кажуть: „ледви народить ся дитина, збирає ся 12 судців, що сїдають на столовім вікні. Судці ті призначають для дитини одну зьвізду, що свїтить так довго, як довго дитина живе; як зьвізда упаде, умирає чоловік, якому вона при родинах була призначена“ (Шух., 2).

Віра в судьбу розвита особливо у Славян і персоніфікована в особах „роженниць“, „судільниць“, „віштиць“ і, т. д. Не хочу переповідати тут річий, які вимагали би хіба окремого трактованя: тому відсилаю до слїдуючих творів, в яких зібрана і дальша література: Веселовскій, Судьба-доля въ нар. представленіяхъ Славянъ. Разысканія ч. XIII. і XVII., А. А. Потєбня, О долѣ. Древности Моск. Археол. Общ. 1865, Соколовъ, Новый матеріаль для объясненія амулетовъ. Древности I. с. 170 і д., Ляцкій, Заговоры, Эгн. Обзор. XIX. с. 133., Krauss, Glück und Schicksal im Volksglauben der Südslaven. Mitth. d. antr. G. XVI. 102—162, Аванасьевъ, Поэт. воззр. Славянъ на природу, III, 318 і д., Máchal, Nakres slovanského bajeslovi, Praha, 1891. с. 76—80 і д., Ивановъ, Нар. рассказы о долѣ, Сборн. Харьк. И. Р. О. IV., 54 і д., И. И. Срезневскій, Роженицы у Славянъ и другихъ языческихъ народов, Архивъ Калачова, Т. II., кн. I, М. 1855, с. 97—122, Ploss, Das Weib, II., розд. XXXVII., Das Kind I., 37—47, Дан, 215 (в Зтюнїч), И. Ястребовъ, 475, Бр. Нушић, Косово, 122—3, Е. Барсовъ, Сѣверныя сказанія о лембояхъ и удѣльницахъ, Труды Эгн. О. И. Общ. Л. Е. А. и Э., III., 1, Бунятовъ, 253, 255.

3. Чепецъ — се оболонка, що лшляеть ся на голові дитини з ячного міхура. Після дуже загальної віри приносить він щастє тому, хто його посїдає (Милор. 20). В наших записах заперечуєть ся істнованє сього віруваня, одначе воно і у нас стрічаєть ся (Чуб., 6, Ж. Ст. 178, Франко, Н. в. 181, Ящуржинскій, 76, Иванов, 26). В старину не дуже далеку купували в Росії чепецъ

перед важним ділом (Авдѣевъ, Зап. о рус. бытѣ, 138, Сум, 28), подібно, як адвокати в Англії іще в XVIII. столітю. В Харківщині вшивають чепець в одіж дитини і думають, що буде архієреєм (Сумцов, К. П. N. 78, Мил, 20). У Чехів приносить він надзвичайну силу (Bartoš, 4).

Чепець має велику силу, приносить славу, гасить огонь, увільнює від війська, взагалі дає саме щастя. (Про се гл. Ploss, Kind I., 12—15. Temesvary, 64, Liebrecht, 324, Сумцов, Куль. Пер. N. 78, idem, О н. в., 79, Wuttke, 351, Bartels, 70—71, A. John, Sitte, 103. Stern, II, 330, Сумцов. Личные обереги оть глаза, 13—14, Kolberg, Mazowsze, III, 94, Świętek, 604, Успенский, 77, Lilientalowa, 145, Баловъ, 94, Lovretić, 419, Meyer, 103).

4) З дитини ворожать про її будучність. Вже в часі вагітності проповідують деякі признаки судьбу плоду.

1. Так приміром гадають, що коли жінці виходить з грудий корм, то дитина умре (Милор., 16).

2. Коли жінка хоче соленої риби, дитина не житиме; коли захоче сьвіжої, то остане при житю (Мил. 16).

3. Коли дитина зразу починає кричати, то се добрий знак; (Іванов, 26, Гринц, 86, Балов, 96, Малинка, 383) крикльва дитина з острим поглядом буде зла і любитиме обмовляти. (Милор., 20). У Німців противно. (Fosset, 62).

4. Тиха дитина, що „нявчить“, не довго поживе (Мал., 283).

5. Не довго житиме дитина, що зараз по уродженю поводить очима. (Мал., 283).

6. Брак розріза коло переніся віщувє смерть. (Мал., 283)

7. Так само і коли вродить ся лицем в низ (Чубин., 8, Гринцевич, 86, Іванов, 26).

8. Коли дитина стискає кулаки, то буде скупа; противно, коли їх розгвирає, буде щедра. (Мал., 283).

9. Діти, уроджені з обмотаною цуповною, будуть неморальні (Милор., 20).

10. Коли очи дитини замкнені, буде спляча, (Чуб., 5) або буде довго жити (Сумцов, О н. в. с. 83). Коли отворені, але їй буде на сьвітї (Грин., 86).

11. „Сорочка“, як висить з боку, то хлопець піде до війська (Чубин., 5).

12. Дитина уроджена в часі місячки буде „просьвічена“, то значить, що усі будуть про неї знати (Чуб., 5).

13. Коли в кутках очей багато мяса, то буде довго жити (у нас і Сумцов, О н. в. 83; пор. також N. 6).

14. Помре дитина з довгим волоссям (Іванов, 26).

Щоб знати, чи дитина житиме, дають волосся з воском по купелі і дивлять ся, чи потоне, чи ні; коли затоне, то дитина умре. (Балов, 96, Благовѣщенській, 252, Лебедни, 183—6).

Дитина уроджена з зубами буде знахором і матиме врічливі очі. (Іванов, 26).

У вищих народів говорять те саме: у Славян кажуть, що з зубами родить ся унр.

XII. Звідки бере ся дитина. Тут згадаю про погляд, що дитини приносять бузько з озер, рік, ставів, взагалі з води. Численні паралелі до того зібрані у Пльоса, *Das Kind I.*, с. 2—12, що приписував тому мітологічне значінє, бо бузько, в символі блискавки. Krauss, в рец. на Böhm, *Deut. Kinderlied*, Urquell 1898 с. 319, видить в тім лише метафору, подібно як лише дотепною метафорою в слова пісні: (C Köhler-Meier, *Volkslieder von d. Mosel u. Saar*, с. 201) „Störche fischen nur in der Nacht“. По народнім віруваням приносять бузько дитину з багон і з води; крім того може її принести заяць або ворона. В Галичині приносять діти бузько. Мішухи купують їх у Кракові. Хлопам приносять звичайно ангел; часом купує хлоп у якомось славнім місті, прил. в Улашківцях. (В. Щурат, *Urquell*, V. 1894. с. 80—81, *Woher kommen die Kinder*).

Хочу подати кілька доповнень до Пльоса:

З кирниці приносять бузько дитину: *Rochholz, Allemannisches Kinderlied u. Kinderspiel*, 1857 с. 85—9, *Bartoš, Naše děti*, с. 4, *John 102, Am Urqu. IV.*, 224.

З води: *J. Vyhlidal, Ze života slezských děti, Č. Lid. VI.* 1897 с. 38, *J. Wurth, Beiträge am N. Öst. Z. f. d. Myth. IV.* 1859 с. 140—1, *Bartoš. 4.*

Повинь приносить: *Mat. Václavek, Moravsk. Val.* с. 122, *A. Vrbka, Sitten u. Gebräuche im Süd. West. Mähren, Z. f. ö. Vk. II.* с. 160, *John, 102.*

З ріки: *Bartoš, N. d. c. 4, Vrbka, 160, Urquell, IV.* 225, *Ilwof, 10.*

Зі ставу: *Laube, Volkst. Überlieferungen*, стр. 28, *John, 102, Am Urqu. I.* 225.

Приносять їх повитуха з ріки або з ліса: *Laube c. 28, Meier, Volkstüml. a. d. Frei u. K. A. Sch. a. f. VV., IV.* с. 17, *Václavek, 122.*

Знаходить сама мати: *Laube, 28.*

Дитину привносять також з пустої липи, бука, дуба (Am Urqu. IV. 224), або з каменя, Laube, 28, Sprechler, Volks. A. d. Thaminathal, Schw. Arch. 1903 с. 143.

Привносить також ворона, Bartoš, 4, John, 102, або водник, John, 102.

Із етнографічних записок пороблених на Україні видно, що у нас про бузька не знають; замість того кажуть, що дитину знайшла баба в буряні, в очереті або в піску, або сама мати, бродячи по річці; знаходять її також під кауустяним листом, на дубі або на вербі (Ящурж., 75); говорять також „тебе баба з ріки принесла“ або „під плотом у кропиви знайшла“ (Франко, Н. в., 184). В Купявським повіті привносить баба з садочку або зайчик; ловлять також дитий коло ривинці (Иванов, 39).

Віра в бузька не стрічається у всіх європейських народів, що тим природнійше, бо бузьки не всюди виводять ся. Так приміром на Ісландії не знає ніхто про ролю бузька; там гарнісінько оповідають дітям чисту правду, прикрашену релігійним поглядом, що дитину сотворив Бог, а мати породила (Bartels, 59). Віра в бузька витворила ся між Німцями і звідси лише перейшла до західних Славян; так у Сирії перенято її без огляду на те, що бузьків у краю цілком нема (Ilwof, 10). За се загально розпросторений в Європі погляд, що дитина з води і що її привносить повітуха; посередництво ворони локалізається в Чехії без ріжниць народности.

XIII. Родичі не однаково дивлять ся на те, чи уродить ся хлопець чи дівчина; більша радість панує з нагоди уродин мужеського потомка. Вагалі дав ся хлопцеві першенство перед дівчиною; се стрічаємо не тільки у нас, але і у інших славянських народів. У південних Славян уважається уроджене дівчини за велике нещасте, а жінка, що не родить хлопців, не має великого поважання у мужа і стоїть майже на рівні з неплідними. Пир буває декуди також тільки по уродженю хлопця (Kolberg, Maz., III., 92, Нущић, 122).

Відзначуване хлопців знане у численних народів. (Сумцов, К. П., N. 79, idem, О н. в., 70—71, Ploss, Kind I., 67—70, Meyer, D. V., 106).

У нас доховали ся сліди того: так уважають жінку доти мслодицею, доки родять хлопців; по першій дівчині називають її вже бабою. Подібно думають і Поляки, де дівчата не тратьють невинности, коли породять хлопця (Federowski, II. 293).

XIV. Уроки. Жінці в часі родів і до виводу і дитині грожуть ненастанно всілякі небезпеки: лихі очі людей і невидима сяла злих духів.

Віра в лихі очі (*böser Blick*) розширена мабуть чи не по цілій землі як у культурних, так і у диких народів і стоїть у звязку з поглядом на незвичайну силу очей, того зеркала душі. З тим змішують декуди віру в надзвичайну а шкідливу силу слова, в уроки. У Славян і лихі очі і уроки доховали ще повне право горожанства подібно, як і у диких неєвропейських народів. У Німеччині і в західній Європі починають вони чим раз більше графляти на скептицизм і забувають ся.

Не маю тут на цілі розводити ся довше над обома поглядами, бо се запровадило би мене за далеко. Обмежую ся тут лише на сконстатовану універсальности сього погляду, що безумовно впривув усюди незалежно і відсилаю по деталі до праць про ту тему, вичисляючи найважнійше або те, що мені попало від руки.

Великий матеріал зібраний у Plossa, *Kind I.*, 129—243, у *Temesvary* 68—83, у Р'д'ька, 59—83 і Ветухова 32 і д.

Прошу порівняти іще: John, *Über den Aberglauben des bösen Blickes bei den Alten.* (Berichte über d. Verh. O. kön. Sächs Ges. Phil. hist. Kl. Leipzig 1855), Krauss, *Volks Glaube*, 39—48, 156. Pitré, *Rimedi e formole contra la jettatura.* (Archivio p. l. st. p. I, 1882, 132 і д.; IV. 1885, 451 і д.), Сумцовъ, О. н. в., 77, *idem*, К. Пер. N 102—105, *idem*, Личные обереги отъ глаза. Харьковъ 1896, J. Tuchmann, *La fascination, Mélusine*, VIII і д., Jan Valchař, *Prostonárodní lékařství na Dolnokralovicku* (Nar. Sborn. VIII s. 133—4), Robinsohn, *An ajen hore oder Güt Aeug* (Am Urquell V. 1894 b. 19—20); Glück, *Skizzen* 399—408 і 414—428, Чубинський, Труды I, 141—136, Tetzner, 163, Świątek, 626—8, Ulanowska, 277, 274—5, Франко, Н. вір., с. 217—218 і пар. стр. 261; Житє й. Слово IV, 361, Зоря 1887 с. 95, Kolb, *Pozn.*, VII, 115, 125; Гринченко, Из ус. в. 60—61, Тоерпен, 37 і д., Lilientalowa, 151—3, Ciszewski, 36, 57, Kopernicki, 197, И Иванов, Знахарство, шептанье и заговори, К. Стар. XIII. 1895, 734 і д.; Гринцевич, 202—215, 444—5, Drechsler, 208 і д., Fossel, 64—66 і н.

Коли тільки жінка має злягати, кладуть в ліжку часник, ко су, сокиру, ніж з кістяною ручкою або зашивають в пазуху сорочки часник і голку (Гринц. 72). Звичайно робить ся усе доперва, коли дитина приходить на світ: за для неї закривають поліжницю простиралом.

Українці уживають слідуєчих средств, щоб забезпечити ся перед лихими очима: ті самі средства помагають в часті і проти злих духів:

1) Під ліжку кладуть якийсь зеліаний знаряд, сокиру, топір, ніж, ножички або навіть кусень зничайного зеліза (Ящурж. 78, Малинка, 263, Kolberg, Chelmskie, 175, Шухевич, 3, Чубинскій, 6, Гринц., 72, 82, Kolessa, 117).

Той спосіб знають у численних європейських народів, приміром у Німців, у Славян: зелізо має взагалі велику відпорну силу проти уроків і злого духа; його носять завжди зі собою аж до виводу (Kolb, VII, 45, XX, 131, Dan, Volksglauben, II, 82, Grüner, 38, Wuttke, 356, Segel, 53—59, i, т. д.).

Значіне зеліза обговорене в розвідці Кайндля, Eisen und Schneidewerkzeuge im Zauberglauben (Beilage zur allg. Zeit., München 1903, N. 202).

Без ріжничі остас тут, де лежить зелізо. У нас звичайно кладуть його під ліжку, деінде ставлять в коляску або під колыску.

Загально стрічаємо ся зі звичаєм ставити сокиру на поріг і то або зараз при родах, або, як се робить ся у нас, коли йти на хрестини (Kolessa, 118, Милорад., 23, Bartoš, 5, Ящуржинскій, 78).

Велику силу має особливо ніж. Його ставлять на поріг або вбивають в одвірок (а), в варцаби (b), в землю (c), кладуть під ліжку (d) або до колыски (e). (Сумцовъ, О н. в. 71, Schmidt, 505 (d), Kosiński, 62 (e), Korernicki, 209, Малинка (d), Миликевич, 195 (a), [і в ворота, 194], Рѣдько, 70, Гринцевич (a) 204, Иванов, 36 (під полушку), Temesvary 70 (a, b), Temesvary, 67 (d, c), Segel, 58—59, (подушка), Stöber, 113.).

2) Другим важним средством є вугле (Ящурж. 78, Шухевич, 2, Колесса, Вір. 98, Франко, Н. в. 217—8, Гринцевич, 207, Чубинскій, I, 135, Fossel, 65). Його уживають, також, коли треба скинути слабість (Сумцов, Обер. 8, Świętek, 627—8, Колесса, Вір. 95, Valjavec, Narodne pripovjedke, 1858, 247, Ploss, 139 і д., Korernicki, 210, Иванов, Знахарство, 734, Гринцевич, 206 і д. Fossel, 65, Чубинскій I, 135, Glück, 403, Dan, 286, Vrbka, 319, Segel, 58—9).

3) Дуже помагає печина, себ то глиня з печі (Шух., 2). Гущули завивають у мішочок часник, печину, вуголь і глину із слідів пса і завязують се на праву руку дитві, при чім викидаючи кожду з тих річий у „шкалитку“ приговорюють відповідні заговори („аби ти була така люта, як чеснок“).

4) Не менше помітний часник, який у нас носять звичайно на шиї або в кишеня, або зашитий в одіжж. Деінде кладуть його в колицку, а на Угорщині натирають ним двері і поріг (Сумцов, Лич. обер. 16). Його знають нині загально в Європі, приміром в Німеччині, Уграх, Італії, Греції, Болгарії, Португалії (Р'вдько, 65, Drechsler, 208, Temesvary, 70, Segel, 58—59).

Знана також помівка „часник дитній під язиком“ (Дерлиця, 122).

5) Побіч часнику знають наші люди уживати помочи всіляких рослин, приміром васильків; крім того беруть у здоровім стані полину, чортополоху, чорнобилу (Сумцов, Л. об. 15—16, Ploss, Kind, 137, 8 [Римляна, Новогреки, Сербї], Потєбня, Млр. лѣчебник XVШ в., [корень дягловий і чорнобиль], Р'вдько, 60, Гринцевич, 204, Gustawicz, VI, 227.).

6) Загально знають в Європі уживанє мітли або вішкка, які ставить ся звичайно на поріг (наші записи, Сумцов, Л. об. 16, Temesvary, (68, 69, 70) Аванясьевъ, III, 498 [Лужичани], Patschovsky, 55, Wuttke, 358—260).

7) Від уроків і від злого духа помагають також бинди, хустки, і взагалі подібні річи червоної краски. Виставлюване червоної фляшки у Гуцулів можна також сюди віднести (Франко, Н. в., 218, Liebrecht, Z. V., 305, Dan, 285, Vrbka, 318, Temesvary, 69, Wuttke, 358—360, Krauss, S. 128, Тоерпен, 779, Liliental, 151, Drechsler, 208, Segel, 59).

8) а) Від пристріту лічать у нас на Україні, облизуючи дитину і плюючи на неї. (Ящурж., 77, Сумцов, Л. об. 4, Гринченко, Из у. н., 60 61, Иванов, Знахарство, 734). На Україні роблять се звичайно так: Мати або баба проводить язиком здовж і поперек по лиці дитини і витирає його пазухою своєї сорочки, при чім спльовує і говорить „Отче наш“. Цілком схожий звичай подибуємо у Сербів, Поляків, Болгар. Сплывуване знане було вже в старинних часах і Пліній подає се як лік на уреченє дитини (Сумцов, Лич. об. 3—5, Kolberg, Mazowsze, III, 93, Świętek, 627—8, Ploss, 140, Liliental, 153, Ciszewski, 57, Гринцевич, 207, Гринченко, Эг. М., I, 27, Glück, 403, Fossel, 65, Laube, 55, John, 107—8).

8) б) Так само помагає, коли сплюнути, особливо в лице уреченому (Колесса, 98, Krauss, 12, Ploss, Kind, I, 140, Drechsler, 208, Wuttke, 171—2).

Декуди плюють по купели в воду (Гринцевич, 204).

9) Проти уроків знають у нас ряд заговорів і молитов. У старих требниках стрічаємо спеціальні молитви „отъ зависти и отъ очесъ прозора“ (Алмазовъ, Врачев. мол. 237—90); Чубин., Тр. I, 132—136, IV, 6, С. Брайловскій, Способъ лѣченія отъ сглаза, Жив. Стар. IV, 224, Угрорус. заговори и заклинанія начала XVII. в., Жив. Стар. 1890 IV., 125—126 N. 45, Н. Сумцовъ, Заговори библиогр указатель (Сборникъ Харьк. И. Р. О. IV., стр. 258—73) і С. А. Чернявская, Дополненіе *ibid.* V. 1893, Ө. Зелинскій, О заговорахъ, Сбор. И. Фил. Общ 1897, А. Ветуховъ, Заговори, заклинанія обереги... Фил. Вѣстник, 1901—1905, (особливо 1903 с. 232—284. З. отъ сглаза); Милорадович, Народ. медицина въ Лубенскомъ у. Полт. г., Київ. Стар 1900 III. 381 і д., В. Ястребов, Матер, с. 113., П. Ефименко, Сборникъ малор. заклинаній. М. 1877 с. 26 і д., E. Rulikowski, Zapiski etnograficzne z Ukrainy, Zbiór wiad. III., 112 і д. Н. Ивановъ, Знахарство, шеттаніе и заговори въ Старобѣльскомъ и Купянскомъ у. Харьк. г., Київс. Стар. 1885, XII; Лоначевскій, Сборн. пѣс. Буковинс. нар. 1875 с. 106 і д., Коваленко, Къ народн. медицині малор., Эпн. Обзор. 1891 XI. с. 177 і д., Милорадович, Иванов, Знахарство, 734 - 7 Гринцевич, 205—207—215, Lilient., 153).

10) Від уроків помагає також сьвязана вода, якою або проплюють або яку дають пити з сажою. (Ягребов, 112, Vrbka, 319, Temesvagy, 69).

11) Як не помагає вуглє, тоді лють воду на серп, на косу, полощуть в тій воді усі ложки і колотівки таї дають пити з кужівки (Колесса, Вір., 98). Деінде обмивають чоловіка, клямку від дверей і вікна верхньою стороною руки на відлів і дають уреченому напяти ся (Франко, Н. в. 218). Пор. Truhelka, Heilkunde, 382.

12) Проти уроків уживають також досить часто соли, натираючи нею дитину або полишаючи її побіч неї. У нас кладуть її на столі (Сумцов, О. н. в., Ploss, Kind I, 280—283, 193 і д. Рвдько, 93, де численні паралелі, Köhler, 113, Temes., 70).

13) Численні народи вірять, що на уроки треба обернути одіж на другий бік, причім передовсім бере ся під увагу сорочку і панчохи (Korernicki, R. 197, Шухевич, 6, Гринцевич, 204, Чубинскій, I, 108, Fossel, 58, Тоерпен, 41, Liliental, 151).

14) Коли обтерти ся сорочкою, то уроки не причеплять ся. (Korernicki, 209). При тім треба приговорити: „в чім я тебе породила, в тім я тебе обходила“. (210, Иванов, Знахарство 734, Гринцевич, 210, Segel, 59).

У Сербів обтирають дитячу другою стороною сорочки, щоб заснула (Krauss, 548).

15) Від уроків охороняє особливо деготь або взагалі мазь, яку кладуть в начиню під ліжком. На Буковині робить ся се, щоб забезпечити ся перед наслідками, які приносять відвідина нечистої жінки (з місячкою). (J. Jaworski, Aus dem Bukowiner Alltagsleben, Urquell, 1898, 97). В Македонії кадить мати дитину протягом 40 днів дегтем і сіркою (459): щоб відстрашити „вештиць“ від колиски, роблять на ній знак хреста дехтем (Ястребов, Обычаи и п. тур. Сербов, 460). Подібно як на Буковині роблять і Жиди (Segel, Wierzenia, 57). На Україні роблять на воротах хрест дегтем, щоб мерлець не вертав, особливо упир. Дегтем затикають також уста упирям, щоб не ссали людей (Ефименко, Упыри, Київская Старина, 1883, VI, 377). Силу дегтю знають і Серби (Krauss, Powrót umarłych na świat, Wisła, IV, 674).

Декуди кладуть лише перевернене начиня до гори дном (Иванов, 28).

16) Щоб зняти уроки, дають пити воду, в якій обмивало ся небіщика (Гринцевич, 205, Fossel, 91).

17) Помічним средством є також обмиванє мочію (Гринцевич, Grüner, 36, Pierzchała, 335, Segel, 59).

18) Уреченого підкурюють ся. (Гринцевич, 205).

19) Спеціальне значінє має мандрагора або вовчі ягоди (Gustawicz, VI, 229).

20) В Купянськiм повіті кладуть перед порогом Йорданський кіл (Иванов, 24).

21) Помічним средством на уроки і на злих духів бувають загально вселякого рода амулети, які звичайно завішують ся на шиї дитині. Знають їх усілякі народи від найдавнїйших часів і уживають їх, щоб охоронитись перед хворобою (т. є. злим духом). Українські амулети, між котрими найбільше жидівських, описані в статі Н. Weissenberg'a „Südrussische Amulette“ (Zeit. f. Ethnol. 1897 XXIX). Дещо знаходимо також у Шухевича, 5.

Амулетами можуть бути або предмети або спеціальні листи з молитвами або знаками. Зрештою вимагає се окремого обробленя. З численної літератури про амулети вичисляю: М. И. Соколовъ, Апокрифическій матеріалъ для объясненія амулетовъ, называемыхъ змѣвниками (ЖМНПр., 1889, т. 363. 340—368), idem, Новый матеріалъ для объясненія... (Древности... Т. I. Москва 1895, с. 134—202). Ploss, Kind, I. 125, 134 і д., Dr. C. Wessely, Neue griechische Zauberpapiri, Denksch. d. A. W. zu Wien, Hist. phil. Kl., Том

42, 1893, Гр. И. Толстой, О русских амулетахъ, называемыхъ амбевиками (Зам. И. Р. Арх. Общ. т. III); Giuseppe Bellucci, Amuleti Italiani antichi e contemporanei, Catalogo descrittivo, 1900. Pengia, G. Schlumberger, Amulettes Byzantins anciens, destines a combattre les maléfices et maladies (Revue des études grecques, T. V., i 3, 1892, 72—85), Тоерпен, 41—43, 80, Ю. Яворскій, Грѣмовыя стрѣлки. Рѣдько, 71, С. Meyer, D. Volkst. 104, Glück, Amulette, 415—428, Wuttke, 360, John, Sitte, 101, Lilientalowa, 146—7, Glück, 401—4, Grüner, 35, John, Oberlohma, 131).

22) Одначе, хоть як богато средств обережности, можна дитину уречч; може се зроби́ти і не цілком лиха людина. Тому всюди заборонюють дивити ся на маленьку дитину і дѣркагы її за заслоною. Коли-ж хто і кине оком, то мусить сказати якесь застерегаюче слово, як приміром „нівроку“, „рости велике“, „das ich dich nit verschrei“, або „камінь у зуби, печина в груди“, „тобі на зависть, мені на користь“, „сіть тобі в вічі, пачіна на зуби а камінь на груди“ (Ястребов, 113), або „яке то пухнявеньке, нівроку“, „як же сі справило“ (Колесса, Вір., 98), „на пса вроки“ (Франко, Н. в. 131, Чубинскій, I, 128, Nowosielski, II, 154 і д., Гринцевич, 204, Kolberg, XX, 132, Krauss, Sitte, 43, Lilient., 151, Балов, 98, Drechsler, 208, Grüner, 36, John, Oberlohma, 160, Wuttke, 388—90, Rajek, 218).

В деяких сторонах радять дивити ся на повалу або на нігті (Гринцевич, 205).

XV. Відміна. Неменьше уроків боять ся у нас і злих духів та відьом, що користають з того, що дитина нехрещена і що ніхто на неї не вважає і крадуть її, полишаючи замісь неї свою погану відмину. Таку дитину зараз пізнати по її крику і ненаситности та по великій голові; позбути ся її можна, бючи її доти, доки чортиця не віддасть украденої дитини (Сумцов, О н. в. 80—81, idem, К. Пер. N. 81, Чубинскій, Тру., IV., 6, Колесса, 118, Nowosielski, II, 160—63, Шухевич, 3—4, Гринченко, Из уст народа, с. 13—14, N. 18 (лісунка без тіни), 98, N. 126 (чорт), ст. 160, N. 190 (відьма), Ястребов, 137—8, Чубинскій, I, 130, 194, Франко, Н. в., 210—211, Лепкій, 269 (русалки), Соколов, 170).

Віра в духів, що переслідують діть, розширена по цілім світі, хоть не у всіх народів. Знали її Жиди, Греки і Римляни; нині стрічаємо її у Коитів, Персів, Калмиків, Угрів, Індів, Литовців, Ірландців, Шкотів і дуже часто у германських і славянських наро-

дів (Ploss, Kind I., 111 - 116, Schmidt, 504 і д., L. Kálmány, Kinderschrecker und Kinderräuber im magyar. Volksglauben, Ethn. Mitt. aus Ungarn, III, с. 171—3, 188—193, Winternitz, 7 і д., Benczur, 120—1). Віра в відмінюване дитий, що є лише одним варіантом того загального погляду, обмежує ся майже виключно на германські і славянські народи. Імена духів змінюють ся відповідно до племен і околиць: бувають се чорти, відьми, полудниці, карлики, білі пані і, т. д. (Ploss, Kind I., 117—129, Аванасьев, III, 305 і д., Germania, V., с. 74 і д. (сонце і місяць), Maurer, Isländ. Volkssagen der Gegenwart, 1860, N. IV, Kaindl, Eisen...). Віра в відміну мабуть німецького походження, приваїнні ся її версія, де гадуєть ся лущипна з яєць, (як се доказав Polivka в статі „Slavische Sagen vom Wechselbalg“ Archiv. f. Religionswissenschaft, VI, 1903, 151—162).

В Німеччині віраць загально в відміну (Ploss, 115—121) Vernalekeken Sagen und Bräuche, 249—252, Grimm Deutsche Sagen, 2 Auflage. I., с. 68, N. 88, id, Deutsche Mythologie, 2 Auflage с. 437, Kuhn und Schwarz, Nordische Sagen, Lp. 1848 с. 92, 172, 580, Müllenhof, Sagen aus Schleswig-Holstein, 407, Andrian, Alt. Ausser, 152—3, 142, Wuttke, 360, Höfler, D. Kr., 15, 26. Fossel, 56, Rochholz, с. 113—115, Peiter, Kindestaufen, 116, Köhler, Volksbreuch, 481 - 2, 436, Vrbka, 31, Drechsler, 187, Meyer, D. Volkst. 105 і д., John, Oberlohma, 160).

Так само знають про відміну і всі славянські народи. У Чехів поривають дитий полудниці, у Поляків стржити (Lud, II., 225, Szymon Gonet, Strzygonie, Lud III., 154—5), або боїанкі (Saloni, 249, Świętek, 502, Siarkowski, 53 і д.) або „przypoludnice“ (Siarkowski, 51), у Вендів передпольниці (Haupt-Schmaller, 267, 268, Veckenstedt, Wendische Sagen und Märchen, 1880, с. 56, 434, 446, Tetzner, 312, 325, і, т. д.). Прошу ще порівняти: Tetzner, 278, Тоеppen, 21—22, Košťial, Diví lide v názorech, pověrah a zvycích ľdu českého, 1889.

Про відміну численні паралелі у Köhler, Kleinere Schriften, I., с. 219.

Щоби відігнати злих духів, уживають передовсім тих самих способів, що й проти уроків: соли, часнику, заліза, і, т. д.

1) Дальше кладуть під подушку або в колиску святи образки, книжочки до молень і иньші посв'ячувані річи; не меньше помагав і св'ячена вода (Чуб., 6, Siarkowski, 53, Тоеppen, 22, Meyer, D. V., 105, Fossel, 58, Wuttke, 356, Segel, 56—57, John, Sitte, 107, Liliental, 146).

2) Велику силу має посвячена свічка. У Гуцулів засвічує її баба зараз по уродженню дитини і присьпівує:

„Засвічу свічку,
Піду по запічку,
Ладану шукати,
Обкурити хату“. (Шухевич, 3).

На Поділю російським святять свічку через 3 дні і ночі (Гринцевич, 83) або кладуть коло поліжницьї трійцю (Чубин., 5). У Білорусів Виленської губернії запалюють освячену свічку і держать її перед лицем поліжницьї (Сумцов, О н. в., 75). У Москалів беруть до того вінчальні свічки (Балов, 92, Ploss, Weib, II., 251, Аванасьев, III., 334, Рьдько, 81, 82, Покровскій, [ibid], Потерялали свою законную силу бытующая старина въ сознаниі Русскаго народа. Изв. И. О. Люб. Естес Антр. и Эгн., XLVIII., I. с. 58). Свічене світла і палене уважається усюди добрим способом проти злих духів. (Wuttke, 360, Bartels, 74, Lilient., 146, Иванов, 28, [огонь], Dan, 286, Bartels, 74) також і Римляни давали свічки при породі (Samter, Antike u. moderne Totengebräuche, Neues Archiv f. klas. Alt. 1905, I., с. 36).

В Болхові мусять цілий час горіти свічка, щоб відьма не вкрала дитини (Гринченко, Из уст. нар., 160 N. 190), в Ходовичах роблять се через цілу першу ніч. (Kolessa, 118). В Луаенським повіті засвічують перед хрестинами свічку, бо інакше може стати ся нещастє; в однім місці приміром перемінив ся хлопець в дівчину (Мялорадович, 22).

3) Не вільно класти дитини поза плечима, бо тоді нечиста сила легко може її вкрати (Гринцевич, 91—92, Чубинскій, Лепкій, 269, Lilientalowa, 146).

4) Духів відганяє присутність людей, тому часто можна стрінути ся зі звичаєм сторожити коло поліжницьї.

У полудневих Славян сходять ся тоді жінки з дарунками і „чуваю бабине“ цілу ніч через 7 днів: „тада не сміє ни једно заспати“ (Вук Караџић, Живот и обичаи нар. ср. 1867, II., 91. Милићевич, 189 і д., Krauss, 519). У Москалів не вільно лишати самої поліжницьї і дитини, бо може домовий забрати новородка (Балов, 95). Про се згадується вже в споминах з подорожі (Рьдько 65) з XVIII. ст.

У Жидів сидить перед хрестом 10 муштин коло поліжницьї і відчитує місця зі св. письма (Lilient., 146).

5) Щоб здурити „віщаницю“, убирають макогін у пеленки і кладуть його коло матери (Лепкій, 269).

6) До ряду охоронних способів перед злими духами і уроками треба безперечно віднести загально-рогновсюдженний звичай ставити новонароджену дитину під лавку, під стіл, або на піч (Ploss, Kind, I., 62—3). Сумцов зв'язував його з обрядом усинювання дитини через батька, однак на його погляд не можна згодити ся. З численних примірів, в яких ясно згадується його примінене против духів, видно цілком ясно, що тут іде о заховане дитини, о її охорону перед злими силами і о забезпеченє їй доброї долі (Rochholz, 279 і паралелі, Wuttke, 358).

На Шлеску кладуть дитину на землю, щоб набрала ся сили (Drechsler, 183), у Чехів на стіл, щоб була послужна (Václavek, 122, Bartoš, 3), щоб була під хлібом, мала добру пам'ять і тримала ся хати (Bartoš, 4), щоб була працювита і мудра (Ploss, Kind, I., 62). [Пор. ще Meyer, 103].

В Німеччині кладуть дитину на ліжко матери і качають нею, щоб не можна було її зачарувати (J. Köhler, 247).

XVI. Заховане поліжницї по уродженю дитини і деякі звичаї що до новородка.

По злогах владеть ся породіля на пріпічок; щоби усунути породів болі, кровотік або корчі, уживають повитухи знов усіляких способів. Обв'язують їй живіт рушником або ставлять горнець, натирають тіло милом та дають їй пити відвар з кропиви, лопуха і шандра, з цвіту фіялків, і їсти сирю моркву (Гринц., 83).

1) Заснути заборонено їй дуже строго, бо могла би більше не пробудити ся. (Гринцевич, 83, Fossel, 55).

2) Не вільно виливати купелі по заході сонця. (Малинка, 55, (Милорад., 29, 20, Гринцевич, 87. Гринченко, Из уст нар., 23—3, N. 29, Kolessa, 117, Иванов, 28, Segel, 59, Liebrecht, 318, Kolberg, XV., 132, Liliental, 149).

3) Загально стрічаємо ся з поглядом, що мати не може дитині давати ссати, доки дитина не охрещена: її заступає чужа жінка. (Чубин, IV., 8, Сумцов, О н. в. 83, Temesvary, 103—104, Ящуржинській, 79, А. Малинка, 268, Иванов, 27).

Подібньо його також у численних європейських і азійських народів, приміром у Угріє, Болгар, Румунів, Вірмен, і т. д., (Ploss, Weib, II., 387 і д., Temesvary, 103 і д., Urba, 151).

4) У численних народів переховав ся звичай давати новонародженій дитині такі предмети, що означають символічно, яке заняття хотіли би родичі її дати. Чубинській згадує, (IV, 3), що повитуха витьє хлопця словами „садись на коня“, дівчину „берись за гребінь“.

В Росії клали колись дитині в жоліску хліб, лук і стрілу а дівчині пряслиці (Авд'єв, 117). У Мехіканців і Китаїців давали дитині в руки забавки всілякої форми відповідно по сподіваного заняття (Taylor, Сумцов, О. н. в. 89). Ібн-Фодлан подав, що Русини клали новородкови меч, кажучи: „то тільки твоє, що добудеш мечем“.

6) Неживу дитину кладуть на піч, де вона лежить шість неділь у рукаві від кожуха (Милорадович, 19). Те саме робить ся і з недужою (Чубин., 5) подібно як і в Німеччині, де уживають сього переважно на лік против старечого вигляду лица (Günper, 36, Афанасьєв, II., 17, A. John, 108).

6) Не вільно з хати нічого позичати, а особливо по заході сонця, доки дитині не мине рік (Колесса, Вір., 84, Дерлиця, 122, Иванов, 28, Segel, Wierzenja, 56, Тоеррен, 80).

7) Пеленки роблять завжди зі старої одежі (Чубинський, 9). У Жидів на се, аби дитина ховала ся (Segel, 57, 58, Сумцов, О. н. в., 88, Liliental., 145).

8) При дитині не вільно казати слова: заць і жаба (Франко, Н. в., Дерлиця, Миликевич, 197, Лепкій, 269, Krauss, Sitte, 549).

9) Пеленок не виносять з хати, аби лихий не вкрав крові (Иванов, 28, Fossel, 67).

XVII Всілякі операції на тілі новонародженої дитини належать до найбільше росповсюджених на цілому континенті і вийшли в уживанє безперечно самостійно. Дивувати ся майже приходять, коли бачимо, що ті самі звичаї, з якими стрічаємо ся у нас на Україні, повтаряють ся також у Вірмен, у Турків, на Целібес і у американських племен.

Українська територія була з давни давна місцем макроцефальної людности. Вже Гіпократ згадує про макроцефальну людність над Азовським морем (Ploss, Kind, I., 321), що потвердили і деякі розкопки; перед ним згадував уже про се Геродот. Нані розширена вона значно в Швейцарії і у Франції. (F. Delisle, Les deformations artificielles du crâne en France, Bulletins, et mémoires de la Société d' Anthropologie de Paris, 1902, 111—167).

Взагалі удержувало ся в Росії до нині приплескуване черепа і витяганє та натиранє поодиноких частин тіла. Кребель (с. 11) подає про се досить докладний образ, який варто навести. Дитиною потрясають, щоб витягнули ся члени тіла, зараз, по уродженю; на третій день кладуть її до печи або несуть до парні, де натирають її галузками, обмивають милом, стискають голову з усіх сторін

натягають носик і „правлять“ ноги. В Херсонській губернії рівняють по купели кісточки, приближуючи локоть правої руки до коліна лівої ноги і локоть лівої руки до коліна правої ноги, тягнуть за носик і здавлюють руками голову з чотирьох боків, щоб була кругла. (Ястребов, 144). Голову справляють і в тульській губернії (Успенській, 73) та в пошехонському п. Ярославської г. (Балов, 93).

Ціле питання обговорене докладно у Пльоса, Kind I., 288—394. Пор. ще Temesvary, 129.

XVIII. Вироди. Дуже часто трапляється, що дитина приходить на світ відразу в стані патологічним або з певними фізичними недостатками. Усюди вважає ся се за діло чорта і злих демонів; велику ролю грає тут також задивлене або заспокоєне неприродної забаганки поліжницї. Загально приймається, що всі скривлення, рани, родимі знамена і, т. и. суть наслідком того, що не заспокоїло ся бажання породілі. Се може навіть набавити дитину смерті. Думають також, що кожний вирід, се кара за якусь провину (Ястребов, 142), або лихий проїностик на будуче. З таким поглядом стрічаємо ся також у Німців. (Ploss, Kind, II., 242, Stern, 353—4). Декуди анов удержав ся погляд, що се наслідок полових зносин в часі місячки (Чубинський, IV., 18): в се вірили в старинности (B. Ballantyne, Teratogenesis, Trs. Edinburgh. Obstet. Soc. V. XXI., 1894, с. 324—5, Stern, 354). Виродів не люблять: у диких народів відбирають їм зараз життя, а подібно роблять декуди і у т. зв. культурних народів. У Греції мала повитуха після Плятона обовязок осуджувати, чи плід можна назвати дитиною, чи ні.

Під видами розуміють також і т. зв. Abortus habitualis. Є се нарости мяса, що мають часто образ чоловіка або звіря, але не зраджують жадного життя. Се так звані мола, „Mondkälber“ (Ploss, Kind, II., 242, Höfler, 545—6).

V. Обряди і звичаї по уродженню дитини.

Коли лише дитина прийде жива на світ, то першим обовязком родичів і повитухи уважається ся всюди подбати про її забезпечення перед злими духами, бо ж годі завсїгда церестерігати стільки приписів, що в часі родів і перед хрестом. На чергу приходять тепер цілий ряд звичаїв, з яких найважнійші: омовитванне і хрест дитини та очищенє поліжницї.

1) Перебіг обрядів по уродженю дитини.

Попородові обряди тривають не всюди однако. У бідних, або у таких, що не держать ся старини, кінчать ся вони першого дня по родах, коли лише час на се дозволяє, щоб повідомити сьвященника і охрестити дитину. Одначе се буває рідко: звичайно тягнуть ся вони кілька днів а що найменше 3 дни. Давнійше, а декуди і нині протягають їх дуже довго, доки лише стає запасів (Милорадович, 27). На Покутю бувають вони нераз і цілий тиждень. (Kolb, Rok. 210).

Нормальний поділ обрядів такий :

Коли дитина уродила ся в ночі або рано, то зараз іде баба до сьвященника омовити новородка, а батько спрошує кумів і повідомляє родину. Тепер відбувають ся так звані родіння, на які сходять ся звичайно дуже обмежений круг гостей.

По родинях наступають зараз того самого дня хрестяни, сполучені з більшим пиром, на який запрошують уже більше людей. На другий день відбувають ся вже похрестяни (наші записи, в Коломийщині, Kolb, Rok. 213), а перед ними обряд очищення поліжницьі, названий зливками. Коли дитина уродила ся трохи пізнійше, серед дня, то родини опроваджують ся того самого дня, хрестяни на другий день, а похрестяни аж на третій. Сей перебіг найзвичайніший, одначе він не загальний і майже кожда околиця виказує певні зміни.

В Лубенській повіті припадають зливки переважно на другий день по хрестянах дуже досвіта перед подаринами (очерединами або похрестянами); але й тут нема однастайности, бо приміром в Черевківській волости бувають вони таки того самого дня, що родини (Милорадович, 25). Взагалі час злиwkів не всюди приходить на кінець; дуже часто припадає він і на родини або перед ними. На Волині відбувають ся зливки по хрестянах того самого дня в присутности гостей (Корегніські, 132—3). В Ніжинській повіті устроюють зливки, коли куми вийдуть до сьвященника або зараз по їх повороті (Малюка, 266), почім доперва зачинають сходити ся люди на хрестяни. В Подільській губернії справляють ся родини зараз по уродженю дитини або на другий день, але хрестяни не завсїгди обходять зараз по хресті, тільки через тиждень або і через пів року (Яшуржинський, 78). Подібно буває і на Гуцульщині. Там „прощєє ся“ газдиня з бабою за дитину (зливки) ще заким прийдуть куми, т. є. перед хрестянами. По виводі справляють ся колачини, на які запрошують ся кумів і иньших гостей. (Шухевич, 7). Сей порядок мусить бути взагалі більше в західних

частинах України; з ним стрічаємо ся і в Холмщині, де поправи-ни відбувають в перше припадаюче свята або в неділю (Kolb, Chelmskie, 176). В статі: „Swactwa, wesela, urodziny i zabawy u ludu Ruskiego na Rusi Czerwonej“ (Nowy Pamiętnik Warszawski, 1805) згадуєть ся також, що всі церемонії по хресті відкладають ся на пізнійше. (Кієвс. Стар. 1898, LXI. с. 251). В Галичині мабуть, о скілько можна вносити зі знаних мені збірок, не доховали ся усі обряди в такій чистоті, як у східній частині української території. Що найважніше, не маємо звісток, щоб на галицьких долах відбували ся зливки.

Мимо всіх тих змін головний порядок остає таки в значній мірі той сам. Після Чубинського (IV., 13) відбуваєть ся усе так, як і в наших записях; обряд злиwkів припадає по хрестинах (себ то на другий день) враз із похрестинами, або аж на третій день по хрестинах. Подібно обходять зливки на третій день у Харківщині (П. Иванов, 30), в Купянськiм повіті, в Херсонщині (Ястребов, 143) і по иньших місцях України (И. Иваница, Этн. Сб. 1855, 351).

Подібний перебіг як у нас подибуємо і у иньших славянських і взагалі християнських народів а також і у деяких диких племен. Усюди звертають передовсім увагу на дитину, хрестять її і обезпечують її будучність та радісно порводять сю хвилю, коли прийшов на світ новий нащадок. Великий матеріал зібрано в тім напрямі у Пльоса, Kind I., 160—287, на який нам прийдець ся ще нераз покликувати ся.

2) Куми. а) Кого просити в куми.

Звичай запрошувати людей, щоби тримали дитину до хресту, сягає дуже давніх часів і стрічаєть ся також у „диких народів“. Знали його і поганські Германці ще перед приходом Христа. Християнська релігія приняла його в свої постанови досить скоро і старала ся його унормувати (Ploss, 190—1).

На кумів вибирають звичайно людей з добрими прикметами, бо думають, що вони переходять на дитину (Гринцевич, 94, John, 111, Тоеррен, 81). Не дармо кажуть: „з таким чоловіком треба куматьця, щоб не лаятьця“ (Милор., 22). Уважають також аби кум був багатий, бо се приносить щастє дитині і забезпечує її будучність. Бідні люди особливо часто беруть богачів в куми, щоб дістати гарний дарунок (Ящуринский, 77). Се допровадило в Німеччині до того, що багато дехто не хоче приймати на себе обовязків кума (Ploss 192).

У нас остав ся ще в силі старий звичай, не відмовляти тої послуги нікому, бо „від хреста гріх відказатись“ (Ящуржин., 77, Чубицький, 9, Гринцевич, 94, Лепкій, 270, пор. також Federowski, Lud z okolic Zarek, 29—32, Witanowski, 24—5, Wenzel, 116, Лепкій, 269).

На кумів вибирають передовсім свояків, котрих люблять або поважають (Малинка, 265, Милор., 22, Vyhlfald, 38—40, Witanowski, 24—5), а декуди і добре знайомих (Милор., 23).

Під Городенкою просять на першого кума чоловіка, що дружбавав на весілю батька дитини, а на першу куму дружку матері; відтак доперва удають ся до свояків і до чужих (Kolb, Pok., 211). Коли діти вмирають, тоді запрошують брата і сестру з одної сім'ї (Милорадович, 22), або муж просить свого брата, а жінка свою сестру і на відворот (Ящуржинській, 77, Kolberg, Chelm. 175).

Коли-ж усе таки діти не виховують ся, тоді беруть перших „стрієнних“ або „стрішних“ (Милорадович, 22, Чубицький, 9, Kolb, Chelm., 175, Гринцевич, 95, Лепкій, 270, Корегніські, 209, Ястребов, 142, Drechsler, 190, Төррен, 51, 82, Успенській, 74, Сумцов, О н. в., 90, Авдѣев, 139), яких називають „стріньними кумами“ (Малинка, 265).

Звичай сей заховуєть і у иньших народів. В Німеччині вибирають на кума першого діда, думаючи, що се приносить щастє, (Ploss, 192).

За гріх уважають, коли-б одна жінка, відплачуючи ся другій за прислугу, тримала її дитину до хресту (Kolb, Pok., 210).

Що до віку і до стану не роблять у нас великої ріжницї; одначе нареченим не вільно тримати одної дитини до хресту (Гринцевич, 94, Тоеррен, 81). Деінде на се звертають увагу: приміром можуть в Лехрайн в Німеччині кумувати тільки замужні жінки (Ploss, 192); зате в Чехії і деінде беруть свобідних і вибирають так, аби тримали до хресту наречені або закохані. (Wenzel, 116, Kolb, Chelm., 175, Tetzner, 461 [Кашуби]).

На Волині добре вибрати на кумів брата і сестру (Корегніські, 209). Кумів не люблять змінати, як тільки діти ведуть ся (Милорад., 22), але коли не приносять щастя, тоді треба взяти иньших. Так само роблять і на Моравії (Václavek, 122) та деінде.

б) Обовязки кумів, дарунки.

Куми стають по хресті неначе членами родини і переймають на себе обовязки супротив дїтей на випадок смерти родичів (Ploss,

198, 9). В Холмщані мусить кума через цілий тиждень кормити хору матір всілякими присмаками (Kolb, 176), які приносить від себе.

Особливо ж приписано приносити дарунки. Про крижмо нема що й згадувати; його дають усюди, як того вимагають релігійні приписи (прим. Чубин., 9, Kolessa, 118, Милор., 22). Крім того загально дають хліб або бублики (Чубин., 9, а декуди то й гроші (Милор., 23). На Гуцульщині роблять і більші дарунки (дають на пр. вівцю, коня, сорочку і сірак) або заповідають, що дадуть, (Шухевич, 8).

Даване дарунків похресникови і похресниці належить до звичаїв розширених на цілій земській кулі. В Німеччині представляли вони часто велику вартість і коштували так багато, що аж власті мусіли впливати окремими законами на здержане занадто великих видатків. У Німців в нинішніх часах вийшли вони в часті з уживаня і обмежили ся до даваня т. зв. „Patentbrief“ і певного гроша (Ploss, 235 244)

Між дарунками знані також всілякі печива, умисно задля того роблені і одіж (т. зв. (Pathengöckchen).

Декуди обовязані також куми причинити ся до покритя видатків хрестин: в Баварії, Гесії, Франконії мусить кум справити навіть усе за свої гроші, (Ploss, 226); так само і в Тульській губернії (Балов, 97). У нас докидують куми грешників до складки для баби або на дальшу забаву, але самі не поносять жадних коштів.

в) Хто просить в куми.

Кумів просить у нас звичайно сам батько (Шухевич, 4, Малинка, 265, Чубинск., 9, Корегніські, 132, Иванов, 29); тільки, коли його нема, іде баба (Малинка, 265), або хтобудь із родни (Чубинск., 9).

Кумам приносить ся в дарунку хліб і сіль (Чубинській, 9, Иванов, 29). Головну ролью грає батько і у иньших народів (Ploss, 193—195, Świątek, 127); бабі припадає та функція о много рідше.

Запросни відбувають ся переважно лично: тільки у германських народів переховав ся звичай просити листовно, до чого уживають ся певних усталених уже форм (Drechsler, 190 і д., Andree).

г) Число кумів.

На Україні приняв ся звичай просити одну пару: се дієть ся особливо через бідність. У богатих стає нераз дві і при парі; на Покутю спрошують по свідоцтву Кольберфа і 15 пар (Рок., 209).

У вищих народів змінюється значно число кумів. В північній Німеччині беруть 3 кумів, для хлопця двох мушкетерів і жінку, для дівчини протилежно (Ploss, 197). У Саксонців знають крім того головних і побічних кумів; Семиградські Німці кличуть 2 пари, подібно, як і Поляки. Чехи беруть навіть 8—10, коли знов Швайцарці обмежують ся на 5 осіб.

д) Пожиття кумів.

Загально вважають на се, щоб куми жили з собою чесно, як того зрештою вимагає і церков. Навіть при столі заборонено їм разом сидіти; не вільно їм також віддавати ся грішній любови, бо се шкодить дитині і їм на добре не виходить; багато озер і ставів повстало на місці, де запали ся куми, що віддавали ся чужоложству (Чубинській, I, 40).

Кумам заборонено женитись, однак того ніхто не придержується (Франко, О. в. 196, Балов, 96), хоть „Кум з кумою повинні жити як брат з рідною сестрою“ (Номис, N. 9, 492). Протилежно, моральні відносини між кумами дуже часто свободні. Народні пісні подають свідчення, що такий самий стан панував уже в XVI століттю і був досить звичайний (Чубинській, V, 1159, Kolberg, Rok., II, 232 і д.). За те і уміщують в пеклі розпусних кумів звичайно з знаками п'янства.

Про се гл. докладніше Сумцов, К. П., N. 72, „Къ исторіи развитія понятій народа о нравственномъ значеніи кумовства“.

е) Бути кумом дитині неправого ложа вважається за щастя; на Україні кажуть навіть, що родини такої дитини далеко легші (Милорадович, 19).

Погляд про спеціальне щастя незаконно народженої дитини знаний у нас, у вищих славянських та у германських народів. В Київській і Подільській губернії придержують ся тої-ж гадки. Йдучи на хрестини, підперізується кум „оброгтю“, щоб ховала ся худоба, а кума бере за пазуху піре, щоб дріб добре вів ся. Деколи підперізується кум шнурком і ховають його відтак старанно, бо він дуже помагає на всілякі хвороби (Ящуржинський, 78). І на Покутю приходять до хресту оперезані воловодом, щоб коні (і взагалі худоба) добре вели ся (Kolberg, Rokucie, I, 210). Подібно роблять і Поляки (Pierzchała, 335). На Мазовшу думають, що дівчаткам буде від того родити ся лев, а хлопцям будуть вести ся коні (Kolberg, Mazowsze, III, 92). У Камубів вважають собі за велике щастя тримати по раз перший таку дитину до хресту (Tetzner, 461). В долищині Франконії і в декотрих вищих провінціях Німеччини кажуть, що се помагає щасливо оженити ся або віддати ся (Ploss,

Kind, I., 214). З подібними поглядами стрічаємо ся у Румунів (Dan, Volksg. d. Rum., II., 252, коні).

3) Приготованя до хресту.

Перед хрестом несе баба дитину до священника обмолити: відтак доперва наступають приготованя. Передовсім кладуть дитину на кожух і загортають в сорочку батька, щоб була щаслива (Малинка, 266, Милор., 23, Ящурж., 77, Чубинскій, 9, Иванца, 351, Сумцов, О. в. в., 88, Иванов, 29).

На поріг кладуть ніж і сокиру, щоб охоронити дитину від уроків (Милор., 23, Ящурж., 78, Kopern, 132, Kolessa, 118. Ploss, Kind, I., 203, Тоерпен, 81, Drechsler, 194, Bartoř, 5, Köhler, 247).

Для гої самої ціли дають кумі печину, цілушку з хліба і сіль (Ящурж., 78, Гринцевич, 94, Чубин., 9, Иванов, 29).

До хресту несе дитину кума (Малинка, 266, Милорад., 23, Ястребов, 142, Sütterlin, 233, Rüttimann, 166); в иньших сторонах робить се баба (Гринцевич, 94, Kolessa, 118, Kolb, Pok., 211). В Німеччині переважає останній звичай (Ploss, 203—204); на Ісландії належить се до обовязків батька (Bartels, 78).

У численних народів існує віруванє, що куми повинні здержати ся з відданєм мочі, коли їдуть з дитиною, бо і дитина буде мочити (Ploss, 113—4, 159, Ulanowska, 207, Тоерпен, 81, Grüner, 38, John, Oberlohma, 160, Peiter, 115, Patschovsky, 55, Udziela, 80—81).

У нас не довело ся мені натрафити на сей погляд, за те знають загально, що коли дитина мочить підчас хресту, то буде розпусна (Милорадович, 23), або її жите буде „спаскудяне“ (Ящуржинскій, 77).

4) Хрест. Хрест відбуваєть ся у нас у церкві і то зараз по вродинах; в дома роблять се тільки в наглих випадках, коли дитина не обцяє довгого жита. За те в деяких сторонах Німеччини і у полудневих Славян дають дітій хрестити так в хаті (Ploss, 203).

Хрест прийнятий християнською церквою, як символ очищеня дитини і прийнята в склад церкви, стрічаємо також у поганських (дивних) народів. Навіть в тім самім значіню (Ploss, 257 і д.). У християн перебув обряд хресту всілякі зміни і має за собою історію; короткість місця змушує мене відіслати що до того питаня до докладного зіставленя у Пльоса (267, 279) де наведена також і иньша література. Згадаю тільки, що у нас хрестять через поливанє і то як в уїятській, так і в православній церкві, в противенстві до східної церкви, в якій прийнято занурюванє підчас хресту.

(Про хрест прошу порівняти Dr. N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche, Übersetzung von Dr. A. Pessić, 2 Aufl., Mostar 1905, 553—560).

При хресті тримає дитину кума; так можна догадувати ся з знаних описів, так бачив я сам на Поділю. У Вендів держать дитину найстарший кум, у Саксонії дістає її по черзі кождий з кумів, подібно, як у Коломийщині (Kolb, 213), в Ольденбургі і деінде в Німеччині тримає хлопця кума, а дівчину кум (Ploss, 210), у Поляків противно (Kolb, XX., 130, Świątek, 127).

Наш обряд не бувби повний, коли-б поминути численні забобони при хресті. Їх так багато, що Пльос видить в них пережитки давної віри; усе, що діється при хресті, має містичне значінє і віщує дитині щастє або нещастє (Ploss, 212). І Вуттке звернув увагу на незвичайність і старинність звичаїв при хресті. „Хрест“ — каже він — „перенятий на скрізь забобонністю і перемінений з духового в щось випадкового; його уважають до певної міри за церковне чарівництво, а сьвячену воду за спосіб до чарованя, обоє за найліпшу охорону перед уроками і зачарованєм“ (Wuttke, 363 і д.).

Передовсім мусять куми заховувати ся як найгарнійше і робити такі річи, що можуть мати добрий вплив на будучність дитини. Усюди тамлять се добре, що який кум, така дитина; вимагають проте від нього не тільки душевної чистоти, але і чистоти тіла. (Ploss, 213).

Батькам звичайно заборонено йти до хресту з дитиною: того звичаю придержують ся часто у нас на Україні і у Москалів (Сумцов, О н. в. 87). Одначе в Галичині йде з бабою й кумами сам батько, несучи подарунок сьвященикови (Kolb, Pok., 209, 211); так само буває у Поляків (Udziela, Lud pol. w Rop., 80) і переважно у Німців (Ploss, 205). Лише декуди в Швайцарії лишаєть ся батько дома. (Zindel-Kressig, 35).

Велике значінє має день хресту: від нього залежить судьба дитини; тому здержують ся у Німців з хрестом до неділі.

У нас, подібно зрештою як і у иньших народів, старають ся хрест як найбільше приспішити. Захованє дитини в часі хресту віщує також її судьбу. Моченє означає переважно, як ми вже згадували, не конче добрий прогностик. Смерть проповідє, коли дитина неспокойно рушаєть ся. В одних сторонах кажуть, що

вона умре, коли скорчнтъ ся (Чубинскій, 9), в иньших знов прогивно, коли випрямнтъ ся (Милор., 23).

На Гуцульщині віщують куми дитині довгий або короткий вік з того, чи по хрестивах можна сьвічу легко згасити, чи ні. (Шухевич, 6). Додати треба, що сьвітла сьвічки на означене віку уживають усюди на ворожбу; найбільше при шлюбі і на сьвятий вечер.

Пчихане дитини підчас хресту вказує, що буде довго жити і не слабуватиме (Чубинскій, 10, Гринцевич, 95). Таке саме значіне приписують пчиханю і при иньших обставинах.

Плач дитини віщує здоровлє (Kolb, Maz. III., 93, Udziela, 80—81).

Добре заповідає крик або плач дитини; натомісь за злий знак уважають, коли скривить ся (Гринцевич, 95). У иньших народів беруть або одну або другу обставину за добрий знак. Так приміром в Турингії кажуть, що крик віщує довгий вік; подібно говорять і Венди в Саксонії та Швайцарії. Цілком противно думають на австрійським Шлеску і в Палятині (Ploss, 217, Kolb, Maz., III., 93, добре, Tetzner, [Полаби], 380 [умре]).

На судьбу має також вплив сьвященик і сьвячена вода. Слїди першого погляду затратили ся у нас, о скілько можна судити з записів: одначе колись був він в силі так, як іще до нині у численних народів, приміром у Німців і Чехів і Москалів (Ploss, 216, Успенскій, 74—5). На се напроваджує нас наша пословиця: „дурний тебе піп хрестив“, знана на цілій нашій території.

Цілий ряд вірувань привязаний до сьвяченої води і мира. На українським Поділю не вільно занурювати дівчини перед хлопцями, бо тоді дістане бороду (Гринцевич, 95). З тим самим поглядом стрічаємо ся і у иньших народів (Drechsler, 195), прим. у Магурів, у Вендів, в Меклембурзі, в Альтмарк, в Ганновері, в Шкоції, і, т. д. В Пруссії, в Ганновері, в Румунії і деінде вірять знов, що се причинюєть ся до легкости обичаїв обоїх дітей (Ploss, 217, Dan, 285—6).

В Новій Ушици кажуть, що поли мають два роди мира, один для мушин, а другий для жінок. Коли проте через помилку помаже ся дитину иньшам миром, то тоді дівчина дістане бороду, а хлопець ні (Гринцевич, 95). Той сам погляд стрічаємо і у Поляків у Пінчова (Siarkowski, 31).

Перед хрестом і по хресті, то єсть, коли беруть дитину від матери і коли її віддають, говорять у нас і можна сказати, у всіх

християнських народів одну стали формулку, що безперечно походить з дуже давних часів (Чолаков, 4). В наших записях згадується більше про її істнованє тільки по хресті: одначе і анальоґічна промова перед хрестом стрічається також (прим. Иванов, 29). В Галичині вийшла вона мабуть цілком з уживаня, коли вірити збіркам наших етноґрафів.

Вона звучить так: „Забіраємо в вас нехрищене, принесемо хрищене“ або „беремо поганина, принесемо християнина“, перед хрестом; по хресті кажуть: „ми в вас бралинароджене, а вам даємо молитвяне і хрещене“ (Милорадович, 24).

З тим звичаєм стрічаємося ще усюди в Німеччині а менше часто і у Славян (Ploss, 204, 207, Peiter, 115, Andree, Br V., Andrian, 109, Patschovsky, 55, John, Oberlohma, 131, Grüner, 33, 37, A. John, Sitte, 115, Kolb, XX., 131, Tetzner, 279, 325, Тоерпен, 82).

Підчас хресту цілує баба епатрахиль. В Моравії і декуди инде обходять з дитиною довкола вістаря (Vyhřidal, 30—40). Німці роблять се при самім виводі (Ploss, I., 255).

Взагалі уживається обходжене з дитиною довкола вістаря або стола досить часто у всіляких народів (Ploss, 219, 255, Tetzner, 431 [Словінці]).

Певного рода повіря привязані також і до крижма. На Покутю остають вони в дарунку для дитини (Kolb, 209).

Дитина вже охрещена і цілий збір вертає до дому. Звичайно уважають, щоб скоро вертати, так само, як і скоро йшли до хресту. В Німеччині кладуть також велику вагу на се, щоб вертати тою самою дорогою.

Коли діти не ховають ся, тоді не вносять дитини дверми, лише подають через вікно (Гринцевич, 95, Kolb, Chelmskie, 175, Чубинскій, 10, Kosiński, 62, Kopernicki, 209, Drechsler, 195, Лепкій, 259). В однім селі уманського пов. обносять її перед хрестом довкола бігуна, а по хресті подають її в хату, виймивши шибу в вікні, аби смерть не могла ввійти звичайною дорогою за новородком (Ящуржинскій, 78).

Тим самим способом послугують ся також Німці, про що вже згадується в давнину в „Gestriegelte Rockenphilosophie“ (II, 85). Знають його рівнож Швайцарці і Поляки.

Пльос догадується, що се старо-німецький звичай і що його розповсюджене велике: до нині ще входить крізь вікно наречена чоловіка, якому попередні жінки умирали (Ploss, 215). В кождім

разі належить він до більше розповсюджених та стрічаєть ся часто і у славянських народів.

В противенстві до того існує у деяких народів заказ подавати дитину крізь вікно, бо через те не буде рости, (Ploss, 215, Ö. U. M. in Wort u. Bild, 332, (Поляки), Lilientalowa, 150). У Поляків в Ріпчицькім пов. потягає се за собою хоробу дитини. (Udziela, 80—1).

Прийшовши до дому передає кума дитину матері, почім стараєть ся іще раз забезпечити її перед уроками, проповісти їй щасливу долю, а матері плідність. У Гуцулів рубає зараз кума дитині волосок срібним грошем примовляючи при тім: „аби було таке шесливе, як шесливе в срібло“. Гріш лишають дитині на „рстини“, а дитину передають матері з словами: „Най росте здорове та шесливе“; притім сьвітять сьвічку (Шухевич, 5).

На Україні кладуть принесену дитину на кожух або обносять довкола стола, щоб їй приготувити рай (Сумцов, О н. в., 82). Також обв'язують її „полоскунами“, щоб була плідна (Чубин., IV., 6).

5. Надаване імен. З хрестом злучений обряд надавання імени дитині. Існує він майже усюди, на цілій земській кулі: ріжниці бачимо тільки в тім, хто вибирає імя, як його вибираєть ся, коли і яке.

З наших записів знаємо, що імя дитині вибирають родичі; одначе не дуже настають на се, аби їй дати вибране ними імя, полишаючи се до волі сьвященика. Часто навіть переймає сей обов'язок повитуха. Куми, о скілько виходять з даної літератури, не дуже тям займають ся.

У ниньших народів вибирають імя родичі, а передовсім батько, повитуха або куми: декуди нараджуєть ся над тям навіть ціла родина (Ploss, 161—162).

Богато звичаїв відносить ся до того, які імена вибрати. У нас переважно надають імя сьвятого, коли уродила ся дитина (Малинка, 264, Шухевич, 5, Милорад., 23—24).

Деколи вибирають імена свояків або добрих знайомих, хотьби вони навіть уже помиралі (Гринцевич, 94). Подібно роблять і Великороси (А. Балов, 95). Інші народи поводять ся тут всіляко: одні беруть імена батька, нинші матери або знайомих. Декуди переходить імя з кума, як приміром у Німеччині (Ploss, 180, Reiter, 115). Ще частійше надаєть ся імя діда. Так було між иншим у старинних Греків, а до нині бачимо се декуди у Німців, Славян, також і у нас.

На імена бувають моди і кожде село має своїх сьвятих, якими хрестять діти. Улюблені імена остають відтак часто в родині і треба аж якогось випадку або нового припливу моди, щоб його заступило иньше. Родичі просять тому нераз сьвящеників о наданнє певного імени. Переважно одначе робить усе сьвященик і він впроваджує нові імена, які, розуміть ся, можуть прийняти ся або противно викликати опір зі сторони населеня, що відтак їх самовільно зміняє або перекручує. У нас найчастійше подибуємо імя Івана і Маколи у мушци а Марії і Анни у женщин. До деяких імен прив'язують часом певні погляди: так на Україні не надають імени Агари, бо дитина абожеволіла-б (Гринцевич, 94); декуди знов не хотять називати Микитою, думаючи, що дитина буде злодієм. При виборі імен з календаря дивлять ся взагалі на се, щоб не йти занадто назад (Гринченко, Этн. М. I, 28, Świątek, 605, Drechsler, 194), а відтак на се, яке імя добре і популярне. Бувають випадки, що декуди кермують ся при виборі імени дитини іменами володарів, папи або і иньших зверхників та славних людей (Ploss, 181. Meier, 24).

При надаваню імен уважають у нас і у иньших народів на се, щоб не брати імени померших осіб, особливо з рідні, бо се приносить смерть дитині (Гринцевич, 95, Lud, I., 143, Züricher-Reinhardt, 151, Andrian, Altausseer, 111, Tetzner, 461, Drechsler, 193, Hoffmann-Krauer, Volksmedizinisches, (Schw. Ar. 1904), 141—7).

Той сам наслідок має декуди і імя родичів (Lud, Z. C. 144, Wuttke, 363. Kolb, Pok., 177, Drechsler, 193, M. Adler, Allerlei Brauch und Glauben a. d. Geiseltal, Z. f. d. V. f. Vk., 1904, 427—30). Не вільно також надавати того самого імени двом особам, бо одна з тих умерла-б ((Гринцев., 94, Ленкій, 269, Świątek, 604, Drechsler, 193. Fossel, 62).

Загально розширений погляд, що коли дитина недужа, то треба тільки переіменити її імя: в сей спосіб впроваджуєть ся в блуд даного демона, що спровадив слабість або нещастє (Гринченко, Из у. в., 23). Пор. ще Lilientalowa, 155, Schmidt, 538.

В Харківщині думають цілком противно і приписують зміні імени усякі нещастя (Милорадович, 24).

Стрічаємо сю віру головно у диких народів (Ploss, 161, 175), але також і у культурних. У Ляплянцїв надають сьвященики імена предків, але змінюють їх на випадок небезпечної слабости дитини

або в наслідок обіцянки, даної ньшому сьвятому (А. В., Обряды и обычаи, Этн. Обзор., VIII. с. 146—7).

З ньших способів уживаних на се, щоб дитина вела ся, не хорувала і не померла, знаний також доволі далеко поза границями України звичай продавати. „Як у кого мруть дітя“ — каже Грінченко — „то треба, як дитя занедужає, щоб хто його закупив. Той, хто закупав, дає матці копійок 2, 3 і вішає на шні дитини хрещик“ (Из. у. н. 60—1). Ту особу уважають відтак хрестним батьком; приписують, щоб „закупний кум“ поклав гроші, а кума звичайне крижмо (Милорадович, 23). В дальшій мірі можна продати і першому ліпшому прохожому (Сумцов, К., II. XXVII. с. 34. Гринченко, Э. М. I, 31., Сумцов, О н. в., 89).

Жиди Кавказці викупають також дитину, щоб охоронити її перед злим духом Нум-Негіром (Сумцов, ib., 34). Галицькі Жиди відпродують дитину бабі або ньшій особі, що має діти (Segel, 57—8, Lilientalowa, 155).

Тут згадаю про один звичай, знаний і поза границями України. Коли діти вмирають, то разом з дитячим місцем закопують живого когута і курку або дві ляльки з ціматок, мушину і жєнщину (Малинка, 263, Temesvary, 58).

В звязку з обома попередніми поглядами стоїть звичай затаювати якийсь час імя новородка. На Волні несе кума дитину впрост до поліжницї і шєпче їй в ухо імя, бо мати мусить його перша почути. Іншому не скаже зі страху перед уроками. Коли-ж хто запитаєть ся о імя, тоді всевідуча баба поспішає зараз відповісти: „Кума напила ся і забула ся“ (Корєнїскї, 132). В Харківщині могло-б се спровадити смерть (Милорадович, 23).

На Моравії істнує той сам звичай, але пояснюють так, що се робить ся, щоб дитина не була балаклива (Václavek, 122). Декуди трєває се навіть до 7 дня, щоб дитя було „prostofeké a všetečné“ (Bartoš, 5),

В Холмщинї, коли діли не ховають ся, називають часом хлопця іменем батька, що зрештою заборонене (Kolberg, 177). Подібно поступають і Хорвати (Grauss, Sitte, 542).

Імя надають у нас при хрестї, подібно як і у ньших народів христїянських: що до дня, то тут панує велика ріжнородність. У деяких народів, між ньшим і у нас, відбуваєть ся хрест зараз по уродженю, у ньших, як се вже буже було згадане, пізнїйше, звичайно-ж одначе в протязї першого місяця (Ploss, 185—188). У Циплонів аж 40 дня (Tetzner, 241).

Належить ще додати про нерівномірне трактоване дитній неправого ложа у деяких народів. У нас надають їм звичайно дивачні імена, як Фтеопумп, Онисефор, Амѣлох, Фіфрона, Гліжерія і, т. д. (Наші записи, Kolberg, Pok., 210).

Так само роблять і пермяки (Янович, 150), Німці і н. (Meuser, D, V. 113). Противно надають ся тоді на Шлеску імена святих, припадаючих на тойже день (Vyhřsdal, 38—40).

До того розділу прошу ще порівнати статю O. Jiriczek'a, Seelenglauben und Namengebung, Mitt. d. Schles. Gesel. f. Volksk., 1894/5, N. 3, 30—35.

6. Хрестини. Хрестинами називають пир в честь новородка і поліжниці, який стрічаємо без виїмка у всіх народів, що тільки знають обряд хресту. Цілий ряд звичаїв, в які не можу запустити ся, товаришить сьому звичаєви. Пльос зіставив їх в окремім розділі своєї праці про дитину: „Fest- und Kindtaufsmahl“ (221—234), вичерпуючи переважно німецький матеріал. Наші звичаї не виказують в основі великих ріжниць і ріжнять ся лише в подробицях.

На хрестинах беруть участь не тільки свояки, але і запрошені гості. Звичай, знаний загально і у иньших народів, наказує лише, щоб принести який будь подарунок. У Гуцулів приносять жінки перемітки, полотно, хліби або кидають васильки у купіль; мушцини дають звичайно гроші у купіль (Шухевич, 5). На Поділю дарують по більшій часті муку, горох, сушню і яйці (Ящуржинскій, 77). В Ніжинськім повіті несуть жінки гречані вареники з сиром, з капустою, або з сушеними грушками, при чім кажуть: „як вареник повний, щоб така була породіля: що вийшло з вї, то щоб наповнилось“. В Холмищині приговорюють тоді: „Niech się zaruła ten dołek, gdzie siedział racholek“ (Kolberg, 175), а у нас також. „На тобі паляницю та затули бочки, де були сини і дочки“ (Чубинс., 10), або: „На, кума, кусочок, та закладай куточок, де був свиночок“ (Иванов, 50).

Приносять також гречані білини, паляниці, кусні хліба, печену курку, сьвіжу рибу, оселедців і иньші роди риб, мід, яйці, ковбасу, сало, крупи на кашу і овочі (Малинка, 268). На Покутку сходять ся куми на похрестини з всїякими припасами поживи, як з фасолею, горохом, бобом, сиром, сілю і, т. д. а мушцини з хлібом (Kolb, 209); так само приміром і у Поляків (Kolb, XX., 132, Świątek, 127).

Хрестини обходжено колись дуже виставно, доки на се позволяли обставини (Милорадович, 27); тепер вони не тривають

довше двох днів. Про них читаємо вже в літописи під роком 1196: руські князі „быша въ радости, и въ веселіи, и въ любви розидоша ся во свояси“. Що до страв, то є усюди певний приписаний порядок. Передовсім знають декуди спеціально на той день роблені печива, паляниці. В Ніжинському повіті пече їх баба зараз по родах, а першу з них кладе породілі за пазуху під праву руку (Малинка, 268). Гуцули роблять колачки, від чого і цїлий обряд зве ся колачинами (Шухевич, 5). Щось подібного знають і Німці; у них лагодять т. зв. „Kindtaufskuchen“ (Ploss, 227—8).

З інших страв мусить бути майже усюди каша, що належить взагалі до страв обрядових і уживаєть ся і при інших торжественних нагодах, приміром на весілю. В стариннім Цвітнику згадуєть ся, що „бабы каши варять на собраніє, роженицамъ“ а те саме читаємо і в однім збірнику з XV. столітя (Сумцов, О н. в. 85—6). Кашу їдять приміром у Вороніжській губернії (Этн. Сбор. I., 218), на Покутю (Kolb, 210), в Ходовичах (Kolesa, 119).

Знають її також Білоруси і Москалі (Этн. Сбор., I., 184, Сумцов, О н. в. 85). Про її уживанє у Римлян згадує вже Пліній (fritilla puls.) (Сумцов, О н. ч. 85).

Зрештою дають на хрестини все, що тільки уходить за найліпше. Передовсім мусить бути горівка, від якої усе починаєть ся і на якій усе кінчить ся. Звичайно заварюють її медом (Kolb Chelm., 174) або цукром (Kolb, Pok., 209) або иньшими субстанціями. Відповідно до того має вона всілякі назви. В Холмищині називають її крупником, на Покутю косматою, на Україні варенухою, в Любенщині „ковалевою горівкою“ (від батька, Милорад., 24) і, т. д., в Ніжинському повіті знають іще горівки, настояні на калгані (radix galangae), моштуковій голці, кальцибі (pux vomica, semen strychni) і „семибратной крови“ (червоनावий камінець) (Малинка, 269).

Порядок страв у кожній околиці иньший. В Ніжинському повіті подають по горівці закуску, себ то сметану, варені яйці, картофлі, мясо, а в піст солену і варену рибу (Малинка, 209). В Любенщині приготує баба обід зложений з мяса, а в пісний день з риби, з борщу, локшини, книшів, пирогів і жаркого. (Милорад., 24). Де інде дають борщ, юшку, мясо і рибу (Чубинській, 10). На Покутю подає господар горівку, а кухарка закуску зложеною з мяса, фасолі, капусти, помащеної олієм, каші, з голубців з каші і, т. д. (Kolb, Pok., 210). В Ходовичах такий порядок: сир, масло,

бігос, капуста (перед її поданем молять ся і пють горівку), борщ, мясо з борщу, росіл, мясо і каша на молоці (Kolessa, 119).

По вечері дає баба виноград, т. є. варені яблока або яблока. При тім роздає „квітки“, зимою з колосків жита або пшениці, літом з барвінку, васильків і калини, щоб дитина була здорова. Ту квітку мусить кождей нести до дому, бо инакше може його стрінути нещастє. Підносячи квітку, частує баба усіх „варенухою“ (Чубинскій, 12—13). Такий саміський звичай подибуємо на цілій нашій території (Kolberg, Pok., 212, Ястребов, 142, Ящурж., 79, Милорад., 24, Корєницькі, 133).

Гості мають також обовязок до сповнення, а се віншувати і побажати дитині усього найліпшого (Kolessa, 111, Kolb, Pok., 209).

З обрядів християнних згадати ще треба подарунки з грошей, які роблять куми і гості: звичайно викидають гріш до купелі, але декуди дають його так само дитині в колиску. (Милорад., 27).

Подібний звичай знають і иньші Славяни та Німці (Сумцов, О н. в., 84, Świątek, 130, Siarkowski, 31, Чолаков, 4, Drechsler, 186).

В Галичині і на Угоршині збирають також гроші в келішок, почім кладе їх собі мати за паузу, щоб дитина вже з молоком виссала любов до грошей і через то пильнійше працювала (Деволлан, 12, Kolberg, Pok., 212).

Крім того обрядового кидання грошей, збираєть ся іще певна сума для дитини і для баби (Kolb, Pok., 213). З иньшого заслугує іще на увагу звичай волинський виставляти бабу на сьміх (Корєницькі, 133), за для того, що він находить анальоґії в Німеччині (Ploss, 231—2).

Хрестини і похрестини кінчать ся тим, що баба йде до коршми гостити иньших.

По хрестинах заборонено дитину купати. Поляки кажуть, що то дієть ся, щоб не змити сьвяченої води (Siarkowski, Mat., 31).

Поліжниця відвідує по якимось часі кумів і приносить їм дарунки (Brykczuński, 81).

7. Зливки, виводини. Зливки відбувають ся з малими змінами однаково в усіх сторонах України (Чубин., Богданович, Сборн. свѣдѣній о Полт. г. 1877, с. 177, Арендаренко, Запис о Полт. г., 1849. II., 214, ва. з Милорадови́ча, 24).

Баба поливає руки породілі, що стоїть одною ногою в мисці, на вінку або на топорі, і прощаєть ся з нею. Є се звичайне очищенє поліжницї, що стала нечистою в наслідок родів, яке стрічаємо в трохх відмінній формі також у диких народів, а до нині у чи-

сленних племен всіляких країв (Сумцов, К. II, N. 83, idem О н. в., 78—79, Ploss, D. Weib, II, 352—4, Schmidt, 507, Petrović, 286).

Доперва по зливках може поліжниця йти до виводу, що у нас наступає по 40 днях подібно як у Жидів, Єгиптян, Греків, Суагелів (Zache, Z. f. Ethn. XXXI, с. 64) і у пньших народів. Перед тим не сьміє вона ніде виходити і вважаєть ся взагалї нечистою (Ястребов, 144, Шухевич, 5, Рѣдько, 110, Drechsler 204—5).

Подібно як і при молитвуваню баба, стараєть ся тут поліжниця діткнутись апаратів сьвященника. Се має у численних народів добрі наслідки. Поляки думають, що дитина матиме довге волосє (Kolb, XX, 132).

8. Смерть поліжницї і дитини. Коли поліжниця умре, то кажуть, що відтак приходять до дитини і дає їй сеати (Ploss, I, 105—7, Drechsler, 297).

Дитина йде по смерти до неба, коли вже охрещена. Перед хрестом стає потерчатем, нявкою або блудним огником (Численні паралелі, Ploss, Kind, I, 90—105; пор. Siarkowski, 59, Saloni, 248, Шухевич, 9—10, Лепкії, 269, Krauss, Sitte, 552—3)

Тому й ховають нехрещених дітей поза мурами цвингара (Ploss, I, 100).

І.

Жінка і її полове жите перед вагітністю і в часі вагітності.

Чого тіко не переведеть ся з людиною тею,
Поки ті люди вийдуть з неї?

Людська помітка.

Сьвітове — кажуть — лихо діти :
Треба якось і терпіти!

Бог знав, на що ті діти дав :
Знагнме, як і держатиме.

Знайшли сына з першого завіту.

І. Люди не вірять „баб'ячим видумкам“.

Всякі люди є, всякі й очі мають, не одно й уремя бував. Треба глядіти ся. Старі мати усе було розказують нам про всячнну і за старих людей; такі знаючіші були до всього. І не женнли, поки всему не навчать, як слід, і заміж не давали. А невісток перш всього понаучують і що там хто і скаже, а знать не міша. Є такі невістки, що ще до замужу подобігали всього. Добре-ж, як знає на усе усячнну, як коло діток обійти, як будуть, як коло скотинки, як часом розживеть ся чоловік і як знає багато заміток від всього, коли хто нарощне що поробить.

Молоді чоловіки понаставали тепер такі, що на те все нарі-кають і не вірять, кажуть, „баб'ячі видумки“. Але як кому що станеть ся або як дорогу перейде хто нечистий з жінок або заїде у садок чи на христини, то зараз і присяде. Лихо навчить і до баби повернуть ся. [Пор. N. 50].

2. Назви складові людського організму і привязані до нього повіря.

Організм цілий називають „тушка“. Перш усього кажуть це на вівцю як зарізана або так нежива, потім кажуть на людину.

Говорять: „І сватали-б люди, колиж там сама тушка, а розуму не жди-б то“ або „Тушку Бог создав, а душі розумної не вклав“. Так кажуть на придуркуватого, себ-то — се лиш сама тушка, а душі нема. Не чути, щоб хто на живу людину казав „тушка“, на мертву кажуть — я сам чув: „Над тушкою скіко не плач, то все однаково, не оживе: тушка все тушкою.

Тушкою звать часом і самий ту лупець, але се вже рідко.

Тушку можна поділити головно на голову і тулуп, нарешті на ноги і руки.

Голова, кабак, башка. Частійше в гніві з прикрістю або насмішкою кажуть „не заступай своїм кабаком світу“, або „башка в тебе безклепа“.

На голові росте чуб = волося. Часом у докір або що кажуть грива, оселедець, а ближше до чола буде чуприна. На висках чуб = пейси, особливо, коли великві. Під чубом череп, чиріпок. Чиріпок сей йде аж од лобу, од самого чола до брехні. Зараз коло брехні йде у верх потилиця, що по їй потиличники дають, а далі тімя: як раз воно посеред голови, черепа. У всякої дитини тімя найвдвійше. У всякої дитини є тіминця. Тімя похуже на струп або на лишай: є се кістка, що аж видуваєть ся, як дитина дихав, а гнеть ся, як пальцем злегка ткнуть. Потім тімячко заростає і твердіє.

Помічають, що як є два вихрі на голові, то чоловік матиме дві жінки, а як голова роздаєть ся дуже на двох в черепку, то не житиме кажуть довго, а як житиме, то буде (дитя) розумне¹⁾.

Де в голові є мозок саме, про се не всяке знає. Часом можна почуть, як кажуть: „Чи в тебе в лобі мозок був“ або „В тебе в голові смальць є“ або ще подібно.

Як велика голова, то помічають не однаково, або розумна або велика та дурна, або маленька голова та розумна. Густиї волос та дебелиї на голові, се в почестку²⁾, через те нарощне мють голову у храбусті-зіллі. Завидують великій кося, але й попрікають, що то щось мати поробила, знає щось — од нечистого-б то те діло, бо не змінять того, що Богом найменовано. Кучері тіко в челяді річ не зайва.

На перед голови вид, саме важне й поважне назвисько, або лице, морда. На вид кажуть також усякі вразливі ймення: пика, рило, мармуза (се, як де, не дуже вразливе), харя. На виду, як в де-кого, бувають веснушки, ластівиння. Кажуть, що гріх дерти ластівинних гнізд, бо за це скарає Бог рябогннням по виду³⁾.

Лоб — звичайно чоло. „На чолі видно“ кажуть, що не будь лежить. Здаєть ся, що в слові „лоб“ показана більш кістка, а в слові „чоло“ виднійша та видатнійша часть людини.

В лобі є пара очий, зараз коло переніся по обидва боки. Часом кажуть: „чи в тебе в лобі очі були?“ Як хтось щось недотепне зробить. На очі теж помітен буває світ розуму: по очі видно, що в чоловікови є. Кожне око в ямці. В кожному оці є чоловічок, райок (те й друге уживаєть ся часто) або рідше зрачок. Чоловічок в кожній баньці. Часом кажуть на око банька: „баньки витріщили“, або білки: „білками своїми як поверне!“ Над оком віко, а в віці ростуть вії, вище ямки брови.

Очі як карі або чорні, то то саме найлюбійші, „як терен“. Брови, як чорні та ще й рівні — „як на шнурку“, то теж дуже в почестку йдуть⁴⁾. Є цосьмішка й на се „тріщівилупила“ „витрішками жартує“.

Ніс і ніздрі, се хрящі. Найбільш глузування над носом: здаєть ся, нема похвали та покрас на ніс. Кажуть кирпатий, носатий, кирдатий (як за гривню сокира), гунявий, московська бурудька і багато иньших. Слав, що йде з носа, називають сопляк, шмарклі, робак, що йде з очий кислі, клякляки, гній. Є люди прілоокі, що червоні віка мають і гній іде по закутках коло очий. Шмарклі дуже йдуть як слаба людина, застужена, а кислі, як голова слаба або і самі очі. Є й порода ще така, таке поріддя.

Вуста, рот. Вуста, се більш на губи вказує, ніж на горло, а рот більш на горланку. В роті єсть передні зуби й кутні, а ті, що під очима, шкла. На зубах є поливо, самі зуби сидять в яснах, що на щелепах, чи як то кажуть, на челюстях. Челюсти більш з переду, а щелипи коло горлянки десь аж. З верху в роті піднебіння, а низче язика жаба, що на підгорлі, або прямо кажуть підгорля саме. На губах вуса на верхній губі. Як у жєнщини є вуса, то то кажуть, що у вівтарі була. Низче губів борода, у жінки без волося, а у чоловіка з волосєм. Як у чоловіка не має бороди, кажуть макогони та копитки лизав і через то це так⁵⁾. На зуби кажуть і великі уроки бувають, через те болять вони так. Сьміють ся, як хто сьмієть ся: „продає кабачки“. Пародіюють і плач і сьміх: „сьмієть ся, що дурний“ „сьльозам не вір“, „сьмішки, сьмішки, а хвіст на бік“. Регіт = „хохот“, „сливить“, „реви“, „крики“, „реготун“. На беззубих кажуть шепел явий; на тих, що не гаразд вимовляють слова, гаркавий, заікуватий, сербатий (сербало), недомова, як не допомо-

гаєть ся за своє. На говорунів кажуть балагури, пустомелі — пустомолоти.

Низче чуба, з лівого і з правого боку голови, коло вухів з переду, виски, саме чутке в голові місце, як ударитись. Зараз коло висків маслаки (або як у письменстві (?) кажуть, скули) себ-то верхні щелепи.

Оба вуха (варяницї) бувають по порідді великі і менші, чого, не звісно, а то клапоухі бувають, через недогляд бабів та матерів ще в спсвитку. У вухах є багато сірки і їй треба прочищати, бо можна оглухнуть.

Од брехні, с. в. од ямки на потилиці між двома жилами, та од підборіддя навкруги, од голови до туловища шия — вязи. У вязів є кісточка, що так і бігав (у чоловіка більша, ніж у жінок), як говорить. То кажуть, що вона стала у людей, як застрягло було яблуко у Адама та в Еви ще.

Тулуп (або тулуб), тулубець = [взагалі тіло без голови, рук і ніг]. Рідко де кажуть на тулуп, туловище.

Груди ідуть од вязів зараз од ямки, що на неї кажуть душа: на їх є гробова дошка. Вона перед смертю підіймаєть ся, а ямка, що на неї кажуть „душа“, глибшає тоді. Дошка ся боліть починає: по цьому помічають, що вже не довго жити. П'яче з сею дошкою счеплене ложичкою, що од неї йде на спину лопата. У сюж таку дошку йдуть і ребра од подовжнього хряща. Під дошкою уся жисть і легкі і печіники і серце. Низче йде поясниця — глузди.

„Моя мати — [говорив один з присутних при розпитуваню] — усе було кажуть, як штани було осунуть ся: „глузди підв'язав би ти“. Звідіоля мабуть й примівка: „з глузду з'їхав“.

Далі в низ — кулші, що видають ся з тіла клубами: — клуб, се верхня часть кулші. Трішки ще низче кулш, кражі, похожі, як ото й лопати коло рук.

На кряжах починаєть ся та аж до коліна трохи не доходить стегні і кістка у стегні. (Як ту кістку звать, забув я). Коліно під чашкою, під покрешкою або як найскорійше кажуть під п'ятячком у сугасті згинаєть ся. І од сугаста до кісточки, що звать її і кітвицею, йде кістка, гомілка звать ся, а на їй литка (мяке тіло); в литці жижки: „аж жижки трясуть ся“.

У кісточки на кітвиці ходить увесь ступак, нога. Кінець голінки ступ, на верх ступака під'єм. „У Києві у мощах показують самі ступаки та я забув якого сьвятого“ додав один, а тут підоспів і той, що церкву строїв саме у сьому селі і сказав: „У нас

була Циганка стара та ходила прямо на ступах самих, а ступаків не було: поодгнивали чогось чи що. І всі це знали, що вона така була. Правда, під кінець уже вона не ходила, бо стара була^а. Інші наводили при тім приклади, як ноги одрізують, деревлянки вставляють, як очі і зуби з золота роблять, як вирізують горла і вставляють такі трубки.

Інші терміни.

Трунок, кендюх, жолудок.

Цівочка, трубочка, канал.

Колінця, пятачки, позвонки.

Пухирі, кашуки.

Мочá (р. сечь).

Бруд (р. калъ).

Дух, воздух.

Кожа, шкура, тіло.

Хвостик, кібчик.

На руці є перепіл од плеча до ліктя. Кажуть „У піл (по половині) буває перебитий перепіл“.

Під переполом мишка, де доскочуть.

Пахвина під плечем, під коліном.

Жили, пажили, пажилки (нерви).

Животи = члени полові.

Кров буває середова (насердня): її пускають з лівої руки вище ліктя з жили. Буває за шкурня кров — баньки треба ставити на ню; головяна кров із руки нижче вже (показав коло пульса).

Хто його знає, а й оцю болість (ураз, поврежене матки) признали сюди, що і од неї декому помагають ся, як пустять крові. А вони вже й у слободу N. їздили до того, що пускає. Не схотів пустить.

„Як на їх кажуть, на тих, що щеплять?“

„Ні як не кажуть на того, що вісну щепить, хіба щепій“.

Потреба пускати кров у людей дуже велика. Законні дуже строго карають цих, що спускають кров в лютім; самі люди дуже їх закривають од невідомого чоловіка, щоб не донеслось де далі.

Жили та нерви, по шепотам бабським, та сугласти всякі та кож полічено.

[Про калину, циган, секелянни і полове житє гляди далі].

Зібраний тут матеріял представляє першу більшу пробу утрупованя назв з обсягу соматології так, як їх знає і розуміє сам

нарид. До тепер можна було стрінати тільки незначні збірки термінів в працях Чубинського і Верхратського (прим. в його Начерку Соматології (Ві Львові, 1897) і принагідно в деяких етнографічних розвідках та по словарях. Одначе увесь той матеріал був або неповний або перемішаний з науковими термінами, вдуманими або перенятими з інших бесід, так, що не мав етнографічної вартости. В нашій збірці наводять ся назви не без звязи, ради самих слів, але для того, щоб передати вірно погляди народа на устрій людського організму, на його завданя, і означити становище в народніх віруваннях. Зрештою сам лексікальний матеріал багатий і в значній частині новий. Се бачимо з порівняня з иньшими українськими словниками, а передовсім зі словником Желеховського: багато слів або цілком не зазначено у нього, або мають инше значінє.

Слово тушка, зазначене у Желеховського (туша = geschlachtetes Hausthier, також тўшка і тушыка), не наведене в етимологічним словнику Мікльошича ані в його працях про чужі слова в славянських мовах, ані в обох розвідках Маценауера (Cíže slova), приходить також у Москалів (Даль, IV, 457). Слово кабак в значіню голови знане тільки у Українців.

Слово башка переняте з татарського (Miklosich, Die türkischen Elemente, 1884, I. 21—2) і знане у Москалів (Даль, I, 57) та у Болгар (звістка від д. Стоилова); у нас лише на Україні (Номис, 217, Желеховс., I, 15). Оселедець чужого походження, як доказав Мікльошич (Etym. Wört, 290). Слово пика обмежене мабуть тільки на територію полудневої і середної Росії (Даль, III, 111): у Мікльошича і Маценауера не наведене. Мармуза у Желехов. як Мармиза (Gefriss, Gesicht). Сл. Харя знане і у Москалів (Даль, IV, 559 = дурное, отвратительное лице); у Желех. нема. Райок на означене чоловіка у Даля (III, 55); у Желех. нема. Баньки = очи (Желех., I, 12); в Галичині кажуть: „вилуштит баньки“. Слово кирдатий не занотоване ані у Желеховського ані у Даля. Гунявий, не зазначено у Желеховського і у Даля (I, 419), значить лисий але може також значити гугнавий (I, 416). Бурулька (Даль, I, 146), сопляк (Желех. II, 896). Робак і кислі, кисляки знані у Желех. в иньшій значіню. Варяниці, брехня, глузди, ступак, пятачок не занотовані. Трунок у Желех. II, 988, Верхратського, Сомат., 80; позвонок, Жел., II, 681. Гомівка, Верхр., 12, 25, кібчик, Жел., I, 344, під'юм II, 641. Кулша місто кульша, у Желех. (Oberschenkel, Hüfte) I, 389, Верхр. VII, 24, переняте по гадці Мікльошича (Et. W., 147) з литовського Kulše. Прошу також по-

рівняти Matzenauer'a і L. Malinowski, Niektóre wyrazy polskie litewskiego pochodzenia, Prace filologiczne, 1885, 182—3.

1) В Нагуєвничях кажуть, що як у хлопця на тімені є одно „гніздо“, то буде мати одну жінку, а як два, то дві.

2) Довге волосє означає взагалі щастє і багатство (Штебня, О мненческомъ значеніи, Чтенія, 1865, II, 69—70). Особливо важно, коли руки і груди порослі. С. Сагуны, Ворон. Г, Живая Стар., 1905, 179; Житє й Слово 1895, V. 186, Франко, Нар. вір. I, 180, 5, Lilientalowa, Dz., 145, Ploss, Kind I., 49, Knoor, 175). Декуди, приміром у Лінцу, означає се сильного чоловіка (Устно від П. Людвіг). В Норвегії кажуть, що коли дівчина має довге волосє, то буде богата (Liebrecht, Zur Volksk., 327). В Вороніжчині думають навіть, що жінка, у якій полові органи поросли сильно волосєм, може переходити дорогу, бо се на щастє (Жив. Стар. 179).

3) Гнізд не вільно дерти. Франко, Нар. вір. I., 175, 2, Колесса Л, в, 81, Świętek, Lud Nadr., 583.

4) На Україні, як видно з пісень, подобають ся більше чорняві: приміром читаємо у Халанського (Народные говоры Курской г., 1903, 351): „я в мого миленького брови на шиурочку“. В бойківських горах, приміром у Коростові, Лавочнім і Гребеніві за гарнійших уважають білявих.

5) Макогін заборонюють ся лизати: в Бережанщині кажуть, що жінка буде мати лисого чоловіка; так само і в Орельці (Франко, Н. в., 193).

Заговорн від зубів прим. у Ястребова, Матер, 107—108.

Спусканє крови загально розповсюджене. Прошу для приміру порівняти Соколовъ, О кровоупущаніи з рукописи ст. Жив. Стар. 1890, IV., 314—5.

3. Секеляння.

[Секеляння або тьорка (занесений термін) стрічаєть ся і між парубоцтвом і дівоцтвом. Одначе про те не зібрано багато матеріалу, бо збирати його трудно. При слідуючім оповіданю згадує автор в примітці, як тяжко приходить розвідуватись про подібні речі. Коли оповідач хотів розказати якусь „казку“ про те, як секеляють ся великі, дівки з дівками або чоловіки з чоловіками, то не дали йому, бо казка занадто стидка].

4. Секеляння у дїтїй.

Хайби вже хлопчик та дівчинка собі секелялись, а то й дівчата з дівчатами! Ще й гаразд і їсти не тямлять, а вже сучі діти

й шморгають ся одне з одним. Лізе одне на одне, як поросата ті одне на одне.

Оця Марійка та наша Хівринька, то соромно було й навирнуть ся у повітку: все там вони любили собі грати ся. Позаголюють ся обидві та повзають одне на одному. Стидив, стидив було, то вони де ниче збіжать ся собі.

А оцей Лабузненко, то було на полу все звалить котре з дїтий тай лежвть, сьмієть ся. То його було і ганчіркою бють та стадять — а воно йому байдуже. Що то воно за химерія у дїтий буває?!

Та воно усї діти отакі бувають, що пустують собі.

„Та хай і пустують! А вже хіба-ж инакше не можна?“

„То пусте! Он уже більшенькі, то вже трохи і розбирає тай то буває злізуть ся собі. Пастушки вже, тай то який з їх спрос: играшка тай годї! Звісно діти!“

„Добра играшка! А про те ніяково, як застанеш їх! Діволом так стягає їх“.

5. „Небилиця“ про секеляння.

Як був я на заробітках, — розкажує Н. парубок — вус і бороди ще в мене не було, а парубок уже був. Ніхто не найма парубків, а хоч і найма, то дешево дав, а дівок беруть добре і ціну добру дають. Грошей у мене вже не стало, нема завіщо купити уже й хліба. Я узав ув одні дівки сорочку, спідницю і платок, убрав ся в дівчачу форму так шо чисто так, як дівка. Приходе одна барня з города наймать горнишної і попалоє як раз мене спитать: чи ти дівко не наймисся до нас за горнишну? Даю сто карбованців! Я зрадїв, бо довго не їв, найняв ся на год за сто карбованців. Повели они мене у город — домá у їх здорові прездорові; зелена криша, думав жито зеленїє, а воно щирця; між щирцею ростуть печариці, а дома високі, високі, високі: однією ногою стоїть на землі, другою аж на кришу достаєть. Повели мене в горницю, а там хороше, хороше: стїни облупалі, а сьміття по колїна. Дали мені зараз їсти, поклали мені паляниці білої, білої, такої як земля — здоровий шматок, на силу в рот убгав — насипали борщу і навидали кабака в борщ. Їв я, їв, на силу одну миску зїїв. Почав я жить; у того же пана та було дві дочки і я коло їх ухажую. Сидимо у вечері раз у горниця, а вони давай сикилецця; вилїзла одна на другу і то сикелитця, а я дивлюсь. Годї одна каже: Іди і ти Василю сикилецця. А я кажу: Мені як би зверху, то я-б сикилів. Вона каже: Ну то й зверху. Я вилїз на неї, одсикилів, а вона каже: Який у тебе, Василю секіль

здоровий, та браво як ти сикилиш. Я й кажу їй: Ото, я як йшов на заробітки, а воно жарко, як ідеш та все треш, та за дорогу ото такий виріс. Одну оденкилив, а далі й другу. Вони uznali, що я браво., та все мене зверху заставляють. Прожив я довгенько. Так дивниця пан: чогось його дочки гладчають. Це каже мабуть хтось до них нишком ходить, і давай повірять. Узяв одну, старшу дочку, посадив на табурета, подивився, аж не ціла. А бариня каже: Та то вона гладкая така. Узяв другу, аж і в тії не ціла. Бариня й каже: Да то вони гладкії такії. Узяли й мене; я сідаю на табуретку та [в тексті точки]. Як узяв дурить, якомсь викрутився, дожив до году і розщитався.

Неприродне заспокоюване полових потреб знане тепер передовсім в цілій Европі, а крім того досить часто і у деяких позаєвропейських народів. Погляд лікарів XVIII ст. і початків XIX столітя, що се хвороба новітніх часів і що тут цілу вину треба приписати Європейцям, не справджує ся. Новітні студії виказали, що онанізм у всіляких видах був в ужитю від найдавніхших часів і що Європейці не грають першої ролі. Найдавнійші сліди уживання онанізму стрічаємо в Біблії, де кажесть ся про Онана, що він спускав штучно своє насіне, щоб не заплодити жінки помершого брата, аби по нїм не лишило ся потомство. Звідси і взято імя на означене штучного заспокоювання пристрасти, хогяй воно не відповідає вповні тому, що ми тепер розуміємо під тим словом. В новітніх часах уживають більше слова мастурбація; Елліс впровадив крім того термін автоеротизм.

В старину знали онанізм культурні народи, як се видно з даних, зібраних в праці Пльосса про жінку (I, 396—415 а передовсім 415—418), де також зведено багатий матеріал про його уживане у сучасних, переважно у позаєвропейських народів. В Індії знали онанізм і віддавались йому надзвичайно. Автори індійських книг про штуку кохання *Vātsyāyana* і *Yaśodhava* розказують про се дуже багато. Перший з них знає про його істнуванє у мушцих, що не можуть заспокоїти своїх потреб, і у жінок в гаремі і подає цілий ряд знарядів, що уживали ся до того. *Yaśodhava* каже виразно, що онанізм знаний аж до пастухів (*Schmidt*, 253—4 і його -ж, *Beiträge zur indischen Erotik*).

В новітніх часах онанізм не вийшов цілком з уживання: противно, прибрал застрашаючі розміри на перекір усяким способом. *Ellis* представляє його сучасний стан, а також причини повставання і розширенє. *Stern* подає дуже багато матеріалу про Схід, про Греків, Вірмен і Турків в розділі „*Onanie u. Künstliche*

Instrumente“ (235—243) своєї праці *Medizin u. Aberglaube in der Türkei*. В обох працях обговорені також способи, яких уживають при онанізації і вичислені усі прилади. У Китайців, у Даяків і між населенням Бадї знають навіть роблені з воску члени в виді *membrum virilis* (Schmidt, 261). Онанізують ся без різниці пола і віку, і мушви і жінки і хлопці та дівчата. Ellis наводить багато примірів про малолітні діти. Schmidt говорить, що „*Masturbation bei Kindern beiderlei Geschlechtes kommt vielfach vor*“ на островах Індійського архіпелагу. І Славяни не роблять тут ввітку. Школа починає ся тут значно до розповсюдження. Я сам бачив в Бережанах на пасовиську, як забавляли ся 6—12 літні пастухи цілком не стидяючись: свою роботу називали вони „робити пиво“. Особливо підпадають сьому міщанські діти.

Крім онанізму існують иньші способи заспокоювання половых потреб, які вже треба причислити до психопатичних появ. Крафт-Ебінг розслідив їх в звісній книжці „*Psychopathia sexualis*“ і в часті в своїм підручнику психіатрії. Про сю тему існує велика і богата література, в якій подано або медичні обсервації або зібраний етнографічний матеріал. Не маючи на меті займатися докладніше сею темою, відсилаю до праць: Ellis, Mann und Weib; Dr. A. Hagen, *Sexuelle Oosphresologie*, Berlin 1900, Dr. E. Dühren, *Studien zur Geschichte des menschlichen Geschlechtslebens. (Der Marquis de Sade u. seine Zeit)*, I, розд. 4—6, Berlin 1901. (3 вид.); Dr. E. Laurent, *Sexuelle Verirrungen: Sadismus und Masochismus*, B. 1905 (6 вид.); Dr. Laurent-Nagour, *Okkultismus und Liebe, Studien zur Geschichte der sexuellen Verirrungen*, Berlin; Dr. R. Günther, *Kulturgeschichte der Liebe*, Berlin 1900; J. Müller, *Das sexuelle Leben der Naturvölker*, B. 1904; Dr. J. Rosenbaum, *Geschichte der Lustseuche im Altertume nebst ausführlichen Untersuchungen über den Venus u. Phalluskultus...*, B. 1904, 7 вид.; Stern, *Medizin*; Krauss *Zeugung in Sitte u. Brauch*, і його-ж *Ἀνδρωποφύτεια*, і т. д. Самого предмету доторкаю, о скільки того вимагає наша студія.

З записей автора не знаємо, чи знає і иньші сексуальні збочення: відомість маємо лише про одно з них, про т. зв. секелевня (тьорка), знає між дітьми і мабуть між дорослими. Є се так звана в науковій літературі лесбійська любов або трібадія т. в. любов між жінками, полягаюча на тім, що одна з них, що має більший скоботень (clitoris), заступає мушину¹⁾. Лесбійська любов мала

¹⁾ Декуди мають жінки особливо великий скоботень, так, що їм аж звисає. Тому в декотрих полудневих краях, прим. в Абісінії обрізують його, (Ploss, *Das Kind*, II, 377—385).

в старинних часах передовсім процватати на Сході розійшовшись з Митілене. Знали її і у Греків, Римлян, в Єгипті і т. д. Люкція зробив її предметом розмови гетер. В середновічних часах існувала вона і у Німок, як се бачимо зі спису церковних кар, зібраного єпископом Бурхардом з Вориса в 12 століттю. В нинішніх часах концентруєть ся вона переважно на Сході. Численні дані наведені у Sterna, 223—234, у Ploss'a, Weib, I., 415—418, Крафт-Ебінґа, Dühren'a і т. д. Про населене Балї каже Якобе, що лесбійська любов (mätjèngtjèng) розповсюджена там дуже, до чого причиняєть ся сільзе розвинене скоботня (Schmidt, 262). По даним Parent-Duchatelet знана вона і в Західній Европі.

6. Назви на означенє місячки.

Цигани — це так у нашій слободі кажуть на оте, що сходить що місяця на пелену у дівчат, як уже вона на дівочій порі стане, та у жінок, як не ходять беременними. „Цигани“ — се слово відоме усякому, звичайно старшим, а всі його мають за стидне, не кажуть його при других, бо й не вштво таке слово казати при других, особливе при старших або при чужих. Жінки, то ще сякатака одна одній скаже, хоч і з нишка таки, а при чоловіках стережуть ся казати.

Через те ото, що воно таке „стидне“, видумали замісь його казати „шарівські“.

І баба наші, як оце Хтодоська не вбираєть ся до церкви і мить ся навмисне, щоб достати ся найпозадніш од усіх, що йдуть до церкви, а потім і зовсім зостанєть ся дома, — кажуть зараз: „А чом це ти не вбравш ся, чи не шарівські до тебе заїхали?“ цеб-то, чи не напали цигани. То вона помовчить або щось так „угукне“ (муркне) та й сидить дома.

Чого то вже оте, що сходить що місяць у дівчат та у жінок, звєть ся циганами або й шарівськими, то хто його зна. Так почало одно щось казати, а за ним і всі. Мабуть се видумано через те, що воно, як і ті цигани, що просять милостині та неждано і непрошено заявляють ся по слободах. Нарошне сингати кого в слободі, то ніхто не скаже, звідки і з чого взяло ся те слово. А що „шарівськими“ їх називають, то це, як мати кажуть, через те, що оці живі цигани, що ходять по слободах, дуже скрізь шарять за всім, коль-б де і виворожить і вбредать і виканючить і вкрасти, та щоб зарвать де що. Або й ще через те, що як нападуть жіночі або дівочі цигани, то зараз зашарівєть ся сорочка, за-

чирвоніє. „Ось як зашарілась“ кажуть, як хто зачервонить ся. — А місцевий діякон пояснював ее так, що у Полтавській губернії був поміщик Шарий, чи піп, та переховував циган злодіїв і з того багатів.

Всяк ото можна угадувать, а як воно справді, то вже ніхто у слободі не скаже, од чого воно взялось. Позабували люди. Давніш, розказують і батько було наші, то так одне одному усячину було розкаже про усячину і навчає одно одного а тепер не те пішло. Усякий норовить, як би укрить ся од другого усячиною, і не люблять, щоб що казати кому про що. Хиба де ненароком забалакають тай почнуть про що казати, то й замітиш що небудь і візьмеш у товк, або як заспорять ся де-небудь, то ото вже і викажуть, що хто про що знає. От і коли питати про оці цигани, то й ніхто не скаже про отаке не-гарне діло. А давніші люди мабуть це усе знали.

Або чого ото не можна, як попадуть вони кого, та в церкву йти? „Піп мабуть який-таквй був та упретив ходити з ними до церкви жінкам та дівкам“ — так хиба скажуть. Скажуть хиба ще, що „борода у теї виросте, що піде з циганами до церкви“. Так звикли казати, як спитати, чом жінці не можна йти у вітвар, а чоловікам можна.

Досить, що не одважують ся йти з циганами до церкви. Хиба яка прудка вже дуже натура буде, то та не подивить ся ні нащо а піде, як їй хочеть ся побути у церкві, щоб на кого подавить ся або похвастать чим.

Більш ото віяк й не кажуть поміж собою у слободі на оте; перед якими поважними людьми або перед ким з панів або з духовенства, то замість „циган“ скажуть, як допитуватиметь ся хто, прямо „місяшне“, бо воно ото що місяця та й є; а дехто то „рубашне“ каже на їх, бо його видно на сорочці. Як дехто, то каже, щоб усе не однаково було „сорочане лихо“; кажуть також „женське“ тим, що їх у чоловіків нема.

На означене місячки знає наряд багато всіляких назв. Гуцули називають се „полá“ (Верхратський, Начерк соматології, с. 116; Шухевич, Гуцульщина, III. стр. 2); у Бойків „червоний Іван“, у Наг. „має на собі“, „пере ся“; Подоляки кажуть „кров“ або „той час“, на Україні уживають слова „кошуля“, „сорочка“ (Talko-Hugoniewicz, Zarzysy, стр. 36). Знані також особливо між інтелігенцією назви „регули“ (на Україні) „місяшне“, „свій час“.

Назви у інших народів звязані звичайно з їх місячною появою і з червоною барвою. Біблія говорить про „жіночий звичай“,

„час“, „жіночу хворобу“; у Німців знаві слова „Regel“, „Unwohlsein“, „Periode“, „Blut“, „monatliche Reinigung“, „Rother König“ (Стирія), (Пльос) „rothe Tante“, „ich habe Besuch“ (п. П. Людвіг з Лінцу), Monat, Zeit, G'schicht, Sach, (Fosset: Volksmedizin, стр. 125).

Япанці кажуть „місячне, місячні вістуні“. Жіночими цвiтами називають місячку Лотиші, Сербі і населена Малябару.

7. Коли починаєть ся місячка.

На дівчат з циганами кажуть, що „перуть ся“: яка мала, а вже „переть ся“. Деякі, то і в 14 год уже перуть ся, а инчі, то в 20-тім, але тих, що в чотирнацяти, далеко більше. Звичайно-ж в 16 і 17 літ — то саме пора дівоча. Змисленна дівочка стане, то й усе все дівоче в неї буде з цього часу.

Є у порідні, що циган у дівки не буде, поки заміж не піде, год і в 20-тий. І не буває їх, хоть дівка здорова і весела, а вийде заміж, стануть іти з того часу. Так було з нашою Варкою.

І то правда, що деякі і не житимуть, коли їх нема. Сохнуть, жовтіють і хиріють, поки не зляжуть.

Місячка починаєть ся не у всіх краях і не у всіх рас в один час. Подрібні студії виказали, що її перша поява залежить від багато обставин, між иньшим від підсоня, раси, занятя, полових зв'язин, дідячності, темпераменту і т. д. (Ploss, Das Weib I., X. стр. 286—307). У полудневих народів появляєть ся місячка о мвого скорше, чим у північних. В Італії і Еспанії зачинаєть ся вона з 12 роком, в старих Індіях по заміткам лікаря Суерутти меньше-більше в той самий час (Schmidt, Liebe, стр. 203—211), в Палестині по Тальмуду з 13 роком. Взагалі припадає перша поява місячки в горячій стрей між р. 11 а 14, в уміркованій між 14 а 16, а в зимній між 15 а 18. Пльос наводить докладний виказ, коли вона являєть ся у всіляких народів (стр. 295—301) і дістає по обчисленю пересічне число 15 рік і 7½ місяць. Пересічне число для Петербурга вносило по трьом обчисленням 14½ (Вебер), 15·6 (Кітер) і 17·53 (Горвіц), для Австрії ок. 16

Ближші дані про місячку можна подибати у Elliss'a, Mann und Weib, розділ XI., Temesvary, Volksbräuche, I. Erstes Auftreten der Menstruation, Höfler, Krankheitsbuch, стр. 56, 57; Mitteilungen aus dem Frauenleben der Ôrang Bèlendas, der Ôrang Djâkun u. der Ôrang Lât, von Hrolf. Vaughan Stevens. Bearbeitet v. M. Bartels; Zeit. f. Ethnol. 1896. XXVIII. стр. 170 -1, і т. д.

8. Хоробливі появи що до місячки.

Од чого-ж то воно так, що у деяких дівчат та не має циган, не знає ніхто. Станеться так, та й усе. Як запримітять, що хирявіє, жовтіє, то знають, що на порі є не має їх. От і стараються зараз ліків у людей.

У скіко год воно настає, то не однаково: по людні діється і по порідді. Оце, як здоровенька дівчина та порідні такої здорової, і що рано виростає, та так і в роду було у її, що рано починали дівувати, то й у неї буде раніш ця справа. Або і вдасться таки таке дорідне. Часом і батьки і матери не такі були, а дівчина буде инакша.

[Тепер вже знає дехто, як деінде діється, хоть таких мало: а старі розказують, що давнійше инакше було].

Так то знають, що і не на одній порі стають у дівчат цигани: у одної в стіко год, а у другої в стіко. За те вже кожна знає, що як почались вони уже у неї, то через місяць, як раз у ті самі порі будуть знов і так усю жизнь, поки зістаріється людина.

Часом переміняються время, що їх гляди, не має, то ото вже й треба і болять ся лиха якогось: або дуже потрудилась, або застудилась або злякалась, борони Боже; тоді вже й треба стараться людей. А як благополучно, то кожного місяця під один час і ждуть їх і через те ото і надівають другі сорочки і лягають на такому, щоб не шкідне було.

Як у якої, то за день або ближче перед циганами болить живіт. Це вже знають. А ще молоде яке воно, само не вгадає і пожалується матери на живіт, то мати зараз каже: „Та то воно у всякої людини, дочко!“

Задержане місячки або сильніший кровотік, се звичайно наслідки простудження або втоми чи то роботою чи то ходом. У деяких народів, особливо на півночі, стрічається часто слаба місячка або й брак її (Ploss, Das Weib I. 310-312); се бачимо й у Українців.

У галицьких Поляків задержане або брак місячки свідчить, що дівчина буде неплідна (Świętek, с. 598).

9. В жнива нема місячки.

І мати мої кажуть було, що жнивами місяців з три нема циганів у дівок; а у которій є і жнивами, так це погане зілля, то то така вже вона й дівка. Тіко звання, що дівка, а вона вже пряма

молодця, тіко не пов'язана ще. От дурить! А чого-ж то воно, що у чесної, доброї ще дівки та в жнива не буває, а вже аж під осінь одкриваєть ся! На що вже Настя яка була, а і в неї не було в жнива.

Бог уже так устроїв. Кажуть ще, що є і такі, що і не „прогуляні“ (з „калиною“), а перуть ся і в жнива, але я таких не знаю і мені здаєть ся, що то тіко дурять, що то дівки, а воно вже ка зна що не дівка. Та і мати таке було кажуть, що то вже не дівка, як жнивнами в неї є. Хай і важко робить, хай хоч і як, а в літку не буває у дівчат цього лиха. І в нас і в усіх то так було: як жнива, то ми і не перемось жадна з нас. І в наймичок моїх цілі жнива бува чисто.

Так само буває і в великий мороз.

9. Ліки на викликанє місячки.

Яке ото воно не гарне діло ті „цигани“, а лишенько і без їх. Кажуть, і це воно таки так і є, що і жить не буде довго така людина, що нема їх у неї. Така вже стать природня у жінок, що без них і життя не вірне. Оце чахне, сохне і кричить з животом.

Тай було-ж таки так з нашою Ваською, як не було у неї довго циган. Трохи не вмерла. Та дізнались способу, як щоб стали в неї цигани. А Наталка чуть таки не пропала: мучить ся з животом тай мучить ся. Та приходить її мати до нас, -- а в нас було вже це лхко і вона знала про його — і просить поратувать. Ми їй і дали чирвоних васильків, а нами сто справжнє було і у неї. От вона намняла тих васильків та забрала аж трое справжніх на-мистів, обмила їх у воді та з водою тію змішала помняті васильки. Та як напилась, то на другий день як почало з неї лить ся, так думала, що й кров'ю зійде. А як перестало лить ся, то тоді стала жигь, як і люде.

Так само спасла ся і наша Наталка.

Українці знають багато ліків на викликанє місячки, не меньше від вищих народів (Дані зібрані у Пльоса, *Das Weib.*, с. 313 до 316, *Schmidt'a, Liebe* 207–8, *Stern'a, Medizin*, стр. 143–151, *Krauss'a, Sitte und Brauch*, стр. 534. [Коли дівчина не має місячки, виливає воду, в якій умивала ся, під рожу. Аналогічний погляд на Шлеску, *Drechsler, Sitte und Brauch*, стр. 222, лиш там дістає від того тільки червоні лиця], О. Новорка, *Volksmedizin*, стр. 248, *Fossel, Volksmedizin*, стр. 125, Миликевич, 187.

Талько-Гринцевич вчисляє в *Zagyszach*, стр. 41—42, 25 ліків, між тим 16 відварів, як румянок, кровавник, любчик, сьвято-янське зіле, чорнобиль, гречка, дикий часник і т. д. Крім відварів їдять насінє кропиви, хрін (в Галичині), цибулю з оцтом, сиру моркву і пють сок з кропиви, воду, в якій полооскалось крупи, мило розпущене в воді, коралі, втерті на попіл і попіл зі спаленого сята. *Krebel, Volksmedecin und Volksmittel*, стр. 111 і *Ploss D. Weib I.* стр. 314—315 згадують іще про кілька ліків. На Україні пють відвар з так зв. Петрового хреста (*Lathraea squamaria*) з водою або з горівкою (*Talko-Hrunczewicz*, 41, В. Демичь, *Очерки русской нар. медицины*, стр. 21), або відвар з вишневих галузок, зрізуваних ножем з долини до гори (*Korern.*, 211). Пор. також *Gustawicz Br., Podania, Zbiór V.*, стр. 215. Даві з першого тому Чубинського використані у Гринцевича.

II. Зопраннє.

Була в мене Івашківна, нанялась до мене од Худяцького попа. Днвлюсь, а вона сховала одну сорочку у рукав. Ну, це-ж видно, чого це вона її так хова; це-ж місяць уже пройде і вона не буде бгать тїї сорочки усеї в один рукав. Аж не діждала неділі: і цю сорочку бгає усю в рукав. Я промовчала, а це й третя.

„А чого то воно, Марте, в тебе усе так, що треба ховатись з сорочкою?“

„Та хйба в чортів так не є, як ось у мене“, то така откровенна, так і рубне в вічі. „Воно так і не було в мене, та в отого попа дівка була і тітка його. Та в усіх трех у нас було. Я не знала того, що воно треба їх стерегтись. Посолили сорочки ув однім жлукті, а вони й зопралась. У теї дівки нічого не стало того. Чорт його знає, чи воно їй вредило, чи ні, а вона з мене усе сьміється. Може воно так і є, що не богато того стане, як зопереться з ким. Але оця того нічого не знала — одначе сьміялась. Чорт її знає, може і примовляла що, а сорочки, то знаю добре, що склала усі з нас трех одну на другу. І од того й стало. І ото в мене добре, як з неділю тіко пійде, а то й більше. Уже й сама не знаю де-б і дїть ся і що робити“.

„Треба, кажу, людий питать. Я піду і до баби“.

Сходила я до неї. Вона й сьміється з нас обох. „Ото-ж“ каже „вона та суча дівка склала їх сорочки усі нечисті одну по-верх одної. А цеї сама нязча була, то і заперлось у неї. Не робить нічого, хай заполоще, що скине з одного місяця, та воду цю

вилле на чорну свиню і скаже: „Ти діти водиш, і чиста ходиш“, (себ-то, хай на тебе переходить).

А то є, що замість цього пізнають по своєму, внакше, не на свиню виливають, а на чисту, бігучу воду несуть, на річку, таї пустять за водою, і здасть ся нічого не кажуть. І ми з Івашківною на воду не понесли, а вилили на свиню, і Бог помилував. Стала як і дівка вже усяка. І вже як у жлукто складали, то хоч з чотирех зберуть ся було нечисті сорочки, бо наймичок служить дві, три за разом, то вже одну коло одної складаєм у рядок, у в один шнур і в один шар, хоч і як уже зажмякають ся дуже сорочки, а вже боїмось, щоб не зопралась когора з которою і щоб не перейшло з однеї до другої.

А В., то ця вже щось инче робить. Узять три пригорщі глини губою та внести в хату у тряпці, а глиняник поставить у глухім кінці порога. Пригорщами і треба вкинуть сю глину, розколотить і поставить на день чи на три дні і дати тоді тої води, що останеть ся в глинянику, випити, то й минеть ся, як що вона тіко од зопрання бідує.

Неенормальне місячковане, а передовсім дуже сильний кровотік походить звідси, що дві жінки зопрали разом сорочки. Се — по загальній думці — дуже шкідливе. Талько-Гринцевич подає трохи иньший лік на усуненє того недомоганя (стр. 37—8). Воду, в якій випрало ся сорочку з слідами місячки, вливає ся до нецок, ставляєть ся на порозі, а по обох боках ставить ся горців. Недужа сїдає на порозі так, що її права нога в хаті, вливає одну ложку води до горця в хаті а дві до горця на дворі, разом 9 і 18 ложок і закопує перший горнець під порогом а другий в городі, під вишнею, приговорюючи: „Тоді до тебе другий раз буду нести, як будеш цвісти“ (П. Звенигородский). В Юркевщині п. Звягельського наливаєть ся води до чужого начиня і до свого і чуже закопуєть ся (Корєнські, Przyczynek, стр. 212, Милорадович, Нар. мед. 332).

Щоби не набавитись кровотоку, треба осторожно прати кожду сорочку в окремії воді і перекладати місячне біле мужеськими штанями; також належить воду виливати тільки в кут (Корєнські, стр. 209, Talko-Hrunczewicz, стр. 38).

Віра в зопране стрічаєть ся також у иньших народів, прим. у Італіянцив (Ploss, в провінції Беллюно і Тревизо).

Щоб здержати обильну місячку, на те є також багато способів. Вони вичислені у Гринцевича на стр. 39—40 і у Милорадовича, Нар. мед. 332.

12. Оповіданє про початок місячки і про її відносини до вагітності.

Коли запитаєте, од чого і на що ті цигани, то кажуть, що ще Ева, як прогрішила, то Бог дав їй те, щоб і всі жінки теж знали. Кажуть також, що без їх та дітей не мали-б жінки і миру хрещеного-б не стало. Бо то-ж запримітили усі, що немає цих циган, то й життя доброго й немає і дитини не буде. А чого воно, так ніхто не скаже.

Добре ото знають уже люде, що як і зайде на дитину у такої, що цигани в неї, то безспрємивно зараз з'являть ся вони у неї. І хоть і не пора їм, приходять зараз як зайде на дитину. Це перша примівка, що дитина буде вже. Після цих циган других уже не буде, аж поки не знайдеть ся дитина. Ніхто не знає, де вони дівають ся. Чутка ходить, що вони вже збирають ся коло дитятка, що на його зайшло уже: але чи так воно, ніхто не скаже. Аж по родах вертають вони в свої права і зачинають навідувати жінку по шести неділях, а як котра здорова, то і за три неділі, і усе будуть припадати в одву пору, аж доки не зайде на другу дитину.

Аж коли циган не стане, то знають, що дітей вже не буде.

Початок місячки обелонений у всіх народів великою таємністю. Одні приписують се звірям, як крокодилу, вузь і т. д., що представляють нечисту силу, инші роблять се впрост залежним від впливу богів. Усі ті погляди зіставлені докладно у Пльоса, I, розділ 100 і 101 (стр. 353—357). Старинні Інди думали, що се зіслав Бог Індра на жінок, аби увільнитись від вини за забите одного півбога (Schmidt, Egotik стр. 382 і д., idem, Liebe, стр. 202—3).

Українці думають також, що місячку зіслав Бог за кару. Крім погляду, наведеного тут автором, стрічаємо часто і другий, який мусить бути знаний на цілім просторі України. Талек-О-Гринцевич записав його в звенигородськєм повіті (Zag., 37.), а Копперніцький в гірських околицях Галичини, мабуть на Гуцульщині. Варіант посліднього спочиває поки що в рукописній збірці, перехованій в Академії Наук у Кракові.

Лєгенда розказує, що до Христа не було місячки тільки по-породові очищена. Спала вона на жінок за кару. Коли Мати Божа породила Христа, казала слугі винести на воду обкровавлену со-

рочку і просила не розвивати і не оглядати її. Одначе слуга не могла здержати ся з цікавості і за її провину покарала Мати Божя усіх.

Загальна віра, що місячка устає в часі вагітності, не вповні відповідає дійсності. Деколи стрічають ся випадки, що місячка приходить точно і в часі вагітності (Ploss, I., с. 528—9).

Причини повстання місячки неясні і для лікарів. Два найвишнійші учені англійські заявили, „що первісна причина менструації ще не розяснена“ і „так темна, як до тепер“, (W. Heape, The Menstruation of. Sem. Entellus (Phil. Trs. 1894), і Bland Sutton, Surgical Diseases of the Ovaries, 1896); також Ellis (op. cit. стр. 88, Das Phänomen der Sexualperiodicität) в тої гадки: „Wir stehen heute noch vor einem Rätsel nicht nur bezüglich ihrer Ursache, sondern auch bezüglich ihres präcisen Mechanismus“.

13. Що дозволено, а що заборонено жінці в часі місячки.

Не можна тоді брати у куми або йти, коли просять, бо треба цілувать хрест, а до святощів не можна приторкать ся. Через те ніхто тоді анї в куми не піде, анї на присягу не стане. І вінчання тоді не буде, бо замічають, що як їй тоді припада, то життя буде якесь неладне і тому вже наперед питають ся про це у неї.

А як піп чи дяк ходить по слободі з молитвою або з христом та й трапить ся у котрій хаті така людина, що в циганами, то певне не поцілує христа чи ікони. Хоч і піднесе їй піп, то вона скаже „меві не можна“, а як така, що не осмілить ся прямо сказати у вічі, то вийде собі на той час із хати. Тото вже її не питають, чоґо вийшла і втікла від хреста, бо знають, яке їй лихо, і знають, що як нечисте виходить, то до святого годі не приторкать ся. А то через те, що не буде ніяка страва смашна од такої жінки і чи курку заріже, чи так що варитиме, то як солома буде без смаку.

І те ще таки; треба глядіть, щоб дороги не переходить такій жінці. Це не звичайно. Але є й такі люде, що цього закону не глядять. Таких треба найдужче стеретти ся, бо як перейде шлях кому, то не минеть ся; щось йому та за недогіддя буде. Хуба знає од цього що небудь, бо є люди знаючі, що від усячини вміють одмовить ся і ніщо не матиме сили. Одначе це вже безсовісно назвуть тч. що переходить шлях кому. Часом тому і притають жінк
як трапить ся, що хто іде або йде, а вона у по-

перед іде. Поважним людям хазяевитим зроду не обсьмілять ся переходити пуття.

Хати як мажуть, не годить ся першого валька класти тій, що цигани має, бо буде нечисть водить ся в хаті.

Печі накладатъ не годить ся також тоді. Взагалі це лихо так і кольне тебе, як що починать тоді робить.

У садок з циганами ніяк не годить ся ходитъ, а на дерево лізти прямо гріх, бо, кажуть, і дерево те вехне, що на його полізе така людина, і садок буде неродючий.

Молодиць та дівчат дуже стережуть ся і хазяйка небезпримінно розпитає кожну, яка вона. Найгірш боять ся, щоб ще й у тій самій сорочці прийшла, що з циганами. На пакість буває нарощне йдуть через садок, як злобу мають на кого, ніби за ділом за яким. Одначе їм і не вдасть ся, бо ті, що садки мають, то ті і од лиха знають. Є таке лихо, що на злобу та оджнимають ту сорочку і під найкращу деревину і виллють: кажуть, усхне зараз, як не доглянетъ ся хазяїн. А щоб не пошкодило, треба жаром посипати на тім місці і примовить — люде знають, що й казать — і так і спасуть деревину. Лають було мати і за те, як кваснину ото саме тоді жінка готує. І багато в усяких заміток, але тепер такі люде понаставали, що не глядять і не боять, хоть і знають.

Гулять з циганами екрізъ можна йти, лиш на христини не можна, бо це і безсовісно дуже було-б і шкідливо. Кажуть, як втерпить отака людина та піде погулять на христини, то на дитині пороблять ся струпи. То краще не йти, як має таке од того стати ся.

Хоч і од цього вже повчили ся, що робить. Щоб не завадилл дитині цій цигани, то та, що йде з ними, бере у пазуху трішки проса. Та й баби, що пупа ріжуть, стережуть ся цього лиха, бо буває впорядать ся яка а не знає, що за лихо буде од цього і проса не бере з собою, через те то вони сами вивішують на жердці на перед що небудь чирвоное на всякий случай. Часом котора і вта-скасть ся нарощне або ще дурна і не знає цього — то не пошкодить тоді. Забачить можна на христинах часто або окрайку або пояса чирвоного або китаюку, оте все проти цього лиха, циган.

Знать, звісно, треба всячину, і якже й жить, як не знать, як і що воно де стаєть ся. „Хто зна, то не погиба“ кажуть старші люди, „а дурних цілий вік пропада“.

Усі ті закаи походять звідси, що наш нарід уважає менструуючу жінку за нечисту так само, як і родильницю від родів до виводу (Галько-Гринцевич стр. 38, Сумцовъ, Культурныя пе-

реживанія, Розмывки К. Стар. с. 35, Ив. Бѣнѣковскій, Народный взглядъ на „нечистую“ женщину. Киев. Стар. 1899. LXV. стр. 128—131). Сю віру поділяють також всілякі иньші європейські і позаєвропейські народи, без ріжниці, на яким стоять степені культури. Пльос, що зібрав багатий матеріал в першій томі своєї праці про жінку (XIII. Die Menstruation im Volksglauben, стр. 335—357), прийшов до результату, що на цілій земській кулі уважається жінку підчас місячки (і по породі) за нечисту, хотяй ступень нечистоти не всюди рівний. У диких народів доходить він до найвищої точки: жінка мусить мешкати окремо і не може навіть показати ся на світло денне. Деінде єї погляди більше або меньше лагідніші і не обмежують занадто свободи жінки. Се діється передовсім у європейських народів, а між ними й у Українців.

Погляд про нечистість жінки повстав у поодиноких народів безперечно самостійно. Спершу мусіли уважати жінку в часі місячки за істоту, якої не можна дотикати ся, бо в ній відбуває ся щось таємничого. Жінка стала *tabu*, а звідси і рівняло ся її значіня становищу сьвященників. Одначе з часом забуло ся первісне розуміня сього феномену і з нетикальної зробила ся вона поволи нечистою (Ellis, Einfluss d. Menstruation auf die Stellung der Frau, стр. 295—311, E. Durkheim, La prohibition de l'inceste et ses origines, L'année sociologique I, 1898).

Звістки про нечистість жінки стрічаємо вже в найдавніших писаних памятниках. Старинні народи, як Меди, Перси, Баєтри, і Жиди вірили сьвято в шкідливість жінки підчас місячки: Мойсей видав про се цілий ряд постанов, так само Магомет і иньші творці релігій. Плівій знав багато оповідати про те, що жінкам на той час заборонено. В Римі гадали, що коли нечиста жінка зблизить ся до полевих плодів, то вони стають неплодними, до паростий, то вони висихають, до неферментованого вина, то воно скисне, і коли стане під деревом, то самі овочі спадатвмуть на землю.

Нинішні народи надзвичайно годять ся в своїй поглядах на нечисту жінку.

Подібно, як і в нас, не вільно йти до саду і дотикати ся пуцляхів, бо усе повсихає, також у Німців, про що вже згадував сьвятий Гільдегард (Ploss, Fossil, с. 124, Drechsler стр. 221), у Італіянців і деінде (Даринскій, Семья у Кавказских горцевъ, 119—121).

Коли нечиста жінка перейде дорогу, то се ворожить нещасте не лише у нас; так само думають Французи, Німці, населене Кипра і Кандії.

Крім наведених тут приписів існує і у нас ще цілий ряд інших, які знаємо з розвідок Бінковського і Талька Гринцевича.

На Волні не сьміє „нечиста“ жінка нічого зачинати робити, бо ніщо не вдасть ся, не печи, не варити, не доіти коров, не дотикати ся бочок з капустою, з огірками, з пивом, з медом, з квасом, бо усе зіпсуєть ся (Бінковскій), а крім того переступати через діти, бо не будуть рости (Гринцевич, стр. 39).

На весіля і хрестини не йшли тоді також і в Німеччині. Quatimopus з 1610 р. загазує вагалі йти між людей і цілувати та дотикати ся дітий. Те саме приказувала і грецька церква. У багато народів не дозволяють ся нечистій жінці сповнювати релігійні функції (Японці, Турки). В християнській церкві мусіли вони стояти в передсінку і не сьміли дотикати ся хреста або сьвятого образа. В византийській церкві заборонювали канонічні приписи ¹⁾ Діонізія Александрійського і Тимофея Ал. входити жінкам нечистим до церкви і причащати ся. Йоасаф, митрополит Ефеський з XV ст. відповідає так на питанє „Можеть ли женщина, находящая ся въ мѣсячномъ очищеніи, воспринимать дитя отъ сьвятого крещенія, или благословиться въ замужество или мазаться елеємъ?“: „Это совершенно возбранено, ибо если (женщина въ такомъ положеніи) совсѣмъ не позволено входитъ въ церковь, то какъ она можетъ дѣлать что либо подобное?“ В Псевдо-Зонаринім Номоканоні читавмо знов між иньшим: „Жена прежде даже не очистят ся отъ еже бываемое по обычаю ея, просфоры да не творятъ, ниже да коснется ей никакоже. Имоущія обычная и на конецъ смерти пришедши, причащенію да сподобляется невозбранно“, (Стратинскій Требникъ, стр. 675., А. И. Алмазовъ, Каноническіе отвѣты Іоасафа, митрополита Ефесскаго. Малоизвѣстный памятникъ Греческой церкви XV вѣка. Одесса, 1903 стр. 27—28, 52. Пор. Византийс. Временникъ, 1904 VI. с. 171—2). Те саме було приписано, коли в ніч перед тим зносила ся жінка з чоловіком. В легенді з XV. ст. оповідаєть ся, як Бог покарав жінку, що прийшла на посьвяченє церкви а перед тим „плотною похотью съ своимъ мужемъ смѣсися, Божья соуда не убоаяся“ і ставить ся моральну науку: „Мужіе и жены, не можете въ церквѣ внити окалявше плоть свою“ (Костомаровъ, Памятники стар. русскои литер. 1860 I, стр. 210). Византийські жінки, як се бачили і згадують численні подорожники, мусіли, коли були нечисті, стояти перед дверми.

¹⁾ Вступ нечистим жінкам заборонив нікейський собор

Щоб заздалегідь охоронити ся перед впливом нечистих жінок, придумано для них всілякі віданакі. Так прим. в Індіях носять на шиї дівчата кусень полотна, забарвленого кровю.

14. Полові зносини підчас місячки.

Кажуть, що саме на циганах жінки і дівки чогось зліші, а воно хто його знає. Не добре тоді терти ся з чоловіками, а то-б вона усе з ним, як-би люди не говорили. Їй того хочеть ся, а ніяково якомсь їй. Та є такі, що не цурають ся і мають їх та не боять ся. Одначе це вже безсовісні — якже це можна.

Лікарі ствердили, що найбільшу пристрасть відчуває жінка в часі місячки. Ellis наводить зізнання багато жінок, які говорили, що найбільший неспокій почували завсідн під ту пору і що се змушувало їх заспокоювати свої потреби в неприродний спосіб. В противенстві до того удержав ся одначе майже у всіх народів погляд, що зносини з нечистою жінкою грішні і шкідливі. Зенд-Авеста наказує полові зносини; Зороастер посилав за се до пекла (Ploss, 339), Могаммед поставив остру заборону. Один могомеданський правничий збірник Sidi Khelil містить навіть такий зворот: „Хто діткне ся задля роскоші жінки підчас місячки, стратить силу духового спокою“. Зносини відбивають ся по загальним поглядам дуже шкідливо на здоровлю: з того повстають всілякі слабости, тратить ся силу і т. д. На Угорщині гадають, що дитина родить ся з ранами (Temesvary с. 2 - 5). В Індіях читаємо в одній книзі: „Хто зблизить ся до жінки в часі місячки, то зникне його розум, енергія, краса, лице і життєва сила“ (Schmidt, Liebe с. 205). В деяких краях карали навіть за се смертю (Ploss, Б'ньковській, 130), пр. у Жидів.

Лише декуди поручають зносини підчас місячки: в деяких околицях Азії уважаєть ся навіть за гріх, коли муштина занедбує тоді свої обовязки. В Європі здержують ся тоді від зносин, але зі статистики уроджень виходить, що дуже велике число запліднень припадає саме на час місячки. Одною з причин, що спивює муштин від зносин, є крім прийнятої традиції іще й погляд, що се приносить різачку. Лікарі не потвердили одначе того і не знайшли ніяких наслідків, коли не числити спорадичних випадків легкого запаленя.

Ближші дані у Пльоса і у Штерна, Medizin, стр. 149—151. Що полові зносини підчас місячки усувають неплодність, про се гляди далі.

15. Початки полового життя і полові зносини взагалі.

З чого саме починаєть ся [полове життя] у людини, про це ніхто не скаже. Стає на порі, от і кортячка бере. Сама дівка хвалить ся або й молодиця, що як вийдуть на вулицю між хлопців, то кортячка їх бере. Тіко одна у перед це зачув, а друга пізніше. Так і хлопці. Стане мріяти уже — і в дома не вдерживш його. Зараз і запримітили, що парубкови легше без улиці, як дівчині. Парубки не викрадають ся вікнами, як батьки не пускають, а дівка то чисте горе. І з хати втече і приспить усіх — це-ж усім відомо. Так ото з того часу, аж поки й не минеть ся кортячка.

А як запізнають ся і поберуть ся, то живуть зі собою як можна. Чи є які звичаї, коли починають жить на дітей, то не знати того, бо люде скривають ся. Але це мабуть не людська річ, а півська вигадка. Є стара поведінка, що як жінка зайде на постушки, то пють могорич, але тепер мало вже тих могоричів. Хоч і як радий хто чому, то не хоче замогоричувать, бо ні з чим гаразд. [Другого обряду не має, хіба сей про ламання кални, про який була згадка].

Доки живуть зі собою, доти сплять разом, але дід і баба не сплять вже зі собою у купі. Навіть не дуже то вже старі люди, а не хотять цього дива знать. Це й зараз помітять люди тай кажуть; „От вже й руки помили“. Але і тут, коли ця річ минаєть ся, не має ніяких обрядів. То хіба в якій бесіді саме которе признаєть ся, що вже „хвалить Бога, забуваємо того дива“. А люди кажуть „руки помито“, се-б то — вже годі і не буде береміння. Як старі а таки іще приведуть дитину на світ, то й сами соромлять ся, а люди сьміють ся і довго балакають про се. А воно так є, що часом год і десять, як уже нема дітей, гляди, і на тобі іще одно або й двох. То вже звісно ремствують сами на Бога, а люди сьміють ся, мов і тут негарне щось є. [Одначе і їх не мило вражає, коли чують, як старші люди хвалять ся, що вже перестали жити з собою].

До сього розділу прошу порівняти студію Кравса *Die Zeugung in Sitte, Brauch u. Glauben der Südslaven* і *Ἀνδροπορνεία*, I. *Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen*. Leipzig 1905, розділ I, II, IX.

16. Жінка більше пристрасна від чоловіка.

1. [Дівчата показують більше пристраси від парубків. Кажуть, „як забачать дівчина по очіх, що тобі схотілось, то тобі на палиць

схочить ся, а їй на лікоть". Звідси заспокоюють її частіше в неприродний спосіб: багато в таких, що „пальцем сами себе шморгають“ і то не лише між дівчатами, але й між жінками].

2. Що діти часто родять ся, то це звертають на жінку. Кажуть, що вони дужше „хотять“ ніж чоловіки; тіко то вони криються і дурять чоловіків. Ніби стидять ся а їх воно дуже кортить і багато в таких, що і прямо кажуть „нум!“, як хотять дуже. На улиці це найвидніше все, кому дуже допіка, чи дівчатам, чи хлопцям. Воно таки якось і поділено неначе. Оце тобі та робота, жінко, а тобі та; [я ввидаю тіко зерно, а ти виведи з нього чоловіка]. Кожне робить, що його натура требує. Каже Іван: „Я своє робив, я не робив їй дитини“, як присікались до його, на що він обіднв хозяйську дочку, та ще й сироту. І вона плаче: „І я не знаю, де воно взялось! Ми собі спали тіко та в притули грали“. Тай заміжні так само кажуть: „Що, що, нема й де дівать ся, що як воно-ж і без цього ніяк жить“.

3. Балакають, що жінки дужче хотять, ніж чоловіки. Жінка — земля, чоловік сім'я, зерно.

Від найдавніших часів вкоринив ся погляд про більшу пристрасність жінок. В дійсности маєть ся річ як раз противно. R. Kraft-Ebing каже про се в „*Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung*“ 12 вид. Stuttgart 1903, с. 13: „Без сумніву відчуває мущина живійше потребу полових зносин, ніж жінка“; „коли жінка нормально розвинена і добре вихована, то її пристрась (sinnliches Verlangen) незначна: в иньшій разі мусів би бути цілвий сьвіт великим домом розпустети і не могло би бути мови про подружжє і родину“. Взагалі має жінка в подружю далеко меньше відчувати полову роскїш, чим мущина. Див. Krauss, *’Ανδροποφγτετα*, I. розд. XVII.

17. Жінки бажать мати діти.

Воно, правда, що хоч жінки дужче хотять од чоловіків, щоб пожить з ним, а думка та, щоба пожить, потертись, тай годї; одначе окрім того йде й бажання дітей, бо в ї такі, що живуть як слід, а дітей у них не має, і журять ся тим не меньш чоловіків: „Не вгодна, не достойна в Бога“ зараз себе назве. Воно, видно, тіко природа вже так узаконила, щоб хотїння те було, а в жінки ще й білш ніж у чоловіка, бо їй багато треба перетерпїть за те хотїння. От як би воно було мале, то ні одна б не хотїла жить

з чоловіком, а так то воно переважа і ті труди її. А чоловікови байдуже од того, то він і без великого хотіння згодить ся з нею пожить. А в тім хто його розбере, як воно є, яка де в чому сила є. Така то думка у людей. От худоба, як беременна, то вже її до того не тягне а в жінки то і перед родами ще кортячка є. Мабуть така вона, ця кортячка велика, що й з дитиною вже жінка, а вона не проходить у неї.

18. Снохацтво.

Чи не живуть у гурт брати з жінками?

Цього нема нігде, противне це совісті людській. Снохачів, чи як ви їх звете, тут і зроду нема. Минали-б таку сімю і слободу, не то, щоб ще сами жили.

Снохацтво, с. є. звичай, що свекор живе в полових зносинах з своєю невісткою, стрічає ся у народів, що ще живуть на патріархальний лад. У Великоросії він дуже розповсюджений, на Україні доховали ся тільки його незначні останки. (М. Ганенко, Семейно-имущественныя отношенія крестьянскаго населенія въ Елисаветградскомъ уѣздѣ. Степѣ. Спб. 1886). Більше відомостей маємо про сліди снохацтва в карпатських горах; вони зіставлені в студії І. Франка, Сліди снохацтва в наших горах. Житє і Слово. ІІ. с. 101—104.

19. Нічні уплави і плідність мушци.

Цигани в чоловіка є також, але ніхто не скаже, що це потрібне, щоб виродить дитину. Його діло при тому, спустить плоть, от і все. Щоб назвать оце, що сходить нераз таке слизьке на його штани, того не знають люди; чоловічими циганами не називають, так якось остало воно без назвиська, звісно, не потрібне ні нащо. А знають, що воно од того буває у чоловіка, що дуже роз'ярить ся і дуже йому схочеть ся, а не має з ким: от і воно в ночи само йому сходить; приснить ся йому щось таке і ото й зійде; що мала-б дитина бути, то воно так змарнувалось. І його не шкодує ніхто й трішки, бо цього добра дуже багато, а жінкам то скіко буде положено, а вже дитина буде. Але є й такі, що їм плоть сходить, а дитини немає. От якби яка жінка дітей не мала з яким чоловіком, а з другим і має вже, то це звісно вже, що він був неплідний; з того-ж ще не знати, чи в його плоть сходила, чи ні, так, що не знати, чи є в їй яка сила, чи був се лише пустяк. Одначе ніхто за се на чоловіка не пиняє. І думки не має, щоб це воно на цигане-

було похоже. Та про це все може в голову і багато кому входить, але з другими рідко хто говорить. Дехто то ще боїть ся, щоби хто і не посьміяв ся, мовби це і невштива мова і через те не буде забалакувати ся.

Щоб батьки синам що розказували про се — цього нема нігде: „Він же — кажуть — сам, як такий буде, то догадаєть ся. Матері то инча річ: дочкам багато дечого розказують про своє, а і синам дають деякі навчання. І буває, що й батьки гримають на матерів, що не вчать, як у чому помилить ся син. „І мати в його була; правда, та наша мати не така, щоби чому бува учить дітей“ — часом жалієть ся перед другим де траплять ся хозяйн, як скоїть ся яке нещасте в життю дітей уже зрослих.

Мужеські уплави відповідають до певної міри місячці жінки і вертають у зрілих людей, що здержують ся від полових зносин, що другий тиждень. Ellis і один його ученик заявили ся за періодичністю мужеських уплавів, попираючи свою гадку цифрами.

Про полюції маємо вже звістки у старинних письменників (Павзаній розказує се пр. про Зевеса). Вавилонці думали, що мушцинам являєть ся в сні „дівчина ночи“, але не задовляє їх. Жиди уважали нічні уплави за нечисті а так само і християни. В квізі Левит XV, V, 16—17 читаємо, що мушцина мусить по тім змити водою ціле тіло і одїж і остає нечистий до вечера. Християнські теолоґи дивили ся всіляко на сей феномен: гріхом було викликувати його штучно, одначе, як каже сьв. Тома, „si pollutio placeat ut naturae exoneratio vel alleviatio, peccatum non creditur“. Сей погляд удержуєть ся і нині. Migne, Dictionaire de Théologie Morale, sub voce Pollution, Ellis, Schamgefühl, стр. 187, 188 і д.

20. Чортики з людського сімени.

Казав один жид при розмові про „зверженіє плоти“. Так каже той жид, що треба женить ся, бо як ото чоловік спускає плоть на землю чи у сні без зношеня з жінкою якою-б не було, то од того родять ся чортики, котрі так за тим чоловіком і ходять слідком і то його в ночи лякають, як де небудь іде, а як умре, то за ним до ями так і йдуть і кажуть: „І ми будем із тобою, бо й ми од твоєї криві“. Це каже так у законї написано.

З сим поглядом стрічаємо ся в грецькій мітольоґії. Атістіс уродив ся з сімени Зевса, спущеного в сні на землю: земля привела його на сьвіт в видї пів мушцини і пів жінки (Braun J.,

Naturgeschichte der Sage. II B. стр. 113). Кентаври мали повстати з незручних зносин Зевса з Афродитою. Ерехтес-Тифон завдячує свій початок сімени Гефайста, яке спало на землю в часі його незручних зносин з Атевою. По однім переказі уродив ся Агдістос, коли Зевес хотів „auf dem Berg Agdos in Phrygien die Kybele umarmen, die sich ihm entzog, so dass er unfreiwillig mit jenem Felsberg die mannweibliche Agdistis erzeugte“ (i b. c. 113).

21. Про дитину, як ще її на світі не було.

Доки не знайде в материні вутробі на дитину, скажуть до поступок, тото все кажуть, що дитини ще й на світі не було. Христили оцего, що десь він у послушниках, чи що, Тарленка. Піп і довідав ся од когось то, що його батько помер в москалях. — „Чи живий ще був Тврлишин чоловік, як забеременіла вона?“ спитав він у кумів. „Та воно гріх, каже, казати, — одказала кума, — щоби оцеї дитини та й на світі не було, як він помер, бо вже вона ходила ним тоді“. — Так само і на вилику вже людину кажуть, що поки не зародилось її у материні вутробі, доти їго, оцеї людини, й на світі не було. Оце зійдуть ся де люде і заведуть собі балачку. Гляди й копнеть ся мова про що давне. Хто небудь і каже: „Та це ще тоді було, як тебе й на світі не було, ще чи й батько твій жив тоді у світі!“ — Ось за огород змагання почалось. Один каже: „Тибезь й на світі не було, як цей рів копано, а ти так багато дуже знаєш. Спитај краще у людей, що тоді були при тому, а не вкажеш мені сам, де він перше був. Той рів! Та де ділівська межа йшла. Людв-ж були тоді, то й скажуть, де вона, межа була, а ми цего не скажем, бо нас зовсім не було тоді! Хай тодішні люде скажут!“ Так ото й позвикали всі казати, що й дитини ще й на світі не було, доки не зайшла в материні вутробі. Білш ото ніяк і не кажуть на людипу, як ще вона не зародилась, тіко, що ще її на світі не було.

Раз тіко й доводилось почути, що прямо замість цего та нена-світнім названо чоловічка. Завелись наші з Гацаєм. Як дійшло до сварки і криків, сказали наші на його, що він такий собі „падалишній“ байстрюк. За це слово він і не змагав ся, пішов собі од їх. А він знайшов ся швидко після того, як батько його вмер, через те й поговорі пішов. Коли, чують, пішов позиватця. А воно й на повах правда вийшла: він таки ненасвітнім був, як помер його батько. Та ото й дося про його кажуть наші мати: Воно таке ненасвітнє ще було, як помер його батько. — Це тіко раз ото і довелось про се почути так. А то все кажуть прямо „і на світі не

було^а. Часом кажуть на людину, що на світі її не було, як ще вона саме в утробі була. Та тіко се не навсправжнн так кажуть а так, аби як одбутъ ту мову. Як коли дїдо не на сына завіщає добро яке, а на внука. Так було в N. Він одказає усе своє добро внучати своєму, як буде син у сына, а невістка саме родила такого. Син цей нездужав дуже. Це і люде чули і так і коли той онук уже уродив ся, то то добро не батькове і не дідівське, а його. Вмер дїдо і батько пошти разом, а тітка його і почала вередувать, що мов то їй же там повинно щось прийти, бо тож вона сестрою була його батькови. Запозвались. Вона судцям й каже: Та його ще й на світі не було, як дїд померав його, як могли наші на його одказувать усе добро? Їй люде і кажуть: То ти кажеш, ніби і не знаєш, що саме тоді ним ходила його мати, дідова невістка. Та як присікались до неї за правду — а вона тоді: А хіба-ж воно тоді бачило цей світ, що вже мерщій і напалось на мене; воно у матері було, а не на світі. Та і полаяли добре словами і внукови одсудили все. То це так хитрят тіко: знають, що було воно уже, а кажуть, що й на світі не було, хоч ще й не народилось.

Траплялось чутъ то само і в инчій ролі (як дитина в утробі, а кажуть „ще на світі не було^а“), коли хотять коли не сказать, що беременною саме тоді ходила, мовби не можна так при комусь казать, незвичайно при комусь старшому та нагадувать про таке діло, що мов мати носила в собі. Жінки то ще білш цього стидять ся. Замість того, щоб сказать, що мов утробне воно було, то кажуть, що й на світі його не було ще. Декотра то таки добавить зараз, що мов: або й було воно, та ще не вродилось тоді — як уже хоче до правди довести, а як яка то й зна, що не так завернула, то й мовчить, тай думає, що із цього шкоди не буде нікому, а викладать не гаразд. Инче діло між рівнею та між собою; тоді прямо кажуть: на світі не було, як ще й не заходило на дитину а як вже зайшло, то инча річ тоді. Тоді й усе розмежовують гаразд. (Приміром:)

а) Сховали дїда N. Хлопчик пита: Мамо! коли наші баба вмерли, то я й не бачив?

— Е, сину, ти ще тоді чи й був на світі, як вони померли.

— Мабуть я ходила ним тоді? обернулась до чоловіка свого.

— Ні! одказає тоді той, його ще і на світі не було. Яж у святцях записав.

— Бачь, сину, тато каже, що тебе ще й на світі не було, як баба вмерла. (Як показало ся з кнвжки святых, баба справді вмерла до двох років, як родив ся цей хлопець).

б) Присильчане і слободяне, як сходять ся коло церкви, то все дорікають одні одним: Та ще мабуть і батьків наших не було на світі, як слобода сюди ця перейшла і церква ця нашою стала. А церква справді була тут у присілку.

в) — Чи мали ми його уже у себе, чи ще й на світі не було його, як люстрація була — каже до жінки чоловік.

— Не можна сказати, шоби не було його на світі, бо ходила ним тоді саме я — одказує та.

І десятини не присудили.

22. Чи була дитина перед уродженєм на світі?

Чи було що небудь з мене, чи овсім нічого не було, доки я не зародив ся ще в материні утробі? А як я та який небудь, може і не такий овсім, як бувають люди, та був ще з поковніку, ще й тоді, як кажуть, що мене і на світі не було, то який я був, і де бував? А як шо я був десь у Бога, чи детап, то як я з батьком жив та з ріднею, як ще і їх не було на світі і мене також?

Як воно так, шо з нічого ніби тай треба, шоби у мене й батько був і мати і без їх я не був би отакий, як оце в на світі, — як воно так? З нічого, та треба, шоб і я конче згодив ся, шоби і з мене пішли діти і люди? Чи може зовсім цього нічого й не було й нема, а люде так собі, як і всячина на світі, візьме тай виродить ся собі аж уже тоді, як саме його вже й людім можна помітити, що вже зародилось воно, а того нічого не було? — Отакі та всякі нячі видумки багато разів набігають на язк, як зійдеть ся декілько людей. Оце почнуть собі оден одного питати, той такої той сякої, а той ше инакшої. А другі, гляди, беруть ся що небудь і одказати на се. І почнець ся, той сяк, той так каже. А той сьмієть ся з цього всего, а другий і задумаєть ся. А нарешті вийде, шо таки і покінчать розмову. Хиба хто небудь розкаже на се яку там казку, чи байку забайть. То ото хоч послухають і дехто то й у товк собі возьме шо небудь з того. Ото й усе. А як, прямо сказати, кого завгодно спитайте з нашої слободи, чи воно мабуть так і скрізь однаково, то скажуть, шо то воно нічого того не було з тої дитини, як на світі її ще не було, аж доки не зайшло у материні утробі од батька на дитину. До сего часу, всякий скаже, шо людини й признаки не було. І вся річ уже повернець ся до правди тоді вже, аж як зайшло на дитину, почина воно виروضувать ся. Отак усяке й скаже, кого не спитать, бо так таки

кожне й кличе: годі водить дітей. Не вбереш і в мисли, скіко балаканки за дітей. А часом і почнуть жалувать ся усяким людїм, та допитувать ся средства, шоби їх не було. І говорять так, наче-б вже вони й ходять, а їх ще й на світі нема. Ось які нелюдські мови є у наші слободі.

25. Старший брат не може женити ся через бідність, молодший обіцяє тому не дїлитись.

Два брати є у батька. Я менший, а він старший. Він і я з заробітків поприходили аж ген-те літо. Бачу, й батько мостять, як би оженить його і він не од тих грошій. Та тіко отягаєть ся він щось і погляда на мене. Я добре бачив, що мулить його дуже, та все ждав, він скаже, а тимчасом я обдумаюсь гарненько. Стало мені й жаль його; бачу, що пора прийшла женитись йому. В його і слези показують ся як коли, а не каже він мені. Не втерпів я: „Матвію, брате! Я бачу, чого ти отягавш ся з сватанням. Менї тебе і шкода, та що-ж підсобить тобі не маю чим. Жить у нас на цім добрі не має й одному як жить гаразд, а двом, як ще поженнимось ми, і кури загребуть тебе й мене. Як уживеш сам на усїм добрі, женись. Ти ще й мастерний до того, якось проживеш. Женись сьміло, а я тобі не пошкодю. Може я й не оженюсь віколи, а може як підійде пора, то я десь собі пристановище знайду! Женись, не бійсь!“ Бідний, цього тіко й ждав, поплакали ми трохи та він і хлїб у вечері принїс. То вже як оженили, невістка на самотї казала, який він бідний радий був той вечір: „Тепер я не боюсь женитись, хоч і будуть діти, якось проживем. Хата добра, грядки сякі-такі будуть а майструвать буду. Спасибі, що оце він не дїлитиме мене“. Це казав до неї, доки не повінчались.

26. Дівки виходять за богатих, щоб не бідувати.

Бісові дівки, які мудрі стали. Знала ся, кохала ся з шарубком. І слово подала йому, а виходить за вдівця.

Багатий бач! І дітви чужих глядїть не боїть ся — зна, що є на чїм. Стане і своїх ще харчувать.

А в цього? — як з заробітків не принесе, не матиме нічого.

27. Біда з дітьми, коли їх нема з чого удержувати.

Як би був знав, що отаке життя буде, зроду-б не женив ся. Отак би й вік провікував. Яб собі сам десь у доброго хазяїна десь в Чорноморїї став в строк. Наїджений і напїтний був би. Не

знав би, де й береть ся цю. А й копійки тії зажив би. Було-б а чим і вмерти. А як оце і поквапив ся, шо брат з половини оступив ся та десь у Чорноморію зайшов — взяв та й оженив ся на трунті жить. Як би-ж дітей гейсом не було, то а жінкою якомсь би й прожив такв. Хочом клопотав ся з хавайством, то знав би за шо — а то дітей — їх і не багато — четвірко, та пухнеш з голоду через їх і вони бідують, бідні діти. Чим ти його вдягнеш чи взуеш, — а на случай який, чим одбудеш. Мучиш ся душею, а не живеш. Оце тіко й добра, шо женив ся. Ну добре ще, шо я оце корчія маю та не маємо ще дітей. А як би таки хоч одно. От Ливівський старий був у Чорноморії а жінкою. З першу діток не було у їх. І добре, хвалить ся, було їм. І він і жінка заробляли і мали в чім ходить і як чим жить. Годів тричи й пожили — пішли діти в їх. Уже він тіко заробляє, а вона ні. Та вже і на неї треба заробить, а тут і заробітки ляхі настали. Стало трое твх діток. Прийшов до батька жить.

Правда — найстарший, але ніхто мастрів твх не слухає, як нічим живть.

28. Чому не хотять мати дітей? Убожество.

Не диво, як боять ся за дитину, щоб не було, й ще ті, шо не побрала ся собі, а так ото ще радять одно до одного, аби у купці там пожить, хочай не так як слід, а вже так якомсь воно легше, як у купці хоч побудуть. Цім не диво — вони боять ся тої слави і в там чого. Ото диковина, як люди й поберуть ся вже, та й ті туди на цю бік вернуть, щоб дітей твх не було і всякі заходи на се вважають дуже. А чого-б, здасть ся, їм нагадити на твх дітей? Хай би, здасть ся, коли вже поведенця така, собі були вони. Колись же якомсь а нами та мирили ся батьки наші. То хай би і ми якомсь та були у світі непослідні а дітьми. Так ні, не те все кажуть, не такі тепер настали люди. І як воно сталось так, шо як зговорив ся, наче люди усі про твх дітей наструпились. Куди не заглянь і в багатий двір і в бідницький і там лайка, ремство а діти і туть однакова напасть на їх. А чого це все воно настало так? Чом перше так не хвалнь ся ніхто, щоб так було?

Нарошне я питаю про се багатих (бо дуже багатів великих і нема) і бідних розумніших. Усі звертають на убожество велике і силу божу одрікають, шо вона дітей дає, а кажуть, шо то саміж і винні, шо дітей багато мають. Бог тут ніпрічим. А коли одвертають силу божу над дітьми, а кажуть, шо вони самі повинні

в тому, що родять ся вони — так само як повинна дівка, що честь згубила, тут нікого не ввинш, то й самі беруть ся й розпоряжати ся ними.

Колись як панські ще були, та такі дітей і гудували, то на се й звертати ся ніхто не думав: „Хай родять ся собі ті діти!“ Або як ще колись було давно, що багачами всі були та не було тіснення отакого як тепер, — тоді й байдуже про ці діти всім було, а ще й хотіли. Так було і Богу наскучали, як дітей не було тих, щоб хоч чудом їх послав у хату. А тепер инакше стало, то й инакше і дітей тримати стали. Усі, як зговорились наче, кажуть: „Нашо-ж дітей багато маєм — лучше було-б не мати їх, — як годувати, не вигодуєш сам“. Таж це знав ще наперед. Наперед було-б і про дітей подумати, чи треба їх тобі, чи нащо вони здалсь тобі? От би і не кавав ся-б ніколи і не старюводив ся-б із ними. Багаті так найбільш навчають других і самі так роблять. Через те й багатчають вони, що не має теї грижі, клопоту того, дітей. Усе-усе на сутужність повертають, як спитати, чого тих дітей мати не хотять. Через те тепер отак завелось у нашій слободі, що як дітей багато, то ніяк жити із ними. Такі люди і неспокійно і дуже бідно живуть собі. А як не має тих дітей, то як так у світі й проживеш іще. А вже дітям, то Бог знає, де й дівати ся доведеть ся їм: ні землі нема, ні заробітків не стає. Таке настало, що ті, що кажуть, що не треба тих дітей і вже так собі й живуть, не водячи дітей, прямо сьміють ся над тими, що не перестануть як тих дітей водити собі, — а злидні посідають їх. Хай тіко хто такий, що з багатьма дітьми, та похвалити ся життям своїм, що вжитків нікоторих і що понивіряєть ся за собаку скриві, — зараз і на сьмішки підведуть: „Хтож винен, що їх гибіль навели у себе?“ — або ще й гірше як штрикати стануть. ввічі отакому. Ці самі, що живуть розкішніше трохи через те, що дітей мати не хотять, та так само хвалять таких, як і вони, і дружать наче більше з ними і за розумних себе меж собою мають. Тих, що довго не женять ся, тих, що в чинці йдуть, удівців, що вдруге не беруть ся, — не то що, а й тих жінок, що так собі тягають ся, аби дітей тих не було — оцих вони вдобряють і за розумних мають. Усе-ж через те так, що злиднів та старців не наводять в світі.

— Добре ото робить Прокінець, що не женить ся у друге. То була птвичка у його — ну, Бог прийняв її із світа, та він уже, як і дітей до себе позабирав Господь, не женить ся собі. Менше старців у світі буде. А так: Сама роби, сама й знай.

Не то що — а й як женять сина свого, де хочать, то дивлять ся на рід. Дивлять ся не на те, щоб знатнійший він був, або багатчий, а на те, чи плідний. І ото й кажуть синові: „Ото плідного заводу сиону, — тебе, як ти ще слабкий у нас такий, із'їдять ті діти. У її баби 16-о було дітей. Або й у матері їх живих девятеро, а вмерло, то й не згадаю в пам'ять свіко“. То син пошкребе себе по голові, — а там своєї дума. Десь дума, хай і найплідніша буде, то вже ми своя зробим. І візьме оце таку, а про те дітей, або одно буде в їх, або й ні одного не буде.

Оттаке настало в світі. Намагають ся народ звести, або хоч скоротить свій рід. Чогось не люблять тих дітей. Більш через те, що з ними так клопіт всілякий, а супокою тепер і так нема. А сутужність всьому сила. Всі на неї звертають. Воно й правді і самому тепер не має де дїть ся, не то ще з дітьми. Одна річ — не люблять і не хочать тих дітей, щоб вони були на світі. Хоч би й мир перевів ся, їм байдуже!

29. Богато не хоче мати дїтй.

а) Чоловік невдоволений з приросту.

Ховали дитину. Баби сіли, а перша каже: „Не з добра й умерло! Поти товкли його, поти товкли, покн й дотовкли до краю“.

Друга: „А чом же ніхто не визна?“

Перша: „Так! Хіба це в їх одних ведеть ся?“

Третя: „Он наш то казав, що й уба, як ще хоч одно приведе! Сам же винен. Лізе до неї і її все гатить!“

б) Ліпше без дїтй.

„Щось у наших уже і час який як побрались, а і признаки ще не знать. Чи не добігли лиш чого?“

„Грають ся псявіри з вогнем!“

„Та воно й справніше: менше лиха того в хаті“.

в) Придумують способи, щоб дїтй не було.

Завелись лаять ся молодниці, а через сіни собі жили.

Перша: „Думаш, не знаю, чого ти летіла в досвіта до Куйдихн старої? Лаїш моїх дітей, а своїх уже їси! Ще й не скриплась після весілля а вже й хитрить бере ся. Думаш, не знаю?! Гляди лишень, щоб не набігала собі лиха!“

г) Клопіт з малими дїтьми.

На що женить ся? Хіба не видно, що то є в тій людині, що з дїтьми живе? У нас є уже жонаті, я добре бачу, як вони жи-

вуть. Лайка все у хаті. Клопіт з дітьми малими. Та як тепер-життя не довге наше, то діти тіко шо найшли ся, а ти вже умираєш зараз.

д) Жінка не хоче мати дітей.

Яб йому дала, Господи, як я його люблю, колн-ж зараз так і кричить уже перед мною дитина. Він і просить буде; і я бігла-б до його, та одно спиня, — дитина. Не знаю, як він, чи це йому у думці є, чи байдуже.

30. Яких уживають способів, щоб не було дітей: а) притула, б) сорочка з циганами, в) перевязуванє пута, г) даваннє.

Яких тіко средств не добігають, щоб дітей тих не було. Звертають ся до знаючих баб, шо тіко тим і живуть, шо даваннє обвєсячнї знають, звертають ся і до других людей, шо деь подобігали вже всякого знаннє і без бабів уже собі своє уміють поробить. Та хйба десяте не знає, шо роблять, шоб дитини не було-після того, як поживуть собі який там раз хто з ким. Московки та покритки, шо обдурено її першей раз, — добре все це знають. Та їм і не диво. Не диво, бо ось уже і ті, шо побрались і хазяй-внують собі браво, — та й ті позааводили таке у себе, шоб і жить і дітей не мать. Средства звичайно одні у всіх. І средств цих багато. Хто за яке ухопить ся. Найбілш за средства ці бируть ся, ях ще не зайшло на дитину. Наперед ще роблять так, шоб не зайшло на дитину в жінку. От які ті найвидніші средства для всіх у нашї слободї:

а) Притула. Звісно, тягне чоловіка до жінки, а жінку до його. От вони ше, як скоро кров заграла, вони уже ідуть одне до одного і хоть потрут ся собі в купі, погуляють, полапають ся, посилять (як і так де збіжать ся і як і сплять, то лапають ся, все звичайно білше є так, шо він її лапає, а вона хйба рідко його — соромить ся і вдає все, шо й не хоче вона лапать ся, наче не даєть ся все; але це вже знають, шо то вона так собі, аби таки пограть ся та ще гірше роздразнить його; бо як не дуже охочий до лапаннє ляже з нею, то другий раз і не піде ночувать із ним і N. прямо казала: „Що то вам вдівець та ще й старий, а краще спить, як парубки ці нашї молоді — чом-же й не пійти за його р“). А там як гірше алкюблять ся собі та обвєоять ся гаразд, то вже і в на-стоящї притули грають. Це гра така парубоча та дівоча. Він вилазєть на неї і стулюють тоді вони животи з животами і дужчєб-

шо робили та й те друге, боять ся слави і боять ся, щоб не „пробить“ цеб-то, щоб та перегородка (пліва дівственна) не знищена і через те і згублена честь дівоча, бо в цьому вся сила честі дівочої. Білш нічого і не роблять, а тіко грають ся, усе він здержуєть ся, щоб не пробить таки, а тіко трошки так собі вмочить у неї і плоть як сходить з його, не впускать у неї, бо і це вже знають. Було таке вже з N., шо тіко в притули й грала собі і доктор сказав, шо вона ще ціла, а дитину мала в собі, — видно, переходить якомсь плоть і через перегородку ту дівочу. Отак награвать ся собі та й усе. І так усі грають в іграшку оцю і всі так здавній знають, шо грать у неї можна, поки не поберуть ся собі молодята ці. Побрались, тоді не боять ся цього. Так було давно й тепер ще в. Така вже стать жіноча і чоловіка, не за нас стала не за нас і виведеть ся — закону не переставиш, натура натурою. Але ось що вийшло з цього. Як стали боять ся тих дітей, шо настало горе з ними у житті, то стали це робить, як і поберуть ся вже. Пригула і тоді однаково ведеть ся. Ото тіко як на весіллі він пробив її, та з того часу стережуть ся вже заходить глибше. Така вже пішла на се мода, шо аж величають ся собі оцим, оден перед другим хвалить ся собі. Найгірше видають себе перед людьми оці: N. N. і ці багатчі люде. І на мене вказують, шо й я так роблю, бо оден тіко син у мене й досі. На мене теж кажуть: „Правда, хоч не живе як слід, а в притули тіко грає, а хоч гірше шось робить його жінка. Хіба отакі не добіжать?“ То оце перше, до чого хапають ся люди, як дітей боять ся. В согласію собі увійдуть він та вона і не живуть як слід, а або і зовсім не сплять одно з другим (в й такі), або і сплять, то як парубок із дівкою. Пограють ся собі в притули тай квітні. Таких найбільше в.

б) Часом, шо не хотять цим задовольнить ся, або в согласію не увійдуть, шо він би й рад, а вона ні, або він ні, а вона рада і в притули тіко грать, аби не було дитини, так або обоім не йде в діло, не нравить ся, тоді в друге средство, щоб не зайшло на дитину. За його беруть ся після того, як знають, шо будуть жить по правді та хотять, щоб дітей не було. І це средство відоме вам. Перш баби його знали тіко, а тепер усяка жінка вже знає, — це діло з циганами. От, щоб дітей не було, то чи покритка, чи й жінка, як цього боять ся, зараз беруть ту сорочку, шо з циганами буде, як вперше нападуть, та одіжмуть її і потім якомсь замазують у челюстях. Либонь не буде вже дітей, як так робить. Це всім звісно, тіко шо кажуть, шо гріх робить цього і не

розказують до чиста всього, як і що ще коло цього заходу робить ся.

Є такі запеклі люде, шо не хотять, шоб і їх дитина, шо народить ся оце, та як виросте, то шоб плідна була. Не хотять, шоб багато внуків мать. Через ту сутужність таки й боять ся, шоб у кожної дитини та й діти те були, а хотять: хай, мов, у одного тіко й будуть, а той, мов, і собі так хай робить, шоб одно плідне було, а другі усі ні. От усе на ґрунті білш не буде, як одно, все посімейство зоставить ся. А для цього, шоб другі неплідні були, от як роблять. Або просять бабу, шо пупа вяже, або і сами її обманять, шоб і ще й не розказала кому там. Хоча баби ці і сами гаразд знають, шо про все мовчати треба і кліщами язика не втягнеш у неї шоб розпитати ся що про всі заходи її. Звичайно баба ця та вяже пупа народженному. От і дадуть прядівця того їй, та тіко замісь матірки та плоскінь подадуть. А це вже всім відомо, як пупа плоскіню завяже — дітей не буде, хоч хлопцєви це зробить, хоч дівчати. Дехто й каже, шо не йміть мов віри цьому — однаково чи плоскіню чи матіркою завязать той пуп, а діти будуть. Але це так тіко кажуть, а вірять по своєму таки. І де хотять плоду мати, або де гріха боять ся, з роду плоскіню не дадуть пупа завязать народженному. „Не годить ся, гріх, скажуть, зараз плід засікати“. (І де вони подобігають? Звідкиж добирають оці средства?)

г) Це все такі, шо не боять ся виявляти їх, заходи, шоб дитини, — як ще й на світі її немає, — та і не появилсь таки її. А то є ще і такі, шо ніяк не допитаєс-ся. Я тіко ще малим собі підслухав, як дівки наші навчались у другої дівки, шо робить, шоб не привести дитини, як піддурить парубок який. Трохи тіко пригадую, шо скло стерти треба дуже та ще щось вмішати туди, то либонь і не зачнеть ся та дитина. Тепер чутка тіко йде усе про те, шо вже средства цього, шоб напить ся якогось давання такого, шоб на дитину не зайшло, як уже з ким живе, та добіги скрізь, і мабуть всі його жінки знають, та й од чоловіків ховають ся, бо боять ся визнать, шоб не попастись в позви. На мене першого так кажуть: „Хиба не добіжить отакій! Хиба не дознасть ся отака. Одно собі привела та й руки білить наче“. А шоб довідать ся гаразд, яке воно средство, ще не можна поки що. Дуже скритно держать і допитать ся дуже трудно; не хотять казати. Оце і почну допитувати ся у якої попаду, підліяю як найкраще, то вича бачу і знає і аж труєть ся сказати, та боїть ся. Посмієть ся, одшуткуєть ся. А декотра, то ще й вилає тебе, а вича, то злякаєть ся тебе і на-

плете нікчемниць — убрешить ся по боки. Попадались і такі, що і не боїть наче та хоче, щоб їй тіко добре було, без дітей щоб быть, а другі хай, мов, таки водять — бо тоді, як усі робити муть це, то погано їм буде.

Економічні обставини впливають головню на те, що люди не хотять мати дітей. До того уживають всіляких способів. Найбільше розповсюдженим способом є *ei aculatio extragenitalia*: знаємо про її існуванє у диких народів (Ploss I. Die Verhütung der Befruchtung, с. 541, як пр. у Кафрів і у Массаїв) і у культурних. Віра в силу недокінчених зносин закорінена глибоко навіть у інтелігентних верстов Європи і находить часте приміненє в подружнім житю. У наших верстов, де ще не знають штучних средств, беруть ся також того способу: на Угорщині належить він до найбільше знаних. (Temesvary, Volksbräuche стр. 16, „він оре а не сїє“). У нас знають його рівно-ж загально; в Галичині стрічав я його в Ставчанах, львівського п. і в Бережанах, про загальне розповсюдженє на Україні згадує Талько Гринцевич (с. 63).

Дуже широко розповсюджений погляд, що жінка не заплоднить ся, коли зносить ся з кількома мущинами. Се стає у нас дуже часто причиною, що дівчата попадають в добрій вірі в роспусту. (Про Словаків і Марамороських Русинів у Temesvary, стр. 15).

Щоб не заплоднитись, знають наші жінки прибирати відповідні положеня підчас зносин, а властиво в часі еякуляції, подібно як се дієть ся і у інших народів.

Механічних способів зрештою досить багато. Декуди стискають живіт або кладуть ся при зносинах боком або на живіт або зносять ся з заду. Соранус радив втягати відних підчас еякуляції, сидіти по зносинах з зігнутими колінами і насмарувати матичну шийку оливою або медом. (Ploss, I. с. 541 д., Temesvary, 15—16, Schmidt, Erotik 889, Liebe 482). В Семигороді стискають перед еякуляцією головку пеніса (се т. зв. *Siebenbürger Verfahren*); у Австралійців уміють жінки робити штучні рухи, щоб викинути насіне.

Про підвазуванє ніг висше колін на Україні читаємо у Гринцевича (с. 62). У нас в Галичині, о скілько знаю, думають також, що зараз по зносинах треба віддати моч, щоб усунути сімя. Сей погляд, знавий також і деінде (пор. Temesvary, стр. 16) полягає на тім, що прості жінки не знають добре будови полових знарядів. Уживаєть ся і вимиваня, у нас звичайно мочію, декуди водою, а на Угорщині навіть карболом (Temesvary, 16).

Крім тих способів знають жінки ще багато інших, симпатичних средств. На Україні звертають між иньшим головну увагу

на сорочку. Про подібний звичай, як у нашого автора, довідуємося з Гринцевича; лише там не замазують водою челюстий, а вливають її до розпаленої печі, як би приладженої до печеня хліба (с. 62). В Канівському повіті палять сорочку по зносинах (id. с. 63), а у Угорських Русинів носять тісну сорочку, бо думають, що дитина не виноситься (Тemesváry, стр. 18). На Волині викидають містище і закопують його в землю, щоб не мати більше дітей (Гринцевич с. 78).

Про всілякі давання не міг автор нічого ближше довідатись. Дещо находимо у Гринцевича (с. 62 пити материнку в часі місячки); звістки про вивші народи у Ploss'a.

Щоб не мати дітей, про се вже дбають дівчата заздалегідь. Котра не хоче їх мати, то присідає на посагу стільки пальців руки, вілько літ хотіла-б не мати: коли-б присіла цілу руку, то до смерті не родила-б. Одначе се гріх і до неба за се не приймають: як каже ся в лірницькій пісні про сьв. Олексея:

„Приплодноє древо до раю пускають,
Мене неплодницю з раю виганяють“.

(Франко, Нар. вір., 179, Гринченко, Изъ у. н., N. 80).

Того самого способу беруть ся і дівчата вивших славянських народів (Federowski, 217, Bartoš, 320, Krauss, 547).

31. Що роблять дівчата, щоб не було дітей.

Щоб була калпа цїла, то для цього дівчата уміють хитрувать, именно грають у притули. Як ходе почувать парубок до дівки, то якже йому тут от буває, що обоє люблять ся собі гарно, він її жаліє, щоб не обидить, як шо таквй парубок, шо щитає це діло так, шо без його якось можна й обійтись, а як шо вже дуже кортить, буває дуже тревожний, а до другої не хоче ходить, щоб цїї не россердить. Та ще бува, й нема милїшої за цю, і думають обоє собі прожять гарно. А притули так як діло обикновенне і найпростіше. І то вже як би не було, то притули повинна дівка без мороки давать, як тіко уже вона знає, шо цей парубок на неї не набреше і вже таки ночував з нею. А так, щоб за першим разом, то рідко кому удасть ся, хоч воно і слїдує. Ну тепер дівки такі настали, шо не дуже поживе ся на шот того діла. Ну все таки притакних случаях, як ото вище написані, то дає притули всяка; тіво-ж як дає одна, котра не дуже до цього добивалась, то дає так, а котра чула як і сама хитра, то ця иначе — звісно, як котра вміє і як цїнить калину, чи дуже дорого, чи буде то буде, а як же

не буде, то й так буде, то в тієї звісно, що пошти усякий добеться, як тіко піде ночувать. Або ото-ж є такі, що не зна, що треба стеретись, щоб хлопці не одурили, а то зразу повіре, а потім уже й однаково обділя хлопців по троху. А которі зразу не обдурять хлопці, скоро почне ночувать, то та вже розбере діло, що треба хлопців одбувать притулою, — бо як так ходять ночувать, щоб і притули не давать, то хлопці будуть цурать ся. І тоді вже вона з ким хоче, з тм не піде ночувать, а треба вже йти з тим, хто буде підмовлять ся, а це їй не гарно і перед дівками, бо з нею ніхто не хоче йти ночувать, а парубки глумлять ся з таких дівок. Звісно, як дуже розумна дівка, що з'уміє быть такою розумною, і як гарна вродою, перед хлопцями сказать, що простим хлопцям не дасть сама себе розкопанать, яка вона имено, а так кажесть ся таки вона лучшою од усіх і на виду гарна, а що вже між челяддю з'уміє обійтись, — так хто його зна, як та ще буває і таки з хазяйського двору, то то вже звісно, що й без притули будуть хлопці запобігать, щоб з такою дівкою хоч переночувать. Богато таки й таких находить ся парубків, що як би його быть таким, щоб вона таки може й заміж пішла-б за його, і так вона і продіває як шо не дуже охоча до гульні. Буває так, що не зна, що то даже й за притула; чує, що балакають, а сама мало ходе ночувать і не піддасть ся ніякому парубкови.

А то котора порішила ніяк більш тіко притули, то ця вже приспособляеть ся до хлопців, котрий чого бажа. Як шо не з одним ходе, то то вона иначе не дасть, як із боку, хйба вже з котрим хоче ночувать, так тому годить, щоб і другий раз прийшов. То буває так, шо пусте й на верх, тікож ноги держить тісно у купі і то вже сама боїть ся, щоб він не одурив. Бо притула різних сортів є. Одна з боку; отой ноги здави, а то є, шо одну ногу підніме трохи, щоб там якоесь способніш йому там було трохи. Друга притула є зверху, тіко ноги у купі здавлені. А то є одну ногу його опускає між свої ноги, тож годить йому. А то є пускає обидві ноги у середину, тіко не допускає, щоб він робив діло настоящо, а так тіко на половину „члена“ або й менче, тіко це сама страшніша. Так буває, як уже вона його дуже любить, або дуже знає його натуру, шо він имено не схоче її обідить, а тіко имено, щоб йому способніш було. І цеж воно так само як і на ділі там шось мало разниця. Із цієї самої притули буває, шо вона загуби калину не зна й коли. Ото й кажуть: таки, каже, я имено не знаю, де вона ділась та калина. Є й такі, шо може й не знає таки, а в тім хто його зна. А є такі, шо то обдурюють людей, щоб не видать

себе, що вона нарештє загубила свою калину. От є ще й так: ото як уже вона зна, що це вона не притули дає а на ділі, то є такі, що хитрують. І тут це мож буває й з його боку і буває з її. Ну, все таки в її сила — він силою нічого не може зробити. Як робить діло, то от уже як доходе до того, що от от іздасть, то цеж і вона примітить по йому, а він сам дак добре зна — і саме в той момент, сказати в „ізверженіє плоти“, як що він не хоче робить її позорною, то сам вихвачує, щоб плоть сюди туди розійшлась. А як не може цього зробити, бо це-ж самий розгар, то вона сама вкрутнеть ся або що, ну все таки не допусти до того, щоб таки соединяла ся плоть з плотю. А як же незнакомому, то вона так не дасть, а тільки притули. От вона і дівує собі — нема дитини і мало хто зна, що вона така дівчина, що й поділять ся. І так проживає аж поки заміж. І тоді як схоче, то одуре чоловіка і людей. То се вже й кончилось її дівування.

А є й такі собі дівки, що знає вона цю штуку, що як неодному давай, то не буде дітей. Або в вичої є така совість, що вона не вмє одказувати; як лізе та проси: „дай“ — вона і дає без усякої мороки. Тіко таких мало є, що не вмють одказувати, а то більше тих, що думають, що вихитрять та одурить. І так вони собі й ділять ся, то такі а то иначі, і розмишля кожна по своєму, хоч буває, як подруги, то зна одна об другій, а роблять, як знають.

Про пожитє між хлопцями а дівчатами знають у нас дуже мало. Доперва остатніми часами звернено більшу увагу на досвітки і вечерниці: Сумцовъ, Досвітки и посидѣлки (Кіевс. Стар. 1886 III.); Маркевичъ, Мѣры противъ вечерницъ и кулачныхъ боевъ въ Малороссіи, Кіев. Стар. 1884, N. 9, стр. 177—180; Боржковскій, „Парубоцтво“ как особая группа въ малор. сельскомъ обществѣ, ів. 1887, N. 8, с. 765—776; Н. Чернишевъ, Къ вопросу о „парубоцтвѣ“ какъ особой общест. группѣ, ів. 1887, N. 11, с. 491—505.; В. Ястребовъ, Новыя данныя о союзахъ неженатой молодежи на югѣ Россіи, ів. 1896, LV., с. 110—128 і особливо стр. 120 і д., Хв. Вовк, Свадебные обряды въ Болгаріи (Этнограф. Обзор. XXVII. 1895, с. 24 і д.); Дикарев, Програма до збірання відомости про громади і збірки сільської молоді, Матер. до укр. р. етноль. III. с. 1—27). З даних наведених у вичислених студіях, а також і в праці проф. Вовка „Rites et usages nuptiaux en Ukraine“ (L' Antropologie 1892) виходить, що колись були зносини між обома полами о много свобіднійші, на що вже між иньшим

вказує і знає місце в Найстаршій літописі. Нині осталися з того тільки пережитки (Сумцов, Культур. переживання, стр. 188—9) в формі вечериць та досвітків і дозволу спати молодим перед шлюбом.

На вечерицях заховують ся у нас переважно морально. Чубинський констатує, що любов остає ся плятонічною і обмежує ся тільки до пестоців, цілованя, а що найбільше до спільного спаня (Труды VII, с. 352). До такого самого результату дійшов і Рамм в праці „Der Verkehr der Geschlechter unter den Slaven in seinen gegensätzlichen Erscheinungen“ (Globus, том 82), Ястребов (с. 122) та Кольберт, Rokucie I, 78—79. Одначе в останніх часах почали під впливом міста ширити ся свобіднійші погляди; се бачимо і в наших записів (Дикарев с. 14). Не можу поминути характеристичних заміток Ястребова. „Дуже рідко — каже він — стрічають ся випадки нарушеня дівочої чести. Впрочім парубки відносять ся в тих випадках в деяких селах не тільки без осудження, але противно уважають се за спеціальну гарну відзнаку і називають несмілого чи скромного товариша дурним, бабою або нездатним (Трушки, Глососи і т. д.)“... За зведену дівчину виганяють парубка з вечериць, а крім того уймаєть ся за нею родина і силує його, щоби женив ся або оплатив ся грішми. Одначе коли справа рознесе ся, то хлопці мстять ся на дівчині і роблять їй всілякі пакости. І тут бачимо те саме, що і в наших записях: „Страх огласки и позора иногда доводитъ дѣвушку до полного развращенія“. Зведена дівчина мусить уже слухати свого любка, бо боїть ся, щоби не розповів иншим; коли-ж розповідь і усї сьміють ся з неї, то тоді вона стає розпусною, аби „люди не даром говорили“ (с. 122—3).

Упадок народної колесь строгої моралі констатує і проф. Сумцов (Очерки н. быта, 26—7 і д.) і признає рацію наріканням старих людей, що молоде покоління зачинає свобіднійше дивити ся на подружжі і родинні відносини. Причини того бачить автор в економічнім положеню, а особливо в упадку домашнього промислу, чумацтва і пасічництва.

„Джигуни“ появляють ся тепер частійше по наших селах: одначе і давнійше їх не хибувало (О. Левицькій, Очерки народної жизни въ Малороссіи, Киев. Стар. 1901, т. 73, с. 176). Гірські околиці доховали до тепер давню свободу пожитя. Гуцули а подекуди і Бойки не знають великих церемоній як на самих сходинах молодіжи, так і в подружнім житю.

Література про відносини між хлопцями а дівчатами зібрана в студії проф. Вовка.

До тепер званий у нас звичай, що молодий спить з молодою аж до шлюбу. На Україні в він ще в повній силі: в Галичині зачинає він, головню на долах, чим-раз більше зникати. В літературі приймаєть ся тихо, що його вже цілком нема; одначе се не правда. В поодиноких гірських селах, прим. у Головецьку, дивлять ся усі на нього, як на щось природного (коли люблять ся). І на долах стрічав ся я з ним спорадично, прим. у Ставчанах. Звичай сей стоїть найпевнійше в звязку з пробними ночами і доховав ся до нині у численних народів (про се гл. студії проф. Вовка, Ploss, D. Weib I. с. 491—2, Liebrecht, Zur Volkskunde, с. 378 і д.), прим. у Шотляндії і в Чехії. (В нім. зах. Чехії приходить хлопець в ночи до дівчини до комори, звичайно в суботу, A. John, Sitten und Bräuche, 1903, с. 123). Декуди спільне спанє обмежуєть ся тільки до притули (так і в Ставчанськїм випадку), але деколи приходить і до ближших зносин. (В Чехії „wird der Liebesverkehr geduldet, nicht aber der geschlechtliche Verkehr“. John, стр. 125). Переважно одначе не приходить до важких наслідків (Θ. Николайчикъ, Новыя свадебныя малорусскія пѣсни, Києв. Стар. 1883, II. с. 370).

Хлопці знають ся більше з замужними жінками, з молодичками. Особливо подибуємо се в горах, де чоловіки нераз цілими місяцями не бувають дома, пересиджуючи на заробітках у лісі. З дівчатами заходять ся мало, щоб не робити сорому дівчині і щоб самому мати спокій. (Запорожское цѣломудріє в Записки о Южной Руси. I. 1856, 113). Взагалі прикладають у нас іше й тепер велику вагу до захованя дівочої чистоти. (Пор. у полудн. Славян — Krauss, Sitte, с. 197 і д.).

32. Хлопці піддурюють дівчину і по черзі ходять до неї.

У празник посходплись молоді люде гулять. Zobравсь чималенький гурт; балакають то про се, то про те, а це підходе молодий чоловік, він недавно оженивсь. Як дійшло до того, що розказує кожний як він гуляв, то цей каже: „Ось підождїть, я вам розкажу, як я був парубком та гуляв із товаришами. Так прямо шо хитро гуляли; ще тіко шо півкарти покупили, так і тоді й дівчат обдурювали й парубків старших од нас. А то вже, як стали більшими, то вже ми настоящі парубки, то ми правда у двох зразу все одпаювали. А то найшлись іше таких два хлопці, шо в одну дудку грали. От ми й придумали, шо з того, шо ми будем гулять так як і всі парубки; давай як небудь инакше. Та й видумали. Як ото понаровить ся дівчина і бачила таки вона, шо можна буде пожн-

влять ся, то ми й радимось, як би його зробить, шоби було вигодно для нас. От ми настроїм такого хлопця, щоб вона підлюбляла, — бо ми, правда, усі зобрались такі, що як схочем, то буде по нашому — підмовим їй такого, що вона хоче з ним ночувать, а знаєм, що він її брать не буде за жінку, а так тіко, то цеж до такої, що ще вона не зна як ночувать. Піде він з нею ночувать, розкаже, як обнимать і тоді учить, як притули давать. Звісно, як дівчина з роду не ночувала, або хоч і ночувала, то з такими, що їй не дуже хотілось та й він не вміє гаразд, то цей уже скаже, що той не зна, ти слухай мене, то ти будеш перва дівка в слободі. Ти знавш, що я як скажу, то тобі лучшої правди ніхто не розкаже; прямо ото не слухай нікого, а мене. Ти ще нікому притули не давала? Каже: „Ні ще“. Ну так от я тебе вивчу, шоб тебе, бував, хто не обдурив. От і почина з нею загравать. Ну як він каже, що я тебе вивчу, то вона й не одгонить ся. Він її вчить; каже, тиж слухай мене, що я тобі буду казать. Я тобі брехать не буду. Оце дивись, я закотив пелену, от тепер треба горізнак лежать, ноги розсунуть, шоб мої коліна помістивлись між твоїми ногами. От я покажу. Ну й покажу. Видно вже, як учить. Вона каже, що я так не хочу і там ворухить ся, хоче перекинутись. То він каже: та ти тіко оце мене не послухавш, то ти пропаща на віки. От вона тоді хоч і з одговоркою, а все таки уступає його воли і дума, що це він її іменно вчить на добре, бо хто його зна. як тії притули давать, може воно й так. От цей раз він добре її з'умів обдурить. На другий раз упять цей іде і довго ходе, аж поки вже настоящо її осідлає, що вона йому чисто оддасть ся. Хоч вона коли й заспорить ся з ним, як уже почує, як притули а як настоящо, та стане сперечать ся, то він каже, що я розкажу усім людім і хлопцям, як із тобою жив. І то як попадеть ся, то нема дитини, тіко він полаєть ся з нею і перестане до неї ходити. А тут іде другий із тих же. І вона баче, що той уже покинув, іде з цим, а цей одну ніч переночував, іде другий, такоже само, потім упять той — і всі на один шталт притулу роблять. І вона й не перечить ся, дума, так й справді це притула. І так ми гуртом ходили, ходили. Та вже як порозрівнялись, то став один ходити до неї та шось довго походив, та вона дитину достала. Коли-ж така була собі, що зразу не зайшло на дитину, а нам на руку ковінька,

33. Як люде перехитряють Бога (на щот дітей).

У нашім селі проявилась новина: багато з'являється жінок, у котрих дітей нема. А чого їх нема, спрос такві: не вже вони

всі коминиці? І так їх багато, що трудно вірить, і на перекір в справжні докази, чого в їх дітей нема. Поки було розкішніш живуть, то люде за дітей не думали і їх самих діти не тревожили, бо вони добре знали, що в їх хліб і до хліба, хвати їм самим й для дітей, поки малі, а як виростуть, то вони й сами для себе найдуть хліб. Тепер же не так стали люде дивитця на цей „предмет“. Молоде покоління приглядаєтця до свого життя і бачить, що все воно проходить ні в чому инакше, як в недостатках. Обдумали вони й дитачу житку і бачать, що самим добре, а дітїм прийде тця ще краще. У цю саму пору розборки такого життя перед очима народа розкриваєтця картина життя людей безсімейних. Живуть, на приклад, чоловік і жінка. Нема у їх дітей, через кого-б там не було, через його, чи через неї. Обов здорові, способні до роботи, обов працюють, живуть доволно не більше, як на півтори десятині в те время, як чоловік сімейний живе на трех десятинах, або на пяти і тіко шо хватаєт хліба од нового до нового, а ще опріч своєї рідної землі побиваєтця безугавно, як би шо небудь придбать і то тіко, шо проживе. А якже той повинен мудрувать, котрому приходитця жити всего тіко на одній півдесятині? От він і вигадує собі, шоб самому не мучитця на цім світі і діти шоб не терпіли ще більшої муки, як він. І от через такі перечки багато таких з'являєтця, шо положили собі виплодити не більше, як парку, або тров дітей, не більше як для втіхи і обезпечення на счот старости. Спрос: а як парка цих дітей возьмуть тай умруть, шо тоді робить? Для цього в средство: для цього, шоб не оставить себе бездітними, вони грають у „висмика“. На приклад в саму хвилину райської сладости, за котру по народному „мнінію“ Адам лишив ся раю, то саме тоді жінка як то скрутне, шоб не зійшлась плоть з плотю і не причепилась дитина: і таким робом перехитряють Бога. А то, поки не знали цього средства, то не вспіє чоловік до жінки з матнею, а Бог уже й з душею.

І тепер більш менш народ упевнив ся в тому, шо як би Бог людім давав дітей, то люде не знайшли-б средства, шоб не було дітей. А просто тут нема нічого такого, шоб Бог мішав ся до цього, а все воно робитця од природи, подібно скотині і всяким звірюкам. Так уроблять собі парку дітей і втішаютьця ними. Як же, бува, ці помруть, то вони зараз захожуютця і роблять собі другі, значить, чоловік зробив ся майстром, а жінка робочою снадезою. Так собі й проживають обов доволні своїм життям.

А як люде вигадали для себе такі средства, то я догадуюсь, і воно так і є, шо це хтось рішив ся із жінок быть заміжною і

робить так, як дівки. Бо в мужистві це штука не хитра, а пошти вона обикновенна. На приклад: Дівка хоче начувать із парубком. Парубок її мордує на сей щот і їй може й самій скортить, як со-тана під боком лежить. От вона дає зразу притули, як яка, а инча, то зразу на всі заставки, як парубок з'уміє обмошенничать. То шож, котра вже розумна і подума, що це-ж як я дістану дитину, то буде лад поганій, тож вона й схитрує, як бачить і чувствує, от-от уже парубок іздасть, так вона і поверне гузно на бік, шоб воно обійшло ся як-раз так, шо-б ні йому не було пакости, ні їй, і таким робом викручується, шоб не причепила ся дитина, а сами остаютьця довольні обое: парубкові а потіха і дівці не страшно. От із цього самого видно, шо дівка, котра так робила дівуючи, стала жінкою, стала жить із чоловіком, як дівкою, а вже в полноті естесвенно, бо вона вже не боїтця, як буде в неї дитина, для неї вже повору не буде ніякого, хоч буде й дитина. Так именно, привела она одну дитину, ого! вже не так стало, як скоро побрались. Уже не дає спать не тіко жінці, але й чоловікові; не дуже то спати, як дитина кричить. Це трохи підтішили, то вже не спочивають. Зараз і друге а. Стало двоє, стало й гірш. Дві скрипки краще грають. Так і це їй матері його кобила бісів. Це діло погане. Радятця вони з чоловіком, шоб його зробить, шоб дітей не було, а вони-ж і самі це знають. Так вони давай і собі так робить; як дівкам можна, то значить і нам можна. Порадились собі і зробили так, як хотіли. Потім дізнались і другі; як побачили, шо в їй дітей нема, а як такі живуть, давай і собі так робить. Потім розійшлось скрізь поміж людьми. То балакали секретно, а дальше білше. Як дужче вже всилилось, стали балакать открыто і тепер мало хто не зна такої штуки. І роблять його не всі ті, шо знають, а тіко деякі, а то ще боятця гріха. І так мужики сміютьця самі між собою, кажучи: тепер і Бог нічого не вдіє на щот дітей.

Мужики перехитрили Бога.

34. І попи не хотять мати дітей.

Та й по попівстві се помітно, не тіко в мужистві. Та не тіко в нашій слободі, а й по других погляньте. У дяків — шось з четвірко привели, — обое здорові, — а ось год скіко вже, та й не має білш, — а щез які молоді. А в попаді — мертві все чогось стали викидать ся. А от N-ий піп (чужої слободн) та одно привів, а оце через десять аж чи шо літ друге — та й усі. А в N. — одно, тай до докторів зараз стала їздить попадя, шоб не було білш. У N-ві

теж молоді й куми ще з нашим — теж двійко привели і годі. А вже жінки, щоб не довідались... Не дурно вони поговорюють, не дурно ото свикруха сіпала попадаю за коси і кричала: „Душогубка ти!“

Або ще й то: чи можна, щоб у панів таки по трошки дітей було? Вжеж вони щось та роблять на се.

35. Родичі не мають дітей і журять ся тим.

Так то водить ся поміж нами. Ще чи й буде та дитина, а вже на неї і заходи, як наче на живу. То це ці заходи є у людей, що не хотять мати дітей. Так само є заходи і у тих, хто хоче їх мати, а не має. І тут так само — немає дітей, а балачка та замірів про їх чимало, теж білш як про живих уже іде розмова.

От як поберуть ся та довгенько поживуть, а діток нема — тоді вже гляди, й шкодують за ними, що мов нема на кого і добра свого зоставить, як не дай Боже повмираєм. Поживуть далі — годків там чи десять, діток нема, а ровжили ся вже гаразд, до батьківського добра ще й свого придбано чимало. Батько і мати повмирали. Зостались самі. Тепер ще дужче підступа до їх морока, як таки його та бути без дітей. Хочби одно по славі Господа — наслідника якого. „Як от у тих, де їх і годувать бракує чим, то їх нечималенько там, а в нас не має“. І почнуть ся вередування та ремствування на тих дітей, чом таки їх не має. Зверне з піввіку обом, уже й журять ся, а деколи і плачуть і жаліють ся усім своєю бідою. Оце під свято і почнуть собі міркувать ся. Вже в думці ходить матірю і мोगричі не за мोगричами, родини, християни, а там свадьби і часом і за внуками мोगрич уже петь ся в голові. Хоча цього і не виказують словами, а в думці воно є. Може як яка, то й не втерпить, і в слух комусь почне свої заміри та мोगричі виказувать, щоб легше так душі було; воно-ж як похвалить ся кому бідою своєю, то все так здасть ся, що полегло: хай і ще хто пошкодує, тай що мोगричі так і зостануть ся даремно непиті.

І овечки осьде пригонять ся з паші, і з хури де повернуть ся там наймит, усе нагадуєть ся своя дитина. „Доглянуло-б худобу і повірив би йому і в грошіх. А то чужі руки — хйба вони добра тобі бажають? Тепер і своя та не мислить того добра багато, а щоб то чуже. Але наше, мов, здасть ся, й не таке було-б. Та й не жаль би було, як би де і взяло з хазайства де копійку у свою вишеню; не де-б діло — на себе б же потратило і не шкода бу-

ло-б. А то чуже все переводить. Треба терпіть божу волю. Кому оце все достанеть ся? І овечки і худібка і ґрунтець — це в усе і вжитки от які хороші у дворищі оцьому, а все ні защо комусь нетружньому це достанеть ся усе. Такі ми вже вдались невгодні в Бога чи що, шо нащадку не маємо й досі”.

Це саме розкаувать почнеть ся і другим десь в гурті, в гостіх де, чи так де на вигоні або що. А далі піде і инша річ. Піде питання та розпитування і в циган і в стражників захожих, шоб його робить, шоб Бог таки помилував, хоч і на старість послав утіху. — І почнуть ся обрікання та ліки всякі і все це заміри йдуть на ту дитину, шо воно ше нікому нічого невинне і може його і не буде таки в їх ніколи. Про те і тут гоненія за ним іде тіко инше вже. Там не бажали його, а тут то вже і хотіли-б, шоб воно таки було. І себе потім нещасними прямо роблять: як ту суху лозину з саду викидають, так і неплодну з раю випи-хають.

Хоча буває, правда, так, шо ці, шо своїх дітей не мають, та чужих ше гірше не люблять і лають за їх людей, шо мають, мов дуже по багато, та старців наплужують. Ї такі, шо хоча так і ка-жуть, проте в душі цього не думають і радіють, шо не має.

36. Люди таки хотять мати нащадка.

То вже не добро людське довило до того, шо вже аж наче всі не хотять, шоб сплїзчить свій приплід і викоренить рід, геть вибавить його. Воно з добра людина на се не поквапила ся-б так одразу — шо вже дійшло до того, шо і десятої часті нема людей, шоб шкодували за дітьми тими. Приглянуть ся й до усіх, шо виводять свою родину. Думаєте, шо і дуже й справді там вони радіють, шо дітей не мають? Де воно там е! Так воно ото здаеть ся тіко їм — розуму не хотять, як його повернуть ся в житті й з дітьми, шоб і йому і Ым гаразд жилось, шоб у старці не йшли вони, та й порішать на тім, шо хай уже я сам якось там на світі повертюсь, а вони — їм на що отаке гірке вертіння? Та й почне ото своє робить — дітей виводить з роду. А воно як приглянуть ся прикро, то то не добро це робить, — воно з горя та в друге бредє те лих, воно його підкусює таке життя, підточує, як червоточина життя його, — душа там у його, хоч і не в слух, а нидіє, болить за цим. На те вже з природи закон такий людський, шо як тіко виростком ще стане, уже його і тягне до життя у купі. Така вже стать у чоловіка та у жінки е, шо їх у купу стягує там

так, що одне без одного не хоче бути, — а кортить разом жити і сходити ся собі, щоб і дитину мати. Це не повичене, чи прикрадене в натурі нашій, а воно своє і вибавить цього хотіння не вибавиш ніяк. А хто ото хоче якось обійти його, скрутить у бік чи як, щоб хотіння якось подавити, чи заспокоїть там, піддурить, чи як його, то хоч і обходить його всяк, проте не те воно так, що справжнє шось повинно бути і через те ото і радість, що дітей нема, невеличка там вона. Ще як не побрались та сходять ся собі впрочата ті, то якось там ще втерплюють це лихо, поки не поберуть ся. А проте не довго; таки кортить їм ще й побрать ся і кортить не через що, як не через те, щоб у купі те робить, чого тепер дуже стережуть ся, хоч і дуже їх кортить. — От і поберуть ся та й щож. Порадь по закону, як слід з природи ще і з давна так ведеть ся там пожити, і хоча й рахують ся собі, щоб не було дітей, а там як на своє почне тягтї натура чоловіча та жіноча, то й согласять ся, — хай буде хоч одно, — якось так з одним управим ся; а далі вже як на друге та третє, то хоч і не хочеть ся, щоб були вони, а жити по закону, по звичаю людському таки дужче хочеть ся. То то здаєть ся тіко обманюють себе, що кажуть: „Більше щастя, як дітей не буває, ніж як є вони“.

Через це, що так воно в натурі людській природжено, неначе так, щоб таки потомок мати той, то через це тож мабуть досадно буде, як не бачать того нащадку свого. Вонож радіє душа, як бачить, що ще і в неї корень не підсох. Ще будуть віти і в неї. Колись то всі це знали і давнїш оце й тримали і тоді усі й були такі, що дітьми раділи дуже і плакали, як не було нащадку того. То вже тепер настало, що може ще таких з десятків та і є на слободу усю. То ото ж воно і десятків цей через оце є, що природи не заглушить у собі, бо зна, що це святе бажання, — через це й хоче мати той нащадок і як не має, то побиваєть ся дуже і до Бога обертаєть ся, щоб Бог послав дитину ту. Через це, хоч і дуже рідко, а де-де та й почувш у чїї там хаті, що свекруха та вже і лав невістку за те, що дітей не має. Зараз і буде дорікати, поки й умре: „Поїла своїх дітей, та ще й не клопоче ся ніколи. Хочби людей питала та старала ся до Бога, — можеб що й було, а то байдуже тобі це...“ Отак поки й умре, все буде дорікати, що внука не побачить того. Є, правда, й невістки такі, що плачуть, як дітей не мають, або і самі як мають, то на других нападають, що так робить не можна, щоб діти вигублять. То все воно ото, хоч і не багато вже тепер є таких людей, щоб дітей бажали, а все так і ці через те ото й хотять цього, що ніяк так бути без дітей; і ша-

сливійший таки чоловік, що має дітей, ніж той, що не має. Воно як придивить ся, то ще і такі є люди, що хочать дітей, а це через те, що скупі дуже, що не хочать, щоб їх добро хто чужий пожив і через те ото і на церкви його позавдають усе. Хоча й хитає головою, що нема кому пожити добра того. „Взять би, каже, і приймака чи приймачку тим, щоб радувало таки мене, як я й номру. Але отам, як оддам на монастир усе, довше будуть згадувать. Вони хоча й не поминають, але Бог знатиме, що я того хотів“. То отакі люди, хоч і шкодують, але не дуже, бо він і сам каже: „Але прожив: ні мороки, ні крику того я не знав. Гуляв і спав з людьми і сам. Ніхто не пострікав і пострікати не буде. Шкода тіко, що оце добро мое все та марно пропаде. Як би так своя була родина“. Одна тіко скупість тут хоче, щоб дитина та була у його, а весь вік вің не шкодував за ними. Такі заходи не запобігають та таких дуже та й не багато. Воно і таких там шось гризе, що дітей не мав, та вже він тіко бреде за гуртом. Бо цього закону не переставиш ти ніяк: своє — своїм. Як умираеш, то не чужі поплачуть, так ради звичаю хіба, а своє ради того, що жаль родини, що вмирає. Через те воно і не виведуть ся ніколи ці, що хочать потомок мати, люди, — хай ще гірше буде, як є оце між людьми.

37. Як поведять ся ті, що не хочать дітти і ті, що їх бажають.

З боку як хто гляне на життя у наші слободі з дітьми, то помітить все і скаже: „Бог його знає: трудне життя, не має що казати. Проте не требаб так робить: не треба тих знищувать дітей і рід свій вигублять. Колись цього не думали батьки над нами. А й їм воно закуці бул усякі. Здавна те ведеть ся: Бог знав, як діти послав, знав і нащо! Та й жили люди собі, гріха не приймаючи на душу“. Є там вілько тих людей, що живуть як слід, як і колись жили чоловік та жінка, а про дітей на Бога покладались — що буде, то те й буде. Та що-ж? Другі, що не так собі гадають про діло се, не покладають ся на Бога, а зараз сьміють ся над цими і очі вибивають їм усяк і обсьміють укрізь в очі й поза очі. Є такі, що наче й оступають ся за ними, але то тіко на словах, бо на ділі добре звісно, що і самі свій плід добре гублять. Та цих не багато, що хоч стидять ся перед людьми цим величать ся та радить. А то більш таких, що но все гарно себе хвалять за се і других дорікають. Оце і змовлять ся про вжитки, про сутужність. Хтось і почне клопотать ся дітьми, що багато є а нічим го-

дувать. А другий і почне: „Я цим не дуже клопочусь, хай хто ничий клопочить ся, хто голови на се не мав ще наперед, — а я байдуже“. Або і так де трапить ся, що прийде до заможнішого розжить ся там худоби чи що і той собі своєї: „Чом-же ти не розжив ся, а на дітей ти умів розжить ся? То теж і май ото“. То це прямо в вічі. А поза очі то вийдуть ся де чи на рідинах, чи на меду, чи де далі і тут почнуть ся річ одна. Цих звичайно, що нераді дітїм, білше скрізь і через те і право їх білше в у раді. Немає там кому і обізватись проти їх. Дурнем оброблять зараз, хто хоч пікне, що не гаразд ото воно повелось у світі, що нарощне роблять так, щоб дітей не мать у себе. Так і посиплять ся звідусіль крик та гук. Той: „І так старців понапложували, аби хто годував! А то й красти хіба та розбивать заставиш їх, бо білш робить у тебе нічого, а заробітків як і не бувало!“ Другий: „Сам коли-б прожив, клопочи ся ще і за дітей, — може де ниче знайшов життя. От і в Таврію не приймають вже і розгірїя не дають. Сиди отам в халупині, поки сидить ся. Бо як би діти мав, то не всьдїв би нї дня!“ А хто й ничої почне: „Тепер і так бійсь, щоб, як ступиш де ногою по своїй землі, то щоб і чужого не погоптав та в позви не понав. А деж ступати муть ті діти, як понапложуєте їх? Спитайте тих, що й є, чи не думають уже і вони, де їм дівать ся доведеть ся і чи не дякують вони вам, що рахубу, як наплодить їх, знайшли, а де їх діть, не знайдете рахуби? Та ще й як би й усіх по стіко привелось — щоб воно було?“ Ото і почнуть ся мова то в цїм кутку то в тїм і скрізь і одобряють се, скрізь кажуть: „А воно й правда: краще й не женить ся і не плодить ся, як таке терпїть. До чогось воно дійдеть ся“. А воно правду люди кажуть, що як балакають, то й вибалакають щось. Отак воно і з дітьми цими. Здрїство, ненависть, зла того не перечуєш. Палать, троять, убивають. Тїснення усе це робить! Немає як, немає як і справді з дітьми повернуть ся. Розумніш, як їх не мать, краще і праведніше буде для дитини, як її зовсім у світі не стане, ніж настане та осоруга та злидарства та зла того набереть ся само і другому начинить.

Так само і по хатах, де мова зайде про дітей і про те, що плід вигубляють, і там річ рівна. — „Краще, мов, як не родилось, — підродилось, то на гріх людський і свою досаду та на муку“. Або: „Та й тїснява-ж таки й настала! Чи воно у наші слободі, чи й скрізь така — нема як і жить далі — добре оті роблять, що дітей не мають“.

Ті-ж, що хотять, щоб діти були і гріхом зуть, як ті на діти не живуть, — ці хоча й хотять сами мать дітей, проте добре знають, яка жизнь їх між миром буде. Хотя й достаток буде, проте тепер повелось погано. Не має з ким по правді, по душі пожити. Воно-б і раде друге — достатку не хватає. Там позичить, не одробить, а там і так візьме. Не має з ким і як пожити: „Оце нас хваляв з десяток там чи й є, що по правді роблять і живуть і дітей не сікають, то з цими ще яєсь там мрить ся можна-б. А з усіма другими тіко осуруга, а не життя. Ні закону нема ніякого, ні совісти людської. За розум наче все береть ся, а воно нічого з того та й не має. То, що дітей не водять — невелике щастя. Така вже то і жизнь“. І ото у вічі хоч і не дорікають, бо знають, що справді не має як їм повернуть ся, — але не хвалять у душі. І не дуже то завидують на їх. „Мов, хай собі щей так живе людина, а буде все по божому а не по людському“. Хотя як в серце зайде злість на такі діла і лають там своїх невісток чи й других людей, — однак це в серцях, а в злагоді, то хоть і негарно там себе чують і не по їхньому те робить ся, проте дивлять ся на се, що мов це таке настало і сердить ся й не треба.

38. Способи на неплідність.

1.

То це скіко заходів на це, щоб як ще дитини і на сьвітї не має, то щоб таки й не було її ніколи. Не всі-ж одначе так роблять, бо не всі й цурають ся дітей мати і ці вже на перекір цим дошукують ся заходів, щоб зробилось так, щоб хоч одно та таки було. Хай, мовляв, тим і не треба та є, а в нас же таки і є як удержать їх — та й не має. Думають собі спершу, а там і почнуть людей старать ся і досліджувать ся, од чого то так, що у їх — і живуть як слід, а дітей не має. Зпершу на чоловіка накинуть ся, чи може він зроду неплідний, чи може йому помиллась баба, або обідла чим її та нарощне плоскінню завязала пуца, — чи може ще що каторжна ниче знала та поробила, щоб злість зігнать із себе на людей. А може це зроду неплідний він був, як і теж дерево є неплідне. А може слабів на віщо він. От як довідають ся од знаючих людей, то зараз і одроблюють що можна. Гляди й народить ся дитина. Як несправно що у його, то байдуже. Помирять ся з бідю та й усе — нарікання небагато тут, або його й зовсім не ведеть ся, бо не чуть, щоб чоловіки та сами вбивали в собі плоть нарощне. І наче і не їх це діло дітей робить. Це, мов, жіноче діло.

І от як уже що в його та гаразд усе, а в їй несправно що, тоді вже лиха не обереть ся. Усі кляють її: „Дітей поїла, щоб ти й руки й ноги поодїдала!“ — нарікають усе, думаючи, що нароще та щось поробила собі, це вибила, або инакше щось зробила. І чужі так їй одвертають, як де заведуть ся. Ця тих, що мають дітей, лас та все каже: „Як собі тих наплужували — горащо плідні вдались!“ А ці звідтам: „То ти поїла своїх дітей!“ Понарікають ото на молодицю трохи, та й почнуть і про се доконувать ся, чого то таки дітей не має тих у неї. Як довідають ся, що кошени ця, цеб така жінка, що й родила ся без плоду, то то вже їй одна честь — негодна між людьми і Бог її через те й неплодною зробив. І білш нічо й не старають ся. Хиба ото до церкви будуть і самі її старать ся і вона, щоб старала ся до неї. А ліків та средств ніяких. Як-же сама що заподіяла, то було-б їй — били-б, як у пеклі, пови затовкли-б. То добре ці уміють обдурювать, як справді що собі вчинила отаке. Як-же од слабости, то тіко до бабів і дорога, а білш, до докторів не знають шляху. От баби почнуть і одроблять буває, а буває, що так і праця марно пропаде...

Намагають, прайда, жить як найкраще, щоб зайшла таки чоловіка плоть у жіночу утробу і в дитину зародилась в ній. Як-же тіко довго не видно, то ото людей старають ся їй або йому. Білш того, що їй. Як що там роблять таки їй, чи одтягають в животі, чи купають, чи пристрит адіймають, переполох, усяку хворобу виводять. Тоді знають ще таке средство. Як тіко де в породіля, то бігають у її купіль після неї в йому купать ся. Кажуть би то, що як попасти в такий купіль, та до натурн підійде неплодній оцій жінці, то почне уже водить ті діти. Або хоч одно та буде. А щоб знали таке средство, щоб зайшло од його на дитину, як довго не заходить на неї, так от як знають таке средство, щоб овсім не зайшло на неї, як боять ся тих дітей, то цього не знають. На те добігли справи, а на це ще ні. Таки от і не чуть ніде поміж людьми такого. Ё, що побивають ся, як би його так знайти, щоб уже зайшло хоч над старість на дитину. Проте нічого не визнають. Одне тіко і в средство — обрікання. Обрікають ся чи на прощу сходить пішки, як Бог пошле дитину, чи подарувать на церквн що з добра свого. Наймають по церквах сьвятим усяким. Найбілш ходить чутка, що те мають на це діло у Йони, як дійти до його, та у Софії, як подержать домовинку з мокрим Миколаєм і помолить ся на тому, що й досі мокре це воно. Я сам ото, що одного тіко сина маю та й те не дуже якесь у нас вдалось — усе боліє — знаю, що Бог має не через що дітей отих, а через те, що вона усе

слабіє на живіт. Хоча на мене й кажуть усі, що я нарешне так роблю, проте і я ходив і домовиночку держав і місце бачив те; до Йони не ходив, а чув, що угадує зараз, у кого дітей не має і декому і напророче, що буде, і скаже, через що нема, а що робить треба, а декому то й скаже, що й не буде таки і до віку їх, і вісти такі дав...

А як воно в справді: чи в та людина де, чи її нема ніде, поки ще не зайшло на неї у матері або батька?

Де душа взяла ся і де тіло те набрало ся, як зайшло вже на людину? І як то воно так складаєть ся це діло там саме тоді, як заходить на дитину, чи на людину — все одно?

2.

Як дітей не має, то обрікають ся у Київ. Там у сьвятої Софії в Мокрий Миколай, манюня домовиночка. Її на хорах чинці дають неплодним подержать і кажуть, ніби діти будуть. Буває, що й Йона помагає, як на духу у його про се признать ся.

„А щоб тебе із твоїми дітьми“ лав сусід, що дітей не має, другого, що діти на вгород його полізли.

„Не лай, бо в тебе їх не має, дарма і до ченців ходила, і ті нічого не поробили“.

„А безесник [пор. польське: *bezecnik*] ти, ти Бога не боїш ся“.

„Чого? Хйба-ж не правда, що ти до Софії до мокрого Івана чи там Миколая ходила; та ба, й не дав же Господь, то що-ж я винен!“

Отак дойме одне одного тай розійдуть ся як і перше багато раз.

І хоч як деякі не хотять мати дітий або бажають їх не багато, все таки уважають се люди за противне природі. Переважно приписують неплодність карі божій (пор. Талько-Гринцевич, с. 63) або думають, що се хтось наслав (Сумцов, Возз. с. 69, Милорадович, 11). Подібні погляди стрічаємо у всіляких иньших народів, прим. у Турків і у Славян в Істрії. Чарівникам і чарівницям приписують велику силу особливо в полудневій Австралії, в Росії, в Болгарії і на Угорщині (Пльосс, с. 534—5). Взагалі уважаєть ся неплодність за щось неприродного а навіть нечесного (Милорадович, 10). У Гебрейців було найбільшим соромом не мати дітвій (Genesis XI. 7. Exod. XXIII. 27, Engelmann, Die Geburt bei den Urvölkern, стр. 10). До нині ще уважають Жиди за найбільше щастє мати діти (Lilientalowa, Dz. Ż. стр. 141, Winternitz, Das Kind bei den Juden, с. 5, Am Urquell II). Рабіни ува-

жали неплодного мушину за нежнього, а кабалісти середовічних часів голосили, що хто не полишив потомків, сей не сповнив своєї місії і верне ще раз на сьвіт, щоб виконати свій обовязок (Am Urquell, II. стр. 6). Індійці і Могаммедани числили і числять неплодність за найбільший проклін, за найбільше нещастє (Schmidt, с. 475—6). Те саме бачимо і у иньших народів (Ploss, Stern стр. 262—3). У Славян думають не інакше (Glück, Skizzen aus der Volksmedizin in Bosnien u. Herzegovina, Wissenschaftl. Mitt. a. Bosnien, 1894, стр. 408; Сумцовъ, Возарїня с. 69, в Болгаріі, Московщині і на Україні). Неплодність була у Германців і у Славян поводом до розводу, се унавало ся і узнаеть ся церквою до тепер (В. Т. Балджневъ, Студия вѣрху нашето персонално съпружественно право, Сбор. за нар. ум., IV. с. 176; Krauss, Sitte стр. 566; Ploss, Weib). У полудневих Славян існує ще до тепер звичай, що коли жінка до 7 літ не має дїтай, то муж може її покинути.

Головну вину при неплодности приписувано усюди жінці (Schmidt, 480, Ploss, 535 і д., Glück, 408). Одначе вже від найдавніших часів роблено за се відвѣчалним і мужа: про се знав уже Гіпократ а й Тальмуд звертав на се увагу. Нині знають переважно, що тут обов родичі можуть бути винні (Bartels, Isländ. Brauch, стр. 60), але більшу вину бачать все таки по стороні жінки. Щоб пізнати, чи і хто з подругів неплідний, уживають у нас всїляких способів. Так розбивають яйце, вкладають в лущину землю і зерна жита і закопують се на покуті. Коли зерна за три дні зійдуть, то подруги матимуть дїти. Коли ходять о те, хто винен, що нема дїтей, то завязують конопляне сїмя в сорочки родичів і кладуть у нецка і ждуть, чи зійде: в тїм випадку буває мабуть так, як і з житом. Коли зійде сїмя мушину, то він плідний, а жінка винна (Милорадович, 11). Неплідна жінка виставлена усюди на насмїшки (пор. пр. Гр. Бунятовъ, Рожденіе... у Армянъ-Эриванской г., Этногр. Обзор. 1896, с. 253—3, Дерлиця, Сел. дїти, с. 121) зі сторони мужа і родини і людий. Тому уживає всїляких способів, щоб спекатись лиха. Сього не стидали ся і найзнатнїйші дами і коли не помагали лікарі, то влекали на поміч і знахарів. В першій одначе мірі старають ся усюди переблагати Бога або просити його о поміч. Поминаючи численні приміри з жита народів, наведені у Пльоса (стр. 353—7), наведемо тільки дещо, про що нема згадки у нього. R. Andree в своїй найновїйшій праці „Votive und Weihegeschenke“ обговорює дуже докладно, яким чином поклоняють ся Німці і як їх нагороджують, про що при-

носить деякі звістки і Fossel (с. 48). Вірмене приносять сьвятим всілякі жертви (Бунятовъ, с. 253), Грузини купують ся в жерелі сьв. Давида (Гринцевич с. 64—5), Могамедайки носять амулєги і т. д. (Glück, с. 408). Дуже часто діють ся се і у нас (Гринцевич с. 64): є навіть дані про істнованє плодотворних криниць (П. Литвинова, Криниця-богиня плодотворія, Київ. Стар. 1884. IV., с. 695—8), які так улюблені особливо в Німеччині (Ploss, 551—3, і в Греції, Schmidt, с. 476 і д.).

На Поділю, подібно як і в иньших сторонах Галачини, ходять по монастирям і монахам, служать Акафисти Ісусу Христу, Матери Божій, молебні Симеону Богопріємцю і Севастіану, що маюють ся з дитиною на руці. Як бачимо з наших записів, розпосторений також звичай ходити на відпуст до Київської Лаври і „держать Младенчика“ т. є. замавляти в печерах обідню за 3 рублі, підчас котрої держать муж і жінка гробик з мощами одної з 14.000 убитих Іродом дитини (Ящуржпнскій, 74). Зі сьвятих звертають ся передовсім до Матери Божої: на легкі роди радять носити образ сьв. Варвари (Ивановъ, 22). Велику силу має вода, що капає з хреста при водосьватію (Милор. 11).

Крім помочи божої прибігають жінки як наші, так і чужі до помочи баб і знахарів. Один заговор наведений прим. у Гринцевича стр. 64. За радою баб уживають, розуміють ся, цілий ряд средств, яких не можна-б навіть усіх вичислити. Ріжні народи знають всілякі способи: їх перечислює Пльосс у своїй праці. Так у Русинів аносять ся підчас місячки або зносять ся з иньшими мушцинами. У численних народів уживають, як симпатичного средства сподень, гачів мушцини. Їдять всілякі ростины або пють наливки. Так у Сербії на 4 день місячки пють склянку соку з *Salvia hortensis* а чверть години пізнійше зносять ся, або їдять полові знаряди всіляких звірів (Glück, 409, Гринцевич, 64). У Цыган і у иньших народів уживають крови з місячки або волося з частий родних. У Українців пють відвар барвінку, житних колосків або порошок, зложенний з усіляких корінїв, далі товщ заяця, котяче містище, воду, до якої влито 3 кроплі крови з пупа новородка; підкурюють ся листям розмарину і альєосом, котячою мятекою і насінем куколю (се дїки знані і деінде і дуже старі); вкладають в матицю яйце з заріааної курки (у Жидів треба вїсти послїдне яйце курки з двома жовтками, див. Sprinner, Mittel Kinder zu gebären, Am Urquell, IV. с. 125), ковтають дрібну рибку, носять сорочки з жінок, що також роблять і Жидівки (Гринцевич, 63—5, Ящурж., 74, Segel, Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów. Lud. 1897. III.,

с. 57). У Угорських Русинів с'дають на пляценті жінки, що перший раз породила (Тemesvagy, стр. 10).

Отилість як перешкода знана була у Греків, тепер у Українців (Гринцевич, 62) і у Німців (Fossel, 48).

Порівняний матеріал про неплодність зібраний у Пльосса, Штерна (261—268), Шмідта, (473—483), Тemesvagy (5—20) Glück'a (408 і д.), Кравса, *Ἀνδροποφύτεια*.

Про душу і про деякі звичаї при полових зносинах та про людське насіння буде далі.

39. Причини неплодности.

Багато нарікають на діти і з нагоди дітей. Нарікають і ті, що мають діти і ті, що не мають, а хотіли-б їх мати. Винаходять зараз всілякі причини; або „животи в його або в неї не підхожі, або в його за короткий або в неї осунені, або матка не на місці, або слабе котре з їх, або плоті не донесе до місця або спустить ся на перед і плоті не збіглись разом“. Одні знов нарікають на Бога, що дає діти, другі, що не дає; одні складають вину на себе, інші на Бога. Одначе усі таки хотять мати дітей і завидують тим, що їх мають: „Щасливі!“ — кажуть про них або „у Бога вгодні видно“ або „поріддя мають, то й живуть“.

40. З чого зароджується дитина.

а.

Чого то так, що як калина ціла, то не буде дитини? Як спитати, то кажуть, що то так, що як і проламана калина, то инчий раз буває дитина, а другий і ні, або дуже не скоро після того; то тож і це кажуть, що Бог так дає.

Люди собі думають, хоч може й не всі, що як родить ся дитина, то через те, що плоть чоловікова як-раз збігла ся, як їй слід і бути, у місто з жіночою плоттю. А як не збіжить ся в купу, то не разом вийдуть у його і в неї, то марно так і проходить тоді плід.

Як то вже воно устроєно так, що треба так тоді зародить ся, а тоді ні, то це Бог його зна як. Так уже попадеть ся як-раз. Дехто думає, що чоловіча плоть іде в жіночу вутробу як у якесь своє місце і там якось уже воно зароджуєть ся в дитину. Чого то так, що один раз та плоть іде в діло, а другий раз ні, цього не скаже ніхто. Знають, що як по ширости одне з дру-

гим живе і здорові обов, то як слід і плоті зійдуть ся, а як при-трапить ся, що або не підійде кров у котрого небудь під другого: тому хочеть ся з ним жить, а їй не має ніякої притяги до того, або в неї є жага до його, а в його не має, — то не будь нічого, або і будуть то калікуваті діти.

б.

Од чого дитина чіпляеть ся?

Як вона його дуже люби, а він її, та розіграєть ся його кров і її, так ото од того й дитина чіпляеть ся.

Подібно, як у нас приймають і у иньших народів, що до запліднення треба, щоб муж і жінка однакової зазнали розкоші і щоб їх натура зійшла ся в один час (Ploss, 525 і д.). Без мужеського сімени нема й дитини. В Німеччині і у Франції вірять, що тільки тоді можна запліднитись, коли обі сторони дуже розгорячені і коли еякуляція наступає рівночасно: по степені розгорячення відріжнюють горячі і зимні натуре і кажуть: вони годять ся з собою або ні. Найскорше наступають поступки по місяцї.

41. Хлопці піддурюють дівчину і ламають їй „калину“.

Цю дівочу калину багато ламають хлопці тоді, як ночують із дівчатами. Буває так, що вона його люби дуже а він дуже її тям, що „я тебе возьму“, і вона буває, що здаєть ся на його слова і хоч їй дуже шкода загубить свою честь, ну по його великим „насилієм“ вона робить так, як йому хочеть ся. Буває так, що вона після того, як уже їй поламав калину і ходить таки з нею ночувать, так вона все до його припада та плаче, що він її тобто обідив. Буває, як так зробить ся, так той парубок на втіху їй, щоб ніхто не знав, купить їй платок чи спідницю. Тоді їй стає легше, бо в неї є надія, що він таки мене возьме

Такий случай розказувала Х. М. — тепер вона замужем таки в нашій слободі за Р. Х. Колись як ішли од жидів та збалакались про ночування, от вона й почала розказувать, як вона була дівкою та любилаь з одним парубком і раз-у-раз ночували у двох. От каже, що він усе підмощавсь до неї, щоб поламать цю калину, а вона не подаєть ся, а він усе каже їй, що „я тебе возьму“.

Вона каже, що я трохи і йняла віри і не йняла, бо є багато таквх, що цим самим піддурюють. Ну, я не йняла віри, аж поки не побачила, що він таки мене люби. От як прийшов один вечір, та як розмордувало його, як насїв ся ж він на мене, — я вже

й плакала й просила, а він таки одвів. Ну, він покляв ся передо мною, що він мене возьме і сказав, що зараз же й платок куплю, щоб не сумнівалась. Ну, так уже й було — і як я тоді таки й плакала дуже, а він таки не помилював. Ну, правда, платок купив. Так тіко я після того поплакала, так мабуть із відро сліз вилла. Як тіко ирйде ночувать, то я цілу ніч коло його плачу — так мені шкода, що він мене не пожалів.

Це було після великоднтя, а на осінь як поприходили із заробітків, то то він казав, що в осени я тебе возьму. Прийшла осінь, а він зараз після покрови оженивсь. А там постригли його в москалі, бо він був тоді некрут. А мені у пилипівку наділа на голову очіпок. Що я поплакала та його пополаяла, що він так мені зробив! Та я й забула, чи я перед постом оцю дитини найшла чи в піст; отак якоеь.

„Калвною“ називають дівочу плівку (Jungfernhaut).

42. З самої притули, коли ще калина не проломана, не може бути дитини.

а.

Такого у нас не поводить ся, щоб прямо всі люди сказали, що це з притули дитина, а хоч і бувають такі „случаї“ — так люди кажуть, що це брехня. От як іменно була така пришта з Палажкою. Вона тепер за одівцем за-мужем, а йшла вона за його покриткою. От як батько її побачив, що вона зачереватіла, то став її бить, лаять і прогонив із своєї хати: „А йди собі, куди хоч!“ Він був хазяїн і через те так ненавидів за те, що вона покрилась, бо це йому буде сором перед другими хазяїнами, що його дочка покрилась. Ну й сказав їй: „Хоч і за старця йди“, — а щоб у його дворі не привела дитини. Як раз і трапивсь одівець; прийшов сватать. Вона й пішла за його, хоч і не хотілось. Ну, як її батько настоював, щоб призналась, з ким вона його добула те байстри, так вона стояла перед ним навколішки і клялась, що „я цим ділом невинна“, каже „хоч ви мені голову одрубайте, а я не знаю, як воно до мене причепилось“. А пстім, як пішла уже заміж, то все чутка була, що в Палажки дитина з притули. Ну, люди проте не вірять, а кажуть: „І, вже! Бодай уже вона так на світі була, щоб таки воно од того! Прямо ото бреше нечиста сила. Так ото вона собі жила з парубком, та тіко то вона бреше, щоб її батько не так обіжав“. А в гім, хто його зна, як воно, — чи правда чи ні. Може воно й справді буває, що з притули дитина.

б.

Так само як про калину, кажуть і про цигаи. Доки вони є, то дитині у жінки не буде.

Оба погляди не вповні вірні.

43. Дитина не зачинаєть ся відразу.

Про те, чи зачнеть ся дитина од одного разу, як ламають каліну, так про це нема настоящего доказу, а так кажуть люди, що може быть, і кажуть, що неповинно, щоб це сталось. А в тім хто його зна, може і од разу. От звертають дівчата на москалів, як бувало розставляють їх по кватирях, і кажуть, що це ніби од їх. Раз переспала з ним, бо постій був тіко одну ніч, і од того дитина причепилась. А люди одні на це кажуть, що може й так, що це правда, а другі, що брехня. Звісно, не однаково думають.

Сей погляд і у Славян загально знаний, не опираєть ся на дійсности. Для заплоднення вистарчають і одноразові зносини: трапляли ся навіть випадки штучного заплоднення через перенесене сімени в околицю полових знарядів. На тім тлі знає навіть судова практика кілька процесів.

44. Як чуєть ся дівчина, якій проломано каліну.

На цей шот, щоб дознать ся, як чувствує вона себе, як поламали їй каліну, хоч именно знаєш, що воно в неї каліна поламана, то ніяк, хоч би мабуть її й різав, то не признаєть ся. А вже од жінок можна як коли хоч не розпитать, то підслухать. А то таки й є такі, що й розказують, як вона чувствовала себе, як ламали їй ту каліну. Це именно я чув, як балакали дві жінки про каліну, та й я стояв коло їх і вони, хоч і побачили, то розказували — й при мені ще гарячіш, бо це вже та собі хвалить ся про своє, а та про своє. Це було на весіллі, та саме як завели молодих та дуже довго чогось не виходило у їх діло, ну, так декотрі співають молодичі, а то балакають деякі одна з другою. Ці дві молодичі, що зо мною балакали, звуть їх одну Параска а другу Марія. Параска й каже: „Ну, що воно видумало оцю каліну та й морочить бідних людей молодих. На щоб оце стіко клопоту? Ну так би привезли — тай нехай собі живуть. А тож ще заводить та дознавать ся, чи є там та каліна і що вони там находять. Так хто

його зна? Я як ото пішла заміж, то вийшла нечесною, то цеб-то я дівкою її загубила, сю калину. Ну так именно не знаю, де вона ділась та калина. Ото пнвча розкааує, що прямо болить довго, як ото поламають ту калину, і тоді прямо болить. Ну, а яж так і не примітила оце, коли вона й ділась. Може ви думаете, що я може або не хочу казати, що тоб то я дівкою була така, що, як кажуть, поділялась з хлопцями. Ну, то тепер же мені не страшно, я-ж уже замужем, мені-ж не страшно, або тут-же й нема нікого, щоб і підслухало. Ну хай-би я не признавалась за те, -- а що за калину, так именно-ж не брешу. Та прямо таки не чула, де вона у мене ділась, так не знаю, хоч би сце прямо як хто казав, що брешу, то мені прямо однаково. Як би я хоч замітила, де вона ділась, так тоді я хоч би думала, що може в у других; а то так, наче її і нема ні в кого“.

„Ну а я вже так не повірю, щоб не було. Я як дівувала“, каже Марія, „то мене тоді ніхто не обдурив на щот цього діла, то я як пішла заміж, так ото вже взнала, як то воно, як поламають калину. Прямо ото, щоб ви знали, що именно неділь дві буде болить. Не йміть нікому віри, що каже: „я не знаю, де вона ділась та калина“, а то именно дівкою загуби та тоді-ж і не признається, щоб не стидно було. А в тім, хто його зна, може в кому так, що й не чув, де вона дінеться та калина, коли-ж таки мені не вірить ся. Уже-ж вона не родилась без калини, а таки вже, що воно там таке не в — чи воно там така перетика поставлена, щоб ніхто туди не ходив, поки не розлама, чи там така ниточка перепнута, чи прямо пліва така, цього я не скажу, як воно там зроблено. Ну таке воно там одним словом, що перечить тай усе. Бо як ішла гусаківська Приська за Гната за З., та то вже як завели у хлів, та то вже у Гната посуд нехрпстянський, а вона дівчина була молода та ще й невеликого росту, так він то як почав ламать ту калину, так вона у крик, плаче та просе: Гнате, сердечко, не дуже! То тож видно, що болить, а другі кажуть, що нема: отож як би не було, то вона-б же не кричала, що болить; а то доходило до серця, що кричала з усієї снли. І воно-ж їй бідній довго боліло, коли так трудно було переносить із разу. А що то кажуть, що й не чув, де вона дінеться, то то мабуть або дуже ярка та, що як розгорячить ся, то й не зна, де воно й дінеться, або ото не признається ся, щоб люди не знали. Ну, це трудно надіятись, щоб таки не почуть. Це-ж я й по собі знаю, що прямо неділь дві боліло, а за других не знаю. Може й справді в такі, що й не чув, де воно й дінеться. То така то штука“.

45. Молода піддурює молодого в коморі, молодий покриває нечесть жінки.

Ну от як заводять молоду та як уже прийдець ся, що ламає молодий ту калину, та як ото инча є, дуре чоловіка: хоч вона й нечесна, а каже, що я невинна, хоч именно чоловік догадуєть ся і знає, що це вона бреше. Ну тіко, що він не дуже виражаєть ся, а дума, нехай собі, як хоче, а я в цьому невинен; хай бере на свою голову гріх. Або й скаже їй, що „як що хоч брать гріх на свою голову, то бери, а на мене то нічого не складай ніякої вини: починай співать на свою голову“.

Що людей одурить, то це як раз плюнуть. Возьме, купить такого червоного як раз, як та калина, та там якось хитро покапа чи вбере ту сорочку як раз там, де треба, щоб була калина, — скажуть значок, що в неї калина була неполамана. От люди бачать, що кров на сорочці є — то це-б то і калыву вона додержала аж до цих пор. І щоб знать, що вона перед ними не бреше, то треба, щоб вона сама починала співать пісню:

„Темного лугу калина,
Доброго роду дитина“ і т. д.

От тоді підхвачують жінки, котрі прийшли, щоб узнать нарочито, чи молода чесна. От як молода перша проспівала, потім ці жінки, що дивились на сорочку, чи є калина, і ці як проспівують, то ті, що там стоять скрізь по під віконню та слухають, як перші проспівують, то ці вже так і підхвавають і почнуть співать пісні, котрі до того придумані. І так підуть співи та гуки.

То певж так буває, як молодий скрив од усіх, що вона нечесна. А є й такі молоді, що каже: „Щоб я чорт зна кого покривав? Не слухайте її, бо вона бреше; вона нечесна. Яж знаю нащо“.

Ну тіко такі случаї дуже рідко, а то більше покриває молодий молоду. Тіко їй скаже, що „починай співать на свою голову“ — значить, щоб сей гріх на їй окошивсь, а на його голову або на дитячу він не позволя.

А що є вупують цю калину, то именно правда, бо люди балакають, що городський жид трахтирчик Шльома продав за одні м'ясниці на 25 рублів ції калини. І такі розмови про цю калину можна почуть часто при случаї, як балакають про калину.

46. Молода піддуває молодого в коморі, молодий не догадаєть ся.

Буває от ще й так, що як молодий такий, що не дуже вчав до дівчат і не добивавсь, як воно те діло робитьця до тонкості, йому було байдуже про те, — так що хоч коли й ночував, то так собі полежав коло дівчини тай годі, а щоб розкоштувать та передумувать, то йому про те й гадки не було. Дівки дуже хитрі, як ото вже котра розбитна на ці штуки і знає добре хлопчаку натуру й заходи тож розбитного хлопця і сама себе добре знає, що вона є за пичка. Так як уже ото приходиться йти заміж і молодий же як забере рушники, або так тіко запита, то на самий перід іде ночувать для того, щоб хоч трохи одному другого знать. А після того, як що вже піде на дірочки, щоб то вона „согласна“ йти за його а він її брать, то то зразу стараються одно другого узнать, на стіко є в кожного в голові. От як вона розібрала його, що він „магвій“ (це слово означа, що він нерозбирательний і в тім ділі як раз повіма тіко, як свиня в перці) і добре довідалась, що він її не вивірає, а такий він же, от тоді вже вона добре зна, що це вже буде її верх. Як що вона хитра і то вже й підбира його в свої руки, сказать, глядить його, щоб він був на її руч. Скоро засватаєть ся і сватання одбудуть і повінчають ся, то вона ночує з ним аж до весілля, а все таки й раз не допусти, щоб він догадавсь, що вона вже доволі на ці штуки „розвита“ та тіко вона перед ним хитрує, щоб не видать себе перед людьми, щоб не було їй стидно, як вона буде нечесна. От для цього вона й придумує средства уже на самім ділі. Як прийдець ся, що заведуть їх у коморю чи деб там не було, як постеле старшній буярин постелю, то її розберуть чисто з усею і коси розплетуть, останеть ся вона тіко в білій сорочці та як відьма. І воно тоді молодому стане якось погано, що недавно він бачив її такою, а тепер от якою. От оставуть ся вони в двоє; звісно, це вже дійшло до діла. Тут у неї є той припас, щоб людей одурить, а його то вона зна, що одуре. От вона якось віг по хормі не розклада, а там їх іздави, а сама кричить, ойка і проси його з усієї сили, щоб помаленьку, бо каже „болить, не видержу“. А установа така, що молодий повинен тіко калину поламать і доволі, а котрий допусти себе, щоб кончить діло, то цього почитають безсовісним. От як вона покричала перед ним, посичала як гадюка, що буде вже, бо болить, то от вона його вже одурала. А те, що людей дурить, то вона вже зробила так, щоб ніхто не примітив. Тутъ обявляє дружкові, що вже кончено діло, тут же вона скинула сорочку і наділа вже другу, а ту дає тим,

хто прийшов з її роду, щоб знать, чи вона буде чесна, так само і з його роду дужче ще стережуть, щоб бува гуртом не одурили. І тут же дружко має найбільшу власть до цього і він щитаєть ся найстарший хазяїн у цьому ділі. А потім передає на бабські руки. І вони як подивились на сорочку, котрим там слід було дивитьця, то молода вже почина співать і сторожки підхвачують. І то вже по порядку пішло гуляння, вареною частування її завершило — і тепер вона молодця.

Звичай комори становив колись складову частину нашого весілля: тепер поволи забуваєть ся, особливо в Галичині і на українським Поділю. Ближші дані про комору знаходимо в численних студіях і збірках, до яких підсилаю: Volkov, Rites..., Ф. Волковъ, Свадбарскитѣ обреди на славянскитѣ народы, Сборн. за нар. умовъ. 1891 IV., стр. 215—223; Н. Сумцовъ, О свадебныхъ обрядахъ; Гринченко, Этногр. Матер. III., стр. 443 і д.; Чубинскій, Труды IV., с. 434—455; П. Литвинова, Весільні обряди і звичаї у Чернігівщині, стр. 148 і д.; Николайчик, ор. cit. стр. 395; Ол. Гринша, Весілья у гадацькому повіті. Мат. до укр. етв. I., с. 139; Дучинскій, Свадебные обряды въ Ольгополье. у. Подольской г. К. Стар. 1896, 501—522; А. Малинка, Малорус. весилье, Этногр. Обзор. 1897, N. 3, с. 126.

Про сей звичай у вивших Славян прошу ще крім студії проф. Вовка пор. Krauss, Sitte, с. 406 і д., 450, 457 і д.

47. Люди сьміють ся з молодого по шлюбній ночі.

Ще буває з усяким молодожоном, котрий вийде скоро після весілля гулять, і то вже як-раз іде між молоді мужики, бо вже од парубків одріжняєть ся. От він приходе до молодих мужиків, здоровкаєть ся з ними, дає руку кожному. Правда, з разу ще й хлопців не цураєть ся дуже, а дає руку при здоровканні. Ну тіко парубки зараз йому кажуть, що „ти вже оступиь од нас; не схотів із нами гулять та оженивь, так іди собі до жонатих, а до нас не мішайсь!“ То жених і каже:

„Та що-ж ви братця так мене дуже внестожаєте? Яж такий чоловік, як і ви. Отже один тиждень назад я із вами й гуляв і вам дівчат підмовляв, а ви зо мною гуляли та мені підмовляли. І ми жили, не бились, не лаялись і ніколи доброї кумуванії не цурались. А це на тиждень розійшлись, та упять зійшлись. Прийшов я до вас, як слід обійшовсь, поздоровкавь, поклонивсь, щоб усякий на

мене роздививсь, який я став, як оженився. Хто скаже як, чи я й досі вдалий, чи зараз став поганий. За це й не дивуйте братці ви мені“.

То то молоді мужики кажуть: „Ну, як (назвуть його на мення) схватив горячого? Чи дуже хрумало, як маламурив? Мабуть так ото хрящик як їж, то він тіко хрума, чи дуже тріщав чи помаленьку?“ „Та ви відумасте! Щоб же там хрумало! А може як у чнві жінки то й хрума, а я не розібрав, бо я з разу розігнався, не дуже й добивавсь. Так наче хрумало помаленьку, та то я не узнав“.

II.

Дитина до приходу на світ.

48. Чому перше більше дітей плодилося?

Ось Ш..... ціж однаково, або К..... — це люди такі: не розбирає нічого; лізе та й усе. Кого не подай йому — скортіло і годі — він горячий, а про те й горя мало, чи будуть ті діти, чи ні. Своє робить — от і все. Це сліпа натура: от як Іван казав, як напали на його: „Хиба ж я винен, що я такий? Я своє зробив.“ А вона тож як каже: „Я не вдержусь ніяк“. К..... таки каже: „Упередше воно люди так не думали, а жили-ж по схожу-ж таки. І добре їм і жилося, бо тоді війн було багато та людей треба було. Ну, то й тепер як би нас побільше, хиба-б і ми не позволювали-б усіх народів і геть усе добро-б собі забрали. А трохи-б і надбали. А як і весь світ зійдеш собі, то з ким воювати меш? І тоді треба вдержувать ся.

49. Нежурлива жінка.

Така собі була жінка, нежурлива все була. Дітей коло неї з десяток під ряд лежить, а з боку сама вона. А бідність у хаті!! Ані пилини чого їсти! Не журить ся вона собі. Лежить та й годі. А це чоловік лізе до неї... Зліз з неї... А вона й почула, що гаразд пішло, в діло саме як-раз зійшла його плоть і каже: „Дуплять ся собі діти, не дивлять ся, що не має чого у їх їсти“. Аж чоловік задумавсь її і каже: „Як і я лупивсь, то так мабуть казали“.

Одна селянка, яку я питав, чому у неї так багато дітей, відповіла мені: „Або то я винна! Та хлоп нічого иншого не знає, тільки своє: коли ще до того більше наїсть ся. А мені то все одно, не буду му боронити“. (Ставчани п. Городок, 1903).

50. Звідки взяв ся чоловік.

„Люди од людей взяли ся. Знають добре всі, як почала ся людина: чоловіча та жіничина плоть збігли ся і злились у купу і цей злиток зостав ся у матері. То тоді з одної частини батьківської я вийшов, а мій знов батько вийшов з плоти діда і баби. Виходить, що кожна людина вийшла од людини“. [Пор. N. 39].

51. Погляди про початок чоловіка і людей.

З гарячу, як спитать кого: „Де душа взяла ся“ або „де ти взяв ся“, то одразу скаже „Бог дав“. А як почать доконувать ся і розкладать аж ніби на пальцах, то і почнуть усяк витолковувать. Зараз скасують оце балачку про те, що душі од Бога, що людину Бог дає. Скажуть, що то ново казку так видумано і старі люди держали ся того, але тепер уже знають, що казка казкою, а діло ділом. Розказали зараз на самий перед казку про те, з чого плодили ся діти у людей, поки ще не зміли робить дітей — себ-то казку про „Баделика“. Нагадували також другу казку про Коти-горошка, як там з горошинки виплодилась у людей дитина і що з неї буде. Розказували, що в їй другі поговірки про це. На приклад розказують, як Бог зробив перших родичів та з чого люди повелись на сьвітї. Та тепер тіко знають, що колись про це розповідали, а тепер того нема, позабували люди, чи що.

Тепер з казок сьміють ся і не вірять їм, щоб так коли зачинав ся чоловік чи жінка. Як стати допитувать ся дужче: „де-ж та душа береть ся? чого таки тіло стає ся живе?“ то почнуть усяк виводити кінці. Звертають більш на те, що людина з теї плоти, що батько з себе випустить у матір. Плоть ся була вже і у діда і у прадїда, а душі в нїй звісно не було; десь інде мала своє пристанище. А вже з чого той самий перший чоловік увяв ся, що з його мир увесь почав ся розмножувать ся, то це вже якось химерно, мабуть до того нігде не було людської плоти, похолої на ту, що тепер є. І чом і тепер так само людина не в'являєть ся, як той перший чоловік? На що-ж воно змінено усе? Цього не доведуть кінця. А як одкинуть це все та зупинять ся на тому, що воно так і споконвіку люди собі множать ся, як оце й тепер, що то краю і не було ніколи і що люди перш не такі були, як тепер і що покоління усе переводить ся на инче, то тоді уже більш усе виражають, що воно людина, як уже зїйдуть ся чоловіча плоть з жіночою, почина собі разом виростать у чоловічу форму і собі душі живої трохи возьме то з матері, то трохи і батькової, бо мабуть

і в батьковій плоті в щось таке живе, що воно і розростаєть ся собі разом і за дев'ять місяців ото вже й готове. Кажуть, що і вела оті усякі, рослини тощо, то теж мають собі і жінок і чоловіків, і садовина і ліс не будуть кажуть родить, як не має там хоч одного деревця инакшого полу: от-же в шовкуни і шовковці.

А ото на яблуні сплітають ся дві гилляки; то люди і собі дуже запобігають цього ластя і прутиків. У нас то й купувала баба, бо вкрасти трудно через собак. А як би можна, то геть розкрали-б ту деревину знаючі люди, щоби варить її і напувать тих, що або не люблять ся або не мають дітей. Почнуть багато приводів усяких прикладать. То ото й виберуть, що наче воно з природи все береть ся. А то й такі знаходять ся, що кажуть, що ото воно все на розумови лежить; схоче собі людина мати дитину, покоління, то він собі добере скутва, як її мати, а не схоче, то так знайде, що робить, щоб її не було. Бо цеж усім видно, з чого воно це заходить на людину. І ото всі так і вірять, що як і в усякої ото рослини, чи худоби, в своє насіння і з його і виросте що небудь на те насіння похоче, так і в людини. Тіко там може воно цього й не бачить, а людина бачить і зна, що воно і з чого буде, от і стережить ся або робить, як схоче собі. Це всім так видно, що як запитати то й одвічають: „Хиба ти не знаєш, з чого ти взяв ся або з чого у тебе візьмуть ся діти?! Щей питаєш!“ Мабуть люди не багато роздумують, а те, що бачать, те й думають. Усяке знає, що з теї плоті, що впускає, як роз'ярить ся саме чоловік у жінку та як і вона разом з тим дуже роз'ярить ся і собі те-ж спустить плоть у один час, то вони як зійдуть ся разом, то змішають ся. От і почне вже тоді з того зливку іти жінці на поступки.

То й усе, що можна довідать ся од людей про це діло. Їм і думки наче про се не має; наче усе так злегка і по простому робить ся. І дивують ся дуже, коли їх розпитувать про це. І не одному прийде це на гадку і почне розказувати свої мисли. Але і той зверне швидко, до краю не дійде і аж силуне та махне рукою на те запитання. А як так де при веселі, що усім то чогось весело, то ото і нападуть: „Хиба-ж ти не знаєш?! Адже-ж маєш дитини, то спитай у себе та й у жінки своєї, як воно“. А з гарячу, та ще при чужому кому, то таки найшвидче усяке скаже: „Бог так дав!“

От і що коли про це приходять гадка. Як заведе чоловік з жінкою ляять ся через злидні та за дітей, то зараз почне чоловік винуватить жінку, що багато дітей, а нема їх чим годувать:

„Понаплюжувала їх сяка така дочка“. Вона-ж зараз й одкажує йому : „Хиба я винна, а ти хиба не винен?“ От і дійде до того, хто винен! Умішають ся і старіші, як є у хаті,¹ і почнуть ся змагання, хто винен, що так часто діти родять ся. Звернуть тоді на те, з чого вони заводять ся, що за причина. Краю не доводять, одначе дуже часто беруть ся розсудить цю причину. Одначе пиняють на це, що обое гаряченькі, здоровенькі і що плоть їх збіглась у купу. Коло цього і найбільш вертять ся людська думка.

Розказують також, що діти можуть бути і з землі. В землі є ото „дух земляний“, то й то щось воно означа. Може з теї хмарної плоти та з земляного духу і вийшли люди. На що-ж ви смієтеся? На щось воно є і те!

А знов, як дитина де розкричить ся, чи коло церкви чи коло хати, то вже мати й нарікає: „І! Хто вас і видумав, то й не добрий чоловік“. Це часто не од одної матері приходить ся чуть у слободі. Часом короче котра скаже: „Лихий вас і видумав“.

Початок людям по загальній вірі людей дали боги: погляд сей так загально знаний, що не потребує наводити примірів. Побіч богів в добрім значіню того слова кладуть декуди і злих демонів (у нас чортів) творцями чоловіка. Сліди сього бачимо в наших записях, а подібне читасмо і в Откровенію Меодія Патарского: „Сьдящи (монахия) въ келіи своей, услышитъ въ виноградѣ своемъ птицу, поюще таковыя пѣсни, вже ни оумъ чловѣчь возможеъ разумѣти. Она же, открывши оконца, и хотя обозрѣти птицу, птица возлетѣвши и зашибетъ ея въ лице, черницы тоя, и въ томъ же часу зачнетъ у нея сынъ пагубѣ, окаянный Антихристъ“ (Веселовскій, Опыты по исторіи развитія христ. лег. Ж. М. Н. Пр. 1875 Май, с. 72; І. Франко, Памятки т. IV, стор. 278, 289).

Бог сотворив чоловіка з землі; вже висше стрічали ми подібний погляд у Греків, де земля могла навіть приймати мужеське сімя і видавати дітий. Звідси загально називають людей дітьми землі.

Досить часто стрічасмо ся з віруванями про походженє людий від зьвірів або від рослин. Перший погляд подибуємо особливо часто у австралійських і американських дивих народів, а у нас в Европі в роді пережитків давного сьвітогляду в деяких переказах і в дуже многих казках. Знані казки про Медведеве ухо, героя уродженого від Медведа, розширені по Славянщині і поза її границями (Пор. пр. Драгоманов, Малор. н. пред. и разс., 255, Афанасьевъ, Р. Ск. VIII. 586, де паралелі, в збірці Шідді-Кур, Етногр. Сборн. VI. 21, і т. д.). Тут належить ряд казок про Су-

чича, себ-то сына суки (прим. Чубинській, Труды II., 252, 256, Сучченко, Nowosielski, Lud ukrainski I. 254, Сучич і т. д.) а дальше ряд казок по походжене героїв від kota, бика, корови і т. д. (Докладно розібрана ся тема Потебнею в його праці „К исторіи звуков русск. языка“ III. с. 68, 83 і доп. в розділі „Слѣпород, слѣру Mazur, Сучич“).

Ростини уважають ся також денекуди батьками людей. У Чубинського (Труды I. 145—7) є прим. натяк на се, що Бог сотворив жінку з рожі і взяв її на небо, а Адамови зробив відтак з ребра Еву.

Хотай приймають ся звичайно, що до запліднення треба доконче мужеського сімени, одначе в казках надibuємо часто погляд, що дитина може зачати ся штучно. Передовсім грають тут велику ролю овочі, які або їсть ся або лише нюхають ся. Наведу кілька примірів: Новакови порадили соколи, щоб дав жінці яблуко, зірване з яблуї сьв. Петра, а стане вагітна (Marienescu, Novak und Gruja. Ein rum. Volksepos. Ethnol. Mitt. aus Ungarn IV. с. 77—8). Чарівниця дає неплодній королеві яблуко, яке запліднює її (E. Teza, La tradizione; R. Köhler, Aufsätze über Märchen u. Volksl. 1894 с. 27—8). Про запліднюване яблуком іще у Köhlera, Kleinere Schriften II., с. 199, зернами іб. I. с. 175, 179, 369, 512. З фаллюса Агдіста виростає мігдал, що запліднює в купели німфу (Braun, op. cit. с. 113); з його крови виростає гранат і запліднює Пану (іб. 114). В казці про двох братів стає королева вагітна від априкоз і від тріски, що впала їй в рот. Ісус починає ся, коли Марія понюхала лілію. З XII столітя знаємо старо-французьку віршу, в якій оповідають ся, що сьв. Анна родить ся, коли її мати понюхала дерево, на яким був розпятий Христос (Веселовскій, Отчетъ о 22 прис. нагр. Уварова, в розборі творів Чубинського, с. 13—17). Нюханє цвітів має також часто велику силу. Марс зачав ся за діткненєм цвітом (Ovidius, Fasti V. 229), у Пентамероні приходить Ліза на сьвіт через листок рожі (Benfey, Kleinere Schriften III., с. 75—76). В португальській пісні „Donna Ausenda“ дотикають ся дівчина зіля перед дверми і вагітніє (Wolf, Rosa de Romances с. 97); в иньшій пісні спричинюють се лілії (Wolf, Primavera, с. 66, A. Kaufmann, Die Gesetze Königs Alfonso des Weisen. Z. f. d. Myth. 1859 IV. с. 190—1), подібно, як і в одній казці Basile (II. 8 „La sciavotella“). Запліднюють ся жінки і рибами, прим. княжна в ісландській казці петругом (Bartels, Isländ. Brauch) або в польській казці у С. Цішевського (Krawkowiacy 1894 N. 51, і численні до того паралелі наведені Полів-

кою в Čas. Čes. Mus. 1895. с. 356, між инь. і з Чуб. II. 252, 256—7).
 Більше даних цитує іще Köhler, Kl. Schr. II., с. 241 (штучкою
 мяса, рибою) I. 369, 387, Liebrecht, Zum Pantschantantra, Jahr-
 buch III., с. 153, Веселовскій op. cit., Benfey, Kl. Schr. III.,
 75—76 і т. д.

Повставанє з гороху знанє з популярної казки Покотигорошок,
 до якої паралелі наводять Гринченко Изъ усть народа, с. 447—8,
 J. Moszyńska, Bajki i zagadki ludu ukraińskiego, Zbiór IX., 97,
 N. 7.

52. Мужеське насінє.

Чоловічий плід називаєть ся „покладом“. Поклади ці робить
 чоловік. Так думають люди. І на йому все це й зависа. Йому не
 вказано, скіко він повинен зробити за свою цілу жынь, а скіко
 сточе, скіко здужатиме! І винуватять більш у цьому чоловіка, як
 він призведе на це жінку. А вона аж кладе поклад, аж як вино-
 сить уже в собі. Тоді вже їй самій призначено це робить, а тепер
 то на чоловікови лежить ця признака. І він і розпоражаєть ся
 цими покладами. А відтак, то вже її річ: тоді вже більш винною
 остаєть ся жінка. Як негодить ся чоловік, то вже всім буде видно,
 і батькови і матері і другим, бо жінка сама похвалить ся. А як
 у його справно все, то і про себе вона теж не вмовчить; через те
 не раз і лайка між сватами буває.

В цьому покладови вся сила; одначе, щобн було яких примі-
 ток багато або знахуреть до цього од знаючих людей, то не має
 того. Оце й саме мент якось покидають на волю його самого. Буде
 — буде, а ні то ні — така вже тоді й пісня буде. Кажуть, що де-
 які матері навчають невісток або дочок, щоб не вставали і не
 ходили зараз з постелі і не брались за важке, як саме ввійде
 в неї чоловіча плоть і вона почує, що й її спустилась тоді. По ско-
 тині замічають. Як у важку роботу брать ту корову, що тіко що
 одходила, то спустить з себе поклад і приплідку не буде. Добрі
 хааяїни то цілий день той не запрягають, а потім до трех дєв
 не запряжуть. Але є й такі, що не дивлять ся на се. Роблять тай
 усе; а як яка тай удержить у собі поклад, а яка то й згубить.
 Так ото по цьому і на молодих молодиць однаково кажуть і нав-
 чають їх глядїть ся. Звуть, як коли цю жінку сировою („сирова
 мабуть була, то вода чи стужа її взяла“ — кажуть тоді баби) і не
 велать їй йти у воду, бо заболїв, кров збунтуєть ся і буде лихо
 і не буде в нїй плоду. Звісно, найбільше конопель боять ся мо-

чить і йти босою в осени через воду. Багато понівечилось жінок, що жнуть у воді траву на весні і мочать коноплі у восени.

Шепотів, заміток не знаходять ся у цей час.

53. Що роблять, щоб був хлопець або дівчина.

Щоб тепер ще можна що подіять, щоби була дівчина чи хлопчик, то цього ніяк не можна. Не можна і пізнати, на що цей поклад повернеть ся; це в божій таки силі криється і чоловік цього ніяк не вгадає. Є, що щось роблять, як оце не має сина а його хочать, та не визнавш, що. Є, що наймають і вичтують на голові, щоб було по їх думці. Сьміють ся часом люди, кажуть: що ото він їй дужче любить, як дочки самі, або вона його, як самі сини. Часом то й на те звертають, що чи я плоть на перед виїде і чию обхопить, то то на те і піде: як жіничина увійде у перед, то буде дівчина, як чоловіча — то хлопець. Але це здогадом і сьміхом кажуть: та ще й чуть доводило ся од дуже молодих людей!

Бува вироджують ся з тих покладів несовершені люди, або дуже совершені: або силачі великі, або недоносчата-семаки, або опиряки всякі або і на обмінча перейде. Цього тепер люди ніяк не догадають ся і не пізнають ні почім, що воно має бути. О так на божу волю все здасть ся. Зайшло на дитину, але яка вона виїде, то хто його знає. І ані не роблять нічого проти того і не стережуть ся: так собі ждуть на те, що буде. Тіко старі люди розказують, од чого то воно на такі люди переходить і все більш на жінок повертають та на урємя, що таке підійде.

У нас думають, що родичі можуть запліднити, коли мають волю і можуть після охоти видавати хлопців або дівчат (Миложевич, Песме, с. 184; Koenic, Život, с. 137). Загально думають, що пол дитини зависить від пристрасти подругів; хто пристрасніший, за тим іде дитина. Сей погляд розширений по цілій землі і сягає дуже давніх часів. З ним стрічаємо ся в Тальмуді і у індійських лікарів (Т. Гринцевич, с. 67., Schmidt, Temesvary с. 33 і д. Ploss, с. 475 і д.). Побіч нього знають і уживають люди багато нвнших способів. На Україні вичисляє Гринцевич, с. 67—8. слідуючі способи: 1) коли жінка хоче мати хлопця, держить мужа при зносинах за праве яйце; 2) зносини зараз по полові приносять доньку; 3) пите в вині порошок з матиці заяця првичняє ся до уродження хлопця, а 4) з яєць поросят до уродження дівчини. Се, розуміють ся, тільки незначна частина того, що знає народ. Най-

більше примірів відносить ся до самого акту полового. В Тиролю сплять тоді муштини в черевках, деінде в шапці, ближе голов ліжка (хлопець) або на своїх гачах, або з намащеним членом. Правий бік приносить хлопців, так само при зносінах з боку. Українці в Сагунах, Вороніжської г. знають, щоб не класти ся з жінкою з лівого боку, бо буде дівчина. Приписують також держати при зносінах ліву ногу коротше, а буде хлопець (Жив. Стар. 1905, 163). Залежить багато від часу і від погоди: коли прим. паде дощ у часі зноси, то се віщує в Німеччині дівчину. Коли чоловік засьмієть ся, то буде хлопець (Lovretić, Otok, Zbornik za nar. život i obič. juž. Slav. II., с. 309, там-же цілий ряд приміт). На Угорщині буде дівчина, коли жінка засьмієть ся або зробить шпилькою діру в одіжи муштини. (Tem. 32). На Галицькім Підгір'ю знають спосіб на те, щоб парубкови не став: устромлюють голку з відломаним вухом у сорочку (Франко, Віруваня с. 188; пор. Krauss, Volksglaube, 170). На Покутю думають, що коли жінці смакує, то буде хлопець (Kolberg, Pokucie III., с. 174). Кладуть також декуди всілякі знаряди під ліжку: багато де чого знають знахарки (A. John, S. u. B. с. 158, Kreuzschnabel в першу ніч). Жидівок в Будапешті, коли опускають очищуючу купіль мікву, дотикаєть ся хлопець при дверех, щоби при слідуючих зносінах зачав ся хлопець (Temesvágy, 5). Богато сили має містище. Його викидають у воду (Glück, в Боснії, с. 411, де інші приміри) або дають псам, щоб дістати хлопця Segel, W. ib., с. 58). Від захованя жінки залежить рівно-ж багато.. Декуди в приписи, котрою ногою ступати до ліжка; у Суагелів як жінка засне при зносінах, уродить ся дівчина (H. Zache, Sitten u. Gebr. d. Suaheli, Z. f. Ethn. 1899 XXXI. 64).

Пол дитини роблять також залежним від стрічі: в Сагунах прим. думають, що коли при стрічі засьмієть ся жінка, то буде дівчина, коли розгніваєть ся, буде хлопець (Ж. Ст. 163).

Щоб мати хлопця, про се вже думають дівчата перед вінчанем і уживають всіляких чарів. В Герцеговині привязують на голе тіло зарученої дівчини мужеський пояс (Grgjić-Bjelokosić, 610).

Богато способів уживаєть ся на самім весілю. В Чехах бють хлопці молоду шапками. Загально розповсюджений звичай класти молодій на воліна хлопця підчас весіля: се робили в Індії, а також нині роблять се у Кашубів, Сербів, полуд. македонських Болгар, у Москалів і у Українців на Україні і на Угорській Русі (Ploss, W. I., с. 580, Сумцовъ, О нар. воз. с. 70—71).

В Герцетовині кладуть дитину мужеського пола до ліжка, заки молоді покладуть ся спати (Grgjić-Bjelokosić с. 611).

Тамже говорить молода при вінчаню імя судженого і шепче: „Кілько маеш зубів, тільки най тобі приведу хлопців“ (ib. 611) або робить се дома, згадуючи про хатні кути.

54. По чім пізнати, що жінка зайшла на дитину.

Поступки. Як зайде в жінки на дитину, що вже воно зашпелеть ся в їй, то то в нашій слободі кажуть зараз, що жінка на поступках. Так само і на дитину ту кажуть, що ще тіко що на неї заходить має, що воно на поступках було, або що ходила ним, ще як на поступках була. О так кажуть. Так ото й кажуть усе „поступки“ тай усе, як де зайде мова про це діло. Може де по других слободах і инакше як хто каже, а в нас то ото так. „Поступки“ тай усе. „Чи звінчана, чи й ні, а вже і на поступках ходить“. Тай так ото і на людину, як коли посьмішку зробить хотять, то і без цього кажуть: „Мабуть на поступках“. Гляньте лиш, як допав ся, скаже хто небудь, як де уже хто що їсть або пє. Така приказка й зашла уже звід'усіль.

Може дехто між письменниками то й каже замісь „поступки“ — „зачаття“. А прості люди не чуть, шоби казали так. Хиба хто як до святців що звернеть ся та до церковного, то тоді і скажуть инакше. Як припада оце уремя, отак після Миколая Зимного у три дни перед Ганниним Зачаттям, що тоді почуть можна замісь цього слова поступків та зачаття, бо усі цей празник знають і глядять його дуже, щоб не робить чого на його, бо то кажуть зараз, як що хто робити ме на сей день, не встережить ся, або і не знатиме, то ніколи не минеть ся: непременно вовки у дворі шось пошкодять. А найбільш ті його глядять ся, шо худоби держать ся. Отоді то так скажуть, а на себе ніхто так не скаже. Ог як пригадує хто, що коли було, то й скаже: оце було на Зачаття. Ото вже й знатимуть усі, що це після Миколи в тридни. А як же хто хоче що сказать про кого, як на дитину в кого заходило, то тоді скаже, що тоді мов поступки ще були...

Чого то вже воно так люди кажуть, що як зайде в жінки на дитину, то кажуть, що то в неї поступки, то цього дознать ся не можна. Ніхто про це й не думає ніколи і через те й не скаже. Як присікать ся дуже, щоб так подумав хто, од чого то воно поступками звуть, як заходе на дитину, то ото скаже: не за нас же це установка ця зайшла, а так здавна заведено. От і все.

важко до шести неділь. А в шість неділь зайде на поступки, зараз стане трудно і чогось схоцеть ся їсти. Так що з роду не втерпиш, треба його десь достать. Як наїенсь добре того, що скортіло, то тоді вже його не хотїтиметь ся, а все кортітиме чогось кисленького од самнх поступок, аж поки не „почуеть ся“.

Чи первістка вона буде, чи за другими вже покладами буде жінка, однаково діть ся: і ті самі примітки і замітки і лихо однакове. У первістки повинно все це, як у її пугтях ще нове все, почувать ся прикріше їй. А як привикне, то все далі буде її привичніше і не так її забиратиме усячина. А на щот того, що як себе слабша на здоров'я і міцїша почувать на поступках, то трудно щонебудь сказать: звісно, неоднаково воно і тій і тій почувать ся. Ну більш мабуть од натури чинить ся. Якої натури, чи палкої чи ні, так і почування ті. Так і з животом. Одначе на поступках діло не трудне. І ніяк не можна сказать, щоб і весело було, або однаково собі, як і в деякої ведеть ся, у здоров'ю і в поступках. Пеки того „лиха“ поступків не знавш, то здаеть ся, он як гарно добігти до цього, а довідавш ся, то воно щастя ніякого не має в тому. Для дівчини то ще сором який! А для жінки це однаково. Перший час на поступках, то це тоді дуже про себе мислять жінка, з голови їй не сходить. Оті невідлучні цагани, що вже віщують на дитину і оті зміни!

55. Як чують ся родичі, коли жінка зайшла на дитину.

Про те ¹⁾, як тіко стане їй на поступки, зараз же й скаже чоловікові про себе. Чого то вже воно так, незвісно, а тіко так воно чогось буває. Хоч би й не до любови одне одному було, як брались ще, або хоч би й сердились чого одне на одного, то не втерпить, щоб не похвалить ся чоловікові. А як похвалить ся, що вже вона стає такою, то хоч би й як сердились і не любились, то він зрадіє і, буває, помирять ся після цього. Обернуть ся якось після цього душа у його, а у инчих то й на довго. Стануть якось більш надумувать ся і більш поважать одне одного. Найбільш це буває, як в перше ще на поступках вона.

¹⁾ Инча річ про дівчину, як прогрішить бува, то й то і ця радіє, тіко що не має кому через сором похвалить ся. Здушує її і те, що це-ж вона гожа на людину, і те, що нема-ж з ким поділить ся. Хвба в лайці, як дорікають на неї, то ото цупне: „Ти не приведеш, бо неспособна“, або: „І ти-б привела, як би по боному жила, а то ти знаеш як жнеш?!“ Прим. ав.

Найбільш це буває, як вперше ще на поступках вона. Воно і за другими так поводить ся, та тіко тоді вже вони привичнійші, це вже їм і незамітно так дуже. Через те й кажуть батьки та й матери, як умішають ся в дитяче діло: „Хоч і не знають ся, а про те поживуть, діти на лад зведуть“ або „Хоть не до душі, поберуть ся, дітки будуть, помирять“; „дітки зголублять, як будете жить, сину, чи там дочко, як розживетесь на їх“ — кажуть деякі батьки або матери, як усовістюють которого з дітей, щоби ішло або брало. — А воно й так: оце, гляди, й висватають і не знехотя поберуть ся ті, а гляди, дітки настануть і живуть як у ладу! Тим то воно й так, що так треба зрадїть їм при поступках.

І радїють; обоїм стане гарно у душі, того мабуть, що вони ніби уже батьками будуть. Найбільше це буває, як у згодї та в достатках живуть, та ще як у перше ці поступки.

Ого, як замітить себе молодниця тай її замітять, що вже вона стає вагітною, на поступки їй йде, то так ото як похвалить ся одно одному, та більш після того і не думають про се. Може іще який раз перемовлять ся собі у двойкох, та так на словах і діло стає. І звичаїв при поступках нема ніяких.

Не має, щоб або бабу звали, або людей розпитували, як і що, може таке треба старать ся ще на поступках, щоб дитя було таке або сяке, щоб матері що казати під ті часи. Не чуть нічого сього. Про це ще наперед усяка, ще й дівкою не ставала, знає й чує і вже тепер не треба їй нічого цікавить ся тим ділом. Хйба ото побалака, чи справді це вже воно поступки у її, чи ні. Може бути, що де де і з чоловіками про се балакають ся. Довідають ся собі, що це вже на поступках діло, тай живуть от так собі далі, як Бог там дасть. Хйба ще коли під случай похвалить ся молодниця сусїдї добрі або й подрузі або й матері, як в, та як трапить ся, то може й бабі якій признасть ся про себе і може й дещо попитають ся у неї, чи не робили чого люди у сей час у старовину і чи їй не треба чого зробити? Але не чуть, щоб що небудь робили у нашій слободї. Котра таки хитріша дівка чи молодниця, то та знає звичайно й од уроків й од полєгкости; от і наша молодниця Н... усі замітки знає. Звісно ото всім, що жінкам вагітним і з малими діточками треба усе при собі носити залізо і приказувать, як тіко можна де вже сподївають ся, що щось буде: що або така людина нагляне негарна або хочби путня людина, то скаже таке щось, що аж заїхне; а буває й уремя таке підїйде, то ото й треба стерегти ся, і під другий час усякий, а то й під поступки таки треба глядїть ся. А до всячини воно знать годить ся, не пошкодить воно.

Хитріша, то не забудеть ся. одмовить ся нишком собі, як де заїде балачка про її, або яка погана людина зачепить побалакать чи на ополотці чи там по дорозі йдучи. То та вже і одмовить ся. А як ненароком хто накинне оком і щось або подума таке погане або й прикаже, то на те в залізо, і деякі то і не розстануть ся з ним ніколи. В мирі так не проживеш; усякі в і люди й очі і урємя всяке в; треба й знатя, щоби прожити, а хто не зна, нізащо погибатиме.

56. Час вагітності у жінки. Назви.

З шестої неділі од поступок стає жінка тягітною (вагітною). Так і кажуть таки „тягітна“. Часом або найшвидче ото, як жінка уже не порожня, то звуть або „такою“ або „беременною“, або „важкою“, не розбираючи у мові, чи це вона ще тіко на поступках, чи вже і вагітна стала, чи так уже й почувась, чи може така, що й не перегнеть ся вже есердешна. Так кажуть звичайно, але як прийде ближче розбирать діло, то вагітною називають таку, про яку ще не знають, якою вона стала, а знають тіко то, що не порожня.

Ото вже як помітять на поступках, що вже на дитину зайшло у молодіці, то вже й знають, що вона стала вагітною. Щоб сказати, як воно тоді тій жінці, то це трудно; і сама вона цього не розкаже, як слід; не зведе до купи всього. Знає тіко і не буде й таїть ся, що деколи приболить її у середині і то так, що ніби й не чуть, що воно там в. Воно й тут по адоров'ї дієть ся. Та, що здорова на все в собі, тій байдуже. Несчуєть ся, коли й виносить в собі; і важкою робить не боїть ся і їсть, що попало. А дрібна, та ще з вередом яким, та вже труднійш буде виношувать його. Гляди, коли неколи, та й скривить ся або й до їжі не дуже вже охота буде.

Цей жіночий час, як вона стає вагітною, найтихший і найспокійнійший для неї, аж доки не почуветь ся. Од поступок до часу, коли почуветь ся, нема ніякого предвіщання і циган вже немає. Тіко думки приходять веїлякі. Однече наші жінки з тим лихом звичні і діти вже якось неначе приавичаєні до цього: і їм це байдуже. Кожна дівчина, ще як кукли мостить, про це вже надумалаєь доволі; а стала дівувать, то мови мала, скіко треба і чула всього про дітей, як то матерям із ними доводить ся, поки виносять в собі ту людину. То тепер уже, як стане сама на цій добі як раз, то не буде ніщо там їй страшне.

Є, правда, такі, що вирости у батька в заперті всякім, без матері або в наймах де, що її не пускала нікуди, а в хаті нікого нема. То отакій у ці пори ніяково якось робить ся і тяжкі такі думки заходатимуть до неї. Часом, кажуть, і снить ся буде їй усячина, не гарне таке все або дуже страшне, або щось незвичайне. Тоді стараєть ся людей знаючих; шепчуть ся з нею, виливають або здімають який пристріт.

Але таких дуже мало у слободі наші.

Кажуть, що в такі страхополохи з роду: таке вродить ся, що і свого тіла боїть ся і стидить ся всячини. Така була ось N., та проте за першим не зродила його як слід, а друге каліка було, а оце ще й ростуть там зо двоє, то й за цими баби морочили ся страшно, аж тяжко було докликать ся їх: бояли ся до неї йти, що вона така. А більш і здавна таких не чуть: такі і тепер мало їх є. Чи воно по здоров'ї, чи по натурі це дієть, чи така вдасть ся дуже боязка, не знатно. Кажуть, що як печальник (така слабість) є у жінки, то і тоді завдає собі жінка жалю: Бог знає, на щоб воно здало ся — ті плакси. Але усяке лихо трапляєть ся.

То отака жінка як стала вагітною, то буде незвичайно якось поводити ся тепер. Вона не дуже то була похожа на других молодиць; чогось тікає од людей і гурту не держить ся і невесела, хоч і гості будуть. Ну, а вже як і вагітною ходить, то й не питає. Трудно таку жінку мати у хаті. Добре, що хоч не багато таких. Більш таких того, що хоч і вагітною ходить, то не змарнів і не буде замислювать ся дуже. Се, як усі кажуть, найлекший час у жіночому беремінню.

На Угорщині кажуть на жінку у „кежі“: веремінна, огрьидна, кьжжкá або з насьмішкою „калюхата“, „черевата“ (Шухевич, Гуц. Етн. М. V., 1). Слово „черевата“ у нас, о скільки знаю, на Поділю насьмішливе, уживаєть ся загально на Україні (Талько-Гринцевич, с. 68). Кажуть також времена, ходить такою, у такий ділі, у таким положенїї (Милорадович, Пѣсни с. 12).

З шестої неділі стає жінка вагітною (Милоєвић, М. С. Песме и обичаји укупног нар. срп., I. 1869, 181).

57. Час і признаки вагітності. Звичаї.

Од поступок, поки почуєть ся, стає тяжче. А почуєть ся, буває в дев'ятнадцять неділь або найбільше на двадцятій неділі; цеб то,

як не стане тих циган, що на дитину напали, та аж поки найдеться, налічують на 10 місяців, а як одкинуть неділю за „почулась“ та неділю на „останній час“ та ще одну неділю оттак, то у дев'ять місяців воно і буде вже виношене. Дехто не доносить, а на дівчину кажуть, що треба менше часу на виношення, так що й вийде кругло дев'ять місяців. Час же самої вагітності т. є. від поступків, поки почується, буде, як так, завбільшки, неділь 14, бо на шостій кінчаються поступки, після того як заїде на дитину, а у 19 або 20 т. почується.

Цей час аж на 14 неділь не короткий, одначе він найспокійніший у жінок. Дуже замітно став їй, що вже не так, як на поступках, одначе не так, щоб гнуть ся або шлять ся десь по кутках. У деякої по цей час переходить так, що й не чується коли, й як уже хоч і десь прищипить її трохи, не скаже за стьада, щоб ще й не сміялись. Під кінець, звісно, все буде труднішати їй, чим далш, тим дужче, але все не так, як пізніше.

Ото, бував, чи гріх уже її, чи Бог так гнів покладає, чи може й не вгодно, щоб уродилось живеньке; бо це бував, що всі знають і сама мати так жде цієї дитини а воно гляди і не живе вродить ся. То щоб упізнати оце тепер, як воно з ним там дієть ся, поки ще воно не кинулось у їй, то цього ніхто не виізна і вона ні почім не запримітить. Як живе, то росте і товщає, а на' 19 або 20 неділі кинеть ся так, що його почується.

Трудно угадати, чи жінка ходить з дитиною; але в такі баби, що хай і не бачить молодиці ніколи а, погляне раз на неї, то й вгадає, що не пор жма вона, хоть би це було і зараз після того, як тіко що цигани перестали. А як поглядить за живіт, то і без мороки скаже. І це не треба довго й шукать такої баби: мабуть всяка угада. Є такі, що просять, щоб погляділа та сказала, чи воно вже в там, чи ні, бо не знає, чи часом нема циганів з якої хориби; часом молодиця сама не хоче сказати, а старі цікаві би знати. Огтоді каже баба, щоб уперед проголодилась, а тоді й пошуна. І дійсно вже тоді скаже. Найбільш баб з московок та покриток.

Але щоб угадати, чи буде живе, того ніяк не можна. Так само годі у тій порі пізнати, чи буде хлопчик чи дівчина. Не можна також упізнати чи одно чи двоє вродить ся, бо бував, що й по двоє приводять, а зрідка і по трое: на здогад бува, кажуть, але все ніхто на те не повірить. Сьміють ся тіко, як вона здорова і товстїє: „мабуть двоє буде“ або: „он та гляділа та казала, що двоє нагляділа у неї“.

Заміток, дарма, що такий довгий час, ані заходів не почувш багато: ні на щот того дитяти, що в її, ні на щот неї самої, ні на щот людей. Звичайно ті самі, що-й на поступках, вживають ся і тепер і то аж доки не найдеть ся дитина; тіко тоді до їх прибував ще більше всяких других заміток. Кажуть, що їх не вадить і тепер глядїть ся і деякі глядять ся таки їх усіх.

З таких, що у закон уходять, важні ото, що не можна через поріг води лить, кішки ногою бити і дороги не годить ся переходить. Кажуть, але й то не твердо, що люди сердять ся, як хто перейде дорогу, бо боять ся, що може не гаразд перейде: а дійсно, сказати по правді, чи воно так є, не можна.

Вагітній жінці можна і до церкви і по людїх і в гостї, але в такі, що або стидять ся, або боять ся, щоб чого не сталось їй або другим. Одначе се не закон, це вже тіко такі вдають ся дуже осторожні.

58. Як заховуєть ся жінка, що вже почувлась.

„Почула ся“, „заворушила ся“ дитина: так кажуть а инчого прїзвища не чуть у слободї на жінок саме тоді, як вона „почуєть ся“ дитиною, що вже стрепенулось у її, прокинулось ніби, ожило.

Як дитина буде махлаювата, то недїль через 20 заворушить ся в нїй; а як буде чустренька, то недїль через 18 або й через 19. Ані жінка ані ніхто не вгада, коли воно оце буде ворухить ся. Тїко як бачать, що велике черево, то догадують ся, що вже або почувла ся або повинна скоро почуть ся.

Думають, що то вона через те й почувлась, що воно очнулось вже в їй: одначе не називають його нїяк, а про жінку кажуть, що почувлась. Инчого слова не знають: слова „почуття“ не кажуть. А чого це так називають цей час „почувлась“ не звісно; мабуть через те, що їй стає чуть, що воно прокинулось в їй.

От і вилїчують недїлі. Як трошки вперед почувть ся, ніж ждано було, то це не біда і люди радїють, бо воно як слїд там є, але як недїля минула без того, то тоді потерпав вона сама і хатні теж. Ось і зайвих день скїко уже набралось, а вона собі однакова. Починають зараз уже бідькати ся, клопотати ся: „То це так довго не чуть, коли-б хоч благополушно було, щоб хоч неживе не найшлось“.

А далї заломлюють і руки: „неживе буде“.

Од чого воно так стаєть ся, що одна вперед почувть ся, друга після, то то, кажуть, по дитинї дїєть ся: але чому неживі родять, того ніхто не знає. Кажуть, або щось важке зробила або ви-

боліла; а як же добре знають, що нічого нігде не траплялось, то кажуть: „так пішло уже“. Є такі, що все перед строком приводять або й на поступках іще: тоді кажуть, що сами занепацають або щось зайшло, через що зірветь ся плід і вийде перш, ніж йому треба було. А ці, що на мертве воно зайде, то Бог у його душі не вкладає. І тоді аж видно, що вже воно, чи хлопчик, чи дівчина буде.

У нашій слободі рідко у которой трапить ся, щоб не доносила: звичайно на 20 неділи почуєть ся. Своє лихо не втече.

Як і на поступках не втерпять жінка, щоб не признала ся чоловікови, так і тепер, скоро вже помітила, що почувла ся. Буває, що чоловіки і сами питають ся, як мов вона чує, чи буде живе, чи ні; а то звичайно сами жінки своєю чергу знають; як помітять уже, що живе воно в її, так не вдержать і скажуть чоловікови. І сей час пройде дуже радо в хаті. Та на двох піде гадка: одне мов те: слава Богу, що по людськи так воно в її, а друге, що як то їй прийдець ся родить. Часом і про кумів уже зайде мова у чоловіка та жінки, і вже й готувить ся якоесь будуть починать, щоб і хліба стало і щоб за молитви було що дати.

Примітить на перед трудно, чи почувть ся, чи ні, а вже як почувть ся, то це стане видно і другим.

Перша примітка це те, що отого, що їсти дуже бажалось на поступках і вона достала його, наїлась.

[Перше то одного не хотіла їсти або другого, а тепер стала їсти і те, чого давнійше не хотіла.]

Друга примітка: ото вона рада дуже буде зараз і легко їй зробіть ся.

Як воно саме тоді, як почуваеть ся жінка, на те сами жінки кажуть, що так воно спершу, ніби влює десь там під грудьми у середині саме і замітно більш у лівім боці; влює так, наче курча. Так увесь живіт і задвигить ся. Як пересилить ту болізню, то тоді саме і почув, як воно видаєть ся. І на душі так зробіть ся тоді ніяково. Одначе зараз усе пройде і полегкість наступить і на душі так гарно стане, так гарно, що й сказати не можна. Щоб сказати, що одних дужче боліло а других ні, то не можна, бо якоесь воно однаково тоді: коли вже доносила до цього часу цю дитину і не задвигалась, то тепер і сили однакової треба, щоби знести. Зашевкаєть ся оце тіко й усього і смижа неначе за жилки, що до живота йдуть а відусіль по тілу. Кидаєть ся воно оце вперше а і далі деколи, але цей перший раз заміннійший, і тоді й кажуть, що почуваеть: ті другі рази не беруть ся в разшот. Воно чим далі, то труд-

ніш усе їй буде і саме, як видатиметься, то тоді найболячіш буде. Одначе тоді вже ждеш жданого і не прислухавшся, що вже воно і як діється; ждеш усе того краю вже.

Як придивить ся на ту жінку, що в їй прокнилось, то по її замітно. Непремінно присяде тоді або аж зляже на руки, або як собі, і пожокне й у очіх, темно зробить ся на ту мінуту; а сама зблідне або змінить ся на виду, наче не та станеть ся; — зараз же усе те минеть ся. Кажуть, що тоді нудно буває, аж обомлієш, але хвилиною усе пройде. Здорова людина то й не счуєть ся, коли минеть ся.

І тепер, як і з початку береміння, однаково ходить жінка коло роботи і не цураєть ся робить. Не замічають люди, щоб де од роботи що сталось жінці або дитині.

Почуєть ся жінка пошти на половині свого усього береміння. І однаково поводять ся з нею і тепер, як і перше на щот роботи і далі, поки й розенплеть ся. Часом за роботою й найде. Звісно, їй таки чим даліш, то все гірш коло роботи. А в цей ще час байдуже! кине на час роботу, пережде, поки минеть ся, та й знову за свов. Як недогадлива, то й не спостереже, од чого воно то їй і зробилось на хвилинку не так і аж обмороком янначе пройшло по їй.

Помітить жінка, що вже почувалась, то вже підпірізуєть ся нижче живота. Як яка, то вже як тягінною стала, зсуває крайку все нижче і нижче живота, але не всяка. А вже після того, як почувєть ся, то рідко яка не зсуне її зовсім під живіт. Раз через те там, що то таки й годить ся воно, а друге, що не скіснятиме росту дитини і їй самій буде легше, бо крайка підхвачує з низу живіт і підвиша його ніби, висше держачись за спину її.

До сього часу не можна довідать ся, що має бути, чи хлопець чи дівчина. Тепер вже згадують, що воно має народить ся. Це можна узвать прямо, скоро почувєть ся, бо хлопець дуже кидаєть ся, тіко не так часто, а дівчина кидаєть ся частіш і в однім місці, коли хлопець кидаєть ся по цілім животі, аж страшно. Можна і по морді узвать, бо як дівчина буде, так прямо на морді у матері таке работиння, як жаби порозпинали ся, а як хлопець, так на виду нема нічого, тіко сине попід очима. Сама жінка теж тіко по цьому й пізнає тій скаже, що хлопець кидаєть ся рідче, а дівчина ні.

Так уже і направляють свої мисли батько та мати, як їм здаєть ся, чи буде дівчина, чи хлопець. Хотять, щоб наслідник був, то радіють; хотять, як уже в хлопця, щоб дівчина була,

поміч материна, а воно так і покаже, також радіють, а як не так воно означа, як би їм хотіло ся, хоть не тужать, але й не радіють дуже. Так уже і буде, кажуть.

Заміток та звичаїв яких таких, щоб непременно їх тіко й можна прикласти до того часу, як почувть ся мати, то чуть і нема таки їх, чи жінці було легше виносювать у цей час дитину, чи щоб дитині як инакше підсобить, чи як — нема нічого такого.

Так усе на волю Божу. Одна окрайка тіко й служе на це. Анї зіллїв ніяких, ні шепотів, ні янчих заміток, — нема ніяких. Ходить скрізь і в гості і до церкви і до людей, скрізь, скрізь можна. Вдивлять ся не можна, анї красти і в піч лазить не можна, щоб дитина не була вдушлива. Але все дужче придержують ся, як уже важкою стане. Тоді-ж найбільш заміток цих є.

59. Важка жінка.

„Важка вже стала“, кажуть, як жінка ходить з дитиною після того, як почувла ся, а як вже близько того, що розсиплеть ся, то тоді кажуть, що „дуже важка“, „на силу прихилить ся, така важка“. От і найліше з часу, як почувть ся і поки найде ту дитину, звать ту жінку „важкою“. „Черевата“ кажуть, але на весь час береміння, от так, як би „кітна“.

Як уже жінка стане важкою, то тоді це усім стане видно. Помічають се, як яка здорова, ось по чому: На лобі будуть латочки такі, часом білі і чирвоні, а часом і инакші. Але латки на лобі будуть. По цім латочкам, які вони є, угадують, чи буде хлопчик чи дівчинка. Помічають ще й по тому, чи скоро буде з дитям уже, як на литках мозулї, такі вузли ниначе з запеченою кров'ю з'являють ся. І по цих вузликах угадують; скоріш дівчинку — кажуть — як вони дуже показні. Щоб ворожили ще, цього не знати. По долонях у чоловіка і жінки угадують, або, як кажуть, врожать знаючі знахурки. По тим яркам, що перерізують долоню, угадують і скіко дітей буде і скіко хлопців і чи щасливі будуть і чим будуть жить. Але цьому мало хто вірить. Тепер уже і ворожок знаючих таких нема і віри їм нема, де ділась. І того, щоб по долонях угадувать, цього не поводить ся між людьми нашими.

Важкою ходить жінка неділь двадцять. Одначе не кожна жінка виносює в собі рівно днів: одна перетягне через девять місяців, а друга не донесе трохи. Як переносять за сорок, то тож угадують по цьому, що хлопчик буде.

Як воно жінці, як вона вже ходить важкою? Звісно, що їй вже тепер трудніше. Двигать ся їй трудно, ні перегнеть ся до пуття, ні побіжить, ні злізе, ні здійме собі нічого по волі, як перше. Це час найтрудніший. Є одначе і такі, що і в цей час не короводять ся цим лихом. Колись то, кажуть, що й стидили зараз жінку, як вона нарікає на те, що їй трудно у ці пори. А тепер то вже й вважають трохи, як де пожаліть ся на болізню або що од того, що вже вона дуже важка. А слабі жінки, то таке поведось, що й умлівають у ці часи. А вже звісно, що до роботи їх не невольять. Їдять у сї пори поменш. Як коли, то щось аж приболить наче в середині, зане і в очі стемніє. А то вгомонить ся собі на якийсь час і легше стане під кінець, то чогось аж присідає, мабуть, щоб легше їй було.

Щоб яка инша переміна ще стала в почуттях жіночих на сей час, то не замітно, щоб ще що де казали. Знають ото, що вже циган тих там за девять місяців назбиралось доволі і дитя вже побільшало меж ними лежачи. І всьому своя сила і свій час. Прийде пора, так буде; прийде друга, ось стане і їй легше, аж доки не доведеть ся їй знов перетерпіти те саме. За инчими поносами жінка все безсильнішає і не та все стає. А поноси своїм чергом проходять; народженне однаково забирає, чого йому треба, і хоч мати не раз не пускає, хоче наче живосилом на сьвіт вийти. Часом то як жінці трудно виносяють їх або й родить, то задумуєть ся на такі порядки і часом і запеняє на Бога: чом — мов — так воно не зроблено, як ото з хлібом сьвятим або з деревиною; зерно впаде і виросте скіко там других зернят, а землі і байдуже од того: що не посій, вона знесе. То так би й чоловікови із неї-б виростать. Другі-ж жінки, та мабуть і всі вони такі, ті, що їм трудно це діло ведеть ся, то радіють, що ото вони таки до цього діла здалі, щоб мир од їх родив ся. Хоч яка слаба оце, як ходить важкою, проте кожна собі в думці радів, що ось таки буде мати. Буває на двох діло йде, як тепер повело ся: радів, що ось-ось і людина з неї буде, а тут же зараз і думка підникає, де то і як з ним жить доведеть ся, що тіснява така зайшла тепер у сьвітї. І ті, що убивають в собі плід нарощне, щоб не робить білш дітей на їх муку, бо є й такі, то й ті плачуть за ними, що їх не довилось вивести у сьвіт.

Тепер уже й жінка не хвалить ся: уже обов привикли до сього і думають про той день, як воно знайдець ся та як там буде. Так само і хатні всі. Тіко ото тепер і думки є, щоби часом чого не пошкодить їй, бо вже живеньке є в утробі. І перше уважали на це,

але тепер багато білиш: найгірш боять ся, щоб не пошкодить ні на вроду, ні на здоров'ї його, ні на щастю.

Щоб тепер дитину зробити наперед щасливою, коли вона ще в утробі, то сього не роблять; а за те є багато такого всякого заміту про те, щоб не пошкодить тіко на здоров'ї. Задля цього зараз замічають люди, що важкій жінці не можна робить нічого такого, завіщоб їй совісно зробилось. От як, не можна красти нічого їй, ні слив, ні калини навіть з чужого садка, бо їй совісно зробить ся, щоб часом, дума, не побачив хто; а як вона ото візьметь ся за віщо небудь тією рукою, що рвала тебе з чужої деревини або приложить на собі ту руку чи на лобі, чи на щоці, чи на другу руку, чи куди у друге місце, то на тім місці неперемінно буде „знать“, або як на його кажуть „буде родиме“. Це така латка, на цвіт похожа, на те, що і вкрадено було.

От як N-ва жінка, що на щоці і кругом ока така латка в неї, як і слива вгорка на цвіт. Вона й сама знає і сама таки й мати хвалила ся, що то через те, що як врала у N. сливи і стрівожила ся, бо хтось надійшов, то втерла рукою піт.

От далі повинна важка жінка не трівожить свої душі, не злякать ся чого, бо буде і на дитині знак який, чи і приключить ся з ним ще що з того.

От як і із дівкою N-вою: чого-ж у неї підборіддя оттаке червоне, як у намисті наче? А то-ж того, що злякалась її мати пожежі, як ходила нею.

На дуже ярі, аж прикрі цвіта теж не можна задивлять ся, щоб врода не „скрасилась“. Та й ні на віщо, ні на скотину, ні на квітку не годить ся важкій удивлять ся: лиш на зеркало можна і у воду. Задивлять ся на півня, кажуть, не можна: з того-ж ото і серги були у хлопця. Кажуть, що образом буде на те похожа дитина, на що дуже удивилась мати. Кажуть також, що ото і похожа буде дитина на того, на кого тоді вдивить ся мати. Зашкодувати за чим небудь тоді дуже або зажалїть за чим, то це гріх од Бога і це Бог на дитині якось покаже. Або вдасть ся таке, що ні до Бога, ні до людей, або не житиме довго, або знак якийсь буде на йому.

Бувать в цей час можна жінці скрізь: і в гостях і на ярмарку і в церкві і на спорах всяких. Хоч є такі, що тепер, як їй і по тілі видно, що не порожня, не піде, де суд іде або змагання яке. Деякі матері не п'ють горілки, бо кажуть люди, що й вродить ся таке, що або запоєм питиме, або буде звідником, чи звідницею. Празника тепер і батьки і матері дуже боять ся, щоб не скарало.

Не тіко празник той скарав, скіко людська сила; уже-ж не вкрив ся тепер хазяйка, що такою ходить. А як у свѣто що робить, то хтось і подумав зараз: „Ого-ж ходить, а лихо робить“ — а то вже не минеть ся. Як хто нишком робить, щоб ніхто не бачив, то воно й байдуже: свѣтлий не зачепить, але як явно, то не пропустить. — От на Івана Милостивого підважували коморю. Старий і врубав собі чобота.

Заміток є ще дуже багато, та все вони такі, що білш їх тримають не ув оден який небудь час беременности.

60. Як обходять ся з череватою жінкою, що їй вільно і не вільно і що люди про се говорять.

Як тіко вже дознають ся, що жінці стає на дитину, то покіль виносить її, все будуть казати на неї: беремінна або найшвидче черевата. Часом і на дівчину, як уже дознають ся, що з ним пожила, то хоч і не заїде на дитину, проте почнуть її пострікувати череватою. І в пісні сьпівають „дівка черевата“. Цим словом увесь час обнімаєть ся з часу, як заїде на дитину і поки не прийде вона на свѣт. І так усі й уживають це слово. Трапляєть ся, що як коли, при кому другому, та з учтливости не скажуть так прямо „черевата“, а замісь того якось иначе. Чуть, як коли, що кажуть: „кітною ходила“ або: „вона вже кітна мабуть, щось там по їй видно“. Одначе це так кажуть білш на овець, а на людину рідко.

Як ще має бути череватою дівка, чи жінка, то не гидує і не ненавидить себе за те, що мов отаке доведеть ся їй перейти. Часом і кажуть, що чоловікам таки краще Бог уділив, що вони не перемінюють ся собі і після того, як і батьками стануть. Одначе це тіко так, бо є й такі, що кажуть: „А я-б не хотіла чоловіком бути“. А то таки то ще й радіють, що ось і буде мати дитину. На своє жіноцтво не жаліють ся і закон свій масть за підхожий до себе і тримають ся його. Так само і чоловіча часть миру не має що небудь заважать жінкам за їх отаке переинакшіння, як стають череватими. Однаково, або й ще учтивіше поводять ся з жінками, ніж з дівками. Не ввійшло ще в силу, щоб бажали люди, щоб дівка однакова була і тоді, як зачереватів. Може де й є що похоже на те, що, мов, жінку міняє на дівку, але і то зрідка, ховаючись од людей і од своєї совісті. Та тепер воно таки і тут загляда якась зміна в життю людей. Те, що колись було і що рівно для всякого було, те, що є настоящим і не здавало ся не таким, на те тепер і підкопують ся. Набирають ся люди всілякого духу по заробітках,

але воно й вивітруєть ся, так що тепер в череватість не то що, а бажане і завидне у життю. Гірко стає, що нема де діть ся людині з дітьми, але се инча річ: чоловіки люблять череватих жінок, а череваті жінки не ремствують за це ні на себе ні на Бога. Це-ж на розум людський діло не грішне, не стидке, не погане і не осоружне а замісь того величність наче в. Череватість, коби по закону, то й дорожать нею.

В життю свому глядять ся черевата своєї колії дуже і своїх звичаїв. Так само і од людей буває їй рівна пошана; скрізь установлена їй свобода і ніякого упрету нема. А тіко чогось самі жінки не поохочують іти у волость, у розправу, на скарги, зводниці. Є й такі, що не понесуть дитини христить, як просять їх у куми, і не хогять присягать. Божить ся не будуть; кажуть, не можна. „Як ото вона таки присягаєть ся і ходить такою“ кажуть люди, як почують, що беременна жінка клянеть ся перед ким небудь, або: „як таки вона божить ся ото, а ще й такою ходе“ додають люди, бо всі боять ся, щоб Бог її не скарав і отого дитяти, бо цього боять ся, щоб між миром щось неподобне було.

Скрізь можна жінці бути, але і тут треба знати закон.

На похоронах от, як уже їй хочеть ся бути, бо то рідне, чи дружина яка вмерла, то як починають похорон править, треба їй вийти з хати, щоб не чуть „вічної пам'яті“, як стануть сьпівать попн. Та не можна їй у домовину заглядать, бо тоді саме вона дуже зажаліє; то щоб чого не трапилось. А то ще й через те, кажуть, не можна, що як зачує „вічну пам'ять“, то вродить ся в неї не вродливе, неохайне, юридиве, таке наче „не всі дома“ і „до пам'яті ніколи не прийде“, „таке воно собі“ — кажуть буде. А як часом не остережить ся та загляне у домовину, то тут й буде лихо.

Не можна і лаять ся такій жінці і нічого незаконного не робить. Проте буває, що лають одна одну: „Щоб ти і не обідріла те, що носиш“, „щоб з тебе канатом тягли“ цебто, щоб роди були тяжкі. Часом і кленуть ся: „щоб ти так поправді оте побачила, як ти мене бачила де тоді!“

Зі звичаїв ще от що: у пазуху не беруть крашанок, соли і грошей, бо не годять ся. Не повинно ся вперізувати окрайкою, бо „гріх“ душить дитину.

В увесь час береміння лізуть чоловіки до жінок і живуть з ними, як перше, за день хіба до оброднювання перестають. Та є такі, що й того не дуже глядять ся. Жінки не змагають за це з ними, і трохи ні, а ще наче і сами поохочують до сего; як хвора

чим, то тоді хіба вже не чіпають ся її чоловіки, кажуть, : це безсовісно вже буде.

Як же поводять ся хатні з молодницею в часі береміння?

Як є в сім'ї і другі, не тіко сами чоловік та жінка, а є ще і батьки і брати і сестри, то з поступків до того, поки й розсиплеть ся, в увесь час береміння однаково її ставлять в хазяйській роботі. Ого тіко що вже як череватою стане, а це звісно стає і старшим і дітям, то якомсь кожде з них почне поважніш дивить ся на неї. Якомсь і ненарошне, само по собі стаєть ся, що старійшою вже в сім'ї вона стає і через те і поважання якомсь до неї знаходить ся. Оце й сердите буде которе, а воно вже й не так гримає на неї, особливо, як це вона вперше стає череватою. За другими ото вже звісно і не диво, що поважаючіш обернуть ся до неї: вже вона така білше і жила і білше лиха знала. Звісно, як хороша людина зачереватіє, то її ще білш тепер люблять, іще білш жаліють її; а хоч і не дуже любима молодиця забеременіє, то й тоді знайдеть ся ласка до неї у ті часи. Батьки приязніш до неї обертають ся і в роботі помагають: скоріш за водою, щоб подать кухоль, або й до сусіди чого треба, то хтось її переміне. Чи й далеко куди, або до важкого чого їй треба приступить робить, а є кому перемінить, то переміне, а як хто не хоче, то хтось з боку гримне зараз: „А тобі нема й сорому перемінить? удавило-б тебе, як би й сам зробив без неї!“ Проте на це не вважають молодиці і не ждуть, щоби хтось там таки за неї щось зробив, а роблять, і годі. Але в добрій хаті не повинно бути так. Свекруха часом не шкодує — хіба люба їй невістка буде, але це не скрізь, — бо давно вже їй хотілось, щоб уся її робота перейшла на невістчині руки. То це вже тут, бачать люди, треба різнить ся синові. Часом дві невістки в хаті або й білш, то тоді вже одна з одною в переваги наче грають. Та собі хитить ся од роботи, а та собі; часом і сварка здійметь ся і котрась з серця і за важке вхопить ся. Але не довго так буває, бо старші оден за одним одрізняють ся од батьків і од братів, а нежонаті брати часом сами помагають невістці. Часом як б'є чоловік беремінну жінку, — а буває й таке — то хтось чи там батьки, чи брати, чи й люди попірає його: „Ти-б же таки поглянув на неї, яка вона, хоч, коли в тебе там душі не має. Ти-ж знаєш, яка вона, а ще й б'єш! Бога в тобі не має“. Брати, буває, обороняють словами або й силою. Буває часом і таке, що ще підбиває свекруха сина, щоб побив жінку. Та це дуже рідко!

Сусїдки, молодичї, кожна ото вже й знає про другу, бо кожна про себе усе чисто скаже. Є такі, що криють ся, боять ся хвалить ся про себе, мов: не в таке время скажу, чи як, та щоби не случилось чого. Та й матерї про них так само не прямо кажуть, що ось тоді обродинить ся невістка: „Як дасть Бог того случаю діждати“. Самого слова „обродинюватись“ і так ніхто не скаже, наче боять ся, чи не скоїть ся через це чого небудь. Це прямо в закон увійшло.

Як зайде де на розмову, чи під ворітьми, чи коло криниці, то дівчатка прислухують ся і собі до їх розмови, а ті не боронять їм слухать. Часом і до мови приймуть, але не охоче, і сама дівчина якось не гарно себе почуває, як прийде вести з старшими розмови. Але білш, що слухають та набирають ся розуму. Хоч бува, то й кажуть: „ще їм не годить ся; діждуть свого, то тоді і взнають“. Часом і налають: „Ти би таки оступилась“ але білш то і не дивить ся ніхто на це. Слуха то й слуха: воно-ж правда. Та трохи зачервонїє, а инча то й вмїшасть ся слівцем в розмову.

Чоловікам пристать до їх розмови про що жіноче трудно. Тепер то воно є і таке, що однаково і чоловіки жіноче лихо знають і совітують ся з жінками про все, але ще до не давна не вмїшувались до цього. Ті балакають, а навернуть ся хто з чоловіків, то й замовкнуть; своїх або таких дуже знаючих не прикривають ся. Як знаючий чоловік який де є, то його й питають. А так то криють ся і соромлять ся, хоч знають, що хлопці про усе знають. Як хто з молодших запитає, то й кажуть: „Не питай, бо старий будеш“. А як коли то й підшутять: „Снитай он у тої або у того“ — а ті знов відсилають деінде; та там посмішка тіко вийде або одбрушуть ся: „ворожка поробила“ або „вова у матерї“.

61. Жінка „на днях“.

От-от ждуть уже народженнятка у хатї: з недїля вже оставть ся до вилїченого часу 9 місяцїв. Це останнє время беремінна зветь ся „на днях“; кажуть „на днях була“, „на днях ходить“. То так кажуть і до скотини, як уже чи корова чи вівця найде собі телятко чи ягнятко; одначе се вже од жінок сюди навесено.

Вилїчений по недїлях день, як має розспатись жінка, от-от уже підходить. Уже і сама молодича дожидасть ся сього свого времени і сам її чоловік і усї хатні. Чужим та побічним людям, звісно, про це байдуже: так десь которе щось скаже про таку жінку, тай годї. Хиба, як ждуть, що з якою там жінкою може стати ся

що надзвичайного; чи побито її дуже, чи дуже слабосила, чи може геди вже перейшли, чи що инче; тіко тоді цікавіші і другі. Хатнім до того більший інтерес вже.

Сама мати-молодиця (хоч кажуть, молодиця на молодших тіко жінок, проте молодницею буде і стара жінка, аж доки родить перестане) усе одно має вже на гадці. Навіть у такої, що здорова, одні думки вертають ся. Ці останні дві аж за півдня до того, як уже й розсиплеть ся, проводить жінка сама. Щобя сказати, що час сей якось одмітніший, то ні: поводять ся так, як і перше поводились. Тіко що тепер діло видніше стає і думки передумують ся прямиші і рішучіші. Часом людина як у похміллі п'яна стає на сей час: найбільш обхвачує їх це, як ходять за першою дитиною; тепер їм найстрашніш, страшніше ще, як в самий час родів. Тоді то вже одне, терпа тай усе, а тепер то треба обвикнуть з тим, що болітиме. Часом ще і од того морочать ся, що, мов: „Може не так, як у людей буде у мене“. Ну, але заспокоюють ся: як смерть з цього, то хай буде й так. Декотрих то заспокоює те, що кажуть, що смерть з дитиною у рай уведе. Оттак то сим, то тим підготовлюють себе до родів. Але деколи, як прийдуть клопоти в хаті, то й забувають на те усе і журять ся, хоч і кажуть, що їй годі чим не будь клопотати ся, щоб не було яких ознак на дитині. Старіші в хаті, батьки то що, то це в сейчас глядять звичайно за всім і як опатні люди, усюди дають свою руку: зараз полагождать, посовітують або й полають, або од зла одведуть а на добро справлять. Ї свекрухи, що й підсовітують не добре, щоб звести зі світа нелюбу невістку, але не чують нігде ще, щоб на кого можна було указати. В хаті усі помагають їй; чи зроблять їй яку полегкість, чи на поле не пустять або до алих людей у хату, чи прилагождать усе потрібне, щоб не бігати опісля. Так само і чоловік на усе звертає увагу, тіко, звісно, один дужче, другий ні. Один чоловік то ще гірше боїть ся за жінку на сей час, як вона сама, а другому знов і гадки про се нема. Як який, то ще заздалегідь наготовив ся, щоб і намелено було і накуплено, а як ні, то тепер почина купувати. В бідности великій, то вже воно однаково на цей щот. За це у голові, в серці у цього, що ось-ось має стати батьком цієї дитини, однакові гадки забігають, тіко той на те верне, а той на те більш важить: що кому. Тепер чоловік наче переймаєт ся жіничним состоянем і наче живє її життям.

Що робить ся у жіничному животі, як вона саме ходить на днях, це трудно виказати, бо трудно вилловити, як це воно перероблюєт ся там від самого початку, од поступків. Мабуть воно там

чим раз білше росте і набирає. Не дармо то кажуть, що як у молоднці живіт болить, то дитина росте. Мабуть воно до того часу більшало, доки не стало на днях, і тепер то вже не вбільшасть ся і цей застої у жінки і називають „на днях“. Одначе він не усе рівний. Це мабуть од того, що деяка добре глядить ся та й здоровіша, а инча нечаянно або навмисне пошкодить собі чи роботою, чи чим небудь. Догадувать ся, як воно там справді, трудно, а вгадувать можна всяк. Уже смілівіш можна сказати, що на днях як стане, то вже усе готове і жде тіко свого часу, щобн прорунуть ся в няз.

Ознаків, щоб і другим по них замітно було, що це вже як раз на днях, не має одмітних. Кажуть, правда, що оті пятна на виду та вузли по лядках будуть дуже видні і все аж мінятимуть ся. Дивлять ся також на неї, як движить ся і по тому пізнають, коли вже не раз бачили її такою.

Сама-ж вона теж помітить, що це воно і затихло в їй. Звісно, за першим їй це трудно, а за другим добре вже виучить себе. Хвалить ся, що в цей час уже і кров деколи гублять; а це признака бува вже, що вона на днях. Уже віщує, кажуть, краплями, як побачать кров де од неї, чи на чоботіх, чи на снігу, як зимою.

Як уже жінка стала на днях, то не потягнеш її нікуди між мир. Ніяка не згодить ся ні до людей у гості, ні в дорогу, ні до церкви, хіба обшибеть ся, думаючи, що ще їй той час не прийшов, бо звісно, воно якось ніяково, щоб оце вона гуляла до сьогодні а завтра розсипалась, і це якось незвичайно і безсвісно було б. Бува, приключить ся з которою, що не вдержить ся та й пританцює — а се і не минеть ся. Дехто прямо каже, що порушила себе танцюваннам. Робота тіко не минає і в цей час у жінок, особливо в літі; зимою не те вже: прядуть лише або їсти зварять. Звісно, у піч лізти, золить сорочки, це й передше не можна було робить, то й тепер не прийде в голову.

Заміток держать ся тих, що й перше. Є, правда, і таких багато, що тіко у цей час глядить ся: от з хати нічого не дають, не позичать чи позиченого не оддадуть, ні продадуть, ні подарують. Це, кажуть, гріх і не годить ся. Але визнаать усіх заміток, що тіко в цей час вживають ся, дуже трудно.

Од грому знають щось пришептувать, бо кажуть, що грім тіко невинну душу б'є, а в їй дитина невинна ще, як янголя. Щоби жінок лихо не брало ся, знають одворот робить. Богато каже, що й жінка тоді невинна, як ходить такою, а ще білш, як є вже на днях.

Боять ся також гніву і через це сами жінки стережуть ся дуже, бо шкода двох невинних душів. Дужче як уперед правника боять ся.

Усякого поговору, бійки, переполоху стеретись треба. Давніш старі люди то не губили своїх заміток, а молодиці то тіко того, що уміють боять ся всего, а не запобігають нічого і не питають у старих людей, чи знає хто дещо.

Як стане на днях, то дитина уже готова. Тепер вже дивлять ся на ню, як на людину і ждуть лише, коли з'явить ся на світ.

62. Розвій дитини від поступок.

В тягінности зачинає вже дитина прибирати вид людини. Се вже бачать люди, бо досить часто трапляють ся, що жінки скидають. Часом спливає дитина з кровю, а часом вийде на світ червона і тверда, як кістка, так, що й сокирою не розрубав би. Се дієть ся мабуть через якісь слабости у середині. Зі звичаїв знаний тільки один, що за скоро уроджену, мертву дитину ховають під порогом. Як вже дитина прокинеть ся, то вже знак, що вона вже жива і з душею. Тому боять ся тепер зганяти плід і дивлять ся на свій плід, як на щось живого. В часі важкости уважають вже жінки на себе, щоб не пошкодити живому плодови, а коли й тепер родить ся не живе, то тому вже винна якась хвороба. Душити не відважують ся, бо через те роди тяжші.

Погляди про розвій ембріона зібрані у Пльосса, Weib, I, 612—5, у Ranke, у Шмідта, 491 і д., у Stern'a 282 і д.

63. Згігнанє плоду.

Трудно сказати, як виглядає цей перший плід. Знають лише, що він все і все більшає і що ще він на чоловіка не похожий. Знають це мабуть через це, що вже як тягінносте стає жінка, то бува тоді вже синне дитину, зараз після поступок. Тоді вона ще ні на віщо не похожа, тіко грудочка янше маленька та сласна, ваче в павутинках таних кров'яних.

Тепер і можна ще чим небудь вигубить дитину. Є такі, що знають, чим се вигублять, і роблять се сьміло на поступок та не боять ся лиха. Але як вже в тягінности, то боять ся, а ті, що роблять це по просьбі других, не зробивь цього тепер та й скажуть

„як би з початку було — а тепер страшно“. Хіба вже жінка за-
давить чим важким у собі, аде діяк инакше.

Од поступок зачинаєть ся складать ся на людину. Тоді й ду-
мають люди, що Бог приміщуєть ся з душею; вложить душу
хлопця — буде хлопець, вложить душу дівчини, буде дівчина.

64. Рєвище.

„Рєвище“ — а деякі жінки кажуть „урєвище“ — буває тоді,
як зачнеть ся на дитину і скине вже сорочку — як перестане мі-
сяшне — і считає вже місяці; як стане чотири місяці, то прислу-
хаєть ся, чи чуть в собі дитину, а як почувєть ся, то вона рада,
знає, що вона її знайде; а як не почувєть ся на п'ятий місяць, то
вже журить ся: це вже буде „сплавня“, бо вона вже таки потов-
стіла або каже, що в її нежива дитина і жде вже, що може вродити,
таї лічать до девяти місяців; то вже скидають бува і в два
місяці, а у девять місяців і родять урєвище. Таке як камінь родить
ся, як кулак. У матері трєв таких родилось — не то кістка, не то
маслак, а сдиакє. З кров'ю виходить, а кров тече з б неділь. А на
выводинах каже понови: „Ходила дитиною, а вродилось божащо“. А їм
якась баба казала, що то не було-б того урєвища, як би це
сїдали на двір проти місяця. І мужчиці не можна, бо проболіє на
що небудь.

Ploss, Weib. I. XXX—XXXIII. стр. 670—683.

Місяць має злий вплив на розвиток плоду. Höfler, D. Krank-
heitsbuch, стр. 13.

65. Оповідання про недонорону дитину.

Одна жінка прийшла до суєди, до подруги казавать, щоб взяти
мерезки. На ду пору я саме вездужав, бо тоді, якби це вбрехати
ся, так неділь щась і во дві хворий був. Лежу собі трохи заспо-
коїшай, бо полєхшало так, що можна було думати, що я сплю. Та
жінка, що приходила понявать мерезки, так вездужа вона й досі
якоюсь там середовою хворобою. Так вона не ходила нікуди гулять,
са: тїко до бабів та до суєди, бо вони в двох товаришували. Про що
то вони не перебалакали! Заісно, одна другій розкаже, як і в жи-
вотї повертаєть ся, як воно почало бодїть і од того дєкшало, як
мочало лічить ся. А од других людей вона одхилала ся, щоб ніби

вона й не нездужа а так тіко трохи хворів, чогось нездорова; а то так бояла ся, щоб не почитали люди, що у неї погана хвороба така, як пранці або що; і хоч люди вже договорювали, що вона мабуть поганою хворобою хворів і трохи не так з нею щільно обходили ся, а так усе одвергали її, щоб не вчащала до їх і на поседеньки.

На ділі ж хвороба у неї була не страшна нічого для других людей.

От вона сьміливо і розказує сій молодиці без усякої упинки, бо думала, що я сплю. Каже: „Ото ж ви кажете, що вам нездорово“ — каже сій молодиці, щоб була приключка розказувати свою хворобу. „А як я“ каже „мучусь, так мені трудно терпіть оцю хворобу, що й сказати не можу. То ж не шутка, оце я дві неділі з печі не вставала, так усе з мене леть ся таке, як коли жінки нездужають животами. Отож і мені, так часто, як Приська Затирківська розказувала. Їй було раз так, що вона трохи не пропала. Каже: ріже в животі та й ріже, а я, каже, таки терплю, не йду до бабів. Чоловікови хвалилась а він каже: та воно може так чогось розболілось, то воно й перестане. Я таки, каже вона, і терпіла, не ходила ні до якої баби, а то якось вийшла на двір, винесла свиням, а свині загриались, а я й штовхнула ногою свиню. Так, каже, як почало з мене лить ся. Я вже не стерпіла, почала ходити і до бабів, а то й мати разів тіко приходили та парили, — бо її мати лічить жінок і бабунь; так, каже, бачила своїми очима, як вилилось із мене у капшучку, а то вже воно „зав'язалась“ дитинка, та тіко що вона його через віщось скинула.

Раз так було: ходила я вже 13 неділь такою, ну, та чогось я і скинула оту дитину, так знать уже було, що й хлопчик був би.

„То, каже ото вона, що я дві неділі вилежала на печі, так за сю штуку розказувала у нас баба Гусачка, як ходила її парити, тоді-ж ото вже вона на печі лежала. Прийшла до нас баба Гусачка но якому то ділові тай збалакалась з Оляною за Марію. Так зветця та жінка, що каже, дві неділі на печі лежала. Каже Оляна бабі: „Чого це Марії щось ніколи не видно; мабуть десь дічитця? Баба й каже: „Не лічитця. Якби воно християне, то хіба-б воно скотіло доводити себе до дьха, а то ні. Отож, бачите, вона нікому й не хвалила ся, думала, що так мнетьця, а воно ні, та тіко доведа себе до гіршого дьха та й годі“. Пита Оляна: „Що-ж там таке, бо ми хоч і близько живемо, а про те нічого не знаєм“. „Еге, не знаєте!“ каже баба, „ото, якби воно розумне та чи вже так прийшло, тоб прилекала бабу, і воно-б її пройшло і ніякої-б порчі не було

і самаб себе не звівчила, а то ще й людей дуре. Нехай одуре свого батька, а я вже знаю, чого вона недужа. Прийшов Олександрій", так звав ся Марійн чоловік, каже баба, та мямрить під ніс: „Ідїть бабо, будь ласка, до нас, бо чогось Марія недужа“. Одяглась я і пішла. Приходю до неї. Вона лежить на печі, стогне і хвалить ся мені, що так у животі болить, та так з мене леть ся, хто його зна чого. Я кинулась до живота, погляділа, кажу: „Так ти, голубко, тев й не признаєш ся? Кому робиш урон? Цеж ти собі капієть робиш! Хйба це, кажу, сором чи страшно кого, що ти не прийшла зразу, скоро ти скинула ту дитину і десь закопала і навіть баби не призвала“. Думала, що воно їй так і пройде, а воно не так. Оце вона задавнила, та тепер і поухло все в животі. Вона думала, що вкряєть ся од людей, аж воно не так: вона тіко собі гірше наробила, а люди знатимуть“. Оляна каже: „Чого-ж вона таки людей бояла ся, хйба ж це їй так? Людїм теж так бува! Та хйба-ж у цьому винна вона, що уже так прийшло ся; а хочби й винна була, то щож би їй хто сказав? Хочби і піднімала наумисне важке або й що инче, поки скинула дитину, то тож їй кожний скаже, що то її добра воля і що хйба перед Богом буде одвічать“. Баба: „Я чула, що Кабзівська невістка менча, та вже другого не доносила. Каже, нарощне підніма важке та скака з чого небудь, щоб скинуть. Хвалила ся стара свикруха тії молодиці, що, каже, не понаравилось їй у їх жить. Отакі то є люди“ — каже зітхнувши баба. „Як би вони розумні, то вони так би не робили, а то і зробить зле, і себе звівчать і другому клопоту наробить. Та треба вже йти до дому, вже досить насиділась“.

Устає баба з лавки і йде до дому. „Пращайте, оставайте ся здорови“. „Щасливі йдїть з Богом“ одвітила Оляна. Баба пішла до дому а Оляна осталась дома своє діло робить.

Оляна каже: „Хто його зна, що ото воно за хвороба така. І я як була дівчиною, ще як я таки нічого не знала“ (тут вона скрито доказує, що вона ще з хлопцями чи з ким там не мала ніякої приключки) так вено з мене один раз як почало лить ся. Та якось Бог послав таку жінку, що уміла одробить. Ото якось один раз, забула тіко, чи перший, чи таки мабуть другий раз була на заробітках у незацького, так ото воно мені тоді так трапилось. Так там так не можна, щоб легти та й лежать, бо там треба порать ся. Так я таки не лежу, щоб, бачите, не знали, яке в мене лихо, а люди бачать, що я недужаю. Питає бариня: „Ще ти Оляна недужавш, кажить ся, що в тебе болить?“ То я все було кажу: „Хто його зна, чого воно мені так не гарно“. Ну, так вона й ба-

дуже. От я натерпілась, що вже почала висихать. Та якось побачила на самоті птишницю, що жила там у економії, а вона така була, що знала дещо. Побачила її і розказала їй про своє лихо. От вона тоді й каже: „Та й дурна-ж ти яка, ти-ж би мені зараз і похвалилась, я-б тобі щось зробила, от би воно давно пропало, а то й мучить ся стількож“. Та тоді каже: „Возьми-ж ти та наготов вагани та сорочку надінь стару а другу, чисту возьми з собою“. І сказала, щоб пізенько вийшла у садок — а там ото коло економії садок засажений, не родюче дерево, а лісове. Так я все те забрала, що вона казала, і вийшла, упоравши ся після вечері у садок. Трохи посиділа, коли це приходе. Принесла відро води, нашептала ту воду а тимчасом сказала мені, щоб я була готова. Я сіла у вагани у старій сорочці. Вона мене облила тією водою і каже: „Уставай“. Я устала, стару сорочку скинула, в котрій мене обливала, та наділа білу, котру принесла з собою, як ішла сюди, і пішла тоді я у своє місце, а вона у своє. З тих пор як руками одняло, перестало і в животі різать і лить ся з мене перестало“.

Цю приключку вона вказала, як можна догадувать ся, щоб виставить себе невинною і остать в роді чесною, незаміченою в тому поганому ділі. Після того, як була на заробітках, то була дівчина таки собі на всі боки, тіко що була дуже хитра. От як вона ішла заміж, так весільні заводили її у коморю то вона показала свою химерію. Її чоловік аж плакав, що нічого не зробить, так його задурила. То се так можна думать, а в тім морока її зна, чи вона бреше чи правду каже; хоч вона себе і дуже оправда і виставля себе на самім ділі чесною, та роздививши ся на всі її артикули можна догадувать ся, що вона була дівчиною спорчиною і то що з неї лилось, то похуже, вона зробила щось, щоб дитини не було; та то вона думала, що то так пройде, а як побачила, що нічого не вийде, то попросила птишницю... а в тім не ручаюсь.

66. Сьомачата.

Сьомачата, се діти, що родять ся живі на сьомому місяцеві. Живуть вони, як і ті, що породили ся на девятому, а часом то й краще. Їх у нашому селі чимало перевелось: оце й покойний Н. сьомак був. Тіко ото кажуть, що вони замирають на сьомому місяцеві чи аж на сьомому годові, але як перейдуть оце замірання, то вже житимуть і білш як за сотню літ. Не знати, чи кожне воно, чи так тіко деякі замирали — та люди про всіх вже так кажуть.

„А які-ж вони і чого родять ся на сьомому місяцеві?“ „Бог його знає! Вони однакові діти, як і ті другі, тіко що не будуть так зараз усього розбирати і виглядатимуть так, як би лише купи держали ся. Я не бачив, але розказують ті, що їх мають. Мабуть воно й зароджуєть ся на сьомачата.

Ганна Івановна Фецайллова — теж сьомачка. От як дитина родить ся на 7 місяці, то її на руках обполощують, бо страшно, щоб не зробить чого її. От Фецайлиха на камені в клочку лежала, щоби не задушила ся. І до 12 місяців воно таке собі однакове, не плаче і не росте, а через п'ять місяців після цих сьоми місяців то вже починає і рости і плакати, як і временна дитина. Тепер вона — Фецайлиха — така молодиця гарна, низькувата трохи, а в собі товстенька. Кормлять так: зациркують прямо молоком із груди, доячи себе, бо само воно не хоче брать і не може. От так кормили у паламарчихи цілих 2 місяці.

У Романихи те-ж таке було, що на сьомому місяцеві родилось, але лиш день пожило. Та хвалила ся, що таке воно було, що через шкуру кишечки було видно. Таку дитину до 5 місяців треба зациркувати.

Чого воно так, що воно раніше знайдить ся, ніхто не знає. Мабуть так то вже в йому самому є, бо щоб од матері, то ні. Як на 8 або 9 уродить ся, то не житиме ні за що, а як на сьомому, то буде жить. Така вже стать у цих сьомаків. Оця Ганна, дев'ята була, найменча, вийшла вже за між і діти має, самих хлопців, здорових, таких, як треба.

Сьомача хрестять, звісно, зараз, так само, як і те временне, що на 9 місяцеві. А тих, що невременні, то баба поливає і впуска йому в рот води сьвятої. Сьомача хрестять як слід, з кумами. Воно плачу ще не має, але руками володіє. Таке дуже маниюсеньке.

Сьомаків було в цьому селі далеко більше. Їх знають усі в селі і називають відьмами-самоучками. Дівка сьомачка як родить ся, то буде безпремінно відьма. Тіко така і чужого не візьме і свого не впустиць.

67. Розмови про душу дитини.

В суботу, як сонце звернуло вже з півдня, повезли ми з батьком санками олію бить до р...ої олійниці, бо тут не далеко, і людей сходить ся трохи побалакати. Були тут не тіко сами люди, а було й дітей штук з кілька, і хлопці пастухи, що попривозили олій бить

або поприходили з сусідських хат поврутити барана¹⁾). Хлопці-пастухи тут коло барана мотають ся, а люди коло пічви розговорюють, про що хто заведе.

Н. казав, подивившись на хлопців: „То-ж то етіко воно дітей ходе — тож то буде людей! Еге, люди прибавляють ся, а землі не прибавляють ся; чи воно цар дасть коли тій землі, чи мабуть ніколи ні — хто його зна, як воно буде. Ну, це діти бігають, а скоро будуть люди, а як воно, чи дитина, поки ще не з'явиться ся на світі Божім, чи воно в де небудь, чи нема ніде?“

А Савка р—ий каже: „Воно то в й тоді тіко, але воно не на світі, бо воно аж-аж, як найдеть, ся то тоді аж воно стає на світі; а в утробі матері, хоч воно там і живе, то ще-ж таки не на світі“.

Н. спитав ся: „От як у животі дитина, то це ще хіба воно не на світі ще, чи як ви там кажете?“

Савка каже: „А вже-ж ні, бо воно-ж ще не баче світа, а вже як найдеть ся то тоді стає на світі“.

Н. питає: „А чого-ж то воно, що як у животі дитина, то чогось кидаєть ся, чи ногами брика?“

Савка опять каже: „Ото-ж воно кидаєть ся у животі, бо йому браво так стане, чи так струснеть ся чого небудь“.

Н. пита далі: „Ви кажете, що воно так. Якось ви собі й надумали там так — я не знаю. А як воно до того. поки ще не зачало ся в утробі матері, чи в воно де небудь, чи нема його ніде?“

Савка: „А як же! Воно в й до того, поки не зачалось, тіко не воно в а душа його, бо тіла ще-ж нема тоді!“

Н. пита: „А де-ж душа тоді находить ся, поки не в дитині?“

Савка: „Душа тоді находить ся коло Бога, поки ще не ввійде в дитину. Ще, коли хочете, в діти й бездушні, такі, що нема душі, хоч воно в утробі“.

Н. пита далі: „А які-ж то бездушні діти?“

Савка: „Оті ото, що находять ся не живими; в йому-ж нема душі, бо воно ще в животі не заворушилось; жінка не доходить ним і скине непременно“.

Як завів балачку дід Савка про душі, що в Бога вони є, а як тіло стане зачинать ся, то він і вкладе у нього одну душу, то другі підхопили зараз. Один каже: „Як та Ганна все каже на свого: „Пелипку, Пелипку! Наше діло робить тіло, а Бог душу вставить!““ Другий: „І отак вона, як п'янька, все каже Пилипови.

¹⁾ Це складова частинна олійниці.

Хай він чим зажурить ся, вона зараз свої йому заспіває“. Третій : „Та й настало так тепер: не весіш з матню, а Бог уже й з душею““. І на що він множить той мир?! Оттаке тіснення скрізь, а він свої!“ А той: „Знає, на що дітей посилав, знатиме, як і держатиме!“ Третій: „Та це вже видно, як ми держимось“.

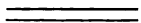
Перший: „Скільки-ж їх, тих душ у Бога є що вмирає усе менше, а родить ся більше. Чи буває так, що дають душі у дітей з тих, що повмирали?“

Дід Савка замікав ся і на силу сказав: „Та мабуть у його крім цих душ, та є ще й другі“.

„А деж він їх держить“ — спитали.

„Та де-ж? Хіба я знаю, був там, чи що? Така то у людей думка, а як там воно, то хіба його вгадаєш?“

Почали знов той свої, той свої. А діда Савку я і після ще питав, але він знов те саме казав, що Бог готові душі уклада у тіло.

III.

Р о д и.

68. Назви.

На саму хвилю, коли родить ся дитина, мають люди такі назвища: роди, род, родиво, понос (прим. „одного поносу“ або „за цим поносом не видержить воно“), рясипалась, поклад (хоча се послідне в широкому значінню і вперше можна почути в поступках).

Уживають ся при тому всілякі звороти, мисли як прим.:

1. „Чи це вже вони (діти) усе одного печива?“ „А вже-ж рідні!“

2. „Та я другий, звиняйте, у батька!“

3. „Робота є, а хто її робітник — робота й докаже!“

4. „На роду як написано“.

На трудні роди є також всякі назвища, так: перейма, зступкалась молодниця, важкі роди, трудне родиво і багато похожих.

А говорять під цей час:

1. „Любила солодко, то родить гірко“.

2. „Мабуть ураз був“, бо як ураз, себ то повреждена матка, то діти дуже трудно родять ся або їх і зовсім не буває.

3. „Зступкала ся молодниця“. „Спер ся у їй бруд“, цигани. „Одчиніть врата, нате гроші, може їй полекша“ кажуть до попа, і багато инчого.

4. При родах каже баба Лавруська: „От Господь болів не дає!“ Так усе казала, як дитина довго не родилась. А породила: „На що ті болі, бабо? Мені і так терплячки не має“. „Та нічого! Господь і перейму дасть“. Так звуть час, як після болів і полегчає.

69. Повитуха.

З багатого двору старі баби не хочуть бабувати. Бувають баби бідніші, бо їм є на родині дохід. Хоч і кажуть деякі баби, що вони бабують за ради спасенія — от так, як ради спасенія пересиджують ніч над мерцем — але більш того бабують вони а навіть пересиджують над мерцем через те, що їм щось перепадець ся та й пошана їм од хазяїв і од людей. Інча баба то прямо каже: „Я тіко в людей хліба кусок із'їла“. А друга, то ще й виговорить чоловікови, як її не покличе, обмине, чи як там. „Ба! як за першим та бідніший був, то й кликав, а тепер то й не позвав мене“ — перекаже вже через людей, бо в вічі соромитиметь ся виговорювати. Хиба вже дуже зубата буде, щоб рішилась, бо вони ще — оці баби — і спесиві. Клич її, то ще й одговорюють ся: „Ніколи мені“, „та я вже слаба та не та стала“, „та вже воно час і перестати мені цим гріхом бавить ся“. Як що чоловік вночі її благати, то вона ще більш задасть ся і таки зараз і вбирасть ся іти з ним разом. Як же не уміє ублагати її словами, як „та вже цей раз бабусю послухайте, ви-ж таки і за тими у мене бабували і у батьків моїх теж було бабусте“, то вона й замотузить ся і одговорюють ся, та гляди і зо-станеть ся. Той найде другу, а ця мовчки дмєть ся. Кожна хоче, щоб її простили і їх таки і просять дуже: Гірш од сього вразить ся бабу, як її брати, а потім за якою дитиною та й обминуть або переминуть на ничу. Тоді обіжена нашле або кряклиці, або яке ниче лихо на дитину.

Гаврихи усі боять ся, але Кицька не вмiла нікому шкодити. Нахваляеть ся було тай годі. Була се собі віра баба: звісташ, то ще й подякує; було, що її і на гуляннях шанували таки. І маду дитину до неї поішли, то послухав, а ничі то все пиху якусь тримали. А як не візьмеш то вона собі байдуже.

Де-ж кожна баба навчилась бабувати? Ніде! Навіть одна одноі не хоче навчати. Кожна з них була колись молодницею, жінкою, і бачила, що з нею робили баби, як вона водила дітей і як оберталась коло її. От її тіко трудно дочекатись, щоб хто покликав її першим раз до себе за бабу. А вже як піде до кого вона раз або де у свого сина, або там другої якої родини побавув нарешне, і сама набивасть ся: „На що той клопіт ще й з посланням за бабою, ось я сама, хиба-ж я не бачила, як воно робить ся?“ То тоді назвисньо її готове „баба“. А покликать її вперве можуть тоді, як не має де тії баби; що перше бабувала, а другі або далеко або й теж де не має, особливо в літку. То тоді мати зве, яку нападе найближчу

стару бабу, яка дома буде. І от тоді вже та й почне скрізь бабувати, бо її не боятимуться кликати, коли вона вже де бабувала благополучно. От далі, далі, вона набирається потерюхи і робить ся вже записною бабою. А звичаї, що їй казати, як у хату увійти, що робить на родах, родинах, молитвуванні, христинах і по христинах, це все вона знає, бо бачила, як у неї ще другі бабували.

70. Злоги і роди.

Од поступок одлічи три місяці назад та заміти той день і гляди його, бо в той день, як дїждеш, будеш і родить. Часом днем не донесеш або перенесеш буває, але це зрідка, а то повинно прийти точно. Так воно вже в Богові дієть ся. Замічають, що за хлопчиком перенесе день, а як не доносить одного або й білші день, борони Боже, то це не вренне буде дитя.

Як прийде цей день, то за пів дня до родів замітить себе мати і часом попросить, щоб за бабою послали. Як же є з старіших хто у хаті, то вона їх посоромить ся і не скаже їм нічого; от вони й сами помітять, бо вона з нестямку буде бігати перед родами за півдня і наче й місяця собі не знайде, то курім побіжить дати їсти, то до свиней надбіжить, то у коморю ніби за ділом пильним побіжить. Буде бігати, а їсти і в рот не візьме нічого. Потім ослабне і зляже недужою, слабкою. Як є старі в хаті, то ні за що їй не дадуть лежати, зараз почнуть лаять її: „Чого лежиш? Хочеш душу занести?“ Дорікають їй і все намагають ся, щоб вона вешталась а не лежала на місці. Як же помітять, що вона нездужає встати і ходити, то зараз пошлють сами за бабою, а її беруть попід руки і водять по хаті, скинувши окрайку і спідницю, а сорочку то вона ще заздалегідь перемінила на поганшу. Як водять, то струшують нею потроху — а лежать ніяк ото не дадуть.

Прийде баба, тоді вже все по її казці робить ся, бо баба повинна бути опитна, знаюча, стара жінка. По бабу, найбільше буває, йде сам батько, а то посилає кого небудь по неї. Як звістять її, то вона вдягаєть ся і йде до людей, де породіля є.

Тільки що увійде в хату, то не здоровкаєть ся, а каже, переступивши поріг тричі „Христос воскрес“ і раз нишком „Богородице“, а хто є в хаті, кажуть їй „Во істинну воскрес“. Як нікого в хаті не має, сама породіля, то вона сама їй і одвітить. А то, прочитавши „Богородице“ іде до породілі зараз. Сама роздягнеть ся і як здоровенька породіля, що роди свої видержує без піддержування, то баба постелить на полу для неї сяку-таку постіль.

Долі не стелять, бо боять ся простуди. А як що породіля дуже слаба, то вже баба сама коло неї тупцяєть ся — а постіль постелить хто инчий. Як легкі роди, то баба без клопоту розпорядить ся, щоб і у печі горіло і щоби літепличко було, а як трудні роди, то ото зараз укликають самого чоловіка породілі, як буває, що він де на дворі, хоча це рідко буває, бо усі чоловіки при родах бувають, а при трудних то сами під плечі і водять жінок, — і тоді без вивання заставляють чоловіка простити ся з жінкою і він і вона просять одне одного опрощенія. Як се до трех раз не помагає і дитина не зродить ся, вивають ще й сусід і ті так само простять ся з породілею, а вона з ними до трех раз, бо то, кажуть, полекшає, як попростить ся з усіма, хто на неї нарікав коли. Як вже і після цього не полекша, то вже всі здають ся на волю Божу і молять ся собі, а баба найбільше: вона попростила ся з породілею ще скоро увійшла у хату; коли-ж забула попростить ся тоді, то в самий перед, перед простінням чоловіка, попростить ся, як замітить, що трудно. До попа не йдуть ніколи в світ, щоб що поміг, або чим посовітував. Буває тільки, що вже як і до смерті доходить породіля, то біжить батько або хто небудь з рідні просить попа, щоби „врата“ одчинив у церкві і так їх покинув, поки не обродинить ся породіля. Як коли, то й молебен наймають.

Щоб полекше було родити, не уживають ніяких медікаментів. Тут же замічають, що як хто з чужої хати, не знаючи, що дієть ся, навернет ся туди за чим, то його назад не пускають, поки не обродинить ся породіля; боять ся мабуть, щоб і дитя назад не вернуло ся: кажуть, не годить ся випускати з хати.

Коли роди тяжкі, то сама баба помагає вийти дитячці і тягне сама як коли. За її невдачність не осуждає її нарід і баба бабувє собі далі.

Даєть Бог, що вже діждуть, що народить ся дитина чи після трудів великих чи й звичайно собі прийде на світ, то тоді вже ніхто туди не вкасуєть ся, сама баба робить усе. Скоро воно появилося, тоді вона перехрестить його тричі, взявши на руки і або нічого не каже, або каже: „Во имя Отца и Сына и Святого Духа“ або „Господи, Сусе Христе, Сине Божий і Духу Святий“. Це посліднє кажуть частійше.

Часом прийде уже баба, як обродинить ся породіля, бо й це буває часто, то й тоді вона каже тричі „Христос воскрес“ і береть ся потім далі за своє діло: загляне у піч, чи окріпець є і т. д. З народженням не поздоровляєть ся.

Тіко що дитяточко з'явило ся і вже баба похристила його, стане зараз матері лекше, а баба бере його і показує їй а, як коли, то й обмис його перше і аж тоді дає. Часом, як дитина з'являеть ся на сьвіт, то матері мліють. Тоді баби бринають сьвятою водою, а як її нема, що рідко буває, то й простою.

Часом трапляеть ся, що кров сьвіжа піде з породілі і не оставлюеть ся; тоді кльчуть тих, що вміють замовлять, а як вже се не поможе, то здають ся на волю Господню.

Як подивить ся або буває, що й подержить мати своє дитяточко на руках, то баба його зараз же бере од неї і укутує його і покладе десь у запічку або на печі, або що, а коло матері кладе під постіль несеапременно залізяку, чи то ножа, чи то кусок підіска, будьлі що, аби залізне; це задля того, щоб ніхто її не з'урочив — це б то се од уроку. Цю залізяку повинна вона до трех день, куди-б не йшла, брати з собою. Мати його кожний раз носила при собі „од уроку“, „од очей“. Те вже усі знають. Часом молодниця повештаєть ся де надворі та гляди і почне хвалить ся: „Мені чогось погано“. „А ти-ж залізяку брала?“ спитають її небезпременно. Як підмоца залізяку баба, то не промовляє нічого, бо то воно вже так з природи заложено: „тверда, як залізо“, кажуть у примівці люди.

Після цього, як вже баба упорала ся з тим, шукає, як на-рожденне хлопець, сокиру, а як дівчинка, то гребінку або гребна, і зараз же за в'яже пупа дитяткови на вершок од животика і тоді до гребінки чи до сокири, а як де, то й не шукають нічого, а до порога прямо візьме баба та й одчикне по зав'язку пуп. Це для того до сокири або до днища одрубують пуп, щоби кожне до свого діла вдатне було. Не чутно, щоби де одрізували до книжки, бо ще з цього хліба не їдять; може це ведеть ся у попів та у павів, а в людей не чутно цього. Як одрізує баба пупа, то примовля: „Одрізаю пуп на вік, на сто літ“. Ця примівка законна, хоча инчі баби і білш може вміють примовлять і добавляють, що хотять. Але це закон, а то баб'ята охота.

Пупа зав'язують матіркою (урядивом), а не плоскінно, бо як плоскінно зав'язати, то буде неплодне, це гріх навіть. Через те й кажуть про безплідних: „Матіркою зав'язано, на жінку — крёмниця, а на чоловіка, — безклубий.“

Усі вірять, що як баба не зав'яже пупа на мірі, що або коротко або слабо, то будуть животи виходить. І через те ото шло-лодих бабів б'ють ся брать.

Кров усю і містище¹⁾, що вийде з матері, як народить ся дитина, не прибирає ще баба поки що, бо треба цим містищем поторкати навхрест новонародженне, щоб як житиме у світі, не вадило нікому своїми очима і не було врічливе. От візьме баба містище у руки і поторка на вхрест дитину, але нічого при тім не примовля. Потім викопав проти того самого місця, де дитячко народило ся, на полу яму заступом, посилає туди жита і тоді кладе містище зверху, вгортає туди усе, що вийшло з матері і загортає землею. Потім змаже діл, а породіля зляже собі на полу або усяде в прикритими ногами.

Ті тряпки, що були під породілею, позгортає баба, випере і одкладе потім собі. А тепер підкладе зараз під піч або і розтоплює, як не розтоплено було, і гріє купіль. У купіль покладе потерихи із сінця або гвоздичків чи яких инчих цвѣточків або сінця гарненького, як коли, до того, що на покуті було і на зелені сьвятки діл устлалі. У цій купілі парить породілю і дитину. Попаривши покладе дитя на полу коло породілі так, а зрідка то і на печі. Тепер уже готовить ся до родин.

Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто її не завадив чи очима, чи словом лихим, як буває засіхне на його уроду хто, то за для цього кладе сама мати коло порога вінчик, а на вінчик дитину, і тоді переступа його тричі, байдуже, що воно кричить і все за кожним разом силює та й каже: „Сама мати спородила, сама вроки і вочища одходила“. Три рази ото перекаже, а потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим вінчиком по задняти, тай за поріг вінчик той виквне і дитину кладе чи там на подушку, чи там у колиску, як уже її наготовлено.

Груді свої не дає мати скорше, аж як баба піднесе дитину, а згодом як де, то вже аж тоді, як од хреста принесуть, бо теж, кажуть, буде врічливе і не гарне на очі. А як дає мати груди, то дає спершу праве, бо як дасть ліву, то буде, кажуть, небезпремінно лівшун.

В пелюшечці, ще не сповите, бо його не зараз сповивають, а вже як дуже борсать ся почне, лежить собі дитячко, а мати теж собі коло його одпочиває. Баба собі коло печі порядкує; чоловік її, чи хто другий, як є у хаті, чи то сестра, чи то брат, чи будьлі хто, уносе шаплик і наносить води у чавуни. Їх баба гріє а потім купає в купілі дитину і породілю. Купіль буває часом чиста, але

¹⁾ Містище і бруд увесь, що сходить з породілі, називають „очисток“.

часом накладають до неї садового сінця і квіток. Примівок нема при тій ніяких.

Як дитина родить ся у сорочиці або в шапочці в такій, то замічають, що то не добрий знак, дарма, що по других людях і по цанах радіють цьому, бо думають, що щасливе буде. У наших людей примічають, що то або москаль буде або в залізах, не доведи Господи, буде, а без наказанія не обійдеться ся. У инчих то цей знак сушать, туть у пилоч та дають пить дитині, а у наших сем'ях то його з містищем ховають у землю.

Баба скрізь порядкує сама в хозяйстві, а найбільше коло печі, бо хозяйка не здужає. Баба теж і за всіма значаєми слідить і їх виповняє, витримує всі, бо це її діло. Найбільш ото вона сама і свічки не дасть агасити, поки народження не обмолитиється ся, щоб не було обмінчати, не дасть ото нічого з хати, хто би чого не позичав, а і з двору не дасть нічого, бо „не годить ся“. І ото вже, як трохи причепурить у хаті і скупає породілю й дитину і покладе на полу, тоді вже можуть бути родини, могрич по родах і баба заходжує ся за закускою.

Як поводять ся ж хатні, де в родні?

Як почне уже жєнщина кородить ся ото на все, то кажуть дітям, чи батько, чи сама баба, чи хто старший у хаті: „Ідіть собі діти гулять де!“ Старші до самі догадують ся і порозходять ся по сусідах; кожне візьме собі роботу. Як же що довго не родить ся дитя і мати мучить ся, то тоді усі, хто є в хаті, свідять дома і буває, що на їх очах і родить ся мати. Старі, то звісно, дома по всяк час будуть і доглядають породілю. Діти-ж висилають ся, щоб не кричали часом та не мішали в хаті; деякі висилають, бо ніяково якось дивить ся їм на матір. Та й через те ж таки виходять таки і старші з хати. Тільки у ночі лишають ся усі, бо ніхто не бачить.

Як спитає котра дитина, де ляльку взяли, то їй ото брешуть: „баба принесла“. „А де баба взяли?“ „У бур'яні знайшли“ або в очереті, як зимою. Найзвичайніше кажуть: „з піску баба принесли“.

Сам чоловік породілі, за такою виключкою, дуже чогось боїть ся і весь час в собі неначе. Часом і вдає із себе він, що йому це байдуже і ніби так собі, а шкура одстає в його і в голові здіймаєть ся все щось і світ у очіх десь далеко маячить. Старі, як є у хаті, і ті якось не так як звичайно, себе мають, бо всім відомо, що може бути в цей час і з жінкою і з дитиною. Страшно і поду-

мать, як воно м'якеньке і народить ся: і тім'ячко м'яке у його, і кісточки м'які тоді. А у хаті — стілько дітей. Умре мати і не зродить або сама на віки скалічіє, то тоді біда яка. Буває, що нелюбима молодиця в хаті а і то тоді серце не туди поверне.

На кутку всі ото вже знають, що сьогодні родить така то і дивлять ся собі на це, як на звичайну річ та цікавлять ся хибати, що когось і сусід на хрестини позвуть і кого саме. Надіють ся ті, що найблизче і що були найдобріші для породілі і її сім'ї. „Та ми в гніву трохи з ними, то мабуть і не покличуть“ кажуть сусіди, як питає хто їх: „А що це і вас мабуть на могорич покличуть?“ або „та вони тепер багатчі стали“ або: „та у нас клопіт і свій тепер“.

а) „А що це у вас, могорич буде?“ обізветь ся через тин сусідин хлопець або молодиця до кого небудь з тієї хати, де роди мають бути.

б) „Що це там нікого не видно у N.?“ кажуть часом у сусід за обідом — „чи не буде лиш товариша на тій парасочці?“

„Не чуть нічого, мабуть їй оце зараз день вийшов“ обізветь ся старша з жінок у хаті.

в) „Чого це ти сьогодні такий в'ялий при роботі, чи не зберався до N. у куми“ — зачепить жінка чоловіка.

„То і щож, то й піду, думаєш ні?!“

„Та йди, йди, тільки лиш проворніше мені коло дівок ходи“.

г) „А не піде до мене Охтиса на толоку?“

„Та ні, бо своя робота дома у його“ одвітить молодиця за чоловіка, як сподіваєть ся, що його покличуть у куми, чи там на могорич.

„А чом це Охтиса між нами не має?“ кажуть толочане.

„Та мабуть ото лагодить ся до N. на могорич“ підмітить котрий там чоловік.

„Так і є“, додадуть голоси.

д) Теж і про жінки буває.

„Чого це П не видно?“

„Та до N. у куми покличуть, то ото прибираєть ся, бо її-ж за кожних кличуть сюди“.

„Та це-ж звісно одніська кума! А там оце й родини сьогодні?“

„Так і є!“

71. Оповіданє про трудні роди.

Розказує молодиця, що була при родах другій жінці, побачивши ту молодицю, що привела дитину: „Бідна Одарка, вже ожила, ходи. Ви й не чули, як вона вела ту дитину?!“

„А не чула!“

„Ій, не дай Господи нікому так вести. Ото ж, як почала вона вести, то Господи мучилась, а то вже як привела, то ще гірше. Я й не бачила, нехай Господь сохроне всякого хрещеного! Як уже приведе ту дитину, то легше стане, а то узяла таки вмерла, побіліла як глина, затрусилась і не дихне. Ми з бабою таки поперелякувались та я мерщій давай її трусить, баба воду холодну лє на голову, на груди, у вуха, а я розтираю по тілі та гукаємо: „Одарко, Одарко“. А вона й не ворухнеть ся, а далі лупнула очима і сказала: „га“ та уп'ять і заніміла. Я так і зомліла, баба й собі побіліла, а вона лежить як полотно біла. Лємо ми ту воду та гукєм уп'ять, — ні, не прокидаєтця. Я вибігла з хати, гукнула її чоловіка, кажу йому: „Скажи матерям та йдіть прощайтесь, бо вже мабуть умерла“. Кирило, її чоловік, побілів, побіг мерщій до матерів; позбігали ся матері, — це було через лісу у сусідів, плачуть. Кирило сам себе не тямить. Вона була уп'ять прокинулась. Матері як заголосили, так вона захарчала і вп'ять умерла. Я кричу: „Не плачте, бо їй гірше, може це вона од того умира“. А воно-ж, кажуть, що як рідна мати при таким случаю є, так ото безпремінно буде важче. Так вони взяли, повиходили у другу хату, а ми вже з бабою доглядаємо. Я трясу її, баба воду лє й гука: „Одарко, Одарко!“ Вона тіко що ротом зівнула. Я мерщій води як линула, вона й ухнула, а далі й почувувалась, стала й дещо обзивать ся. А я що страху набрала ся, ніколи ще так не бояла ся. Думаю, як умре у мене на руках, то ще мені гріх буде, бо я її таки на руках держала, а воно-ж люди кажуть, що у кого на руках умре така людина, то тому найбільший гріх буде, бо кажуть, що таку людину можна одволать, так, хоч коло неї і одна людина, а нас дві було. Так то вона аж третій раз як умерла та ожила, то аж тоді трохи очуняла. Матері породілї взяли її тоді гуртом, у другу хату перенесли, як уже трохи перестало з неї лить ся, бо як найшлось містище, як зачало з неї лить ся, так мабуть відер двое налилось. Так хто його зна, як вона ті діти вводи, отака жінка здорова, а не дай Бог нікому так дітей водить. Та вже вона, як поклали її у другій хаті, трохи очуняла. Зараз пішов Кирило, уніс горілки та випили по дві чарки,

чи що, і то вже прямо як сьвіт піднявсь. Усеї ми порадили, а то й я бояла ся, як умре, то ще буде жлобіт.

Воно-ж іще кажуть, як багато людей зна, то важко буде дуже вести дитину, а їй же сердечній попало ся під такий день, що людей хто його зна й тіко знало. Се було саме на другий день на Пречисту, а у нас тоді мед був, — свекор був титарем, — тому й багато людей знало. А кажуть, що як багато людей знає, то ото усіх тих гріх треба переносить. Хай Бог милує. Як так діти вести, то лучче без їх быть“.

Записав Ю. С.....о від Оляни С.....ої 23/8 1896 р.

72. Оповіданє про трудні роди і кровотік.

„Ой вутіночко моя! Встаньте, Мар'яно!“ обізувалась Варка таким дуже тоном в саму північ, як спала покупі з Мар'яною.

„Що там таке?“ спитала її сестра і спитала дуже злявано, бо та крізь сльози наче будила її.

„Встань, вутіночко, я кров'ю підплила уже вся. Мабуть смерть моя прийшла до мене“.

„Ох лихо, що ж там таке?“

„Це-ж мое лихо прийшло до мене, я вже знаю“.

Засьвітили. Мар'яна прибрала з долу кров, тряпками стерла. Стали розпитувать ся одна одної. Як Мар'яна спитала, то та почала казати, що це їй уже третій раз отак і все до смерти доходило, та кушарка спасла. А це вже нічого не пособить ся. Перший раз, як було Її, була вона вже важкою, але ще не почула ся, та з неї так і пішла кров, як печінка наче, усе скеплена така. І тоді я помітила, що дуже потрудилась, з трудів стало. І в друге так само, за Лариком було вже, здасть ся. І тоді стривожилась дуже, землю на баштан з шляху носила, дерниння таскала. Та тоді ця кушарка була. „А оце-ж, я й не знаю, а й до смерти я здоровіша не буду, як тоді, і тепер не дай Боже і вас заклопочу і сама не видержу“.

„А тривай лиш“, каже ця. „Було й мені в монастирі храмовському. Коли ж ти будеш родить?“ Ця каже: „Так ще аж за місяців через два або й білш!“

„Ну, і мені так тоді було, та чернички спасибі помогли. Тут мені говіть і сповідати ся, а тут як раз тобі на: багато дуже я тоді сходила ногами. Та чуть не скинула дитини. Так і думала, що скину; геть уся вже була в криві і так, як оце й ви кажете, так

і я. Та похвалилась монашкам, а одна взяла крохмалю, розвела в стакані і дала мені випить. Зараз і стало. Обмилась я і другу сорочку наділа і білш не було того. На і тобі сестричко: в мене в ось картопляний (а то хоч і пшеничний був, та це байдуже), випий, може і тобі полегшає“.

„Дай, вутіночко рідна, чого дай, то дай, бо не видержу мабуть. Сьвіт крутить ся!“

Та дала, а ся випила і справді перестало йти.

„Може полегшає. Ох, коби-ж то, Господи!“

„А Бог милостивий! Огляньте ся на діти оті, що він з ними робитиме! Оце тобі після меду. Струсилась ти, от і лихо через те. А вже-ж мабуть порушила“.

Стала та трохи веселіша, а ця почала розказувати про одні свої трудні роди про Ф. і бабу З-у. Тричі простили ся і аж сьвітом Бог дав. „А то вже я геть приготувилась і вмирать. Уже заспокоїла і бабу, кажу: Бог зна що робить оце з нами, на те його воля, як умирать з того, то й умирать“.

За цим то лилось із неї, та як прийшлося їй родить, то були дуже трудні роди. І оце вже в неї треті чи що такі роди. А тепер, то мало що не вмерла.

73. Дитина на поперек.

Горе жінці (і скотині), що носить дитину впоперек під грудьми. Отак найскорше задують. А ті, що вони в неї у нпау там, тій Біг ма й гора. І скотині і людині так само.

74. Коли трудні роди, отвирає піп царські ворота.

Оце вже год 20 тому назад мала моя жінка родить оцю Софію, що тепер десь на заробітках — почина розказувати Юхим Щербина. — Якось так іступкалась, родить і ніяк не ослобонить ся. Цілий тиждень вона мучилась. Діждали суботи, у вечері против неділі, баби, котрі вхажували за мовою жінкою, посилають мене до церкви. Я знявсь і пішов у Любомирку до церкви Богу помолить ся. Приходю, аж л—ий піп поїхав у Матвіївку, там буде й службу служить. Я ноги на плечі та в Матвіївку приходю; аж як раз кончають одираву. Я трохи подождав, поки піп ввійшов із вівтаря; я підійшов до його, розказав йому, чого я прийшов. Так він зараз вернувся у вівтар, надів ризи, одчинив врата, одправив, що там йому Бог дав. Я подякував і пішов через ліс до дому.

75. Шапки підчас трудних родів не носять.

Питався я, чи в обичай у сій слободі, як се дець я чув, не пригадаю, щоб брать шапку і заставлять її викупати, як трудні роди. Люди посьміяли ся трохи і додали: „Колись з розкошів чого не робили. То на весіллях тіко викупають жінок та сестер, а воно колись було і на христинях чи на родинях. Тепер того не має. Се, щоб од цього помогло кому, то не чуть, щоб і робив хто. Хиба“ — теж посьміялись і споглянулись — „хиба яка дурна баба“.

Ношене шапки доховало ся декуди у нас.

Знають се також і иньші народи, приміром Кашуби і Поляки. Tetzner, 489.

76. Ворожити вік дитині.

„Ой оце ж яке й нерозбирателне, узяла і вкрила дитину мішком“, каже невістка дівці зовиці, „бач яка, хоч би мішком не веривала“.

„Хиба не можна, чи що?“ одказує дівка.

„А вже-ж“, каже, „не можна, бо буде не розбирателне. Слать мішок під дитину можна, се нічого не поведить, а укривать дитину мішком не годить ся. Баба було, як побачать“, розказує невістка, каже „як побачать, що вкриють мати дитину мішком, то зараз так і запобіжать: „Хочби ти — кажуть — дитини не вкривала мішком, хибаж ти таки не знаєш, що не годить ся?“

„А почому-ж вона зна, що не годить ся укривать мішком дитини“, пита зовиця, „та по чому з старих людей є такі, що дуже знають до дітей?“

Каже уп'ять невістка: „От оце Безматчица, так вона зна, коли дитина умре, бо у нас, як я була ще такою та вівці пасла, нездужали діти; було їх у матері п'ятеро чи що, та тіко я не нездужала, а то всі. Так прызивали мати Безматчицу нарочито, щоб подивилась на дітей. Так вона прийшла, обгляділа скрізь по під плечима, обшупала кругом і сказала прямо: „Й не думайте, бо вони зараз не повмирають, а повихожують ся од цієї хвороби, а другий раз будуть ще нездужать, то тоді й повмирають“. І як сказала, то так як у воко вліпила; як раз од цієї хвороби повихожувались, а на другий год завалки понападали, так ті, на котрих Безматчица казала, що повмирають, так і повмирали (стало на її!), та ще так скоро одно за другим, трохи чи не в один день усі полягли. І цей“,

каже Оляна, надіваючи на свого хлопця сорочечку „тіко потерюхи з ним наберу ся та й годі, а він поживе може з півтора року та й умре, бо вже я по собі примічала, що воно мені не дурно так робить ся“...

„А Павлиха колись мені розказувала, що їй именно так, як оце мені. Ще тоді, як вона була за першим чоловіком та була у неї дівчина, — бо вона як була за першим чоловіком, так була одна дитина, то вже вона як пішла за Павла то перестала дітей водить, — так каже, що їй люди сказали, що ця дитина не буде жить, умре. Так воно й стало ся, каже. Пожила та дівчина півтора року та й умерла. Як вона розказувала, як їй було, то так і мені тепер. Як коли стане дуже важко, то груди болять, а дитина не ссисає (себ то, що багато через чур напраталось молока, так, що дитина не встигала виссать), а як коли, то ніяк нема нічого, дитина тягне, тягне та нічогісінько не витягне, та тіко кричить, кільки сили є. То то люди кажуть, що та дитина, що при їй так дієть ся, то настоящо не буде жить. То так то з тими дітьми. Тіко вимучить тебе та возьме і вмере тоді, як виглядиш, самі найгірші клопоти перенесеш, як то кажуть „із г—н вигодуеш“. Дитині треба сорок раз упасти, поки виросте. Се вже така людська замітка.

Баба Безматчиха узнавала дітей, чи будуть жить, чи повмирають, по жилах. Ото як покличуть її, щоб подивилась на хвору дитину, так вона прийде, обглядить по під плечима, за вуха поглядять і ото вже скаже, чи буде жить дитина, чи ні.

Угадують ще по тому: як жінка ходє важкою та бува піде молоко з цицьок, так та дитина, що найдеть ся, не буде жить.

Узнають ще по очіх. Як ото у куточках коло перенісся та є таке, як говядина, ото таке кругленьке, як горошинки, так та дитина буде жить а як нема, то умре.

77. Приплескуванє голови і иньших частий тіла новонародженої дитини.

Як найдеть ся дитинка, то рідко коли не буває а то все трапляєть ся, що продовгувата вона виїде зразу. Баба цупорізна зараз пригорщами трохи присадить, подавить руками і обкруглять головку, а як коли, то й тім'ячко загаптовує, порошокню заспле і животика повиправляє.

М'яким хлібом, але то вже опісла, витирають спину. Тому треба бабі не спроста бути бабою і знати, що робить.

Вушка закладать за подушечку треба, бо буде каплоухе.

Горбате щоб не було, зараз же його спершу й нагинають класти на рівному без подушки.

І се скрізь знають і матері і роблять се своїм дітям, щоби встерегти ся од лиха, бо то вже найскорше на дітях з'явить Бог свою кару.

78. Приміти при родах.

Як у хаті в породіля, котра дитину тіко що зродила, а бува несуть покойника селом, то треба двері зачиняють, бо буде нечисть на дитині.

Як люди в тоді саме, як родить жінка дитину, та дадуть умерти, то скілько їх там буде, усім буде гріх, бо можна її одволать, коли лить холодну воду то що.

Мати при родинах, де родить ся неживе або де жінка умирає, не може бути, бо буде їй важче.

79. Жінка на другім світі.

В одному селі, от тіко ніхто мабуть не скаже в якому, бо я допитувалась тих, що мині розказували — Мокрина про се розказувала, — умерла жінка Матвієва Оляна з дитиною і не зродила дитини. Так її і заховали. Та так якось то і недовго було, та й друга жінка умерла, та й цю коло тої жінки заховали; коли слухають: щось у гробі плаче. Люди зразу полякались, а далі взяли і одкопали. Аж вона плаче: „На що ви мене закопали, я ще не умерла, а тіко так заснула, а вони взяли та закопали“.

Уже та жінка розказувала, каже: мені там і дитину мертвяки і хрестили і сказали мені, що тобі ще пять год жити, тобі ще не пора.

80. При родах згадуєть ся рідню.

„При родинах тіко й згадавши свою рідню“, каже зять тещі, „жінка чуєш кричить: Маточко ріднісінька! Як же я люблю вас! Помилуйте! Та дорогі оце всі ви мені такі. Я оце цілком у вас всею душею отдаюсь“.

А перше — то-то було.

IV.

Обряди і звичаї від уродження дитини до виводу.

81. Родини.

Родини справляють неодмінно в кожній хаті і тоді їх тіко не буває, коли уродить ся неживе. Справляють їх зараз після того, як уже баба укладовила де небудь породілю і дитину з купелі. Як же роди були на ніч, то звичайно родини одложать до ранку, або до досвітку. Справлять родини саме діло заставля: і породіля дуже знемоціла і баба намучилась доволі і хатні теж натривожились. Та таки і радісно, що роди благополучно пройшли. А ото таки ніби сам закон велить: якось ніяково так і бути без пошани обродинної і народженого. Треба-ж комусь і про Бога спогадать і щастя попрохять. Воно за мотричем і добре. А щоб не самі хатні про се дбали тільки, то звать ся ще і сусіди, найменш одні, коли вже великий недостаток до того приводить. Буває, що і сусід не звать: обходять ся і без сусіди; з одною бабою хатні почесно родини собі проведуть. Але це уже горе та нужда заставляє так робить. Родини і здавна робили люди, та колись і краще їх справляли, бо були заможніші. Була колись замість сивухи варена та заправлявана. Родини справлять „годить ся“; це й звичай давній.

Справляють родини такачки.

Управшись ото з породілею і з народженням гаразд, вештаєть ся собі баба коло печі, а батько звичайно сам іде до сусіди, котрого найбільш з усіх поважав і котрий найблизче до його живе! Де заможніші люди, то у тих буває, що і за другими сусідами заходять, а більш того, що до одного якого небудь. Як з сусідом живуть у великім неприятелистві, то і цей случай не помирять їх:

і хоч і близький сусід, не заходять до него, а ідуть до другого. До далеких сусід не йдуть.

Як увійде у хату до сусід батько, то зараз каже: „Здрастуйте! Та Боже вам поможи на все добре. (Як празник, то й з празником поздоровляють, а то то з середию там, чи з суботою, як коли!) Та просю Бога й вас на хліб-сіль до себе. Зайдіть хоч на годину до нас“.

Хоч і знає сусіда, чого це просять, одначе спитає таки:

„Чого-ж це?“

„Та Бог дав оце у нас случай, то поки збиримось там (на христини), то ходімо та таки як закон велить сповним родини“.

„Що-ж там вам Бог послав?“ допитуєть ся уже сусіда, прибираючись у одержу. Часом то так у буденному йде, хіба пояс переминить або другу шапку надіне, як ця погана.

„Я таки не гаразд і допитував ся, а либонь дочку Бог послав (чи там сина)!“

„Хай же велика (чи великий) росте!“

Ото і йдуть зараз до дому з сусідою. Як звуть і другого, то зараз же, як цей іде, то батько забіжить і того попросить або инакше як з'уміє, як на ум прийде і як обісмілить ся. Буває, що тільки скаже поздоровкавшись і поздоровивши з днем, як його попросять зайти ближче і присісти: „Спасибі! Ніколи сідять. Я на час до вас: просю Бога і вас до себе на родини“.

„Спасибі, що просите, я ось не забарюсь“ або як ніколи, то скаже, що не має часу, але од цього звичаю не годить ся одказувать ся. Беруть звичайно чистішу одержу і хлібець божий, без якого не годить ся іти на могорич, і вибирають ся.

От чи з одним, чи з двома сусідами, бо жінок не влючуть на сей случай, приходять до хати.

Увійшли то сусіди або той один сусіда, каже:

„Здрастуйте! Поздоровляю з новородженням. Що там вам Бог дав, най велике росте та щасливе буде“.

„Здрастуйте“, одказує баба або батько або часом і обов разом, „спасибі вам! Ідіть ближче та сідайте“.

От сусіда іде помалу до лавки, хоче сідять, а його просять „ближче“ до столу. А на столі уже і пляшка стоїть і закуска. Сусіду садовлять ближче до покутя, а як двох узвали, то старшого і почеснішого ближче до покутя або й на покуті, а батька з боку або на ослоні проти їх. Баба і з ними закусує і подає на стіл; через те не сідає в ряд, а собі з боку притулить ся.

За стіл сїдають і старі, цеб то батько й мати, як в їй жонаті чи брати чи невістка. Але батькови народженного даєть ся скрізь право: він порядкує і частує; батьки тепер за гості. Навіть як сердив ся син на батька, то мирить ся з ним тепер: за столом батько таки на покуті буде сидіть або де почесніше місце і йому йде перша чарка од хазяїна. Од батька взявши чарку і пляшку просить закусить, що Бог послав, чи рибину чи частиночку [?], і сам робить підвалину, се-б то ущипне та вкусить чого раз. Наливає у чарку собі вперед, бо це скрізь такий закон і при всяких нагодах так буває, здоровкаєть ся до всіх: „Будьмо здорові! Спасибі, що прийшли. Хайже Господь дає моїй хазяйці, чи там старій, ще здоровля а отому, що ото коло неї, на много літ. Щоб Бог поміг таки у хрест увести його“.

„Посилай Боже!“

Тай випиває аж до дна, бо так годить ся, а крапель, що застались на дві, не бриває у стелю, як це робить ся на хрестинах і инчих разях; тут тихо, почесно собі пють, пїятик тих та поманок не робить ся. Наливає потім чарку тому, хто у його під рукою в ряд сидить. Той дякує і каже, що хазяйці дайте перше. Як схоче хазяїн, то й понесе зараз і до породілі, що сидить в сей час на полу з укритими ногами, а як коли, то припросить таки цього самого, щоб таки випив, а од породілі, мов, теж не втече. Той або не або дякуючи посилає до баби. То хазяїн тоді з чаркою і до баби іде. Та вже звичай знає і одкажеть ся, скаже: „Я ще випю! Хай гості перше!“

Тоді вже той бере і здоровкаєть ся: „Будьмо здорові! Хай же Бог дає щастя за ким могрич пем, хазяйці на здоровля а ново-рожденняткови на много літа!“ І знов до дна по повній, бо так годить ся, щоби щастє було повне. Хазяїн дає далі. Як в другий су-сїда, то і цьому подає повну чарку. І цей привкаує теж, щоб і „вік був довгий і життя як у Бога за пазухою“. Тоді і баба випиває. Їй подає чарку хазяїн і разом дякує її: „Спасибі вам бабусю! Ви тепер за батька і за матір мені стали, потрудились таки. Просю покорно, випийте по трудах!“

Ті, що випили, звичайно закускують, а баба кланяєть ся до них і здоровкаєть ся: „Посилай же Боже матері отій“ — показує очима у той бік, де сидить породіля — „здоровля, щоб сина чи там дочку доглядїла і внука діждала, а народженному, щоби був багатий, як земля, дужий, як вода, щоб і в коморі і в оборі було всього доводї“.

„Посилай Боже!“ всі їй одклавляють ся. Вона в цей час або коло печі стоїть, або наблизилась до столу і перед столом не теж до дна.

Тепер, як ще не дав спершу жінці сам хазяїн, то замість його, буває, понесе їй баба чарку горілки. І тоді породіля теж випиває повну. Її усі припрохують: „Вам треба у середині полагодить, то ви таки і випийте“.

Та випе, а коло неї уже баба поставила чогось гаряченького з печі. І породіля попоїсть таки добренько. Після цього пють і по другій. Буває, що батько, щоб пошанувать породілю, просить її, щоб вона почакувала усіх. Як баба частує, то кожний, кому вона підносить чарку, просять її випити, приказуючи: „Вам, бабуску, найбільш треба, бо найбільш ви потрудились“.

„Спасибі за добре слово: це вже так і Бог велів комусь таки та бабувать“.

Поздоровкасть ся і випе, скільки там їй на душі піде. Хазяїн припросков закусувать. Потім пють і по третій. Менш од сього не водить ся, хоча і більш теж дуже рідко коли трапляеть ся. Приказують всяк, хто як з'умів. Ведуть і мову то про хазяйство то про сімейство, часом і про громадські з'явки, а про сотужність життя найбільше. Веселого нічого на цій бесіді не має, ні пісень, ні шуток, нічого. Це така собі почесна бесіда.

В частованю бува часом і инакше. Частують ся, а хто небудь: „Ану лиш породілі“ або „матері дати підснідати“. І понесе ото баба чогось гаряченького. А це хто небудь, найскоріше той, хто частує за столом або, як ніхто не частує, то сама баба подасть їй чарку горілки, а вона не дуже там здоровкасть ся, випе, бо просять випити, щоб у животі полагодилось. Батько рідко коли підносить чарку породілі, бо йому якось не гарно шкодувать при усіх жінку, котру він повинен жаліти нишком од усіх.

Як частують, то минуть чаркою ніяк не можна нікого, бо це обида велика. Треба, щоб всі були рівні. Через те і частують більш під ряд, як сидять, хіба вже батька на перед. Частувати можуть і чужі, а як вони приязні, то треба од них прийняти.

І породіля вже під'їла і на столі уже закуски під'їли. Пора і вставать. Щоби попасти, коли всім треба встати із за стола, для цього або сам хазяїн щось таке скаже, що вони вже знають, або як забайдужить ся сам хазяїн, то сами гості якось зглянуть ся і теж щось скажуть, що можна угадать, що треба вставати. Хазяїн сам, як замітить, що вже видане усе, що зготовлено було, встав і каже до сидячого: „Звиняйте, будьте милосердні“. Всі встають. А як

буває сами хотять встать без загаду, бо це чесніше буде, то кажуть, вглянувшись: „А нум те дякувать“ і зараз же встають та христять ся до икон. Хозяїн і собі похрестившись, стає з боку де небудь, а ті кланяють ся і до його кажуть: „Спасибі вам за хліб-сіль і за приятельство“. Він же одказує: „Вибачайте, добрі люди!“ Те-ж само кланяють ся і до породілі і благодарять. Сусіда дякує і бабі.

Часом то хозяїн кудп дїнеть ся в сей час, як треба йому дякувать, то це якось ніяково зроблено; це не порядок буде і незвичайність з його боку, що не має кому і подякувать в самий перед. Звісно в цїм разї, хоч якось і ніяково буде, але поклонять ся до хозяйки, а потім до баби. Звичайно-ж хозяїн повинен бути в сю годину в хатї і одклонювать ся ото гостям.

Після цього сусіда, чи і два, як де трапило ся, виходе з хати і каже тільки: „Прощайте! Оставайте ся здорові!“

„Прощайте! Ідїть здорові!“ кажуть у слїд за хати. Хозяїн сам і за двір проведе.

Діти в хатї в час родин живуть як і по всяк день: самі менчі у запічку, старші по хатї собі швендяють, а ще білші по хозяйстві: то скотови дають, то дров уносять. Часом то і цим, де котре з білших навернеть ся у хату, то дають як де горілку. Дитина ця повинна поздоровкать ся до всіх, але без примовок і звичайно не пить, як не силують, а як таки наможуть ся на його: „Та за братїка чи там за сестричку випий повненьку; воно тобі буде колись і в помочі! Ну лиш ну!“ Те й випе.

Часом, що хто чи з инчого села, чи з цього таки, чи може й з кутка цього повернеть ся у хату у цей час, як саме потчують і сидять за столом, то йому небезпремінно піднесуть чарку горілки, а як хто з поважних людей, то і за стіл попросять. Примовки і з цим однакові: як знайде для себе звичайніше і для людей приятнїше, так хай і здоровкаєть ся, так хай примовляє.

Як слабе дуже дитя то і родин не пють, а мерщій до попа несуть, щоби нехрищене не вмерло часом, бо як умре нехрищене, то не поховають по христьянському звичаю. І в граматку не записують його, хоча поминать хотять і молять ся за його, і хочби й неживе родилось, то просять совіту у старих людей, як його одпоминать. Буває, що баба сама охрестить дитину, як тільки вона з'явить ся.

Як же дасть Бог, що не вмирає а одужує, то могрич-родини пють таки.

На родини ніколи не просять нікого другого, навіть не просять батька та матір породілі: а хатні самі собі та ото як звичай велить, звуть одного або рідше двох сусідів у хату. До того ще баба — от і всі.

Хоч убоге сімейство, а як случай сей Бог пішле, то родини таки підіймають. Хоча сутужність тепер скрізь у хати заглядає і закон переставляє ся.

82. Балачки з нагоди родин.

1.

На кутку ото вже знають, у кого родини і кого покликали і знають на перед, чи ласо було закусовать, але тим, що честь зроблена, тим якомсь завидують:

„Це ваші батько на родинях мабуть у N.?“

„Еге-ж“.

„А нас і поминув, не бійсь. Хай же й ми його поминем, як і у нас буде якийсь могрич!“

„Та повличте замісь їх та нас“.

„То ви все по могричах так і будете ходять?“

„А тож!“

„Добре!“, одказала з осміхом молодиця сусідській молодиці, до котрої прийшла.

2.

„Як колись, як ще не так хазяїнувать було трудно, то роцот в усьому мали, бо за це і хазяїнами звались. А наші діти роцот ведуть ще гірш од нас, та про те щось обмаль усього, як і в тих: і роцоту не ведуть, а батьки і в голови ніколи їм цего не клали, щоби роцот усему повести. Справив син родини, квартиру розпили, хліба й сала з'їли, і розход і в карбованця не став. Та глянув я і до Ієсків. Бог ма й чого, а їх розход на родини однаковий був. Тай цей хазяїський син і той злидень довгий, обидва оглядають ся навкруги, щоби і закону не втерять і в розходи не ввійти. Зрівняло життя злиденне усіх. Що-ж далі буде? Мабуть і закон у розход поставлять і вовсім і копійки на нього не потратять. Роцот в життю і до сего доведе. Бідний Хома! Не буде де і поживить ся“ — клопотав ся батько про себе, котрого частенько за приємність на родини зазивали.

3.

Часом, як сусіди, до котрого прийдуть звать на могрич, та буде ще й другий хазяїн, батько, син або два брати, то старішого просять, а як же у тій хаті та ненароком буде другий сусіда, то таки того просять, до кого прийшли, а тоді, як собі краще знайде, хто зробить, то запросює і того разом. А цей знає, що як би його хотіли то прийшли-б до хати просити, тому й одкажеть ся. А коли не запросює, то звинить ся перед ним і скаже, по якій причині не може його запросить до себе.

Бабувала у N. баба, котру вигнав її приймак з хати. N., як просив сусіду до себе, застав її приймака, те-ж свого сусіду, котрого не любив і в мислях не клав його просити. Трапилось, застав його у сусіди. Крути не верти а незвичайно не попрохатъ. От він і каже: „Я-б і вас сусідо, звісно, „сусіда за рідного брата“, попрохав, та ото-ж ваша мати у мене бабує, то щоб не вразить її — а вона, кажуть, знаюча, та щоб не сказала, що я варошне — я вже й не просю вас до себе на могрич“.

„Та я й сам не піду. Мене люди як кушину обминають!“

„Та ні, голубе! То тобі так здаєть ся“, одбріхував ся той, радий, що не буде цей безсербожний сусіда, бо його всі таки цурались.

83. Дітий на родини не пускають.

Дітий малих на родини не пускають і щоб не йшли, дурять їх, що окрайку здійнуть.

„Оце піду до Дунї. Та як поспію на родини, буде менї“, каже дяківна.

А її мати каже: „То го-ж кумою будеш?!“

„Е! А я чула, що окрайку здійнуть з мене зараз“.

„На що?“

„На повивач же, чи що! Усе-ж здіймають з дівчат, як котра навернетъ ся туди, де народить ся дитина“.

„Та то малих дітей так лякають, щоб не йшли туди, де родини саме. То їх дурять, бо не годить ся, щоби дітей упускають“.

„Е, я чула, що правда таки“.

Гринцевич, 73.

84. Молиткування.

Чи то вже попи таку установу встановили, чи самі люди ще з прежде віку, сказати трудно а так воно повелось поміж людей, що треба дитину ще й обмолитвувать.

Після того ото, як випровадять з родин сусіду, дає зараз батько народженого пять копійок бабі, щоб заплатила попови за обмолиткування. Баба бере ці пять копійок, бере ще й курку та іде ото до попа, щоб прочитав їй молитву і нарік мення народженому дитяти.

Об тім, яке дасть мення новорожденному, самі батьки ніколи не турбують ся: їм байдуже, яке піп дасть, таке й буде. А піп як дає ймення, то дивить ся, якого святаго у той день припадає, як баба прийшла за молитвою, та таке і нарікає. Часом дівчині, то і не виаде женського святаго; то їй або вперед або назад, котре ближче найдуть мення, те й дають.

Тепер повелось, що попи стали питать у баби: „А яке мення батько чи мати хотять, щоб дати їхньому дитяти?“ Ото баба хвалить ся дома і як коли, то й питає у батька та матері, яке попови сказать мення, щоб дав народженому. Більш того, що батьки кажуть: „яке там упаде, таке хай і дають“.

А оце як стали попи давать дуже круті мя дітїм, то стали боять ся цього, бо трудно вимовить от так Амвросій — Брось по народньому — або такі мя, що не гарно казать перед людьми, бо соромно, як прим. Весаріон — по народньому Сивиріон. То й цього не хотять: „на віщо таке не вштиве мення?“ А то боять ся і таких меннь, що чудні чогось, ось як Фирса, по народньому Тирса. А то ще боять ся таких меннь, що з ними були або є в селі негарні людн, от як Гейко злодій був, а Макар циган. То і цих цурались, або як піп таки давав їх дітям, то ображались такимн меннями: „Це вже свого цигана будем мати. Та це-ж тіко злодій Гейко, цур йому, навіщо його мення моїй дитині давать?“ Це вже мабуть образить ся мати або батько.

Було й таке, що й просили перемінить мення, а як не перемінить, то самі перемінять.

То ото як довідались люди, що батюшка може давать мення їх дітїм такі, як і батькови та матері схочеть ся, то стали просить і наказувать бабі, щоб попа просила дасть їх дитині людське мення отаке, як Андрій, Іван, Панас і т. и. Піп в цім разі прочитав бабі кілька йменнів, що близько лежать коло того дня, в який прийде

баба, а вже баба скаже: „Отаке як-би ймення“. То вже і послухає піп і таке й дасть.

Не люблять, як піп дає таке мєння, що у слободі тій ще не було. Це щось чуже і люди будуть прикладать щось краще, а то „ніби й не людське ймення“. Ніколи-ж не замітно було, щоб чи батько, чи мати просили коли або хотіли назвати свою дитину так, як звав ся дід любиймий їм, або баба, або добродітель який, або друг чи що. Це вже не траплялось. Мабуть байдуже для людей це.

Взявши пять копійок і курку з хлібом, баба ото виходе з хати, а породілю і дитятко кидає самих. Як дуже заметіль або далеко, то баба не бере курки, а вже принесе за неї усе кум.

За місто баби у хаті нікого чужого не буває, щоб доглядав породілю і дитятко. Там ото вони собі сами чи на полу, чи на печі і дожидають ся баби, поки прийде од попа і буде знову порать ся і коло печі і коло купілів.

Бувають такі матері, що скоро найде дитятко, то вже сама усе робить. Часом і по воду піде і діл сама змаже. А як на полі буває, то сама з народженням і до дому прийде. Але тепер люди слабшають: не тії вже молодичі стали, не те вже у їх і здоровля, що в перед у жінок було.

Так ото покинувш, як водить ся, самих породілю й її дитяточко, баба одягшись у празничну одєжу виходить з хати і прощаєть ся: „Прощавайте! Оставайте здорові!“

„Прощайте, ідіть здорові, хай вам Бог помагає“, одвітить їй хто небудь, або породіля або хто з домашніх. Перехрестившись пішла.

На дорозі до попа її хоч і стріне хто і хоч і знає, чого іде, але питають: од кого це ви бабо? Та одвітить. Буває, що й зацікавить ся знать, яке це вже у N. по щоту. Баба скаже; але довго не застоюють ся; баба поспішає.

Заміток ніяких ні при виході з хати, ні у дорозі до попа, ні в попа в хаті, ні на дорозі назад — не має. Звичайно собі іде баба, а люди зустрічають. У хаті у попа, звісно, вона благословеніє візьме спершу у його, — піп прочитає їй над головою молитву і скаже мя новонародженному. Баби, як нахилять голову під патрахиль, то цілкують нишком патрахиль у попа і примовляють дещо. За одним заходом скаже тепер піп, коли і кумам приходить, щоб йому був час охрестить дитя.

От після цього вона виходить і йде до дому назад. Увіходить у хату і каже: „Здрастуйте! (і перехрестить ся до ікон). Поздо-

і хоч і близький сусід, не заходять до него, а ідуть до другого. До далеких сусід не йдуть.

Як увійде у хату до сусід батько, то зараз каже: „Здрастуйте! Та Боже вам поможи на все добре. (Як празник, то й з празником поздоровляють, а то то з середию там, чи з суботою, як коли!) Та просю Бога й вас на хліб-сіть до себе. Зайдіть хоч на годину до нас“.

Хоч і знає сусіда, чого це просять, одначе спитає таки:

„Чого-ж це?“

„Та Бог дав оце у нас случай, то поки збиримось там (на христини), то ходімо та таки як закон велить сповним родини“.

„Що-ж там вам Бог послав?“ допитуєть ся уже сусіда, прибираючись у одежу. Часом то так у буденному йде, хіба пояс перемінить або другу шапку надіне, як ця погана.

„Я таки не гаразд і допитував ся, а либонь дочку Бог послав (чи там сина)!“

„Хай же велика (чи великий) росте!“

Ото і йдуть зараз до дому з сусідою. Як звуть і другого, то зараз же, як цей іде, то батько забіжить і того попросить або инакше як з’уміє, як на ум прийде і як обісмілить ся. Буває, що тільки скаже поздоровкавшись і поздоровивши з днем, як його попросять зайти ближче і присісти: „Спасибі! Ніколи сідаєть. Я на час до вас: просю Бога і вас до себе на родини“.

„Спасибі, що просите, я ось не забарюсь“ або як ніколи, то скаже, що не має часу, але од цього звичаю не годить ся одказувать ся. Беруть звичайно чистішу одежу і хлібець божий, без якого не годить ся іти на могорич, і вибирають ся.

От чи з одним, чи з двома сусідами, бо жінок не вличуть на сей случай, приходять до хати.

Увійшли то сусіди або той один сусіда, каже:

„Здрастуйте! Поздоровляю з новорожденням. Що там вам Бог дав, най велике росте та щасливе буде“.

„Здрастуйте“, одказує баба або батько або часом і обов разом, „спасибі вам! Ідіть ближче та сідайте“.

От сусіда іде помалу до лавки, хоче сідаєть, а його просять „ближче“ до столу. А на столі уже і пляшка стоїть і закуска. Сусіду садовлять ближче до покутя, а як двох узвали, то старшого і почеснішого ближче до покутя або й на покуті, а батька з боку або на ослоні проти їх. Баба і з ними закусове і подає на стіл; через те не сідає в ряд, а собі з боку притулить ся.

За стіл сїдають і старі, цеб то батько й мати, як є й жонаті чи брати чи невістка. Але батькови народженого дасть ся скрізь право: він порядкує і частує; батьки тепер за гості. Навіть як сердив ся син на батька, то мирить ся з ним тепер: за столом батько таки на покуті буде сидіть або де почесніше місце і йому йде перша чарка од хазяїна. Од батька взявши чарку і пляшку просить закусить, що Бог послав, чи рибину чи частиночку [?], і сам робить підвалину, се-б то ущипне та вкусить чого раз. Наливає у чарку собі вперед, бо це скрізь такий закон і при всяких нагодах так буває, здоровкаєть ся до всіх: „Будьмо здорові! Спасибі, що прийшли. Хайже Господь дав моїй хазяїці, чи там старій, ще здоровля а отому, що ото коло неї, на много літ. Щоб Бог поміг таки у хрест увести його“.

„Посилай Боже!“

Тай випиває аж до дна, бо так годять ся, а крапель, що зостались на дні, не брзкає у стелю, як це робить ся на христинах і инчих разях; тут тихо, почесно собі пють, ціятик тих та поманок не робить ся. Наливає потім чарку тому, хто у його під рукою в ряд сидить. Той дякує і каже, що хазяїці дайте перше. Як схоче хазяїн, то й понесе зараз і до породілі, що сидить в сей час на полу з укритими ногами, а як коли, то припросить таки цього самого, щоб таки випив, а од породілі, мов, теж не втече. Той або не або дякуючи посідає до баби. То хазяїн тоді з чаркою і до баби іде. Та вже звичай знає і одкажеть ся, скаже: „Я ще випю! Хай гості перше!“

Тоді вже той бере і здоровкаєть ся: „Будьмо здорові! Хай же Бог дав щастя за ким могрич пем, хазяїці на здоровля а ново-рожденняткови на много літа!“ І знов до дна по повній, бо так годять ся, щоби щастє було повне. Хазяїн дав далі. Як є другий сусїда, то і цьому подає повну чарку. І цей приказує теж, щоб і „вік був довгий і життя як у Бога за пааухою“. Тоді і баба випиває. Їй подає чарку хазяїн і разом дякує її: „Спасибі вам бабусю! Ви тепер за батька і за матір мені стали, потрудились таки. Просю покорно, випийте по трудах!“

Ті, що випили, звичайно закусяють, а баба клавляєть ся до них і здоровкаєть ся: „Посилай же Боже матері отій“ — показує очима у той бік, де сидить породіля — „здоровля, щоб сина чи там дочку догляділа і внука діждала, а народженому, щоби був багатий, як земля, дужий, як вода, щоб і в коморі і в оборі було всього доволі“.

„Посилай Боже!“ всі їй одкланяють ся. Вона в цей час або коло печі стоїть, або наблизилась до столу і перед столом не теж до два.

Тепер, як ще не дав спершу жінці сам хазяїн, то замість його, буває, понесе їй баба чарку горілки. І тоді породіля теж випиває повну. Її усі припрохують: „Вам треба у середині полагодить, то ви таки і випийте“.

Та випе, а коло неї уже баба поставила чогось гаряченького з печі. І породіля попоїсть таки добренько. Після цього пють і по другій. Буває, що батько, щоб пошанувать породілю, просить її, щоб вона почастувала усіх. Як баба частує, то кожний, кому вона підносить чарку, просить її випить, приказуючи: „Вам, бабусю, найбільш треба, бо найбільш ви потрудились“.

„Спасибі за добре слово: це вже так і Бог велів комусь таки та бабувать“.

Поадровкаєть ся і випе, скільки там їй на душі піде. Хазяїн припросює закусувать. Потім пють і по третій. Менш од сього не водять ся, хоча і більш теж дуже рідко коли трапляєть ся. Приказують всяк, хто як з'умів. Ведуть і мову то про хазяйство то про сімейство, часом і про громадські з'явки, а про сотужність життя найбільше. Веселого нічого на цій бесіді не має, ні пісень, ні шуток, нічого. Це така собі почесна бесіда.

В частованю бува часом і инакше. Частують ся, а хто небудь: „Ану лиш породілі“ або „матері дати підснідати“. І понесе ото баба чогось гаряченького. А це хто небудь, найскоріше той, хто частує за столом або, як ніхто не частує, то сама баба подасть їй чарку горілки, а вона не дуже там адровкаєть ся, випе, бо просять випить, щоб у животі полагодилось. Батько рідко коли підносить чарку породілі, бо йому якось не гарно шкодувать при усіх жінку, котру він повинен жаліти нишком од усіх.

Як частують, то мнунть чаркою ніяк не можна нікого, бо це обида велика. Треба, щоб всі були рівні. Через те і частують більш під ряд, як сидять, хіба вже батька на перед. Частувати можуть і чужі, а як вони приязні, то треба од них прийняти.

І породіля вже підїла і на столі уже закуски підїли. Пора і вставать. Щоби попасти, коли всім треба встати із за стола, для цього або сам хазяїн щось таке скаже, що вони вже знають, або як забайдужить ся сам хазяїн, то сами гості якось зглянуть ся і теж щось скажуть, що можна угадать, що треба вставати. Хазяїн сам, як замітить, що вже видане усе, що зготовлено було, встает і каже до сидячого: „Звиняйте, будьте милосердні“. Всі встаеть. А як

буває сами хотять встать без загаду, бо це чесвіше буде, то кажуть, зглянувшись: „А нум те дякувать“ і зараз же встають та христять ся до икон. Хозяїн і собі похрестившись, стає з боку де небудь, а ті кланяють ся і до його кажуть: „Спасибі вам за хліб-оїль і за приятельство“. Він же одказує: „Вибачайте, добрі люди!“ Те-ж само кланяють ся і до породілі і благодарять. Сусіда дякує і бабі.

Часом то хозяїн куди дїветь ся в сей час, як треба йому дякувать, то це якось ніяково зроблено; це не порядок буде і незвичайність з його боку, що не має кому і подякувать в самий перед. Звісно в цім разі, хоч якось і ніяково буде, але поклоняють ся до хозяйки, а потім до баби. Звичайно-ж хозяїн повинен бути в сю годнву в хаті і одклонювать ся ото гостям.

Після цього сусіда, чи і два, як де трапило ся, виходе з хати і каже тільки: „Прощайте! Оставайте ся здорові!“

„Прощайте! Ідїть здорові!“ кажуть у слід за хати. Хозяїн сам і за двір проведе.

Діти в хаті в час родни живуть як і по всяк день: самі менчі у запічку, старші по хаті собі пивендяють, а ще білші по хозяйстві: то скотови дають, то дров уносять. Часом то і цим, де котре з білших навернеть ся у хату, то дають як де горілку. Дитина ця повинна поздоровкать ся до всіх, але без примовок і звичайно не пить, як не силують, а як таки наможуть ся на його: „Та за братіка чи там за сестричку випий повненьку; воно тобі буде колісь і в помочі! Ну лиш ну!“ Те й випе.

Часом, що хто чи з инчого села, чи з цього таки, чи може й з кутка цього повернеть ся у хату у цей час, як саме потчують і сидять за столом, то йому безпремінно піднесуть чарку горілки, а як хто з поважних людей, то і за стіл попросять. Примовки і з цим однакові: як знайде для себе звичайніше і для людей приятніше, так хай і здоровкаеть ся, так хай примовляє.

Як слабе дуже дитя то і родни не пють, а мерщій до попа несуть, щоби нехрищене не вмерло часом, бо як умре нехрищене, то не поховають по христьянському звичаю. І в граматку не записують його, хоча поминать хотять і молять ся за його, і хочби й неживе родилось, то просять совіту у старих людей, як його одпоминать. Буває, що баба сама охрестить дитину, як тільки вона з'явить ся.

Як же дасть Бог, що не вмирає а одужує, то могрич-родини пють таки.

На родини ніколи не просять нікого другого, навіть не просять батька та матір породілі: а хатні самі собі та ото як звичай велить, звуть одного або рідше двох сусідів у хату. До того ще баба — от і всі.

Хоч убоге сімейство, а як случай сей Бог пішле, то родини таки підіймають. Хоча сутужність тепер скрізь у хати заглядає і закон переставляєт ся.

82. Балачки з нагоди родин.

1.

На кутку ото вже знають, у кого родини і кого покликали і знають наперед, чи ласо було закусувать, але тим, що честь зроблена, тим якомсь завидують:

„Це ваші батько на родинях мабуть у N.?“

„Еге-ж“.

„А нас і поминув, не бійсь. Хай же й ми його поминем, як і у нас буде якийсь могрич!“

„Та покличте замість їх та нас“.

„То ви все по могричах так і будете ходити?!“

„А тож!“

„Добре!“, одказала з осміхом молодиця сусідській молодиці, до котрої прийшла.

2.

„Як колись, як ще не так хазяїнувать було трудно, то роцот в усьому мали, бо за це і хазяїнами звались. А наші діти роцот ведуть ще гірш од нас, та про те щось обмаль усего, як і в тих: і роцоту не ведуть, а батьки і в голови ніколи їм цего не клали, щоби роцот усему повести. Справив син родини, кварту розпили, хліба й сала з'їли, і розход і в карбованця не став. Та глянув я і до Іськів. Бог ма й чого, а їх розход на родини однаковий був. Тай цей хазяїський син і той злидень довгий, обидва оглядають ся навкруги, щоби і закону не втерять і в розходи не ввійти. Зрівняло життя злиденне усіх. Що-ж далі буде? Мабуть і закон у розход поставлять і вовсім і копійки на нього не потратять. Роцот в життю і до сего доведе. Бідний Хома! Не буде де і поживить ся“ — влопотав ся батько про себе, котрого частенько за приємність на родини зазивали.

3.

Часом, як сусіди, до котрого придуть звать на могрич, та буде ще й другий хазяїн, батько, син або два брати, то старішого просять, а як же у тій хаті та ненароком буде другий сусіда, то таки того просять, до кого прийшли, а тоді, як собі краще знайде, хто зробить, то запросює і того разом. А цей знає, що як би його хотіли то прийшли-б до хати просити, тому й одкажуть ся. А коли не запросює, то звинить ся перед ним і скаже, по якій причині не може його запросити до себе.

Бабувала у N. баба, котру вигнав її приймак з хати. N., як просив сусіду до себе, застав її приймака, те-ж свого сусіду, котрого не любив і в мислях не клав його просити. Трапилось, застав його у сусіди. Крути не верти а незвичайно не попрохати. От він і каже: „Я-б і вас сусідо, звісно, „сусіда за рідного брата“, попрохав, та ото-ж ваша мати у мене бабує, то щоб не вразить її — а вона, кажуть, знаюча, та щоб не сказала, що я нароще — я вже й не просяю вас до себе на могрич“.

„Та я й сам не піду. Мене люди як купину обминають!“

„Та ні, голубе! То тобі так здаєть ся“, одбріхував ся той, радий, що не буде цей безсербожний сусіда, бо його всі таки цуралась.

83. Дітей на родині не пускають.

Дітей малих на родині не пускають і щоб не йшли, дурять їх, що окрайку здійнуть.

„Оце піду до Душі. Та як поспію на родині, буде мені“, каже дяківна.

А її мати каже: „То то-ж кумою будеш?!“

„Е! А я чула, що окрайку здійнуть з мене зараз“.

„На що?“

„На повивач же, чи що! Усе-ж здіймають з дівчат, як котра навернет ся туди, де народить ся дитина“.

„Та то малих дітей так лякають, щоб не йшли туди, де родині саме. То їх дурять, бо не годить ся, щоби дітей упускають“.

„Е, я чула, що правда таки“.

Грицевич, 73.

84. Молиткування.

Чи то вже попи таку установу встановили, чи сами люди ще з прежде віку, сказати трудно а так воно повелось поміж людей, що треба дитини ще й обмолитвувать.

Після того ото, як випровадять з родин сусіду, дає зараз батько народженого пять копійок бабі, щоб заплатила попови за обмолиткування. Баба бере ці пять копійок, бере ще й курку та іде ото до попа, щоб прочтав їй молитву і нарік мення народженому дитяти.

Об тім, яке дасть мення новорожденному, сами батьки ніколи не турбують ся: їм байдуже, яке піп дасть, таке й буде. А піп як дає ймення, то дивить ся, якого святаго у той день припадає, як баба прийшла за молитвою, та таке і нарікає. Часом дівчині, то і не впаде женського святаго; то їй або вперед або назад, котре ближче найдуть мення, те й дають.

Тепер повелось, що попи стали питать у баби: „А яке мення батько чи мати хотять, щоб дати їхньому дитяти?“ Ото баба хвалить ся дома і як коли, то й питає у батька та матері, яке попови сказать мення, щоб дав народженому. Більш того, що батьки кажуть: „яке там упаде, таке хай і дають“.

А оце як стали попи давать дуже круті мя дітїм, то стали боять ся цього, бо трудно вимовить от так Амвросій — Брось по народньому — або такі мя, що не гарно казать перед людьми, бо соромно, як прим. Весаріон — по народньому Сивиріон. То й цього не хотять: „на віщо таке не вштиве мення?“ А то боять ся і таких меннь, що чудні чогось, ось як Фирса, по народньому Тирса. А то ще боять ся таких меннь, що з ними були або є в селі негарні люди, от як Гейко злодій був, а Макар циган. То і цах цурались, або як піп таки давав їх дітям, то ображались такими меннями: „Це вже свого цигана будем мати. Та це-ж тіко злодій Гейко, цур йому, навіщо його мення моїй дитині давать?“ Це вже мабуть образить ся мати або батько.

Було й таке, що й просили перемінить мення, а як не перемінить, то сами перемінять.

То ото як довідались люди, що батюшка може давать мення їх дітїм такі, як і батькови та матері схоцеть ся, то стали просить і наказувать бабі, щоб попа просила дасть їх дитині людське мення отаке, як Андрій, Іван, Павас і т. и. Піп в цім разі прочтає бабі кілька йменнів, що близько лежать коло того дня, в який прийде

баба, а вже баба скаже: „Отаке як-би ймення“. То вже і послухає піп і таке й дасть.

Не люблять, як піп дає таке мєння, що у слободі тій ще не було. Це щось чуже і люди будуть прикладать щось краще, а то „ніби й не людське ймення“. Ніколи-ж не замiтно було, щоб чи батько, чи мати просили коли або хотіли назвати свою дитину так, як звав ся дід любвмий їм, або баба, або добродітель який, або друг чи що. Це вже не траплялось. Мабуть байдуже для людей це.

Взявши пять копійок і курку з хлібом, баба ото виходе з хати, а породілю і дитятко кидає самих. Як дуже заметіть або далеко, то баба не бере курки, а вже принесе за неї усе кум.

За місто баби у хаті нікого чужого не буває, щоб доглядав породілю і дитятко. Там ото вони собі сами чи на полу, чи на печі і дожидають ся баби, поки прийде од попа і буде знову порать ся і коло печі і коло купілів.

Бувають такі матері, що скоро найде дитятко, то вже сама усе робить. Часом і по воду піде і діл сама змаже. А як на полі буває, то сама з народженням і до дому прийде. Але тепер люди слабшають: не тії вже молодиці стали, не те вже у їх і здоровля, що в перед у жінок було.

Так ото покинувши, як водить ся, самих породілю й її дитяточко, баба одягшись у празничну одєжу виходить з хати і прощаєть ся: „Прощайте! Оставайте здорові!“

„Прощайте, ідїть здорові, хай вам Бог помагає“, одвітить їй хто небудь, або породіля або хто з домашніх. Перехрестившись пішла.

На дорозі до попа її хоч і стріне хто і хоч і знає, чоґо іде, але спитають: од кого це ви бабо? Та одвітить. Буває, що й зацікавить ся знать, яке це вже у N. по щоту. Баба скаже; але довго не застоюють ся; баба поспішає.

Заміток ніяких ні при виході з хат, ні у дорозі до попа, ні в попа в хаті, ні на дорозі назад — не має. Звичайно собі іде баба, а люди зустрічають. У хаті у попа, звісно, вона благословеніє візьме спершу у його, — піп прочитає їй над головою молитву і скаже мя новонарожденному. Баби, як нахвлять голову під патрахиль, то цілують нишком патрахиль у попа і примовляють дещо. За одним заходом скаже тепер піп, коли і кумам приходить, щоб йому був час охрестить дитя.

От після цього вона виходить і йде до дому назад. Увіходить у хату і каже: „Здрастуйте! (і перехрестить ся до ікон). Поздо-

ровляю вас з новорожденним і молитвуваним Йосипом“ (чи як там піп нарік дитину). Поздоровила і зараз роздягаєть ся і захожуєть ся знову коло печі, бо вже треба чекати кумів і хрестин.

Буває, що після цього ще й за цим разом нагрів окропи або кулю чи камінюку у печі і ще раз скупає породілю і дитинку, а буває, що й ні, прямо готовать ся до хрестин. Це молитвування ніби є початок самих хрестин. Через це ото батько зараз питаєть ся у баби: „А коли піп буде хрестити?“ — „О тоді то!“ От той і йде зараз по кумів.

Баба-ж те мення, що піп нарік новорожденному, зараз ото і скаже дїткам, як є в хаті і дїти. Сваже по дїтськи, наприклад Івасик, Тасинючка (Танія), Демочко (Даниїл) і т. в. Дїти біжать до матері і собі лепитять, питають ся:

„Це, мамо, Івасик?“

„Еге-ж, дїтки!“

Хто увійде у хату з чужих чи й своїх, то вони.

„А в нас Івасик є!“

„А де-ж ви взяли?“

„Баба принесли!“

„Ну, то й глядїть же його, щоб великий виріс. Тай він буде ягнятко пасти“.

Мати-ж і собі скаже якесь слівце на щот того, яке мення дали дитині її. „Яке-ж погане! Зроду не любила такого мення“.

„Та будете якось привикать. Воно-ж з сьвятого таки взято!“

„Та коли-ж я знала уже одного, то такий непосидючий та придуркуватий був, хай йому. Мабуть такий і сьвятий у його був недобрий!“

„Хай Бог милує“.

От ото і зважають ся мати його якось по своїому охрестити, як принесе баба трудне мення до вимовлення. То вже і баба дорогою, як їй не нравить ся мення, перемінить його на свій лад: Автоном на Хримів, Евпраксія на Охрашка, Лупп на Лупак, Фирса на Тирса і т. в. А дома то теж перемінять мення не вштиве для людей.

По кутку мення швидко пронесеть ся, бо дїти дїтїм зараз же похвалять ся: „А в нас Охтисик є“. А ті у своїх хатах старим похвалять ся: „У N. Охтисик є!“ — „Де-ж ти чув?“ — „Дїти казали“.

Діти з кожної хати усіх дітей на мення знають. Часом з своєї хати старе не знає своїх дітей на мення всіх, а дитина чужа усіх з кутка так і вичита, як з книги.

Поміж Кучанами, як ото вже десь дознались, що баба од попа повернула ся, те-ж почнуть побалакувать про христини: „Це-ж і хрестить його будуть, хто-ж то у куми буде йти? Чи й нас же то покличуть?“ спитають про себе у хаті. А той, що був на рідинах, то той не сподіваєть ся, щоб ще його покличали: „Я вже свій могрич у їх пив, хай ще другий хто посидить у людей“. Часом же то і того кличуть на христини.

Часом, що куди далеко за чим послать треба за горівкою до підвалу, чи може за чим другим, то то вже кожний сусіда, як загадає по бідности, то пособить йому: чи й сам чи хлопця свого пішле. На приклад підбачувать старшого сина з городу до дому: сусіда зараз поїде та підсобиць сусіді.

Заговорів та насилوک або якого шептання над народженням в час обмолитвування не має нікотерих. Ні баба, ні хозяйіни нічого такого не роблять. А зараз ото, як прийде од попа баба, усі готувлять ся на родини більші уже і торжественніші у цей день. Часом то і одкладають на другий день христини, як припізнались уже.

В граматку бував, то уже обмолитвуване, хочби і вмерло зараз нехрещене, то записують і одпоминають його у свої дні.

Про дітей, що померли часом зараз як народились, або і неживими були, або що вже обмолитвувані були та померли, багато ходить усяких думок і розказів.

Ховають таких дітей десь окроме, не на кладовици.

85. Попи беруть багато.

Іде мірошник раз у млин, стрів бабу, несла курку до попа. Поздоровкав ся і нічого, пішов собі у млин. Там купа людей, ждуть млива.

„А в кого це з нас могрич? Аж баба курку понесла“.

„Та то аж у Хритонів, невістка либонь обродилась“.

Замовкли всі.

„А на що то треба курку ту нести попови, хйба без того гріх і обмолитвувать дитину? Адже і дома би курка пригодила ся“.

„Спитай ся ти у попа про се“.

„Та в попа я не питаю, а в попаді, то ото моя таки стара довідалась раз, каже: „То давній ще звичай. Адже-ж і до Христа

либонь, як народив ся та хрестить зібравсь, то мати Божа дві голубки за Христа подала. А в нас замість голубів курей несуть, бо де-ж то тих і голубів набрать“.

„А чого ж ото як курки не має, то піп зараз каже гроші вмiсто курки дай, і ми два влоти кладем за курку. Грошей же не давали за Христом...“

„Та ще питай таки“, крикнув мірошник. „А гостям що дасть піп, як курей не наносите йому?“

86. Хрестини.

»З шутків, та з жартів, та зробив ся клопіт, а батько поїхав за веселищем«. Загадка. (Хрестини, себ то батько поїхав за горівкою).

Ти його хрести, а він кричить: пусти.

Дурний тебе піп хрестив, та й шпани спустив. [Приказки].

Так само як і родини, хрестини, це справляння чести уже охрещеному народженому. Так само, як і родини, справлять хрестини, це неодмінний закон за для всіх людей.

Хрестини роблять ся так-о:

Батько обмолитвуваного уже дитяти, як спитав у баби, поки піп казав приносить до хреста дитя, зараз і йде до кумів.

Про кумів, кого взять у куми, іде совіт у батька та матері ще з постушків: і тоді, як де, то совітують ся, кого будуть кликати у куми до себе. А як де, то про кумів тільки думають, що возьмуть того то у куми а оту то за куму, а скажуть уже після оброднення одно другому. Рідко буває, щоби не посовітувались батьки одно з другим про це. Не звісно, чи й буває коли так, а так як то буває, то там дружби між ними нема ніякої. Як вибирають у куми, то лиш через те того а не другого беруть, або ту а не другу куму, що або дружні з ким, по приятельству великому живуть з ними обов, або й через те, що може й поможе деколи кум чи кума, як багатіші трохи. Часом то за честю і гонять ся, хотять покумить ся з багатими та почесними кумами. А білш того, що рівню свою беруть та приятелів. Часом звуть у куми і духовних, попадю буває, паничів, паннів, дяків, проскурні.

До вибраних ото вже кумів іде батько. Увіходить у хату, здорвкаться ся як і при родних. Його просять у хату. Він або йде, як що на дворі зустріє ся, або, як це буває літом, зустріне ся у дворі де, чи в садку то і не йде, а тут ото і скаже, чого він

прийшов. „Я вас ще ото й давно мав на приміті, та змовчав, бо, звісно, хто його знав, як вопо ще буде. А це мені дав Бог, благополучно уже і обмолитьуване, хвалить Бога. Не одцурийтесь, будьте ласкаві, понесіть і до хреста його. Прося і я і стара моя!“

„Спасибі за честь! Трохи й ніколи, але чом не йти, як просять. А коли-ж маєте христини?“

„Та зараз якби, шпй переказував“.

„То я й готовий (чи готова там)!“ І зараз ото стягав з жердки нову юпку чи кожух і найде у скрині грошей, як кума, то і платок звідки витягне, і почне убирати ся й собі. А кум не ждав, а пішов чи за кумою, як що це у кума був, чи за кумом, як у куми це був. Іде перше, до кого ближче йому; переваги тут не має нікому.

Звичайно йдуть до тих, що їх вибрали; але як за якими кумами діти умирали або і взагалі всі діти вимирали, то батько йде до інших кумів і кого не стріне на дорозі, того повинен брати в куми, а не тих, що брав ранше. А той, кого зустріне, не повинен одрікати ся, хочби і ворог був. Той повинен попросити, а той повинен і послухати, бо це-ж звісно яка річ велика. На такого дуже нарікають, як одкажуть ся: „Ти й чоловіка не послухав і од хреста одрік ся!“

І кумови і куми честь і слава однака, чи то за дівчиною чи за хлопцем будуть кумувати, хіба, що за дівчиною кума важніша, а за хлопцем кум.

Спитає і кум і кума, як будуть звать дитину. Часом, що куми одні і одні бере батько, то тоді він як увійде то каже після того, як поздоровкають ся: „Ви-ж у мене і за тим кумували, то будьте ласкаві і тепер не поцурайте ся нас! Мені Бог синна ще послав (чи там дочку), то нехай це вам і хрещенням буде“.

„Спасибі, що не забули нас!“

І ото як оце вже не має до кого йти йому, то укупі і йдуть до господи.

Буває, що і по дві парі кумів звуть. Це у багатих так, як коли трапляєть ся, щоб веселіше було, а то і щоб не обідить і других поважних багачів, що обійшов їх який там багач. Але тепер за сутужністю не кличуть двох пар кумів.

Трапляєть ся, що братів, сестер своїх беруть у куми. І це частій буває, бо боять ся з чужими родами кумити ся, щоби, як у обох будуть діти, та не шкодить їм, коли злюблять ся і сточуть побрати ся; бо всі кажуть, що хрещеникови у хрещеного чи батька

чи матері не можна брать дочки. Хрещениці не можна виходить за сина своїх хрещених батьків. Але тим, що батьки їх покумались у парі за чужими дітьми а не за ними, то можна поби-
рать ся.

Чи як у перед кумів прийде хозяїн до господи, чи й у місці з ними, баба глядить, щоби непременно не прозівать.

Кум з кумою часом сходять ся, бо хто дальше з них живе, поспішає; як по дорозі, то і зайде, а хто ближе, то не так поспішає, так, що разом і привдуть до хрещениати. Звісно, кожний знає, з ким йому у парі кумувати. Зі собою беруть хліб печений за паауху, бо без хліба ні на родини, ні на хрестини, ні на похрестини, ні на які гості незвичайно йти.

Тіко що кум увійшов у сїни, баба йому назустріч.

„Здрастуйте, бабо!“

„Здорови будьте, синашу, а ну лиш, чи є у вас хліб?“ шутливо обзнаєть ся баба. „Покажіть його і нам!“ Той дає. Баба, взявши хлібину, іде в хату і кладе її на столі. Чого це в сінках бере баба хліб, не звісно. „Так треба“, кажуть. Але ця хлібина бабі нужна, бо од неї вона одріже цілушку і дасть кумі, як та йтиме з молитвянним до хреста. Тепер то вже не дуже слідать за тим, щоби хлібину ще в сінках узяти, але твердо за те держать ся, щоби цілушку од того хліба дати кумі до цопа і щоби потім нею нагодувать породілю.

За бабою з сїней увіходить кум, часом то разом з кумою, як зійдуть ся, і каже:

„Здрастуйте! Будьте здорові з новорожденним!“

„Спасибі“, кажуть хто в хаті старший. „Просимо сідать“.

Ті ближе підходять і наджидають, поки усеї зберуть ся, чи кума чи куму піджидають, а часом і страву, поки не поспіє у печі.

Тут бувають і гості звані, чи рідня далека, з чужого села, приїхала, чи й так хто трапив ся. Часом буває кум з чужої слободи або й кума з чужої, тоді її ждуть або вона вперед приїхала і жеде других.

Як зберуть ся всі, то ставлять на стіл страву всяку і могрич. І тут батько дитати за розпорядника, а старий од його за гостей. Батьки то ніби і собі радють, що син їх порядкує, і дають йому скрізь право. Так само як і на родинях потчують ся і закускують. Підїдять і подякують. Пють по повній і вже бризкають у стелю, але не всі, як от уже після хреста це робить ся. Як пють, то примовляють, хто як найде підхожо до случаю. Кум каже: „Посилай-же

Боже кумі, щоби таки очунювала та сина вигодувала, щоб і в мир було що показати. Та так хай Бог помагає, щоб зробить, що надумали (цеб-то у хрест увести). І вам, куме, хай Бог дає, щоби наслідник великий ріс, многолітний був та і вас стареньких піддержав. А вам, бабусю“, — обертаючись до баби — „щоб таки діждали рушника мати (цеб-то женить, бо як женять, то дають рушники або полотно) або щоби пупець і од цього мали, як жити мете у віку!“ [?].

Це, а всі йому одклоняють ся і дякують, просячи Бога: „дай Боже“, „пошли Боже“. А хто небудь з гурту і посумує на щог бажання: „Не такий наш вік“, обізветь ся одно до другого або й на гурт, „щоби ми діждали онуків женити“.

Кума примовляє:

„Будьмо здорові! Послай же Боже дітки та на дітки! Кума хай одужує, а ви куме синови сидушку готовте, а там і хатку думайте. Тепер так, син на ноги та й „Різніть!“ каже. Будьмо здорові!“

І випиває. Так і всі однаково, як і на родинах, тільки тут білш людей, білше річі і мови і жизни білше. За сином завше веселіш: і батьки чогось, і гості чогось (мабуть чують, що батькам краще) веселіше чують. Батьки щедріші, а гості веселіші тай договорюють: „Діждать женить та горілочку пить“.

За дівчиною теж саме здоровкання, тільки до дівчиняного життя приноровлене. „Щоб і заміж давати діждали“.

Тіко поставали та поблагодарили, як і по родинах це робить ся, а баба уже як різала закуску, одкрийла окрайць кумового хліба і сховала; і тим часом у вузлик і печини та вугілля завязала і коло цілушки приклала. З за столу встали. Баба кладе серед хати кожух вовною у верх серед долу перед столом. Під кожух куми і гості, як в і як хотять, кладуть гроші, копійок по дві, по п'ять, на щастє дитини: забравє їх потім баба. Поклавши кожух, баба бере дитину і шуткує білш для того, щоби тишу перервать, бо тепер чогось ніхто не посьміє балакати. „А ну лиш у кожух!“ Принесла і кладе. Поклала. Тоді куми і баба, без батька і гостей, піднімають з кожухом у верх дитину; до трьох раз то піднімуть то опускають і кажуть: „На многа літ, на многа літ, на многа літ!“ Держать на воздуху; баба бере дитину і дає кумі. Кума обгортає, а баба, щоб ніхто не замітив, уткне Їй окрайць хліба і той вузлик, що з печинною. Кум хоч і запримітить, бо вже всі знають, але вдає, що не замічає, „бо то їх бабське діло“.

Тимчасом батько дає кумови гроші, 20 коп. за христини попови. За цим же разом дають кумови і курку і хліб для попа, як часом баба не односила до молитвування, бо далеко було і холодно, а баба стара. Як хазяїн дає гроші, не примовляє нічого, хіба скаже: „Оце попови дасте“.

А баба як дає цілушку і „вузлик“, то тихо од усіх примовляє: „Вугілля та печина, лхким очима (цеб-то людім, що урічливі) сокира в спину, хто буде завидувать нашу дитину“.

Куми виходять і кажуть „Прощайте!“ „Щасливо!“ Кума вже знає, що з тею цілушкою та вузликом робить. Скоро вийде на вулицю за ворота, візьме той вузлик та через плече або через голову назад і кине на вулицю, щоб ніхто не бачив. Це задля того, щоби не наврочило ніщо дитини, бо „воно вперше ще іде на очі людські“. А цілушку так в пазусі так і понесе і буде у попа з нею, поки й охрестять дитину, і назад принесе.

Пішли до попа. Там по закону як слід охрестили і йдуть з дитям до дому.

У попа кум купує за свої гроші хрестика, а кума крижму, яке потім зістаєть ся у породілі. Крижма, це кусок полотна. Вона належить самій дитині беззастережно; з неї шують йому сорочину, а як що синови іти треба на воєнну службу, то не шують тепер йому сорочечки, а держать крижму, поки не виросте, і тоді аж роблять і надівають на нього, як виражають у набор.

На дорозі не забалакує ніхто, хіба які близькі дуже товариші — приятелі або що. Не забалакує, бо боять ся, щоб не жаліли на його, як що з дитиною трапять ся погане. „Краще, як нічого не грішитиму“ — усяке подумає. А як скортить довідать ся, чие воно, то вже у когось у сусід считає, і звісно, що догадають ся, чиї куми, бо в селі це знатно всім, хто кого бере.

Приходять в хату уже з охрещеним. І знов здоровкають ся: „Здрастуйте!“ — „Здрастуйте“, одвічають хатні. „Давали нам нехрищене“, каже кум, „а ми вам принесли хрищене! Поздоровляєм вас з Грицьком чи як там!“

„Спасибі!“

От кума дає дитину і цілушку бабі, а баба цілушку передержить десь скритно так у себе, а дитину до матері даєть. От тут і буває, що мати дає вперше груди дитині (звісно, правої), хоча буває, що й до хреста годує, як довго приходить ся не хрестить його. Куми і гості, що були часом уже в хаті, або що ще покликани, сідають на лаві і перебалакують ся одно з другим. Хвалять

ся, що в попа були, що на дорозі трапляло ся їм, яка кому коли пригода була. Дехто, то до коліски заглядає.

Тимчасом на столі, як і перше, готувлять страву усяку і становлять пляшку. Батько, як усе готове вже, просить за стіл кумів і гостей, сажав по старшині, хіба якісь старші самі одмежуть ся, а сам сідав з бабою перед столом, як і на родинях.

На столі коло миски, що з капустою, стоїть порожня миска. Скоро сіли, в неї кум перш кладе три ложки капусти, набираючи з повної миски. Потім і кума кладе три ложки капусти, а як білш кумів, то усеї кладуть. Потім цю миску подають матері на піч, потім і всякої страви, яка є на столі, так само подають їй їсти, а баба подала вже їй свою цілушку, щоби ззіла на те, „щоб добре годувала“. І вона їсть разом з тими, що і за столом сидять. Звісно, по чарці, як водить ся, те ж пють за кожною стравою, а як часом у достатках, то й по дві підряд спершу. Пють, хто як хоче, повну, чи ні! Білш того, що по повній, бо в стелю кожне бризкає бризкає а чарки, добавляючи: „От такий росте! От така будь! От таке щастя хай Бог дає“. Примовляння ще ширшає білше; починають ся звісно: „Будьте здорові. Слава ж Богу, й у хрест увели і Грицьком назвали. Хай же великий росте та щасливий буде і многа літ йому“ — при тім пе і бризкає. Або: „Дай же Боже, щоб кума одужала тай сама годувала та доглядала, а син великий ріс та щасливий був, та щоб і женить діждала, собі поміч мала. Та щоб її стару доглядали діти, як і їх тепер доглядаємо!“ Пе, бризкає і поведе зараз річ, яка їх і дитяча доля й утіха.

Чим білш далі пють, тим мова білш ширшає і прямишає і буває щира і правдива, од серця. Тут згадаєть ся усе, і життя колишнее і теперішнее; тут пригоди хто які де мав похвалить ся; тут буде чуть річ і про покойних і про царів; тут буде річ і про науку у панів і у них; тут часто рішають ся і побожні і житеві великі питання. Згадаєть ся старовина. Старий хто розкаже про неї, а молодші собі слухають та ніби не дочувають. Та так страва за стравою іде. От і кінець її. Баба, що за всім там зоридла, уже помітила, що кінчають справу. Уже й пора встаєть, балачка затиха. Зараз бере подумисочок. Ставить на того дві чарки горілки і ложить хлібину, і цю справу положить на столі. Потім од породілі іде до столу і вляняєть ся до кумів і каже: „Прислав кум та кума (цеб то батько і мати) для вас хліба й вина“. Куми підряд беруть, пють горівку, яку все баба налпває, і випивши одвічають: „Спасібі кумови й кумі і вам бабо, а новорожденному на многа літ“. Кажуть

і кладуть гроші на тарілочку, по копійок три. Це дохід новорожденному, на повивач, кажуть. Як є гості, то й так роблять собі. Після цього встають, як се було показано при родинах, благодарять Богови, хозяйінам, хозяйці і бабі, шукають свою одезу, шапок і брилів та плаття тай прощають ся.

Тут вже й бува кінець хрестинам.

Але буває, що баба задержить гостей цих і ще довше, хоча й так вони їли, пили й балакали доволі вже. Хотять розходить ся, баба бере „варену“, цеб-то щирбу з узвару підмішану медом і заправлену перцем та сям-тим, і просить їх присісти. Буває, за стіл вже не сїдають, а літом то десь під грушею або що на траві чи під повіткою, де збере вона та посадовить, а тоді й частує вареною усіх. Примовляння за вареною коротше, білш на бабу все хилить ся воно: „Щоб вас Господь подужав і на далі, бабусю! Ви трудитесь скрізь по людїх то й спасеніє заробите. Дай же Боже іще й у себе побачить вас, бабусю!“

„Пошли Господи! Спасибі вам, діти, що шануєте мене. Хай Господь вас не зоставить. А мій уже вік видний“.

Піють і гроші здають на тарілочку. Це дохід бабнн. Але не покористуєть ся вона ним, бо їй, звісно, хочеть ся погулять довше, От вона ці грші і придержить до складки.

Після цього знову схотять розходить ся і йдуть до батька дякувати і прощать ся. Батько, звичайна річ, просить ще погулять. але ці не твердо зостають ся, бо знають, що це так кінець уже гулянню, і рушають іти. Батько й готовий уже й випроважать гостей, хоча й ще не подає виду свого, а просить таки. От гості зглянуть ся і хтось скаже: „А ну, пошануєм ще батька“. Другий піддержить, за двома й усі. Складають ся по пять чи по десять копійок, принесе котре молодче горілки. А баба і свої гроші туди прикладе. І от ще гуляють, ще приятіш і шумніше. Той уже й багатіє, а той по Таврії їздить; усякі мови тут бувають, але ані пісень ані танців не буває, не годить ся, „бо ще не давно од христа“.

Допивають складку і знову ідуть до батька дякувати і прощать ся. Він проводить їх аж за двері.

Рідня, як буває, то щось народженному дарує, скорій всього гроші. Оце підійде зненацька до дитини, де лежить, чи у колисці чи так у подушках, і покладе під маваттячко грошину. „На повивач“, моргне до матері на піч. А дякі, то прямо їй у руки дають. хоча та звичайно просить не турбувать ся. „А як те, хай

на окраїчку таки буде їй!" Покладе, як та не бере, і піде прощатися.

На хрестини не приносять нічого гості і куми, хіба добряка родич рибн чи чого там перешле на случай цей.

Гостей випровадили. У цей день вже й ото не роблять нічого, не докончують случаю.

Через недостатки, буває, то хрестини уже й на тім кінчають ся. Одначе це не по закону, бо закон такий, що треба, щоби ще й зливки й похрестини були, хоть це уже на другий день повинно бути.

До хрестин у купілі купають дитину, а після того, як од христа принесли, то не купають у той день, а вже аж після на другий день. І ото поки й перестануть у купілі купать, хоч і до трьох год, то той день, що од христа його привесли, не будуть купать, бо як купать, то буде потапать, а як не купать, то не вмере од води.

[З приміток при хрестинах згадано вже було, що з циганами жінкам не можна приходити і що вони на се роблять. Крім того мудра баба сама старається запобігти лихови і вивішує на жердці що небудь червоного].

З иньших приміток важні іще:

Хрестин ніколи не можна одкладати і ніхто їх тому й не одкладає.

Як розібеть ся що невароком, то це за гарний трапунок мають: „усім весело було“.

За байстрам іде в куми охоче дівчнна кумою, але бере ніж за пояс і гроші, щоб причарувать (ніж) багатого (гроші). То вже як за байстрам іде дівка кумою, то зараз заміж піде.

87. Куми.

Куми, як четверо кумує за однію дитиною, то котрі несуть до попа дитину хрестить, то та пара щитаєть ся первими, ріднішими кумами, а друга пара, як ідуть од попа, що несуть дитину; дитину звичайно несеть кума. Як прийдуть куми од попа, посідають непременно по парі; кум з кумою різно сидять, не годять ся в купі. Скоро посідають куми їсти, то перш скидають по три ложки страви в другу миску і підносять старша кума породіли, щоб і вона їла.

88. Грішити з кумою.

Як кума з рідним кумом занімалась, себ то курвила, то до страшного суду на тім світі буде одна борода з верху, а друга зі споду, та після того в смолі кипітиме та в огни буде горіть.

Це так казав Замирун, котрий був в 1896 р. в селі П. над Дніпром.

89. Пісня про кума і куму.

1. Ой кума ж моя, кума,
Превеликая душа!
Гріх тебе любити,
Та жаль тебе залшити.
 2. Ой прийшов кум до куми,
Й а кума діжу місить:
Покинь кумо тісто,
Та ходім на місто.
 3. Ой пішов кум до куми,
А кума хату мете:
Та покинь кумо хату,
Та ходім у кімнату.
- 4 = 1.
5. Та пішов кум горою,
А кума й долиною;
Та зацвів кум рожею,
А кума калиною.
 6. Ой ходім кумасю
Та й обоє до церкви (2 рази).
За гріхи признавать ся.
 7. Ой пішли ми до церкви,
Та нема попа дома —
А чи твоя чи моя
Нещасная доля?

Співала Я. Антипова на хрестинах, здоровкаючись при тім : „Од краю до краю, всім добра желаю, а мені найбільш, бо мені найгірш“.

90. На хрестинах у дяка.

Кум шинкар, кума дяківна, Лавруська бабувала. Лавруська поклала на подушку, бо кожуха дяк не дав, не було, чи що, а шуба з поганим хутром дячшина була. Піднімають з дитиною тую подушку, а дяка десь не стало в хаті.

„А де це той коваль“, шука очима баба; „треба, щоб він буь“.

Узвали його, підняли кум і кума і баба, а потім дали кумі самій на руки, й одгорнули. Кум усе, з міщан черкаських пан, не знає, чи робить, що баба велить, чи ні. Зазіхне, щоб глузувати над бабиними видумками, коли-ж вона дуже твердо їх робить, суворо так до всіх: „Ви закону не знаєте“. Стали всі і готові йти до попа, а вона: „Ось ще цілушничку з сіллю нате, коли хліба не згодилось, то хоч з палянички хай буде вже“.

„А де-ж ми дінем її?“ питає кум у всіх, очима водячи на кожного.

А баба: „Годить ся брати зі собою“.

А стара мати дячшина: „Та то колись було на закуску беруть до попа, як той було по чарці дасть кумівської; та вже баба привикла по людїх давати, то й у дяків держить ся свого звичаю“ і поглянула на бабу.

Баба: „Тай спасибі вам! Чіпляєть ся усе той шинкар то того, то того, наче й з роду не бачив християн“. А потім верть: „Ох, а ще-ж і кумі гостинчика у пазуху!“ Дає вузлик з пичиною то що. Та вяло взяла у жменю ту справу і пішла.

Остались дома гості і почали собі сеї, теї, то закусять то впють. Лавруська частує, все розказує, як то вона хоче і душі спасенія заробить і як її люди в чести мають, а з за молоду як вона з старшинами гостювала, а Порчисі чи Корецькому одпалила штуку. Він дуже намагав ся покумувати з нею де небудь. [Але вона перехитрила його].

91. Балачки з нагоди хрестин.

1.

„Оце у Андрія мабуть пішли жидам за горівку рублів трьох, чи й білше“.

„Та инакши ж і як? На родини карбованець пішов з усім — певно закуски не лічить, та четвертина горілки, та се те прикупив. Та так з усім пятаку й одкладай, поки охристиш ту дитину!“

„А воно-ж і Андрій та й винен був. То мабуть іще оце підчепив десь грошенят“.

„Та звісно, як з двору не продав нічого, то в позикку десь достав: це-ж так усім нам доводить ся робить. А не довиди Господи якого другого случаю, то знову щось збувай, а хоч і з жертги бери та в заставу неси!“

„Се так. Та чого воно вперед не так доводилось усім? Адже тоді бучніше і хрестили і женали. Побілш гуляля, їли і пили, і добра ще скілько мали. А тепер не те уже у світі стало!“

„Перевилось: чи ми сему виною, чи батьки наші, чи хто другий — однаково, та те тіко не однаково, що далі та все гірш стає. Та ще гріхами як обклали, ти лиш придивнись!“

Так балакали два чоловіки ідучи з обручами.

2.

Через тік у Омелька стежка навпростець. Він віє на току. Бачив, як Н. ішов за кумом, бачив, як і повернув ся той назад. А це і йде сам той кум.

„У куми, дядьку, га?“

„Іду“.

„Візьміть і мене з собою“.

„Іди“.

„Ось я зараз“ — а йти не думає.

„А гроші-ж в тебе є?“

„А хиба на що?“

„А хрестик у попа купить!“

„Я й без хрестика покумую. У мене зараз ось нема. Та й живу якось“.

„То-ж ти!“

„А ти?“

„А я несу шагів десяток“.

„Та й я-б знайшов!“

„Хиба у житі там! Бувай здоров!“

92. Зливки.

На другий день після хрестин приходить баба ще досьвіта до тих, у кого вона бабує. Звичайно, як і перше, христосаєть ся вона

і зараз порядкує в хаті як настояща хазяйка. У сей день її допущено скрізь, і в коморю і в хижу і од скрині ключі дають ся їй. Затоплює зараз у печі і абігає у чуланець по сало, у коморю за борошном. До зорі й обідать вже готово в неї. Йдучи по воду до колодязя молить ся „Одчинашу“, потім шепче: „Іду водиці брати, стало мене три янголи стрічати: один Михаїл, другий Гавриїл, третій чудотворець Миколай. Стала я їх прохати: Чудотворче Миколаю! Помагаєш на водах, поможи й мені водиці набратн, молитвяву, хрещену рабу Божу N. обмивати й напувати і покорму визивати“.

Прийдучи до колодязя шепче знову:

„Добривечір тобі, водо Оліяно і ти земле Титяно. Прибуваєш водо із гір, із долин, з під чирвоних калин, з лісів, з підполіссів, щоб так прибувало породілі покорму для молитвяного, хрещеного младенца N.“.

Набирає відро вповні, „щоб було вповні і корму“, і приносе вповні і до хати, наливає в горщечок теї води і кидает туди і сімя трохи. Потім пригрів, аби залітечилося воно.

Тоді ставлять по серед хати ночви і кладуть у ночви гіллячок верби, що іще остались. Для чого се так, не знати; „годить ся, так роблять скрізь“. Тоді бере баба у руки той горщечок, що з сімям та водою, і іде до ночов. Сюди разом приходять і породіля. От вони і породіля і баба разом ставлять свої ноги у ночви і та праву і та праву, а лівими на землі. Баба тоді бере воду з сімям і лле лівою рукою на свою праву руку. Вода з сімям біжить по ліктям; під лікті підставляє свої пригорщі породіля і їй у жменю біжить вода. Сю воду вона не і усть те сімя, що попало з водою в жменю. Потім бере баба горщечок у праву руку і лле воду з сімям на свою ліву руку. Породіля робить тут так само, а це для того, щоб так прибувало корму породілі, як прибува з ліктя вода і сімя (в сімени в молоко). Так до трех раз.

Потім умиває тею водою баба породілю, як де то лице й ноги їй, а як де то тільки самі ноги, бо лице кожна собі мие сама, — умиває і шепче:

„Ти водо Оліяно і ти земле Титяно, ти для всього создана. Сусе Христос тобою вмивав ся і чирвоною ризою втирав ся, для доброго діла готував ся. Ти прибуваєш із гір, джеріл, з лісів з від’усіль, щоби так прибувало молитвяній, хрещеній рабі Божій N. для молитвяного і хрещеного младенца N. корму“.

Після цього породіля умиває бабу і рушником утирають ся, а пупець лежить наготовлений коло їх.

Пупець — це ліктів чотири або п'ять полотна; ним як де утирають себе як повмивають ся баба і породіля, а як де, то шкодують його на се і втирають ся чим другим, рушником або що. Без пупця не закон бути: як не дала породіля пупця, то це і прощення їй не буде, а як забула дати або не згодило ся полотенця, то в послі треба дати. Часом це буває й так: баба вмере і опрошення занесе. Тоді гріх на породілі.

При обмиваню буває ще й так: ставлять ночви з тею водою серед хати і перш діло попростять ся. Потім породіля помие бабі ноги і потре пупцем, а баба зараз їй помие і потре. Руки кожна сама собі мие, а на сам перед мивають вид.

Після цього обмивання породіля перш кланяєть ся бабі і просить опрошення. Простять ся звичайно, як завше. Потім баба кланяєть ся породілі і просить опрошення: простять ся знову. Це задля того простять ся, щоб те, що робилось ними стидного, пройшло собі, бо грішне діло, хоч і сьвітове, але бридке й не звичайне, і в вічі якось би то не гарно було дивить ся одна одній, як би не попростились. Совісно не попростить ся, а опрошенням усе прикриваєть ся. Ці зливки роблять ся не прилюдно, як ще всі сплять, хваба може одного кого де взивають, тай то ні, не чутно ніде.

Воду, що в ночвах і в горщечку, вливають в містї з тею, що в відрі зосталась, гріють і в купіль ллють. В купілі і породілю і дитину купають, а потім сей купіль виллюють десь у таке місто, де ні скотина, ні людина не хопить, щоб часом чого не прикинуло ся, як хто увійде у те місце.

Так обчистивши і тіло і душу, породіля прибираєть ся у чисте убрання і дожждає, поки чолонік покличе кумів і там приятелів яких „на зливки“. А ті, йдучи, несуть те, чого у тих не має: калючки на пиріжки, грушок, сїчавички, такого чогось, щоб і породіля попоїла. І самі їдять те, що принесуть.

За зливками скоро настануть і похристини. Окриме одво од другого не робить ся: одначе часом звуть похристини зливками.

Заміток яких на зливках не примітно. Єсть, правда, ось які:

Поки не буде зливок, хоч і три дні не буде зливать баба на руки породілі, то вірять і кажуть, що так таки воно й є, що молока у породілі не буде. А як зілля баба, то так і почує в собі породіля переміну і зараз почує, що молоко єсть у грудїх, і до цього часу, до зливок і грудей не дає ніколи. А як дав перший раз грудь дитині, то оту залізяку під себе кладе, а з цього часу і під дитиною, де-би воно не лежало, повинен бути ніж, щоб віхто її не обїдав чи крикливою чи чим другим. І так до шість неділь.

Також замічають, що як мала дитина появиться ся, то у хату не можна нічого вносити з одяжі по захід сонця, щоб криклиців не нанести і уроків всяких. І так знов до шести неділь.

Те-ж таки од цього часу, як уже мати почне ворухити ся (бо спершу усе баба сама), то у вечері по заході сонця сама мати бере ніж і хрестить усі вікна, двері й комини і приказує:

„Сам Сус Христос на дверечках, а янголи по віконичках“. Се каже тричі на всяку штуку. І так цілий год.

93. Похрестини.

У той самий день, як і „зливки“ бувають, роблять похрестини.

Зливки були празником баби, похрестини празником породілі.

Часом то зараз за зливками куми та гості сюди вже звуть ся, хто приятнішим буде; часом родич якійсь, а часом і чужий чоловік. Жінок кличуть разом з їх чоловіками. Часом то ті самі, хто на зливках був, як їх гуляли, застають ся й на похрестини. А як прямо уже аж у день почнуть справлять ся, то кумів і гостей таки і звуть на сей час. Хоча й у цім разі, як ідуть на похрестини, та хто спитає, куди це, то кажуть: „Та підем зливки пий“.

Зливки, це якесь очищення після хрестин, могрич по них, як ото і після родів родини. То скорій зараз після зливок і маленького могричу починають ся похрестини.

Звичаї, як звуть на похрестини, однакові, як і за першими гуляннями. Тут тільки буває, що ще з учора покликали тих самих гостей: „Приходьте, будьте милосердні, і завтра раненько“, каже батько, як випроважає гостей. То ото вже й вони знають, приходять раненько, назносять, що у кого є, зають зливки і починають підряд і похрестини гулять.

Похрестини починають ся так:

Кум кладе на покутя, так само, як і перед хрестинами, кожух вовною у верх. Страва на столі. Просять гості, а як де, то баба або кум породілю матір на покутя сідає. Вона й ото сідає на той кожух, що баба його покляла вовною на верх. Кожух цей кладуть, як і перед хрестинами для того, що так годить ся, а то таки і щоб породілі було тепліше сидіть. Звісно, їй тепер сирости страшно, а на покуті сирмабудуть скрізь; дитяткові підкладають кожух, щоби якше було і удобніше його підіймать було на много літ.

Як сяде ото вже породіля мати, то їй кума або баба подає дитинку на руки. Та тоді і всі сідають, як звичай вельть; старші коло неї з правого і лівого боку, батько й мати, як і перше перед

гістьми. Батько повинен витать гостей; баба сїдає коло породілі з правого боку.

Страва тепер подаєть ся краща, ситїша, довольнїша і розкішнїша, як на перші случаї, бо тоді як подїлять на всі случаї одну курку, то так би без замітку й прошла вона, або вареники; хто їх тоді варитиме, коли вже послїдній день святакування. Тепер що зібрать, то вже на другий раз не ділять, бо це вже дні рядові, борщ, хлїб, каша, картопля: случаю не має бути вже. Як підряд і другий буде, то тоді і заход другий до сього.

Баба, як усїлись всі, дає тоді в руки породілі пляшку з горілкою, а сама держить чарку. Породіля наливає в чарку, а баба потчує. Перш породіля не таки собі, як подаєть їй налиту нею чарку горілки. Здоровкаєть ся, як звичайно случаю сьому: „Будьмо здорови, хозяїне, і ви бабусю, і ви куме й кумо! Спасибі, що не поцурались нашої хати! Дай-же Боже, щоби діждали мотрич сей пити і за жевїнням, щоб оце росло та батькові чоло давало, а хрещеному вечерю носило, та виросло і у пригоді було нам і людїм!“

„Посилай Боже!“

Не повну звичайно. Потім чарку оддає бабі і та придержує, поки мати налле, і підносить або в ряд, або батькам, як є, своїм або чоловіковим, а як що, то хозяїнови зараз за собою. Це небезпемінно. А потім по старшині і по честнї: але скорїй усього під ряд, лиш чоловікови одному вперед. От як дочастує баба і треба вже й їй випить на кінці; то поздоровкаєть ся і каже:

„Посилай Бог добра ковалеві й ковалесї (цеб то батькови і матері) й тїй бабі, що була при цїм лисї“.

Так і всіх ото обчастує і всі її просять випить: вона здоровкаєть ся, але не не за кожним. До неї і до всіх кожне, кому баба подає, здоровкаєть ся. В здоровканнях бажаеть ся усього, що краще є в свїті; часом і шутка в здоровканню пропустить ся:

„Хай же Бог дає, щоб росло, а натомість та й друге було, щоби пить та гулять, пить погулять!“

Не і бризкає в стелю.

„Хай Бог уже милує од їх, як їх отак трудно родить. В мене вже четвірко їх, то уже годї, та не по нашому воно дїєть ся“, — деє з боку одна жінка другій хвалить ся.

Пють по тїм і по другій. Частує вже батько. Здоровкання тїлько з початку однакові „будьмо адоровї“, а там усяк перемовляють ся і вставляють примівки, приказки: „Щоб цвіло, як вишня повне було“, — „Хай зуауля їй, чи йому та вік довгий кує“, — „Щоб і вороном (або орлом) до неньки літав“, — „Щоб і славу

й чеєть собі мав^а, — „Щоб собі щастя видівувала і неньку втішила“.

Пють по третій. Частув, кому батько припоручить, не минають, як і скрізь, нікого. Тут ще білш мови і глуму. Часом хто до чарочки і приспіває, часом щось баба сама заведе. Як гуляють довше, то вже й по пять випють і по білше, то й на язик хто заграє, а хтось і пританцює. А старіші покепковують і собі з молодших. Часом дід або баба візьме та й притупа до музики під язик. А молоді почали вже й дріботити; як де дуже хотять постачити ся, щоб весело було дуже і гостям і хозяйінам, бо діждали першого сина чи що, то тоді музику справжню знайдуть. Співають і пісень почесних, гарних, а стидних, бридких, це не звичайно дуже.

Батько і хозяйка видадуть усе, що мали дати гостям на закуску, і горілку всю до каплі, що привапасена на ці дні. Гості як помічають, що вже швидко і кінець гулянню, складають ся по скілько знають. Часом до складки дає і батько сам, а то той ні; сами гості, чоловіки і жінки складають ся по гривеннику, чи що там. Принесуть складчини. І теж у хаті її розпивають. Мати може вже й не сидіти з дитиною на покуті. Літом то і у садку сїдають та розпивать сю складчину.

Од сього звичаю рідко де одступають; то це вже якось не звичайно робить ся, якось на се дивлять ся ніяково. І все ото звертають на недостатки: „На що його й справлять весело родини чи християни там, коли не весело живеть ся?“ Цим ото тіко й оправдують ся ті, що не хотять законно справлять звичаїв усіх. А є вже й такі: „Та це вже старі люде хай справляють, їм краще жилось, то й білш видумувалось, а нам байдуже. На родинях пів кварти куплю для звичаю свого та й як од христа принесуть, то те-ж пів кварти, а те вже хай баби сами собі, як знають, так і справляють“. Часом з багатого двору, де звичаї вироблялись, та піде у бідний заміж: чоловік не хоче звичаю витримувать, то та і долю клене і нишком плаче на достатки отакі“.

Складчину як пють, то вже тут кожному, якої хочеть ся такої важе. Шуткують найдужче. І те що до складки вело ся, тепер ще живіше і дужче розходить ся собі. Аж поки й допють. Допють, розходить ся починають. Буває, що ото подякують, попрощають ся, та й до дому ідуть гулять кінець. Хиба дехто з слабіших підпивши пошвендя у содому та там і приєне трохи. Встане, гостей немає! От піде звинять ся та й собі до дому. Буває, що й йому чарочку дають, як складну проспав, щоб і зайшло ся. А частій буває, що після цього як попрощають ся, зараз обертають ся

з слівцем до хазяїна: „Чи на коня-б ви нам не дали часом?“ або „Чи не під'їхали-б і ви з нами“. Це вже натякують на те, щоб до шинку ще їх випровадив і там ще запить сьвяткування народження. Батькови йде дїть ся; звичайно нагадують тому, що має у кишені. Часом же то сам батько, як радий случая і людїм, то й сам наб'єть ся: „Я таки вас, мої хороші гості, ще й проведу“. Ото вже всі знають, що випють і там „на дорогу“, „на коня“, „запоріжньої“.

Скончають у хаті, йдуть і батько за ними, хто в трех, хто в двох а хто одно доганяє тих.

Баба те-ж тут у купі. От ще й тут батько купить. Тут уже гуляють, як ще і в який завгодно час, але до христин мало доторкають ся і в мові і в здоровканию. Попють, батько не засижуєть ся, він хазяїн, звісно. Тоді і ті розходять ся, а як що іще охота розбирає погулять, то тоді сами ще сьладуть ся, а ні, то один одному купують і пють собі. Але ріжно буває.

Замість того, як батько до шинку і одведе гостей, сами гості до баби підлабузнюють ся, щоб могорич купила. Буває, що баба раденька, посидить з гарними людьми і пропе з ними, що заробила на цім бабуванні.

Баба звичайно після всіх іде до дому. Візьме свій пупець, попрощаєть ся і йде. Йй ще й мати що небудь дасть, чи грушок сухих, чи борошенця на варенички, чи чого згодить ся.

Усі розійшлись, хто прийшов, а зостав у хаті тіко один чоловік; цього треба вже в хаті держать і доглядать.

94. Виводини.

Виводини — уводини, це вже щось для церкви.

Од родів одлїчують шість неділь. Ранїш шести неділь ніяка жінка не йде виводить ся до церкви, бо тоді ото вона ще нечиста, а нечистій жінці, як і дівці, коли у неї цигани, не можна йти до церкви; не годить ся нечистому йти у сьвяте місце. От і в вітвар не можна чогось іти жінкам, бо, кажуть, що „борода у теї жінки, чи там дівки виросте“, а ця одмітка через те, щоб знали, що вона нечиста ходила в сьвяте яке місце. Хоча се так з посьміху кажуть старі люде, як їх спитать, чого то жінкам у вітварь не можна ходить, от так ніби, щоб одчепить ся од тих, що питають, але люде й сами знають, що таки до 6 неділь не годить ся йй іти у церкву. Про те-ж, що й Мати Божа була на виводинах у сороковий день, чого не наводять, бо й не знають сього.

Після-ж шести неділь у ту неділю, яка зараз припадає, ідуть ото матері на виводини, ще у суботу. Так ото і скрізь роблять. Рідко де пізніше, як через шість неділь ідуть на виводини, а то все у першу після шести неділь ідуть, бо звісно, кожній хочеть ся до церкви іти або й дитину понести.

До шести неділь ходила кожна у поганих сорочках, щоб не марать крапчих, а тепер, як уже очистилась, скидає стару сорочку і надіває нову, вийде у сїни і перекине стару через голову назад, а потім і віднесе її до міста, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, що так годить ся, щоб і на ділі показати, що се нечисте одійшло і в передї вже немає.

Виводять ся так.

У суботу з вечера передягнуть ся молодиця сама і дитину у новеньке перепове, візьме її на руки та й під плече візьме ще й хлібину і гривню грошей, та йде до попа. Чи застала його дома чи ні, хліб оставить і гривню покладе; як що не встигне зайти до попа, хоч це рідко буває, то йде прямо до церкви. Стане у бабинці, у притворі, і кладе хліб, як не встигла його занести у бабинці. Піп, коли йому заманеть ся, чи спершу вечерні чи в середині чи після всего уже, прийде з вітарю до неї у бабинець, бере з рук дитину і чита свої молитви: а що він там каже, нічого не чує. Він іде з дитиною у вітар, а молодиця мати за ним зараз. Як хлопчик, то аж поза престолом у вітарі обнесе кругом і тоді тільки виносе в другі двері і кладе перед вратами долі, а як дівчина, то не несе у вітар, а прямо похрестить перед вратами дитинкою і кладе її прямо перед вратами, бо дівчині не можна бути у вітарі, Бог його знає чого. Як лежить дитинка, то тоді молодиця, поки піп ото обнесе або ото похрестить дитинку, поцілує ікону і зараз підождавши, поки піп поклавши дитя одійде і стане з хрестом проти неї, вона поцілує хрест тай і попа у руку, піде, візьме дитя і закутає його у полу і ще раз поцілує ікону і йде між жінок і вже у церкві ото стоїть до краю. Хиба вже ото дуже кричати ме, щоб вона пішла з церкви або і до дому прямо. Вистоїть у його, а як у кінці уводить піп її у церкву то тоді звісно прямо йде ото після всіх уже до дому.

Дома ото вже, як увелась вона, так як і всяка жінка вже живе, що діти має.

З чоловіком тепер знову живе, а до виводинів рідко де буває, щоб чоловіки лізли до жінок або щоб і жінки поохочували до сього сами.

Замітки при виводинах не бувають. Ото тіко звісно, що треба щось знати і на виводинах і скрізь, де не бути в житті чи самій, чи з дитям, чи й так кому другому, то або од лихого чоловіка.

Перше од усього стерегти ся треба жінці з дитятком, як стріне другу жінку теж з маленькою дитинкою. Тут уже примовляють неперемінно (але що, то забула). Часом ото і зійдуть ся буває таки жінки або хто другий зазіхне на дитину, то кажуть: „Добре-ж, що я знаю, що казать, а то що було-б“. Як уже трапить ся, що не добре, а одмовить ся чим не знає, то тоді хоч так то треба вже сказати: „Сіль тобі в вічі“ або зазіхає хто: „Деркач тобі під хвіст“. Жінки-ж то в цьому разі прямо кажуть те, що й баба, як дає кумі „вугіль та печину“: „Вугіль та печина — лихим очима“.

На виводини ідуть молодниці, хоча часом уродить дитину й неживу або й так їй уводитись, хоч і прийшлось умерти дитині до виводин. Тоді вже заміток про дитину не тримають, а про себе звичайно, як водить ся, замічають дещо і так само, як і з живеньким уводитись приготавлиють ся.

Про молодницю, що з першим тіко ще, то кажуть, що вона „вперше — первістка“; про ту, що з другим, кажуть „в друге“, „з другим“, потім з третім, а далі вже не має прізвища і про тих особе нічого не замітять ся од людей.

95. Пояс з виводин.

А—о говорила, що як іти на виводини, то треба дитину зверху пелюшок перепоясать, підперезать яким небудь поясочком або стяжечкою. Як прийти із церкви, розвязать і сховать і держать доти, доки не буде те дитя женить ся, як що хлопець або заміж іти — тоді, як воно йде вінчатись, підвязати його тим поясочком або на рові завязать або де небудь, но щоб не видко було, тай нехай звінчасть ся з ним, то кажуть, що буде довічне всім і богате і гарно житиме в своїй сім'ї.

96. Балачки на тему виводин.

З присілку у село прийшли говіть людці. Звону не було. Сидять собі у сусіди, що коло церкви, зберуть ся і щось розмовляють собі. Лапшій дід пішов до церкви із ключами. О, буде дзвонить уже.

„Чи правда, що Лапшій приходив до когось у Р. за хлібом та за гривнею? Піп либонь післав, бо молодниця Котрвізівська забула з дому взять“.

„Та це у нас усі вже знають, а ви іще таки питаєте. Сердешна молодниця і забула про той хліб; їй у перше виводитись довелось, а може що й не знала сього. От піп увів її, а з дому мабуть та знав, що хліба не внесла вона у хату. То який нишкря, наче піп наш, а й не сказав їй прямо: „Хліб ще принесеш у послі чи коля“, замовк собі, наче-б то і байдуже він. Та тіко що молодниця в хату ввійшла і дитя переповила, а це Лапшій за нею в хату:

„Піп казав, щоби хліб ти оддала, а за гривню й не питав, чи ти вже оддала чи ні“.

„Ох лихо“, каже молодниця. „Ось нате хліб і гривню. Ой це-ж я наробила! Не кажіть же хоть нікому, дідусю мій“.

„Еге, це-б я мовчав: у нас були попи та у деревню за хлібом сторожів не слали. А це пискля ще-й году не побуло а вже як замшляє“.

Так прямо їй і сказав дід і поки до дому, то вже й усі знали.

„І хто оцю встанову встановив? Хто? Ото десь чи з К. чи що привіз свою кралу, а сам Ш—ий хліб навчив ся їсти, та горе, краля не вмів напекти. От та в хаті стереже а піп у цвинтарі глядить, щоби хліб несли. Не знаєте чого?“

„Може й так! І де він взяв подобу отаку, ні виду, ні мови“. Потім розійшли ся.

97. Незаконне дитя приносить щастя.

1.

Які там забобони? От правда! От хоч би й незаконне. Чого вони всі щасливі отакі? Візьміть N, N, N, N, N. Як байстри, то непременно щасливе буде. В чому сила, хто його знає, але так воно є.

2.

Кажуть, щоб гроші водились, то треба слухать, де родилось незаконне дитя і туди просить ся в куми. Як що та скритка візьме, то треба тому, що йде в куми, взяти грошей, замотати у пояс і тим поясом підперезати ся і йти до попа крестить дитину в поясі з грошима.

Далі держать ті гроші і не роздавать нікому, бо перейде до того, кому оддаси їх.

98. Вироди і відміна.

1.

У Городищі у простої жінки родилось і так у той самий час, як і треба, таке — гріх видно якийсь: півень, не півень; голова велика, а півняча, а ноги людські і руки, як у дитини. Бог його знає, чи воно хлопчик, чи дівчинка. А гребінь на голові білший, як кулак. І живе було довго — і живого узяли у Київ у такій баночці, головою повертало. А ніс крючком наче, як у орла, головою повертає, а гласу ніякого; і родилось — не плакало.

2.

У Мліві родилась дівчинка, як ангел прямо... Повнісіньке, круглісіньке, кучерявеньке; тіко замість рук і ніг, так бородавки великі. Годів з два було живе, уже знало, як спитать її: „А де вова“, то й покаже очима: „и!“ Кажуть, що на різдвяний вечір вова дороблювало (?) чи що... А вони мабуть ото щось роблять, як саме сплять.

3.

У Михайлової в Капленкової жінки було четверо дітей, так троє щось узяло: ще й дая не пройде, то воно й возьме ту дитину, що вилупитця так. Тіко ті діти ні на кого не похожі: одно було з одним рогом, а у другого два було маленьких, а третє було таке як морська свиня. І ото оцих трьох дітей забрало, хто його зна й що, а оця четверта дівчина осталась, що оце каліка, що не сьпіва та кричить. Та ото оставсь ще Іван отой, то ноги розкида дуже так. Ото дві каліки остались, а тих трех щось забрало, не звісно де й ділясь. Ці люди й досі живі.

4.

У К. у К. Михайла жінка привела дитину з трема головками, і на крайніх двох головках і ріжки, а на ногах такі кикті, як у собаки. Усі казали, це обмінча.

5.

„Чиста обміна“ кажуть на чоловіка з хвороби або як переменить ся дуже.

6.

Де беруть ся вовчулаки, обертні, опирі і чому родять ся, про це ніхто в тій слободі і в поблизьких не знає.

7.

Звідник, це вже родить ся таке! А чого воно на таку дитину заїде, хто його знає: по поріддю, чи що.

99. Обміна.

Якась таємна сила божя є в тому, що з людей родять ся ті, що не при хаті згадують: часом і з хвостом і з ріжками. Хай Бог хране усякого! Чого се воно так буває, Бог його знає, а видно щось та винні перед Богом ті люди, що отаке нещастя їм буває. А то таки й так буває, що родить ся як і слід дитя: і гляди, то йому і найменовано чимсь великим на людську долю та щастя послужити, а враг і візьме та й підмінить. Воно й уремя його є таке бісяче, що йому врагови треба десь пожитись: ото він і підмінює діток.

Так то се люди кажуть а воно Бог та його знає, як то в світі дієть ся, що між миром ще й таке буває — обміна. Обмінків сих є доволі. Їх і по очам упізнати можна, бо є таємні обмінки, так що ані мати ані ніхто не знає, що воно обмінча. Тепер уже настало таке, то кажуть, що то так удивить ся жінка у щось недобре, як ходить дитиною, або з переляку, з крові так буває на дітях. А воно та се буває своїм порядком, а те своїм. На одних то так і кажуть, що то обмінчата, а на других, хоч вони ще страшніші бувають од обмінчат, та й не кажуть, що вони обмінчата. Та й не всяка мати і не всяка баба похвалить ся кому, що мов підмінено у неї народження. То воно-ж жалко перед миром і страшно перед нечестивим, що отак воно скоїлось.

Дячиха у нас, та така зла жінка, що як розсердить ся й на свою дитину, то лає його усяк і прямо таки й каже: „Обмінча ти нехрищене!“ А воно й з лайок буває се лихо устає. Оддасть отим, що цур їм, за живо ще дитину, та ще й прямиєнько таки каже: „Де ті, що на крилах літають, чом вони тебе не візьмуть, щоб ти не кричала?“ Як уже налаєть ся добре, а те вінає таки, то так і захулить: „Де ті чорти, що не взяли тебе й досі! Іцить, обмінча ти!“ А вона слаба, не хочеть ся самій колахать у ночі, а білш нікому, то й сердить ся. А таки сердита здорова.

100. Оповідання про відміну.

1.

Як жінщина родить дитину, то треба, щоб непременно не гасить світла, доки ще дитина не обмолитвована. А котрі люде буває такі,

що кажуть: „Та що там те світло pomoже цьому?“ Хто не вірить, то гасить світло.

От у таких случаях і буває, що чорти переімінюють дітей. А чорти, то це такі-ж самі обмінчата, котрі взяті нехрищенними, бо сам чортяка не може приступити до чоловіка, а він має собі підручних таких же людей, тіко що вони нехрищені, то через те чорт має над ними власть; він ними командує, а вони підмощають ся до людей, котрі буває або приплаче або зажурять ся яким небудь любимим або любимою, і от із таких обмінчат і роблять. Он які случаї.

Один парубок любив дуже дівчину, ну тіко як він усподобав ся в неї, так не казав ні батькови та матері, що він її любить і хоче її брать собі за жінку. От як він похвалив ся своїм родитлям про це саме, то вони одказали; сказали, що ми тобі незвольни брать такої жінки. От він через те дуже зажуривсь тай почала до нього у ночі ходити дівка, що він її любив. І байдуже, бо він думав, що це шутки. Коли дивлять ся люди і його рідні, що він так дуже переводить ся, стає дуже худий тай поганій, тай почали його допитувать ся, що це тобі сталося, що ти так поганіш? Чи ти нездужаєш, чи ти журиш ся за чим небудь? Він довго не признавав ся, а далі, як уже зовсім приходитця до горя, так він і розказав, що до його ходить кожної ночі та вона, що вони йому не позволили брать. От тоді вони давай допитуватця людей, щоб його казати, як-би його бідного парубка визволить із біді? Люди посовітували обернуть ся до священника. Так вони і зробили. Пішли до священника, а він посовітував так: „На — каже — тобі служебний пояс і хрест той, що тоже у попа, як олужить службу та носи на шві, і, каже, як прийде та дівка до тебе, то ти її обхватиш тим поясом, а хрестик накинеш на шию“. Він, правда, так і зробив. Пішов у повітку спать, а це приходить та сама дівка тай стоїть, а він каже: „Іди лягай“, а вона каже: „Одкинь те, що в тебе є“. Ну, він таки і відкида того пояса та хрестика, так вона, стояла оддалі й лягла. Він зараз охватив її служебним поясом і хрестик надів на шию, коли глядь, вона стала голою дівкою тай каже йому: „Ну, тепер я твоя, піди, внеси мнї вбрання, щоб я вдяглась“. Він так і зробив, пішов у хату, розказав, як було і як він зробив і що вона тепер не обмінча, а настояща дівка, тіко, що гола і нехрищена. Вони зараз дали вбрання, він дав їй, щоб вона одяглась. Вона одяглась тай каже: „Ну, тепер ходім же до батька та до матері“. Як увійшла вона в хату, така тобі дівка, гарна та розумна. Зараз вони призвали попа, охрестили, дали їй мення, як

її називають, потім справили висілля як треба, по хааяйській і як уже закончили висілля, от вона й каже своєму вже чоловікови: „Ну, це вже в твого батька нагуляла ся на висіллі, ходім жи щей до мого, тіко — каже — що тобі не буде ввижати ся, нічого не бієсь. Як прийдиш до мого батька, так що він не буде мені робить, так щоб ти не обзявавсь“. От він согласив ся тай пійшли. Ідуть тай ідуть, приходять до болота, коли це двері прямо в плав сами одчинили ся. Вона прямо каже: „Ходім тіко, не бієсь нічого“. Увійшов у ту хату, аж сидить її батько та зараз як почав її ляяти і бити, а цей її чоловік нічого не каже, все мовчить. От як уже кончив її ляяти та бити, посадив їх за стіл, угостили їх тай сказав своїм слугам, щоб вони набрали їм по клунку чавуна та вугілля. Вони набрали, дали їм, от тоді батько, це-б то сатана, випровадив їх із свого жительствова. Вони й пішли. На шляху подивились, аж у мішках срібло та золото; а ця дівка, як ішли до її батька, так казала, що як будуть питать, що ти будеш брать, чи золото чи срібло, чи вугілля та чавун, то щоб брав вугілля і чавун. Він так і зробив, бо якби був узав золото та срібло, то це було-б вугілля та чавун. Так вони набрали собі грошей тай живуть дуже гарно на диво всім людям. А того місця (плаву) вже не знаходили, бо воно їм стало незвісно.

Записано від Павла Солонька, 40 літ.

2.

У Б.....и, Ч—ого повіту стоїть село коло Дніпра. У Юшків є жінка покритка, так вона й замужем не була з роду, от у неї є три дочки і один син такий страшний, не похожий на чоловіка, і кажуть люди, що воно обмінча; та воно правда, дуже здорово не похожє на чоловіка. Ноги три рази перекручені, а руки назад заверне тай постійно як сова й махає ними, а рот як поверне, то як побачиш, то так і замлієш, а як просить пити або забалака, як зареве, то й страшно слухать. От люди кажуть, що це тобі Бог не дав дітей, а це дав чорта, щоб ти білше не забувалась. Таких людей не має, а то обмінча, бо люди, ще як воно було малим, то казали, що вкниь у Дніпро, бо це обмінча. А йому вже білш 30 год. От вона, ця покритка, їздить із ним скрізь по миру та просить на його, тай сама харчуєть ся у дочок. Так їй заказала поліція, щоб вона білш не возила його, і вона білш не возить у Чигрин ніколи. А її дочки дві пішли заміж, а одна те-ж покриткою сидить коло матері. І вже її дочки замужем.

М. Солонькова, 40 літ.

102. Обмінчата возять гроші.

Це діялось в Боровиці, що коло Дніпра, Чигринського повіту. Жила в цьому селі одна жінка, а в неї чоловік був вихрист. Так він собі хоч і вихристивсь, але-ж не кидав свої жидівської натури, справляв шабас і не хотів хааяйнувать, а ходив безбаш „як кінська душа“. А жінка його живе, трудить ся, добува хліб. От вона пішла раз до одного багатого чоловіка, а його звали Цибом, просить волів, щоб привезти хліб із степу. Він їй сказав, щоб привезла в ночі собі, бо в день йому самому треба робить. От вона взяла у вечері ті воли тай поїхала на всю ніч з невеликою дівчиною. От як набрали снопів та стали їхать назад, а дівчина сиділа на возі тай каже: „Мамо, он це щось по заду іде“. А мати каже: „Нехай воно, дочко, собі йде“. Потім воно натягаєть ся, а ця жінка звернула з шляху та спинила воли і притягла віз, щоб не розсунув ся; а те, що їхало, порівнялось із нею і собі стало, прийшло до неї, поздоровкалась тай питаєть ся, хто це, жінка, чи чоловік? А ця жінка й каже: „Нї, жінка!“ От це, що їхало, й каже: „Чого-ж ти будши жінкою чляєш ся по ночам?“ Вона стала розказувать, що вона впросила у чоловіка волів, щоб привезти хлібець. А воно зараз питаєть ся: „Чиї це воли?“ А жінка каже: „Це Цибові!“ Тай стала жінка питать того, що з нею балакало, хто воно таке? От воно й почало розказувать, що вони з обмінчат, та це цему багатому Цибови, що в Боровиці, везуть гроші. Та каже: вже всі клади вивозили йому, та ніяк ни настачать. Так собі їхали; првіхали до вузвозу, що треба повертать до Циба, а ця жінка поїхала до дому. А в цього багатого Циба имено була здорова скриня повна грошій, та як умер, так його багатство ровійшлось, а сини живуть багаті.

Реестр книжок цитованих в скороченю.

- А. В., Обряды и обычаи у нѣкоторыхъ народовъ по случаю рожденія дѣтей. Этнографическое Обзорѣние, 1896, XV, I, стор. 146—9.
- Алиазовъ А. И., Врачевальныя молитвы. Лѣтопись истор. филол. Общ. при Импер. Новор. Унив., VIII. Визант. Отдѣленіе, V, 1900.
- Авдѣевъ, Записки о старомъ и новомъ русскомъ бытѣ. 1856.
- Andrian, Die Altaussee. 1905.
- Andree R., Braunschweiger Volkskunde. 2 Aufl. 1901.
- Аеопасъевъ А. И., Поэтическія возвращенія Славянъ на природу. Москва 1865—9.
- Аеопасъевъ А. И., Народныя русскія сказки. Москва 1873.
- Am Urquell. Monatschrift für Volkskunde. Herausgegeben von Fr. S. Krauss. Lunden 1890—6.
- Баловъ А., Рожденіе и воспитаніе дѣтей въ Пошехонскомъ у. Этногр. Обзор. 1890. N. 3, стор. 90—114.
- Бѣнъковскій И., Народный взглядъ на „нечистую“ женщину. Кіевская Старина, 1899, LXV, стор. 128—131.
- Благовѣщенскій В. Ив., Обычаи, повѣрья и духовныя стихи Тульской губ. Русс. Филол. Вѣстникъ, 1880, IV, стор. 251—2.
- Benczer B., Jüdische Volksmedizin in Ostgalizien. Am Urquell, IV, 120—1, 273—4.
- Bartels M., Isländischer Brauch und Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft. Zeits. für Ethnologie, 1900.
- Bartoš F., Naše děti. V Brně 1888.
- Брукъчыньскі А., Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego. Zbiór wiad. do antr. kraj. XII.
- Буяатовъ Гр., Рожденіе... у Армянъ Эриванской губ. Этногр. Обзор. 1896.

Верецагинъ Гр., Вотяки сосновскаго края. СПетербургъ 1886.
Зап. Имп. Рус. Геогр. Общ. по отдѣл. Этногр. Т. XIV, вып. 2.

Winternitz M., Das Kind bei den Juden. Am Urquel. 1891,
II, стор. 5-7, 34-6.

Welsenberg G. v., Das Versehen der Frauen in Vergangenheit
und Gegenwart und die Anschauungen der Ärzte, Naturforscher und
Philosophen darüber. Leipzig 1899.

Wuttke A. Dr., Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart.
2 Bearb. Berlin 1896.

Wurth J., Beiträge aus Niederösterreich. Zeits. f. deut. Myth.,
IV, 1859.

Witanowski, Lud Stradomia pod Częstochową. Zbiór wiad.
do ant. kr., XVII, 1893, 24-5.

Волланъ, Угро-русск. нар. пѣсни. СПб. 1885. Зап. Геогр.
Общ. XIII.

Veckenstedt, Wendische Sagen und Märchen. 1880.

Vaclávek M., Moravske Valašsko. I. Na Vsetíně 1894.

Vrbka A., Sitten und Gebräuche im südwestlichen Mähren.
Z. f. öst. Vk. II.

Новорка в. О., Volksmedizin auf der Halbinsel Sabbioncello
in Dalmatien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herze-
govina VIII, стор. 230-266.

Naas A. Dr., Das Kind im Glauben und Brauch der Pommern.
Am Urquell, V, стор. 179-180 і д.; VI, 65 і д.

Григаченко Б., Изъ усть народа. Черниговъ 1901.

Idem, Этногр. Матеріалы, собраныя въ Черниговской и сусѣд-
ныхъ съ ней губерніяхъ. Черн. I-II.

Häberlin-Schaltegger, Aus dem Thurgauischen Volksleben.
Schw. Arch. 1902.

Höfler M. Dr., Deutsches Krankheitsbuch. München 1899.

Gonet Sz., Strzygonie. Lud. III.

Grüner J. S., Von den ältesten Sitten und Bräuchen der Eger-
länder. 1901.

Glück, Skizzen aus der Volksmedizin in Bosnien und Herzego-
vina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien, 1894.

Grgjić-Bjelokosić Luka, Volksglaube und Volksbräuche in
der Herzegovina. Wiss. Mitt. a. B., VI, 609 і д.

Gustawicz Br., Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe
w dziedzinie przyrody. Zbiór wiad. T. V, VI. Kraków 1881-2.

Даринскій, Семья у наркаскихъ горцевъ. Зап. Общ. истор.-
филол. и прав. 1903, 2, стор. 119-121.

Dan D., Volksglauben und Gebräuche der Juden in der Bukowina. Zeits. für öster. Volksk., II.

Dan D., Volksglauben der Rumänen in der Bukowina. Zeits. f. öst. Volksk., II.

Дерлиця М., Селянські діти, етнографічний нарис. Етногр. Збірник, V, 1898, стор. 121—140.

Драгомановъ М. П., Малорусскія преданія и рассказы. Київъ 1876.

Dragičević T., Trudne žene i porod. Zbornik za nar. život i ob. j. Sl. 1896, 195—8.

Delić S., Etwas über Volkszauberei. W. Mitt. a. Bosnien. I. 1893.

Engelmann G. I. Dr., Die Geburt bei den Urvölkern. Eine Entwicklung der heutigen Geburtskunde aus den natürlichen und unbewussten Gebräuchen aller Rassen. Aus dem Englischen übertragen und mit eigenen Zusätzen versehen von Dr. C. Hennig. Wien 1884.

Етнографическое Обзорѣніе. Изданіе Эгн. отд. Имп. Общества Любителей естествознанія, антропологии и этнографіи при Московскомъ университетѣ, подъ редакціей И. А. Янчука. Москва 1888 і д.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn... redigiert und herausgegeben von Anton Herrmann. Budapest 1890—7.

Житє і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, видає Ольга Франко. Львів 1894—5.

Zindel-Kressig, Volksthümliches aus Sargans. Schw. Arch. 1902, VI.

Zache H., Sitten und Gebräuche der Suaheli. Z. f. Ethn. 1899, XXXI.

Züricher-Reinhard, Allerhand Aberglauben aus dem Kanton Bern. Schw. Archiv. 1903.

Зеленинъ, Изъ быта Новгородской губ. Жив. Стар. 1905.

Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem komisji antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. 1877 і д.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Organ des Vereines für österreichische Volkskunde in Wien. Redigiert von Dr. M. Haberlandt. Wien 1896 і д.

Ивановъ П., Знахарство, шептанье и заговоры. (Въ старобѣльскомъ и купянскомъ у. харьковской губ.) Киевс. Старина, 1895, XIII, стр. 750 і д.

Ивановъ П., Этнографическіе матеріалы, собран. въ Купянскомъ у. Харьковс. г. I. Примѣты и повѣрья, относящія ся къ беремености и къ рожденію дѣтей. Этнограф. Обзор. 1897.

Ilwof, Zur Volkskunde der Steiermark. Z. f. öster. Volksk. III, стр. 10 і д.

Иваница И., Домашный бытъ Малороссіянь. Этногр. Сборникъ 1855. I.

Колесса Ф., Людові віруваня на Підгірю, в с. Ходовичах, Етногр. Збірник, 1898, V, 76—98.

Kolessa Jan, Narodziny i chrzciny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego we wsi Chodowicach w pow. Stryjskim. Zb. wiad. do antr. kraj. XIII.

Колесса І. др., Галицько-руські народні пісні з мѣльодіями. У Львові 1901. Етн. Збір. Т. XI.

Köhler J. A. E. Dr., Volksbrauch... in Voigtlande. Leipzig 1867.

Krafft-Ebing Dr., Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. 12 Aufl. Stuttgart 1903.

Krauss F., Powrót umarłych, Wisła IV.

Idem, 'Ανδροποφυτεία. I. Südslavische Volksüberlieferungen. Leipzig, 1904.

Idem, Zeugung in Sitte, Brauch und Glauben der Südslaven. Κρηπίδια. Т. VI. Paris 1899.

Krauss Fr. Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. Mün. 1890.

Idem, Sitte und Brauch der Südslaven. Wien, Leipzig 1884.

Korenić St., Život, jezik i obiçaji Stupniçana kraj Zagreba. Zbornik za nar. život j. Sl. Sv. I, 1896.

Kilka szczegółów z wierzeń ludu (z okolic Andrychowa). Lud II.

Караджичъ В., Живот и обичаи нар. српск. У Бечу 1867. II.

Kind (Das) im Glaube und Brauch der Völker. Am Urqu. 1896, Urquell 1897—8.

Kolberg O., Chełmskie, I. Kraków 1890.

Idem, Mazowsze, III. Kraków 1887.

Idem, Pokucie, I—IV.

Knoop O., Volkssagen, Erzählungen, Aberglauben, Gebräuche und Märchen aus dem östlichen Hinterpommern. Posen 1885.

Kaindl R. F., Die Huzulen, Wien 1893.

Idem, Volkskunde, Wien 1903.

Кіевская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ.
Кіевъ 1891 і д.

Kosiński W. Dr., Materiały etnograficzne, zebrane w różnych okolicach Galicyi zachodniej. Mater. antr.-arch. VII, 1904.

Kopernicki I., Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów, zebranych przez p. Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie. Zbiór wiadom. XI, 130—228.

Лебединъ, Бытъ крестьянъ Тверской губ. Тв. у. Этногр. Сборникъ 1853, I, 183—6.

Лепкій Д., Деякі вѣруваня про дѣтину. Зоря 1886.

Liebrecht F., Zur Volkskunde 1879.

Laube G. Dr., Volksthümliche Überlieferungen aus Teplitz und Umgebung. 2 Aufl. 1902.

Lilientalowa R., Wierzenia ludu żydowskiego. Wisła 1905.

Lilientalowa R., Dziecko żydowskie. Mat. antr.-arch. 1904.

Lovrėtić, Otok. Zbornik za nar. život i obič. juž. Slav. II.

Малышка А., Родымы и хрестыны (Матеріаль собранъ въ и. Мршнѣ, Нѣжинского у). Кіевс. Стар., 1898, Т. LXI. стор. 254—286.

Meier S., Volksthümliches aus dem Frei- und Kelleramt. Schweizer. Archiv für Volksk., IV, 1900.

Marz A., Aus dem Leben des Steirischen Volkes im Mürzthal. Zeits. f. öster. Volksk. IV. стр. 293 і д.

Милојевић М. С., Песме и обичаји укупног нар. српс. I. 1869.

Милорадовичъ, Народная медицина въ лубенскомъ уѣздѣ, Полтавской губ. Кіевская Старина, 1900.

Милићевић М. Ђ., Живот Срба сељака. У Београду 1894. Друго издање.

Meier E. H., Deutsche Volkskunde. Strassburg 1898.

Nowosielski A., Lud ukraiński. Wilno 1857, I, II,

Нушић Бр., Косово. Опис земље и народа. I Свеска. Књиге Матице Српске, бр. 6. У Новом Саду 1902.

Nehring, Erster Bericht über Aberglauben, Gebräuche, Sagen und Märchen in Oberschlesien Mitt. d. Schles. Ges. f. Vk. 1906/7.

Peiter W., Kindestaufen im Hoherzgebirge. Z. f. ö. Vk. IV, 115—116.

Patschovsky W., Beiträge zur schlesischen Volkskunde aus d. Libauer Thal. Mitt. der schles. Ges. f. Volksk. 1906/7.

Pierzchała L., Wierzenia ludu z nad Wiaru. Lud II.

Потѣбня, О нѣмецкомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ. Чтенія, 1865, 2.

Polek Dr., Die Lippowaner in der Bukowina. Z. f. öst. Vk. II.
Ploss H. Dr.-Bartels, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. 2 том. V. Auflage 1897.

Petrović V. K., Zapláne ili Leskovačko (U Srbiji). Zbornik za živ. V, 2, 1900, стр. 253—297.

Podbereski A., Materyaly do demonologii ludu ukraińskiego Zapor. ludności w powiecie Czehryńskim. Kraków 1880. Zbiór IV.

Rokossowska Z., O świecie roślin, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu we wsi Jurkowszczyźnie. Zbiór wiadom. do antrop. kraj. XIII, 1880, стр. 163—199.

Rochholz E. L., Alemannisches Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz. Leipzig 1857.

Rüttimann Ph. A., Einige Gebräuche aus Vals-Graubünden. Schw. Arch. f. Vk. 1898. II.

Spinner J., Mittel Kinder zu gebären. Am Urquell, IV, стр. 25.

Schell O., Woher kommen die Kinder? Am Urquell, IV, стр. 224—6; V, 1894, 80—81, 162, 287; VI, 41, 125, 159, 159, 218—9.

Schön J., Gebräuche ungarischer Juden. I. Das Kind. Ethnolog. Mitt. aus Ungarn, V, 1897, 39—41.

Świętek J., Lud nadrabski. (Od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny. W Krakowie 1893.

Spiess B., Am Urquell, II.

Sohnrey H., Geburt und Taufe in der Gegend d. Sollinger Waldem., Am Urq. II, 197—200.

Stern B., Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten. Eigene Ermittlungen und gesammelte Berichte. Berlin 1903. 2 том.

Segel B. W., Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów. Lud, III, 1897.

Idem, Materyaly do etnogr. Żydów. Zb. wiad. XVII, 1893.

Stöber A u., Elsässisches Volksbüchlein. Kinderwelt und Volksleben in Liedern, Sprüchen, Rätsheln, Spielen, Märchen, Schwänken, Sprichwörtern. 2 Aufl. I. Basel 1859.

Saloni C., Lud łańcucki, Mater. antr.-etn. VI.

Sütterlin G., Gebräuche im Birseck, Schw. Arch. f. Vk. 1899. III.

Schiffer B. Wolf, Alltagsglauben und volkstümliche Heilkunde galizischer Juden. Am Urqu. IV,

Schulenburg W., Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig 1880.

Сущцовъ Н., О славянскихъ народныхъ воззрѣнiяхъ на новорожденнаго ребенка. Журн. мин. нар. просв. 1880, Ноябрь, 68—94.

Idem, Культурныя переживанiя. Киев. Стар. і окремо 1890.

Idem, Личныя обереги отъ сглаза. Сборн. Харьк. Ист. Ф. Общ. Харьковъ 1896.

Сагуны, Воронежской губ. Живая Стар. 1905.

Siarkowski Wl. ks., Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Pinczowa. Zbiór IX.

Świętek J., Borowa. Drobiazgi etnograficzne. Mater. antr.-arch. VII, 1904.

Temesvary R., Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe und der Pflege des Neugeborenen in Ungarn. Budapest 1904.

Talko-Hryniewicz, Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków, 1893.

Toerpen, Aberglauben aus Masuren (Sagen und Märchen). Danzig 1867.

Truhelka C., Die Heilkunde nach volkstümlicher Überlieferung mit Auszügen aus einer alten Handschrift. Wiss. Mitt. a. Bos. II, 375—391.

Tetzner F., Die Slaven in Deutschland. Braunschweig 1902.

Urbas W., Aberglaube der Slowenen. Z. f. öst. Vk. 1898, IV.

Udziela S., Lud polski w powiecie Ropczyckim w Galicyi. Zbiór wiad., XIV, 1890.

Urquell Der, Eine Monatschrift für Volkskunde, herausgegeben von Friedrich S. Krauss. Leiden 1897—8.

Ulanowska St., Łotyże Infant Polskich a w szczególności z gminy Wielońskiej pow. Rzeżyckiego. Zbiór XV, 1891.

Успенскій Д. И., Родины и крестины. Уходъ за родильницей и новорожденными. Этногр. Обзор. 1895, N. 4, 70—95.

Чубинскій П. И., Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-русскій край, снаряженной Имп. Рус. Геогр. Обществомъ. Югозападный отдѣлъ. Сиб. I—VII.

Шухевич, Гуцульщина. Етнологічні Матеріали. Т. III і д.

Federowski M., Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy... Tom I. Warszawa 1888. Bibliot. Wisły I.

Federowski M., Lud Białoruski na Rusi litewskiej. T. I—II.

Fossel V., Volksmedizin und medicinischer Aberglaube in Steiermark. Graz, 1886, 1 видача.

Франко І. Др., Людові віруваня на Підгір'ю. Етн. Збірник V, 160—218.

John A., Sitte, Brauch und Volksglaube in deutschen Westböhmen 1905.

Idem, Oberlohma, 1903.

Ястребовъ В. Н., Матеріали по етнографіи Новоросійс. края, собраные въ Елисаветскомъ и Александрійскомъ у. Херсонской г. Одесса 1894

Ящуржинскій Хр., Повѣрья и обрядности родити и крестити. Кіевс. Стар. 1893. Кн. XLII., 74—83.

Ястребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. 1886.

Яновичъ В. С., Перьяки. Жив. Старина, 1903, стор. 71 і д.

ВАЖНІЙШІ ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ.

Стор.	28	зан. акуш.	має бути	Акуш.	
„	31	4 стр. з гори	зан. по	має бути до	
„	39	зан.	Benczig	має бути Benczer	
„	40	„	Луаенськім	„	Дубенськім
„	41	„	Ugba	„	Urbas
„	46	„	заховуєть	„	заховуєть ся
„	55	„	буже	„	вжше
„	57	„	Ходовичах	„	Ходовичах
„	80	„	Durkeim	„	Durkheim
„	87	„	кочнеть	„	почнеть ся
„	90	„	зародить	„	зародив
„	95	„	й правді	„	й справді
„	96	„	ях	„	як
„	96	„	жінку	„	жінки
„	100	„	россєрдить	„	россєрдить
„	141	„	Угорщині	„	Гуцульщині
„	142	„	найспокийнішій	має бути	найспокийнішій.

Société scientifique de Chevtschenko à Léopol.

MATÉRIAUX

pour l'éthnologie ukraïno-ruthène

publié par la Commission ethnographique

sous la redaction

de Th. Volkov.

Tome septième.

Les Houzoules, par prof. Vladimir Šoukhevyč, quatrième partie.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

МАТЕРІЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ВИДАНЕ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСИЇ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Х. В. ВОВКА.

Том VII.

Львів

Léopol

1904.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

під надзором К. Беднарського.

❧ Виходить раз на рік. ❧

Звертатись :

по ділам видавництва: у *Наукове Товариство*
ім. Шевченка, 26, ул. Чарнецького у **Львові**.

по редакційним ділам: до *Хв. Вовка*, 12, Avenue
Reille, **Paris**.

❧ Paraitront une fois par an. ❧

S'adresser :

pour la publication: à la *Société Scientifique de*
Chevtchéenko, 26, rue Czarnecki, **Léopol (Lemberg)**
Autriche.

pour la rédaction: à *M. Th. Volkov*, 12, Avenue
Reille, **Paris**.

SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE DE CHEVTCHEŃKO A LÉOPOL

MATÉRIAUX

pour l'Ethnologie ukraino-ruthène

publiés par la Commission ethnographique.

Tome huitième.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ,
КОМІСІЯ ЕТНОГРАФІЧНА.

МАТЕРІЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

— TOM VIII. —

Львів.

Лéopol.

1906.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Беднарського.

Виходить раз на рік.

Звертатись по ділах видавничим і редакційним у *Наукове Товариство*
ім. Шевченка, 26, ул. Чарнецького у Львові.

Paraissent une fois par an.

S'adresser pour la publication et la rédaction : à la *Société Scientifique*
de Chevchenko, 26, rue Czarnecki, Léopol (Lemberg) Autriche.

В КНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1

можна набути ось які видання, що доторкають ся етнографії:

Антонович В., Чари на Україні	0-45	к.
Бодянский О., Українські казки	0-50	"
Верхратський Іван, Знадоба для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2-00	"
Ювк Хведір, Кавказ і Карпати. Деякі проби етнольоґічних зближень	0-15	"
Гнатюк Володимир, Словацький опришок Яношик в народній поезії	0-50	"
" " Русини Пряшівської епархії і їх говори	0-70	"
" " Hungaro-Ruthenica	0-20	"
" " Хітарські легенди	0-35	"
" " Словаки чи Русини	0-80	"
" " Пісенні новотвори	0-60	"
" " Угровські духовні вірші	2-50	"
" " Народня пожива на Бойківщині	0-40	"
Грушевський М., Розвідки й матеріали до історії України-Руси т. II.		
" " містять між иньшима пісні з поч. XVIII в.	2-00	"
" " Етнографічні категорії й культурно-археолоґічні типи		
" " в сучасних студіях східньої Європи	0-30	"
" " Спірні питання староруської етнографії	0-60	"
Еган Е., Руські селяни на Угорщині	0-25	"
Етнографічний Збірник, т. I. Містять:		
М. Крамаренко, Різдвяні святки на Чорноморії.		
О. Роздольський й Галицькі народні казки в Берліні лов. Бродського.		
О. Шимченко, Українські людські вигадки.		
Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і наріч,		
уложена членами Наук. Тов. ім. Шевченка	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. II. Містять:		
В. Гнатюк, Лірники, лірницькі пісні, молитви, слова т. н. з пов. Бучацького.		
Ю. Жаткович, Замітки етнографічні з Угорської Руси.		
Митрофан Дикар'їв, Чорноморські народні казки й анекдоти	3-00	к.
Етнографічний Збірник, т. III і IV. Містять:		
В. Гнатюк, Етнограф. матеріали з Угорської Руси (Легенди, Новелі,		
Казки, Байки, Оповідання про історичні особи, Анекдоти) том по	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. V. Містять:		
М. Дикар'їв, Народня гутірка з поводу коронації. — М. Бидик, Із народньої		
пам'яті про панщину. Гуцульські примівки (ріжних записувачів). — Ф. Колесса,		
Людові вірванна на Підгір'ю (доповненя до попередньої статі). — І. Франко,		
Людові вірванна на Підгір'ю (доповненя до попередньої статі). — Р. Кайндль,		
Фольклорні матеріали і иньші дрібніші статі	4-00	к.
Етнографічний Збірник, т. VI. Містять:		
В. Гнатюк, Галицько-руські анекдоти	4-00	"
Етнографічний Збірник, т. VII. Містять: О. Роздольський, Галицькі		
народні казки	2-00	"
Етнографічний Збірник, т. VIII. Містять: О. Роздольський, Галицькі		
народні новелі	2-00	"
Етнографічний Збірник, т. IX. Містять: В. Гнатюк, Етнографічні ма-		
теріали з Угорської Руси. Т. III. (1. Матеріали записані в ком.		
Землян, Шарош, Спіш. II. Пісні записані в Бачці)	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. X. Містять: Галицько-руські народні припо-		
відки. Зібрав, упоряд. і пояснив др. Ів. Франко. Вип. I. (А—Відата)	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. XI. Містять: Галицько-руські народні пісні		
з мельодіями. Зібрав др. І. Колесса	6-00	"
Етнографічний Збірник, т. XII—XIII. Містять: В. Гнатюк, Галицько-		
руські народні легенди I—II том по	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. XIV. Містять: Оповідання Р. Ф. Чмижала.		
Зібрав В. Лесевич	4-00	"
Етнографічний Збірник, т. XV. Містять: Знадоба до галицько-руської		
демонології, т. I. Зібрав В. Гнатюк	4-00	"

Етнографічний Збірник, т. XVI. Містить: Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Ів. Франко. Вип. II. (Відати-Діти)	5-00	к.
Етнографічний Збірник, XVII—XVIII. Містить: Коломийки, т. I—II. Зібрав В. Гнатюк, том по	4-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. I	8-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. II	4-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. III	4-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. IV—V. по	6-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. VI	6-00	"
Матеріали до укр. руської етнології, т. VII	6-00	"
Зоря, письмо літературно-наукове р. III, V, VI по 6-00 к VIII, IX, X і XI по (містить між иньшими етнографічні праці Д. Лепкого)	10-00	"
Житє і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, томи I—IV, разом	20-00	"
Руська історична бібліотека, т. XIX. В праці Ю. Целевича про опришків зібрано також значне число народніх переказів і оповідань про опришків.	3-60	"
Збірник історично-філософичної секції, т. I—IV. — М. Грушевського Історія України-Руси (містить етнографічний огляд українсько-руської людности в найдавніші часи)	13-00	"
Збірник фіольологічної секції, т. II. Розвідки Мих. Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Т. I	3-00	"
Збірник фіольологічної секції, т. III. Розвідки Мих. Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Т. II	3-00	"
Збірник фіольологічної секції, т. V Містить: І. Верхратський, про говор галицьких Лемків. Побіч граматичної розвідки про гонор Лемків подані тут також тексти лемківських народніх оповідань і пісень.	6-00	"
Збірник фіольологічної секції, т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Т. III	4-00	"
Зубрицький М. Тісні роки	0-30	"
" " Про реярчуну	0-18	"
" " Пачкарство бакуну (тютюну) в горах у Галичині в XIX ст.	0-60	"
Клаустон, Народні назви і вигадки	1-00	"
Кузеля Зенон, Славянські балади на тему: хлопець перебираєть ся в жіночу одіж	0-80	"
" " Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности	2-00	"
Левицький Нечуй І. Сьвітотгляд українського народу. (Написано на основі книги Аванасова „Поэтические воззрѣнія Славянъ на природу“)	0-60	"
Миколаевич Я. Опис Каменецького повіту	2-00	"
Огоновський Ом. Історія руської літератури, т. IV. (Життєписи і характеристики українсько-руських етнографів)	2-00	"
Олехнович В. Раси Европи і їх історичні взаємини	0-70	"
Охримович В. Остатки комунізму у Бойків	0-20	"
Руданський С. Твори (т. I—IV). Містять в собі багату збірку народніх оповідань і анекдотів, перевіршованих талановитим поетом	4-00	"
Стороженко О., Оповідани, I—IV (деякі засновані на народніх мотивах)	2-95	"
Студинський К. Лірники, студія. (Містять словар лірницького жаргону)	0-40	"
Тисяча й одна ніч, у перекладі М. Лозинського. Вип. I	1-60	"
" " " " " II	1-40	"
Франко Ів. „Жіноча неволя“ в народних піснях	0-70	"
" " Коли ще звірі говорили (байки для молодіжи)	0-80	"
" " Абу Каземові капці, арабська казка (віршом)	0-40	"
" " Коваль Басрім, арабська казка (віршом)	1-80	"
" " Вахлаам і Йосаф, старохрист. роман	4-00	"
" " Діс Микита (віршом)	1-00	"
" " Наші коляди	0-40	"
" " Лукян Кобыляця	0-40	"
" " Наливайко в мідянім биці. Причинок до історії легенди.	0-35	"
" " Пісня про Правду і Неправду	1-00	"
" " Прятча про сльици і хромця	1-00	"

**This book is not to be
taken from the Library**

7 April 1988 JH

